

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tnu.tj>

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 3 (31)
2023**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

№ 3 (31)
2023

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 196/МҚ-97 аз 12 апрели соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:	Азиззода У.А. – д. и. х., профессор
Муовини сармуҳаррир:	Диноршоҳ А.М. – д. и. х., профессор
Котиби масъул:	Салоҳидинова С.М. – н. и. х.

Ҳайати таҳририя:

Имомзода М.С.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. ф., профессор
Маҳмудзода М.А.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. х., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Авакян С.А.	д. и. х., профессор
Ализода З.М.	д. и. х., профессор
Зоир Қ.М.	д. и. х., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. и. х., профессор
Нуриддинов Р.	д. и. с., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. и. х., профессор
Золотухин А.В.	д. и. х., дотсент
Сафарзода Б.А.	д. и. х., профессор
Раҳмон Д.С.	д. и. х., профессор
Чамшедов Қ.Н.	н. и. х., дотсент
Камолзода И.И.	н. и. х., дотсент
Павленко Е.М.	н. и. х., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусахҳехон:
Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Наимов Б.Ф., Азимов С.Ш.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал

№ 3 (31)
2023

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 196/МЧ-97 от 12 апреля 2021 года.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор: Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора: Диноршох А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь: Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Джамшедод Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Наимов Б.Г., Азимов С.Ш.

ISSN 2414 9217

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12.00.01) – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)

Холиқзода А.Ф	Масъалаҳои назарӣ ва амалии равиши татбиқи ҳуқуқ ба таҳсилот дар шароити муносири давлати демократӣ ва миллӣ	6
Шарофзода Р.Ш.	Сифат ва самаранокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ	20
Раҳмон Д.С., Азимов Ф.А.	Вижагиҳои таълимоти ҳуқуқии Вандидод дар пасманзари умумии ҳуқуқи зардуштӣ	40
Азиззода У.А., Курбонова Ш.Х. Шокиров Г.А.	Ҳолати иҷтимоӣ-ҳуқуқии кӯдакон ҳамчун категорияи махсус Относительно проблемы понятия «достоверность правовой информации»	55 68
Шосаидзода Ш.Ш., Исозода П.А., Азимов С.Ш. Фарходзода В.	Рисолати давлатсозии Пешво дар шоҳроҳи давлатдорӣ халқи тоҷик Место воспитательной функции в системе функций юридической ответственности	78 91

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)

Олимзода Д.А.	Намояндагӣ ҳамчун шакли ифодаи соҳибхитӣрии халқ	112

ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)

Кодиркулов Х.Р., Шодиев С.Р.	Теоретические вопросы гармонизации и унификации права в международном частном праве	122
Курбонализода Ф., Одиназода Р.Ш.	Мафҳум, низом ва речаи ҳуқуқи маданияи молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ	134
Амренова Ш., Саидмуродова Т.А.	Правовое регулирование системы образования в Республики Таджикистан	147
Шерзода Б.С.	Мафҳум ва табиати ҳуқуқии қарори ташкилотҳо ҳамчун факти ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи маданӣ	158
Давлатов Н.М.	Масоили омӯзиши шартҳои шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол	170

**ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ; ҲУҚУҚИ АНДОЗ; ҲУҚУҚИ БУЌЕТИ
(ИХТИСОС: 12.00.04) – ФИНАНСОВОЕ ПРАВО; НАЛОГОВОЕ ПРАВО;
БЮДЖЕТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.04)**

Табарзода Д.Р.	Доир ба масъалаҳои принципҳои назорати андоз	182
Табарзода Д.Р.	Назорати андоз ҳамчун қисми ҷудонашавандаи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	193

**ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҚАЗОИ
ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ;
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

Safarzoda A.I. Kamolov Kh.S.	Implementation of the general principles of international criminal law in the Criminal code of the Republic of Tajikistan	201
Юсуфзода А.С.	Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии қиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо мувофиқи қонунгузориҳои давлатҳои аъзои ИДМ	212

**ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНО-
ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)**

Иноятова А.И.	Асосҳои баррасии парвандаи қиноятӣ дар ғоибии судшаванда дар партави ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон	223

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

Бурхонова А.И.	Международно-правовое регулирование экологической миграции	234

**ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ (ИХТИСОС: 12.00.14) –
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕСС
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.14)**

Ойев Х.	Ротатсияи хизматчиёни давлатӣ – функцияи ташкилӣ ва танзимсозии идоракунии давлатӣ	242
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		254

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТИ ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)**

**МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРӢ ВА АМАЛИИ РАВИШИ ТАТБИҚИ ҲУҚУҚ БА
ТАҲСИЛОТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ДАВЛАТИ ДЕМОКРАТӢ ВА
МИЛЛӢ**

«Ниёғони бузурги миллати тоҷик дар масири таърихи бостониш халқамон ба омӯхтани илму маърифат ва касбу ҳунар тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, тавассути осори ҷовидонаи худ инсониятро ба роҳи фаро гирифтани илму дониш ҳамчун омили раҳой аз нодониву ҷаҳолат ва расидан ба руиду тараққиёт ҳидоят кардаанд».

Эмомалӣ Раҳмон¹

Холиқзода Абдурахим Гафор,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, д.и.ҳ.

Тел.: (+992) 93-802-05-68

E-mail: halim2006@yandex.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур муаллиф масоили маърифатӣ ва онтологии ҳуқуқ ба таҳсилро ҳамчун ҳуқуқи шахсӣ ва ҳуқуқи иҷтимоӣ дар пояи давлати демократӣ вобаста ба манфиатҳои имрӯзи давлати миллии мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додааст. Нақш ва аҳамияти ҳуқуқ ба таҳсил ба сони ҳуқуқҳои бунёдӣ дар ташаккули инсон ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати демократӣ таҳлил шудааст. Муаллиф дар заминаи таҳқиқот таклифу пешниҳодҳои судманд барои рушди низоми таҳсилот дар Тоҷикистон ва умуман низоми ҳуқуқ пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: Таҳсилот, давлати миллии, ҳуқуқи иҷтимоӣ, вазъи ҳуқуқӣ, мафкураи миллии, низоми ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқи фарҳангӣ, демократия.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО
ПОДХОДА К ОБРАЗОВАНИЮ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА**

«Великие предки таджикской нации на протяжении древней истории нашего народа проявили особое внимание к изучению науки, знаний, профессий и ремесел и своими бессмертными трудами направили человечество на путь постижения науки и знаний как фактор, позволяющий избавиться от невежества и добиться развития».

Эмомали Раҳмон²

---

¹ Раҳмон Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, 01.09.2023 09:30, ноҳияи Данғара.

Холикзода Абдурахим Гафор,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, профессор кафедры
прав человека и сравнительного
правоведения, д.ю.н.
Тел.: (+992) 93-802-05-68
E-mail: halim2006@yandex.ru

Аннотация: В данной статье автор рассматривает и анализирует просветительские и онтологические вопросы права на образование как личного и социального права, основанного на демократическом государстве, исходя из текущих интересов национального государства. Также, проанализированы роль и значение права на образование как ряда фундаментальных прав в формировании личности и построении гражданского общества и демократического государства. В контексте исследования, автор преподносит полезные предложения по развитию системы образования в Таджикистане и правовой системы в целом.

Ключевые слова: Образование, национальное государство, социальное право, правовой статус, национальная идеология, правовая система, право на образование, культурное право, демократия.

THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF THE LEGAL APPROACH TO EDUCATION IN MODERN CONDITIONS OF A DEMOCRATIC AND NATION STATE

«The great ancestors of the Tajik nation throughout the ancient history of our people have shown special attention to the study of science, knowledge, professions and crafts and with their immortal works have directed mankind to the path of comprehension of science and knowledge as a factor to get rid of ignorance and achieve development»

Emomali Rahmon³

Kholiqzoda Abdurahim Ghafor,
Tajik National University, faculty of law,
professor of the department of human rights and
comparative law, doctor of legal sciences
E-mail: halim2006@yandex.ru
Phone.: (+992) 93-802-05-68

Annotation: In this article, the author examines and analyzes the enlightenment and ontological issues of the right to education as a personal and social right based on the democratic state, based on the current interests of the

---

² Раҳмон Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, 01.09.2023. 09:30, ноҳияи Данғара.

³ Раҳмон Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, 01.09.2023. 09:30, ноҳияи Данғара.

nation-state. Also, the role and significance of the right to education as a series of fundamental rights in the formation of personality and the construction of civil society and democratic state are analyzed. In the context of the study, the author provides useful suggestions for the development of the education system in Tajikistan and the legal system as a whole.

Keywords: Education, nation-state, social law, legal status, national ideology, legal system, right to education, cultural right, democracy.

Оид ба фалсафаи дарки ҳукуку озодиҳои инсон ва мақоми ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар он

Дар давлатҳои муосири демократӣ ва миллӣ, ки рӯ ба инкишофдоранд, дар баробари эътироф, эълон ва ба расмиятдарории ҳукуку озодиҳои инсон нақши марказиро равиши татбиқ ва мақомгузории ҳуқуқ ва озодиҳо дар назария ва амалияи қонунгузорӣ ишғол менамояд. Албатта баҳсе нест, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар ҳар шакл бо мақому манзалати аслишон сазовори эътироф ва татбиқанд ва онҳо дар умум мақом ва манзалати муайяни тағйирёбандаро аз назари ғояи ҳуқуқ бар дӯш доранд. Вале бо вучуди ин вазъият ва замону макон зерин таъсири авомили мухталифи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ имкон дорад на танҳо ба шакл ва дараҷаи татбиқи онҳо, ҳатто ба масъалаҳои назариявие чун аҳамият, зарурият, афзалияти онҳо аз назари манфиатнокии иҷтимоӣ таъсир расонида, ба мазмуни ташаккули ҳуқуқи инсон аз назари умум ва ба равиши татбиқи ҳуқуқҳои инсон аз назари ҷузъӣ таъсиргузор бошанд.

Аз зумраи ҳуқуқҳое, ки дар давлатҳои муосири миллӣ ва демократӣ дар тақдирӣ давлатҳо дар замони муосир асаргузоранд, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ мебошанд. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар ташаккули навъи давлатҳои демократӣ, аз назари умум, дар ибтидои ташаккули ҳукуку озодиҳои инсон нақши ғаъол надоштанд. Зеро мавқеи асосиро дар ташаккули модели нави давлатҳои миллӣ дар замони инқилобҳои буржуазӣ ҳукуку озодиҳои шахсӣ ва сиёсӣ ҳамчун насли аввали ҳуқуқҳои инсон ишғол мекард. Ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ мисоли ду тарафи як муаммои сиёсӣ-ҳуқуқӣ дар давлатҳои нав дар паҳнои инқилобҳои буржуазӣ, ногузир дар доираи манфиати нерӯҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии ҳаракатдихандаи ҷомеаҳои нав рӯи кор омад.

Аз як тараф, салоҳияту мақоми синфи нави ҳоким дар ташкили қудрати нави сиёсӣ, ки ба нерӯи мардумӣ бояд таъяс мекард ва аз тарафи дигар ҳукуку озодиҳои шахсии нерӯи ҳаракатдихандаи инқилобҳо ногузир ба таъдилӣ ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ мусоидат кард. Аз ин хотир ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ ва сиёсӣ ба осеби инқилобҳои буржуазӣ об реҳт ва қудрати нав ногузир созиши худро бо нерӯи ҳаракатдихандаи инқилоб дар шакли созишҳо дар саҳифаҳои Конститутсияҳо ҷойгир кард. Вале он замон имкони иқтисодӣ ҷиҳати кафолати ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ ҳуқуқ ба таҳсилот, ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба фаъолияти илмӣ, ҳуқуқи иштирок дар ҷорабиниҳои фарҳангӣ, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ҳамчун рукҳои мустаҳкам кардани неқӯаҳволии зиндагии иҷтимоӣ аз назари зарурияти давлатдорӣ вучуд надошт. Ин буд, ки ба ин гурӯҳи ҳуқуқҳо баъдан дар ибтидои асри ХХ таваҷҷуҳ шуд. Аз зумраи нахустин

кишварҳое, ки ба ин масъалаҳо бештар тавачҷуҳ кард Иттиҳоди Шӯравӣ буд, ки бо қабули Конститутсияи соли 1936 ба як қатор ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла ба ҳуқуқ ба таҳсилот, кафолати давлатӣ дод.

Дар ҳамин нукта ба як масъала бояд тавачҷуҳ шавад, ки давлатҳои демократӣ ва ҷомеаҳои сармоядорӣ дар марҳалаи нахустин ба ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ ва сиёсӣ⁴, аммо давлати сотсиалистӣ ба ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ, афзалият ва мақом доданд⁵. Ин равиш ба чанд авомили объективӣ ва субъективӣ вобастагӣ дошт, ки дар ниҳояти қор вобаста буд ба табиати ташаккули давлатҳо ва навъи идораи он. Чун ин баҳс аз назари ғояи давлатдорӣ домандор аст, мо ин лаҳза ба умқи он фурӯ нарафта фақат хотиррасон менамоем, ки чунин афзалиятгузориҳои навъи муайяни ҳуқуқу озодиҳои инсон новобаста аз ғояи сирфи ҳуқуқи инсон, ки онро инкор менамоем ва ба хотири як гурӯҳи ҳуқуқҳои инсон гурӯҳи дигарро қурбон намуданро ноодилона меҳисобад, дар амалияи давлатдорӣ ва таҷрибаи ҳуқуқӣ то ҳадде амрест вочиб ва мушоҳидашаванда.

Чаро? Чунки инсон танҳо тобеи озу ниёзи идеалӣ ва форматҳои мантиқии саодатовараш, ки хирадаш тавлид мекунад нест, ўро ба зами ин нуктаи ақли ҳидояткунандаш воқеият ва талаботи фишор меоранд. Ў зери таъсири ҳамин талабот ё шакл мегирад ва ё бо ақлу хирадаш ба онҳо таъсир расонида ташкили ҳаёти иҷтимоияшро бо озу ниёзаш атрофи манфиатҳои ташаккул медиҳад, ки дар заминаи он навъу шакли ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқияшро мазмун мебахшад. Дар ин қазия таносуби ҳолати рӯҳии халқ, мақсаду ҳадаф ва шаклҳои ташкили зиндагиаш бо ҳамбастагӣ бо манифтаҳои аслии миллат асаргузор аст.

Роҷеъ ба ҳамбастагии ҳуқуқии рӯҳияи халқ ва рӯҳи ҳодисаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар давлатҳои демократӣ ва миллӣ

Чун инсон бо хостаю кашӣҳои моддию маънавии худ ҷавҳар ва рӯҳияи ботинии устувореро нисбат ба зиндагии фардӣ ва дастаҷамъии хеш дар муносибат бо арзишҳои миллӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ҳама давру замон дорост, хоҳ ноҳақ инъикоси ин ҳолат ба таври назаррас дар ташкили ҳаёти дастаҷамъӣ, зиндагии фардӣ ва ташаккули иҷтимоии ў муваффақ эҳсос мегардад. Сатҳу сифати ин хостаю кашӣҳо, ки ба илму дониш ва хиради инсонӣ вобастаанд дар ниҳояти қор муайнқунандаи сифати ҳаёти дастаҷамъии шаҳрвандон мегарданд.

Афлотун ҳангоми ҷустуҷӯи навъҳои давлат, ки дар се шакл: тирания, аристократия ва демократия дар илми Юнони бостон маълум буд, бо саҳми шахсӣ ва дарки масъулияти илмӣ онро ба панҷ мерасонад. Ў дар навиштаҳои тавачҷуҳ ба рӯҳияи халқ намуда, бо ҳамин ба унсури ботинии халқ таъя намуда, онро ба мисли табиати одамони дар паҳнои давлат муттаҳид гашта, миҷози он ва имкону қудрати роҳбарони онро кӯшиши дарк намудан мекунад.

Ў дар китоби «Давлат» навиштааст: «Акнун ту медонӣ барои одамони гуногун вобаста аз навъи ҳолати рӯҳияшон шакли идораи давлати

⁴ Ниг.: Конститутсияи Амрико, Ёлломиаи соли 1789 Фаронса, Конститутсияҳои Аврупои асрҳои XIX.

⁵ Ниг.: Конститутсияи ИҶШС солҳои 1936 ва 1977.

муайян вучуд дорад. Ҳолати рӯҳияи халқ ва миллат ин қабл аз ҳама озу ниёзи аслии иттиҳоди сиёсӣ, ҷамъоварӣ намудани арзишҳои миллӣ аз решаҳои таърихӣ, пос доштани хотираҳои таърихист»⁶. Ва ё ту андеша дорӣ, ки чунин шакли сохтори давлатӣ аз кучое дигар аз дарахте ба монанди дуб ва ё тахтасанге тасодуфан пайдошуда ва ба он одату ахлоқе, ки дар ниҳоди (халқи) давлат вучуд дораду ҳамаи масъалаҳои дигар (-и идорӣ)-ро думболи худ мекашад, чунки санги тарозуии онҳо дар асл вазнинтар аст, ҳеҷ иртибот надорад? – мегӯяд ӯ⁷.

Дар ҳамин навишта Афлотун ба ду нуктаи нахустини ташкили ҳаёти иҷтимоӣ, **яке озу ниёз дар шакли мафкура** ва идеологияи сиёсии давлатсозӣ ва дигаре **тобеияти ин озу ниёз ва хостаҳои ташкили ҳаёти сиёсӣ, ба воқеияти зиндагӣ, ба урфу одатҳо ва васлияти таърихӣ** ишора менамояд. Ҳикмати ишораи Афлотун агарчи аз як ҷониб идеологияи давлатдориро ҳамчун ҷанбаи ақли созанда дар мадди аввал гузорад ҳам, вале бо ишораи дарки заруриятҳо ин ақли эҷодгар ва ин мафкураи ҳосилшудаи онро ҷиҳати таҳлили воқеият водор месозад. Зеро бидуни ин таҳлилоти амиқ кори ӯ дар оянда ба печидагӣ гирифта аст. Дар ҳамин асрори **мабдаият ва тобеияти фикрӣ** мо вучуди **қудрати таҳсилот ва донишно** ҳамчун маҳаки устувору муваффақи ҷомеасоз эҳсос менамоем. Ӯ аз қалби табиати мушкилшудаи ҳаёти иҷтимоии инсонӣ эътироф ва зухури арзандаи худро масъалагзорӣ менамояд. Ин симат ба навиштаи Афлотун неруи таърихӣ ва умри ҷовидонӣ мебахшад. Чунки таҳсилот ва дарки дурусти ҷойгиршавии равандҳои иҷтимоӣ фикри ӯро муназзам намуда, ба қолаби концепсия ва суханони ҳидоятгар барои наслҳои оянда пешниҳод менамояд.

Дарк ва ҳазми дурусти ин ҳақ воқеан қалиди ҳалли зиёд аз мушкilotи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии башар аст. Таърих гувоҳ аст, ки татбиқи афзалиятноки ин ҳуқуқ чи тавр халқу миллатҳои ба хокистари таърих табдилёфтгаро ба тоҷи сари мардумони олам табдил дод: Олами куҳан баъди Замони эҳё, Япония, Олмон баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва ғ.х. Маҳз ба ҳамин хотир дар ин навишта мо тавачҷуҳи асло дар васати ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ба ҳамин ҳуқуқе, ки дар сарғаҳи ҳама неъматҳои дигари инсонӣ истодааст, яъне ҳуқуқ ба таҳсилот медиҳем. Зеро мазмун ва сифати ҳар шакли идора ва ҳар навъу равиши танзими ҳуқуқӣ ба тариқати муносибат бо ин ҳуқуқ вобастагии азим дорад.

Суханони ҳамасолаи Пешвои миллати мо, ки роҷеъ ба таълим дар арафаи ҳар соли хониш ироа мекоранд, аз як ҷониб дар бораи кадрӣ манзалати илм ва ғамхориҳои давлат нисбат ба соҳаи маориф садо дода, илҳоми аҳли илмро зиёда мегардонад, вале дар баробари ин чун Пешвои миллат бо дарду алам аз ҳазорҳо ҷавонони гирифтаи таассубу хурофот ёдрас мешаванд ва аз вазъи ториқии мафкуравӣ ва донишҳои сатҳии иддае аз ҷавонони мо ҳушдор менамоянд, моро ноғузир ба фикр мекоранд, ки сатҳ

⁶ Платон. Государство / Пер. с древнегреч. А.Н. Егунова. Вступ.ст. Е.Н. Трубецкого. Комментар. В.Ф. Асмуса. Примеч. А.А. Тахо-Годи. 2-е изд. – М.: Академический проект, 2015. – С. 271.

⁷ Платон. Государство / Пер. с древнегреч. А.Н. Егунова. Вступ.ст. Е.Н. Трубецкого. Комментар. В.Ф. Асмуса. Примеч. А.А. Тахо-Годи. 2-е изд. – М.: Академический проект, 2015. – С. 272.

ва сифати корҳои мо ҳанӯз ба талаботи давлати миллӣ ва манфиатҳои давлати соҳибистиклоламон ҷавобгӯ нестанд.

Оид ба мақоми ҳуқуқ ба таҳсил дар мазмуни ташкили идораи давлат

Нахуст бояд эътироф кард ки вучуд, сатҳ ва сифати таъмини ҳуқуқ ба таҳсилот ба табиати давлат, мазмуни адолатнокии ҷомеа, рушд ва дигар паҳлӯҳои мусбати он бевосита таъсиррасон аст. Табиати адолатнокии давлати Афлотун⁸ гоҷи мардумсолории Арасту⁹, неруи созандаю ободкунанда ва тамизкунандаи некию бадии мардуми мусулмон тибқи ҳадиси паёмбари гиромӣ¹⁰, кашфи қонунҳои ҷозибай ҷаҳонӣ¹¹ ва шинохтани нисбияти қонуни шинохти олами атроф ҳамагӣ аз ҷароғи маърифат будааст, ки нерӯбахши он дар паҳноии низоми ҳуқуқӣ бо кафолати давлатии эътироф ва татбиқи ҳуқуқ ба таҳсилот нухуфта шудааст. Таҳсилот дар ин нуктаҳо ҳамон воситаҳои фикрии моро, ки дар шинохти ҳақиқат бинобар аз тобишҳои воқеият ба мушкилӣ мувоҷеҳ буданд кӯмак кардааст ва ба ториқиҳои раванди ҳодисот нури маърифат афканда онҳоро назди хиради инсонӣ равшан ва ошкор кардааст.

Табиати рӯҳи инсон тимсоли хулқу атвор, миҷоз, хислату сифатҳо, ки дар маҷмуъ зери таъсири табиат, иқлим, боду ҳаво, хурду хӯрок аз як ҷониб ва аз ҷониби дигар таҳти таъсири сарчашмаҳои дониш, таҷриба урфу одатҳо дар паҳноии тафаккур зери таъсири ақлу хирад ташаккул меёбад, таҷассуми худро дар ниҳояти қор дар табиати рӯҳи халқ ва давлат инъикос менамояд. Албатта имкон дорад, ки ин рӯҳ айният дошта бошад бо рӯҳи аслии халқ ва табиати инсонии комил (агар чунин айният бошад ӯ табиатан ватандӯсти асил мегардад, нисбат ба тақдири миллат ва давлаташ бетараф буда наметаовнад) ва имкон дорад ки айният надошта (дар чунин сурат дар шинохти арзишҳои миллӣ мушкили эҳсос мешавад) бошад. **Васли ҳамин айнияти озу ниёзҳои мардумӣ бо шакли ташкили идораи ҷомеа ба сатҳу сифат ва мазмуни таҳсилот вобастагӣ дорад.**

Рӯҳшиносии машҳури садаи XX Карл Густав Юнг асосгузори психологияи аналитикӣ дар илми рӯҳшиносӣ, ки ба масъалаҳои ҷиддии рӯҳи инсон сару қор дошт, ҳолати шуури ҷамъиятӣ, дарки эҳсосоти иҷтимоӣ, талаботҳои маънавии ҷомеаро дар иртибот бо дигар авомил дар умум ҳамчун ҳолати рӯҳи инсон муаррифӣ кардааст: «Ман андеша дорам, ки шояд зиёдравӣ нагардад, агар ҳолати шуури муосирро бо руҳи инсонӣ муқоиса намоем, ки вақтҳои охир ларзишҳо ва офатҳои зиёдро ба дараҷае қабул кардааст, ки то сатҳе нобовар шудааст»¹². Бале, рӯҳи инсон ба сони ҳолати рӯҳияи халқ аст ва баръакс руҳияи халқ натиҷаи инъикоси дастаҷамъонаи мардум. Дар вазниниҳо ва гардишҳои муайяни таърихӣ агар воситаҳои таълимӣ ба қонуниятҳои таърихӣ ва воситаҳои кашфи ҳақиқат дуруст муназзам таъя нақунанд, низоми мавҷуда ба тарозуи адли

⁸ Ниг.: Платон. Государство / Пер. с древнегреч. А.Н. Егунова. Вступ.ст. Е.Н. Трубецкого. Комментар. В.Ф. Асмуса. Примеч. А.А. Тахо-Годи. 2-е изд. – М.: Академический проект, 2015. – С. 271.

⁹ Ниг.: Арасту. Фани Хитоба (Риторика). Тарҷима аз забони арабӣ. А. Ҳочизода. – Душанбе: «Дониш», 2017. – С. 78.

¹⁰ Ниг.: Имом Зайнуллоҳ Аҳмад. Мухтасар Саҳеҳи Бухорӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 668 с.

¹¹ Ишора ба кашфиёти қонуни ҷозибай ҷаҳонии И. Нютон.

¹² Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – СПб.: Питер, 2017. – С. 306.

умум асос наёбад, нобоварии мардум аз воситаҳои кашфи ҳақиқат тавассути ақл ва хиради инсонӣ зиёда мегардад. Яке аз пасманзарҳои он ҳидоят шудани тафаккури ҷӯяндаи инсон ва мардум дар умум ба самти алтернативии кашфи ҳақиқат – ҷаҳонбинии динӣ мегардад. Инсон ҳамчун мавҷудоти сотсиобиоравонӣ барои худ пояи устувори рушди ҷисмонӣ ва маънавии фардӣ ва ҷамъиятӣ мечӯяд. Ин пояи устувори маърифатиро таърихан таҳсилоти дурусти рушдиҳандаи ақли инсонӣ ва мутобиқ ба талаби замону макон рушдкунанда имкони доданро дорад.

Ин ҳолат воқеан барои давлатҳои демократии милли аз назари мафкуравӣ ва муборизаи манфиатҳо бисёр шинос аст. Зеро фишори аз ҳад зиёди ҷомеаҳои пешрафта ба қафомонда, ҷиҳати қабули стандартҳои барои аввалиҳо мувофиқи низоми ҳуқуқӣ (ислоҳоти ҷиддии ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ), аз мадди назар дур мондани ҳуқуқҳои иҷтимоӣ (аз ҷумла ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба шуғл ва ғ.) инсонии муосирро дар давлатҳои милли аз ду сарчашмаи асосии хирад, яке дарки дурусти олами атроф ва қонуниятҳои асли рушд ва дигаре боварӣ ба адлу инсоф, дур намуда, ўро бо ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсиаш ба майдони нооромии сиёсӣ кашидааст. Ҷомеаҳои анъанавиро бошад ба ботлоқи тундравӣ ва афсонагароии адлҷӯӣ партофтааст. Маҳз ба ҳамин хотир Роҳбари давлати мо ҳуқуқ ба таҳсилотро мояи раҳонии миллат аз торикию ҷаҳолат номиданд.

Бинобар он диққат додан ва ҷустани роҳҳои иловагии рушди ҳуқуқ ба таҳсилот ин танҳо татбиқи як навъ ҳуқуқи иҷтимоӣ набуда, балки раҳонии саросарии миллат аз торикию ҷаҳолат, пешгирии ифроту террор дар мафкураи ҷавонон, рушди илму технология дар кишвар ва заминаи дурусти татбиқи дигар ҳуқуқу озодиҳо ҳаст. Конститутсияи кишвари мо дар моддаи 41 ҳуқуқ ба таҳсилотро аз зумраи ҳуқуқҳои иҷборӣ татбиқшаванда муқаррар кардааст: «Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ қафолат медиҳад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад. Шаклҳои дигари таълимро қонун муайян мекунад»¹³. Дуруст аст, ки дар баробари таълими ройгони давлатӣ таълими алтернативии пулакӣ низ дар низоми таҳсил вуҷуд дорад.

Ин рақобати озоди навъҳои таҳсил агар аз як ҷониб имкони фарогирии давлати миллиро ба ҳуқуқ ба таҳсил сабук намояд, аз ҷониби дигар бояд ҷиҳати рушди низоми таҳсил мусоидат намояд. Дар ин самт таҷриба гувоҳи он аст, ки мо ҳам муваффақият ва ҳам мушкилиҳои муайяно дорем. Роҷеъ ба мушкилиҳо пайваста Пешвои муаззами миллати мо дар арафаи соли нави таҳсил дар яке аз муассисаҳои таълимӣ ва ё дар рӯзҳои илм дар арафаи баҳор дар воҳӯрӣ бо ақли зиё изҳори назар намуда, ҷиҳати ислоҳи онҳо назди масъулин вазифаҳои муайян мегузоранд. Албатта, хуб

---

¹³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 135 с

мешавад, ки ба ин масъалаҳо худи субъектони низоми таҳсил бештар таваччуҳ намоянд, зеро ҳуқуқ ба таҳсил аз гурӯҳи ҳуқуқҳои одӣ набуда, нақши он дар рушди давлат ва миллат чиддӣ таъсиргуздор аст. Танҳо як ҳолати таҳдиди ифроту терроризм, ки оламро фаро гирифтааст, худ гувоҳи он аст, ки набудани сифати таълим ва дониши дуруст чи қадар таҳдиди чиддӣ ба рушди ҷавонон ва рӯҳияи ҷомеа ро дорад.

Имрӯз шароити мавҷудаи мафкуравии ҷомеа, вазъи кашфиёту дастоврадҳо ва мубрам будани рушди илмҳои дақиқ ҳамчун унсури ғизодиҳандаи истеҳсолоти ватанӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ далолат бар он дорад, ки миллат ва давлати мо аз ҳар ҳуқуқҳои дигар бештару бузургтар ба ҳамин ҳуқуқ эҳтиёҷ дорад. Имрӯз комилан имкон дорад, ки ба хоҳири ин ҳуқуқ мо дар сатҳи муайян баъзе ҳуқуқу озодиҳоямонро маҳдуд созем (мисол, қатъиян дар вақти таълим ва тадрис устодону шогирдонро аз иҷрои дигар ҳуқуқҳои шахсӣ, озодии вичдон, қорҳои ташкилӣ ва ғ. маҳдуд созем), баъзе аз имтиёзҳои давлатиро ба ин самт тобиш диҳем (гранту дастгириҳои молиявиро аз ҳисоби дигар фондҳо ва буҷаи маориф тавсеа бахшем), ба устодону муаллимон нисбат ба дигар заҳматкашон маоши баландтар таъин карда, нафақаи онҳоро имтиёзнок намоем. Имрӯз воқеан устодон ва фазои илму маорифи кишвар ба дастгирии давлат эҳтиёҷи қавӣ доранд. Вале, дар баробари ин қишрҳои ҷомеа бояд пайваста эҳсос намоянд, ки давлати ҷавони миллӣ низ ба садоқату заҳмати софдилонаи онҳо зарурати таърихӣ дорад. Зеро аз садоқату муҳаббати эшон ба Ватан амнияти фазои мафкуравӣ ва аз заҳмати софдилонашон рушди фазои илмӣ ва иҷтимоию иқтисодии кишвар ва ободии фардои Ватан вобаста аст.

Гузаштҳои ҳуқуқӣ ва имтиёзҳо ба низоми таҳсилот ва субъектони он танҳо ба хоҳири ояндаи миллат ва давлат татбиқ мегарданд. Садоқат ва муҳаббат ба Ватану низоми давлатдорӣ ҷавоби миллат ва ҷомеа ба ғамхориҳои қудрати сиёсӣ аст. Имрӯз бисёре аз озодиҳо мекӯянд зеро фишори озодиҳо ва демократия садоқат ба муҳаббату низомро дар ҷомеаи шаҳрвандӣ камранг намоянд, ки ин комилан ба манфиати иттиҳоди сиёсии миллӣ ва давлатҳои миллӣ нест. Давлати миллӣ ва ҳуқуқи одилона дар низоми мавҷудаи ҷомеаҳои башарӣ дар шакли нисбатан манфиатовари давлати демократӣ дар шароити имрӯзу садсолаҳои оянда эҳтиёҷи қавӣ ба ҳамин ду гурӯҳи муносибати мутаваззини давлат ва аъзои онро дорад, ки дар таркиби он садоқат ба Ватан ва низом аз ҷониби аъзои ҷомеа муҳаррики рушд ва оромии он аст. Ҳуқуқ дар нигоҳдошти тавозуни ахлоқӣ ва иҷтимоии ин нерӯҳои ғамхорӣ ва муҳаббати тарафайн ҳамчун унсурҳои таркибии ҷомеаҳои солим нақши марказиро мебозад.

Мо бояд дар хотир дошта бошем, ки ҳуқуқ ҳамчун воситаи танзим ва таъмини низом танҳо падидаи статистикӣ набуда, вай аломатҳои динамикиро низ дорад. Яке аз қутбҳои динамикии ҳолати ҳуқуқ дарк ва ҳазми ҳамин мушкилиҳои оянда пешорӯи инсоният истода ва кашфи роҳҳои ҳуқуқии ҳалли онҳо дар ҷанини низомҳои мавҷудаи сиёсӣ аст. Ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ бо васоити дардастдоштааш имкон дорад ба хоҳири роҳ надодан ба беадолатию ҷаҳолати саросарии оянда, баробарии ҳуқуқиро дар сатҳи муайян нигоҳ дорад, захираҳои зехниро тавассути механизмҳои

ҳуқуқӣ дуруст танзим созад ва аз ҳама муҳимаш унсури нобаробариро ҳамчун ҳолати истисноии зуҳури муносибатҳои иҷтимоӣ дар қолаби талаботу имкони инсонҳо дар тарозуи адлу инсоф гузорад. Ин танҳо ҳуқуқ ва салоҳияти низоми ҳуқуқ не, балки вазифаи муқаддаси низоми ҳуқуқӣ аст.

Дар шароити муосир давлатҳои миллиро на демократияи либералӣ, на рушди ҳангуфти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, балки рушди маориф ва татбиқи қатъии ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла ҳуқуқ ба таҳсил ташкил медиҳад.

Амалӣ шудани ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар сатҳи зарурӣ калиди ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ ва омили баланд шудани ахлоқи ҷамъиятӣ ва такмили сифати инсонии солаҳ аст. Ҳуқуқҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ ҳамчун ҷузъи асли ҳуқуқҳои иҷтимоӣ бевосита ба тарбия ва ташаккули рӯҳии инсон нигаронида шудаанд. Эътироф ва татбиқи дурусти онҳо таъмин ва солимии рӯҳи ҷомеаро таъмин менамояд¹⁴.

Дар ҳақиқат тафаккури инсонӣ ва кашифҳои маънавии он дар пешорӯи воқеияти зиндагӣ ва талаботҳои мухталифи нафсонӣ, моддӣ ва маънавӣ тафаккури инсониро ҳамчун шуури дарккунандаи воқеият на танҳо ба шинохт, балки эҳсос ва таҳлили вазъи олами атроф водор менамояд. Ин эҳсос ва дарки олами атроф, ки тавассути шуурҳои инсонҳои алоҳида сурат мегирад, аз сатҳи донишҳои назарӣ ва амалии субъектони мазкур вобастагӣ дорад. Агар субъекти дарккунанда бо донишҳои ногузир мусаллаҳ бошад, тафаккури вай бо қонунҳои мантиқӣ мусаллаҳ бошад, таҷриба ва илмаш дар шинохти воқеият вобаста ба замона кофӣ ва объективӣ сурат гирад, пас инъикоси ин ҳолати тафаккур ба воқеияти талабот ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ мувофиқ омада, вай ҳамчун инъикосгари аслии ҳолати рӯҳии иҷтимоӣ баромад менамояд ва донишҳои вай дар коркарди механизми меъёрии танзими мушкилиҳо натиҷаи мусбат хоҳад дод. Калиди ин ҳама дастовардҳо дар таъмини дурусти ҳуқуқ ба таҳсилот нухуфта шудааст.

Дар баробари ин, диққат додан ба сатҳ ва сифати таълим дар давлатҳои демократӣ ва милли муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро натиҷаи муносибати насли ҷавон ба олами атроф ва неъмату дастовардҳояш аз ҳамин нуқта вобастагӣ дорад. Агар донишҳои ин найи андешагар дар инъикоси воқеият танқисӣ кашанд, пас ӯ оламро аз дидгоҳи шикастаи худ ҳамчун «иллюзияи тафаккури шахсӣ» вонамуд менамояд, ки ин дар асл инъикоси рӯҳи иҷтимоӣ набуда, балки инъикоси ҳолати рӯҳии ҳамон фарди инъикосгар аст. Пас, мочарои мо низ дар масъалаи шинохти комили талаботи халқ нисбат ба донишу маърифат ва танзими дурусти ҳуқуқии он ба ҳолати рӯҳии фардҳо ва ҷомеа дар маҷмӯъ таъсир дорад.

Назари тоза ба ҳуқуқ ба таҳсилот ва тарбия

Олами муосири пешрафта ба ҳуқуқ ба таҳсилот диққати аввалиндараҷа медиҳад, кӯшиш мекунад, низоми онро устувор, доимӣ дар иртибот бо мафкураи миллат ва хостаҳои маънавию модии ӯ нигоҳ дорад. Анъанаи

¹⁴ Ниг.: Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – СПб.: Питер, 2017. – С. 306.

таълим ва тарбияи наслро ба сони дастпӯше, сари чанд вақт табдил додан аломати рушд нест, зеро раванди таҳсилот қонунмандии қавии худро дар иртибот бо коди генетикии миллат ва халқиятҳо дорад, ки табдили он кори як садсола нест. Вай ба муҳлати садсолаҳо иртиботи манбаъҳои дониши субъективиро (узвҳои эҳсосотӣ ва маърифатиро) бо объективӣ (талаботи инсон ва ҷамъиятҳо вобаста ба шароити замону макон) ва ҷаҳонбиниро бо амалқардҳо васл намуда, ҳамроҳ бо равиши муътадили ҷомеаю фарҳангҳо рушд мекунад ва баъзан хотироти ҳазорсолаҳоро таҷассум менамояд. Низоми таълимот барои миллати худшинос муқаддас ва анъанавӣ мемонад, вай ба қадри ниҳоят ҷузъӣ ва зарурӣ худро бо дастовардҳои нави илмӣ мутобиқ намуда, роҳу равишҳои классикию анъанавиашро ҳамчун идомаи рушди маънавию илми вучуддоштааш ҳифз карда, ба сифат ва намои нави дониши барои истехсолоти ватанӣ нигаронидашуда, барои амнияти давлат хизматкунанда ва барои рушди ҷомеа мусоидаткунанда сафарбар мегардад. Таҳсилот ҳамчун усули шинохти ҳақиқати объективӣ ва дарки олами атроф дар паҳноӣ иҷтимоӣ ҳамрадифи замон аст, вале ҳамрадифи ақлу назарҳои субъектҳои ҷудоғона буда наметавонад.

Агар ҳусни равиши оламро бидуни пардаҳо, ғаразҳо ва ҳадафҳо (Бедил) назар намоем, пешравӣ, рушд, ҳалли мушкилиҳо, масоили печидаи ҳаётӣ ва бӯҳронҳои молиявӣ ҳарбӣ, маънавию иқтисодӣ ҳама побанди ҳамин ҳуқуқ ба таҳсиланд. Агар ин ҳуқуқ дуруст таъмин шавад, аз он мақсаднок истифода карда шавад, халқҳои камбағал дар рӯи замин бояд намонад ва консепсияҳои сохтаи «истисмори одам аз тарафи одам» ва «нолозимии одам барои одамони дигар» бояд аз бунёдашон хароб гардад. Маҳз ба ҳамин хотир ҷомеаи ҷаҳонӣ ногузир ба ин ҳуқуқ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Ҳуқуқ ба таҳсилот ва маълумот ё маориф дар моддаи 2 ЭҲБ, моддаҳои 13-15 ПБҶИИФ; моддаҳои 28-29 Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак ва мавзӯи асосии танзими Конвенсия оид ба мубориза бар зидди поймолкунии ҳуқуқ ба таҳсилот гардидааст.

Моддаи 13 ПБҶИИФ муайян мекунад, ки: «Давлатҳои иштирокчиёни Паймон ҳуқуқи ҳар инсонро ба таҳсилот эътироф мекунад. Онҳо дар иттифоқанд, ки таҳсилот бояд ба самти рушди ҳамҷонибаи шахсияти инсон, дарки кадрӣ қиммати ӯ равона буда, бояд эҳтиром ба ҳуқуқи озодиҳои инсонро дар ҷомеа устувор гардонад».

Ҳамин тавр, таҳсилот – ин раванди рушд ва худрушддиҳии шахсияти инсон аст, ки бо гирифтани дониш ва маълумоти муайян инсон ба ҳамон андоза мавқеи худро дар ҷомеа дуруст муайян менамояд. Дониш ва маълумот барои инсон тавассути узвҳои эҳсосотӣ қабул мешаванд: узвҳои бинӣ, шунавоӣ, чашиданӣ, ламс кардан ва бӯйро дарк кардан. Қонуни давлат барои озодии истифодаи ин ҳама узвҳо барои инсон шароит муҳайё карда, дар мактабу донишгоҳҳо олимони ва шахсиятҳои таҷрибадорро ба кор ҷалб мекунад, ки насли наврасро дар асоси таҷриба ва илми омӯхташон савод омӯзонанд. Дар раванди таълим давлат диққат медиҳад, ки донишандӯзии ҷавонон ба рушди шахсияти онҳо ва пешравии ҷомеа мусоидат намояд. Роҳҳои асосии омӯзиши илм таълим додан ва худомӯзӣ аст. Таҳсилот – ин раванди шиносоии инсон бо асрори олам аст, ки дар

чараёни он ин сон ҳамчун ҷузъи коинот ташаккул меёбад, худро мешиносад, оламро мефаҳмад ва рафтори худро мутавозин бо манифаташ дар ҷомеа тавассути ақлу хирад ва донишҳои андӯхтааш роҳандозӣ мекунад.

Омӯзиш ин чараёни аз як субъект – омӯзгор ба субъекти дигар омӯзишкунанда додани маълумот, дониш, кордонӣ, таҷрибаи корӣ ва дигар омилҳо мебошад, ки инсонро ба ҳаёти воқеӣ ва меҳнат омода менамояд. Устод Рӯдакӣ беҳуда нагуфта буд:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз,
Мардумони бохирад андар ҷаҳон,
Роҳи донишро бо ҳар гуна забон.
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳама бингоштанд.
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Тарбия – муҳаё кардани шароит барои рушд ва худрушддебии инсон, дарёфти таҷрибаи иҷтимоӣ, фарҳанг, ахлоқ ва адаби инсонӣ аст, ки шахсро ба ҳаёти иҷтимоӣ ҳамчун инсони ассертивӣ (нисбатан мустақил аз фишорҳои беруна) ва боадаб ворид менамояд. Дар тарбия омилҳои муҳими ахлоқӣ ва фарҳангии инсон бо манфиатҳои оилавӣ, иҷтимоӣ ва умумимиллӣ дар ҳамбастагӣ зухур меёбанд.

Тарбия ҳам ба маънои ахлоқӣ ва ҳам ба маънои касбӣ фаҳмида мешавад. Ба маънои ахлоқӣ он аст, ки хирад ва амалҳои нек бояд донишомӯзро таҳти фишангҳои худ қарор диҳад. Хирадмандӣ, боадабӣ ва бофарҳангӣ нуктаи ибтидоии ташаккули инсони солаҳ аст. Маҳз сифати тарбияи маънавӣ ва адаб доштани муҳассил аз аломатҳои муҳими тамаддунҳои пешрафта буд. Бузургони мо беҳуда нагуфтаанд: Тарбия ба маънои касбӣ ҳунар омӯхтан аст, касбро аз худ қардан аст, дониши назариявиро бо амалӣ пайваст намудан аст, ки давлат дар баробари таъмини ҳуқуқ ба таҳсил имкони гирифтани тарбияи касбиро низ дар омӯзишгоҳҳои касбӣ, курсҳои кутохмуддати тайёри ва дигар нави таҳсилоти иловагӣ таъмин менамояд. Бузургони мо низ аз қадим зарурияти чунин тарбияро таъкид доштаанд:

Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ,
Даркушое кунӣ, на дарбандӣ

Агар дар раванди омӯзиш ва маълумот гирифтани тарбия ва унсурҳои ахлоқ нақш бозӣ наманоянд, дар чунин сурат инсон мумкин аст, донишҳои зиёди беназорат ва ғораткунандаи ахлоқ ба даст меорад, ки ин дар ниҳояти қор инсон ва ҷомеаро ба нестӣ ва вайронӣ меорад. Мисол, сайтҳои интернетӣ, озодии ғаризаҳо, манфиатҳо ва савқи табиӣ, ки бидуни тарбияи дуруст ва соишҳои ахлоқӣ ба майнаи ҷавонон рехта мешавад, ногузир инсонро ба олами ҳайвонӣ ҳидоят менамояд.

Дар таҳсилот агар мо аз баҳри маърифат бархурдор шавем, дар омӯзиш ва таҷрибаомӯзӣ мо бо донишҳо ва усулҳои аз ҳаёт андӯхтаи тафаккури инсонӣ сару қор мегирем. Дар охири мо ҳаётро амалан меомӯзем, худро

барои воридшавӣ ба зиндагӣ омода мекунем. Маълумот, аниқтараш маърифат – мақсад ва натиҷаи омӯзиш аст. Аломати маълумотнокӣ бомаърифатӣ – доштани дониш ва маърифати замони худ аст, аммо аломати таҷрибаомӯзӣ – санъати иҷрои кори муайян, амали муайян аст.

Таҳсилот дар шакли одии маълумотнок шудани аъзои ҷомеа аз омилҳои муҳими муайянкунандаи ҳаёти инсонӣ дар шароити муосир аст. Вай барои ташаккули шахсияти инсон, воридшавии инсон ба ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ нақши ҳалкунанда дорад. Маҳз маълумотнокӣ, ки натиҷаи таҳсилот аст, имкон медиҳад, ки қадру қиммати инсон шинохта шавад, ҳуқуқу озодиҳои ӯ ноғузир эътироф гардад, муносибати неку ҳасанаи ҳалқиятҳо роҳандозӣ шавад. Зеро маълумотнокӣ ноғузирӣ ҳаёти иҷтимоӣ ва эътиромӣ ҳаққи яқдигарро тақвият мебахшад. Ҳуқуқ ба таҳсилот аз зумраи ҳуқуқҳои аслии инсон аст, ки иҷро ва амалишавии он – воситаи дастрасӣ ба озодӣ ва баробарии инсонҳост. Танҳо маълумотнокӣ ва дониш ба инсон имкон медиҳад, ки ҳама ҳуқуқу озодиҳо шинохта, қадр гардида ва ҳифз шаванд, зеро дар акси ҳол ҷомеаи инсонӣ ноғузир ба шикастабинӣ ва шикастафикрӣ мубтало шуда, на танҳо олами атрофро дуруст дарк накарда то ба домони асотиру ҷаҳонбиниҳои афсонавӣ давиши фикрӣ менамояд, вай инчунин мақом ва таъйиноти худро дуруст дарк накарда, вазифаҳо ва рисолати таърихашро дар кори биноӣ ҳаёти одилона, зиндагии осуда, таъмини амният, тарбияи дурусти насли солим ва ғ. сарфаҳм намеравад.

Гуруҳи одамони як давлат ва ё ҳалқият дар шароити муосир бидуни татбиқи шоистаи ин ҳуқуқ ҳамчун як неруи нимаинсонӣ (қувваи қорӣ дорои неруи «ақлии истифодашаванда» (яъне ақли қомилан рушднакардаи илмӣ) – ин танҳо қувваи истиҳсолкунандаи неъмат набуда, инчунин неруи идоракунандаи ғайриодилонаи ҳама дигар неъматҳо, суиистифодаи арзишҳо ва дигар авомили манфию бади олами инсонӣ будааст, ки аксари мушкилоти насли башарӣ тавассути онҳо рӯҳ задааст) дар ҳалқаи таҷрибаи қоркардашудаи башар менамояд, ки барои нерӯҳои соҳибқудрат соҳибқудрати дигар ба мисли ашӯи нимтаёр ва хом баромад менамояд. Ҷомеаҳои сармоядорӣ имрӯз бо равишҳои озодманишии худ собитдоранд, ки аз ҳама сарватҳои дигари олами моддӣ мутаассифона ҳамин сарвати нимаҳои мафкуравӣ барои суиистифода ва облойкунии адолати башарӣ мувофиқ будааст. Инсоният бо нафси худ даврони «истисмори одамро аз тарафи одам» (замони вуруди буржуазия ва ғояи марксистон)-ро паси сар карда замони «нолозимии инсонро» (консепсияи нави олами ғарбӣ Ю.Н. Ҳорарӣ)¹⁵ хайра мақдам дошта ва ӯро оянда даҳшати вазнинтар интизор аст, – мегӯянд нуктадонони олами нав.

Вале ба гумони мо, ин назарҳои паси пардаи манфиатҷӯнаи нуктадонон ҳаргиз ифодаи воқеии мушкилоти инсон нест. Ҳарчанд, ки гӯё замоне «зухуроти истисмори одам аз тарафи одам» ва «нолозимии инсон ҳамчун зухуроти манфӣ ба инсонии имрӯз таҳдид дорад» муддатҳо эҳсос шудаанд, вале онҳо ба ҳеҷ вачҳ унсурҳои бади берунраванда аз ҳаёти инсонӣ нестанд. Зеро решаи ин ҳар ду нерӯи аҳриманӣ на дар рушди нодурусти

¹⁵ Харари Ю.Н. 21 урок для XXI века / Пер.с англ. Ю. Гольдберга. – М.: Синдбад, 2020. – С. 12-13.

ҷомеаи сармоядорӣ ва технологияи рақамию инқилобҳои биотехногенӣ, он тавре, ки муҳандисони олами ғарби таълим медиҳанд, нестанд. Баръакс решаи вучуд ва нерубахшандаи ин зухуроти бад ҳамин дуруст татбиқи нашудани ҳуқуқ ба таҳсилот дар пахноӣ давлату миллатҳои ҷудоғона аст, ки ба бозори ҷаҳонӣ дар қатори сарватҳои дигари зеризаминӣ фарзандони худро ба сони ашӯи хоми нимтаёри ба маротиб аз ҳар роботи истеҳсолкардаи олами ғарбӣ нерумандтар пешниҳод менамояд. Ин бадбахтии азим барои халқу миллатҳои аз назари илму дониш қафмонда аст.

Вақти он расидааст, ки ба ҳар як ишорати Пешвои миллат дар ин самти дастгирӣ ва рушди маориф, татбиқи дурусти ҳуқуқ ба таҳсилот, баланд бардоштани сатҳ ва сифати таълим ва ҷанбаҳои ахлоқию меҳангароии ҷавонон муносибати ниҳоят ҷиддӣ ва вичдонӣ намуда, ин ҷанбаи сиёсати давлатиро ба сони кушояндаи тамоми мушкилоти миллат бояд ҳар як ватандор дарк ва ҳазм намуда, ҷиҳати ислоҳ ва рушди он тамоми неруи ақлӣ ва молиамонро сафарбар намоем. Агар мо хоҳем, ки фарзандони моро ҳамчун роботҳои зинда чи аз назари иқтисодӣ, чи сиёсӣ ва чи иҷтимоӣ эътиқодӣ олами пешрафтаи инсонӣ истифода набарад, бояд ба ин нуқта таваҷҷуҳ намоем.

Дар назароти умумии худ Кумитаи СММ роҷеъ ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (мобаъд ҲИИФ) ишора менамояд, ки ҳуқуқ ба таҳсилот дар баробари он ки яке аз ҳуқуқҳои муҳими инсон аст, ҳамзамон воситаи муассири риояи дигар ҳаққҳои инсон маҳсуб мегардад. Зеро танҳо инсонии маълумотдор, донишдор имкон дорад, ки ҳуқуқу озодиҳои дигарро шиносад, онҳоро эҳтиром гузорад ва ҳифз намояд. Савод чи қадар баланд бошад, дониш васеъ гардад, манбаъҳои дониш дар даст бошад, иттилоот ва технология дуруст истифода гардад, инсон ба ҳамон андоза аз суиистифода берун мемонад, зеро ӯ дар доираи манфиати худ наздиконаш дуруст рафтор карда метавонад. Ҳуқуқ ба таҳсилот ба қишрҳои мухталифи ҷомеа имкон фароҳам меорад, ки онҳо мушкилиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии худро ҳал намоянд, ба занҳо ва ҷавонон шароит муҳаё менамояд, ки ҳуқуқҳои худро устувор ҳифз кунанд, ба ҳалли проблемаҳои ҷомеа ворид шаванд, дар раванди демократикунонӣ васеъ ширкат варзанд. Маҳз ба ҳамин хотир маориф ва таҳсилот яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ маҳсуб мешавад.

Дар Тоҷикистон ҳамасола қариб нисфи бучет ба соҳаи маориф тақсим карда мешавад, вале натиҷаҳои ба дастоварандаи соҳа ҳанӯз ба талаботи давлати демократӣ ва миллии мо ҷавобгӯ нестанд. Ба назар чунин мерасад, ки мо аҳли зиёи худамон ҳанӯз воқеан барои хеш дуруст дарк ва ҳазм накардаем, ки ҳуқуқ ба таҳсилот, ин ҳанӯз танҳо як ҳуқуқи одӣ не, як унсурҳои ҳуқуқи инсон не, як ҳаққи конституционӣ дар қатори дигар ҳақҳо не, балки бештар аз ҳамаи ин манбаи муҳим ва асосии рушди на танҳо иқтисод, балки устувории низом, амнияти ҷомеа ва сатҳи баланди ахлоқӣ ва маънавии инсонии муосир низ мебошад, қутб ва дурнамои рушди давлат ва мақоми ӯро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян намуда, ҷойгоҳи миллату давлатро дар масири таърихи башарӣ рӯшан менамояд.

Дар ин навишта вобаста ба менталитети миллат, хислати коди генетикии халқ ва эҳсоси дарки таҳдидҳои таърихӣ ба равони мардум ва давлатдорӣ миллиамон тақлиф менамоям, ки дар низоми таълими фанни ҳуқуқи инсон ва Конститутсияи кишвар (ки комилан мантиқӣ аз ҷониби Пешвои муаззамамон ба низоми таҳсилоти муассисаҳои таълимӣ таълимашон тавсия шудааст) ҳуқуқ ба таҳсил ба сони яке аз ҳуқуқҳои бунёдии табиӣ, шахсӣ ва иҷтимоӣ инсон тавсиф, тафсир ва таълим дода шавад. Дар оянда асноӣ заруратҳои дигари ворид намудани тағйирот ба Конститутсия ин нукта ба инобат гирифта шавад.

Адабиёт:

1. Арасту. Фани Хитоба (Риторика). Тарҷима аз забони арабӣ. А. Ҳоҷизода. – Душанбе: «Дониш», 2017. – С. 78.

2. Имом Зайнуддин Аҳмад. Мухтасар Саҳеҳи Бухорӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 668 с.

3. Конститутсияи Амрико, Эъломияи соли 1789 Фаронса, Конститутсияҳои Аврупои асрҳои XIX.

4. Конститутсияи ИҶШС солҳои 1936 ва 1977.

5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 юни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 135 с.

6. Платон. Государство / Пер. с древнегреч. А.Н. Егунова. Вступ.ст. Е.Н. Трубецкого. Комментар. В.Ф. Асмуса. Примеч. А.А. Тахо-Годи. 2-е изд. – М.: Академический проект, 2015. – С. 271.

7. Раҳмон Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, 01.09.2023 09:30, ноҳияи Данғара.

8. Харари Ю.Н. 21 урок для XXI века / Пер. с англ. Ю. Гольдберга. – М.: Синдбад, 2020. – С. 12-13.

9. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – СПб.: Питер, 2017. – С. 306.

СИФАТ ВА САМАРАНОКИИ САНАДҲОИ ТАТБИҚИ ҲУҚУҚ

Шарофзода Рустам Шароф,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: (+992) 901000770

E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Фишурда: Дар мақола мафҳум ва аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ бо мақсади муайян намудани сифат ва самаранокии онҳо таҳқиқ карда мешавад. Аҳамияти санадҳои татбиқи ҳуқуқ муайян карда мешавад. Нақши сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамчун шарт, омил, кафолати самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ муайян карда мешавад. Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар робита бо категорияи фалсафии «сифат» таҳқиқ мешавад. Мафҳумҳои зерини илмӣ, ки навгонии илмӣ ва методологӣ доранд, пешниҳод мешаванд: «сифати санади татбиқи ҳуқуқ», «нишонаҳои сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ», «маҳакҳои сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ», «маҳакҳои умумиҷамъиятии сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ», «маҳакҳои ҳуқуқии сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ». Низомии муташаккилонаи нисбати сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ муайян карда мешавад. Аломатҳои умумии санадҳои татбиқи ҳуқуқ, сарфи назар аз намудҳои ҷудоғонаи онҳо таҳқиқ мешаванд. Хулоса пешниҳод мешавад, ки риояи аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ яке аз роҳҳои аввалиндараҷаи таъмини сифати онҳо маҳсуб мешавад. Хулоса асоснок карда мешавад, ки санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки аз тарафи субъектони ғайридавлатӣ ё дар ҷараёни ҳуқуқҷодкунии локалӣ қабул мешаванд, хусусиятҳои иловагӣ пайдо мекунанд, чунки бо салоҳияти ҳокимияти давлатӣ робита надоранд, шакли амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ нестанд, бо тартиботи муқарраршудаи дохилӣ қабул мешаванд. Санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамчун намуди санадҳои фардӣ, асоси пайдоиш, тағйир ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқи уҳдадорихои субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ таҳлил карда мешаванд. Таснифи санадҳои татбиқи ҳуқуқ гузаронида мешавад. Шаклҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар робита бо масъалаи таносуби шакл ва мазмуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва дар заминаи қонунгузорӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муайян ва таҳқиқ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: Санадҳои татбиқи ҳуқуқ, санадҳои ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, татбиқи ҳуқуқ, фаъолияти татбиқи ҳуқуқ, сифат, сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ, нишондиҳандаҳои сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ, маҳакҳои сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ, аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ, шаклҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ.

КАЧЕСТВО И ЭФФЕКТИВНОСТЬ АКТОВ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАВА

Шарофзода Рустам Шароф,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, профессор
кафедры теории и истории государства и
права, доктор юридических наук

Тел.: (+992) 901000770

E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Аннотация: В статье исследуются понятие и признаки актов применения права с целью определения их качества и эффективности. Раскрывается значение актов применения права. Определяется роль актов применения права как условия, фактора, гарантии правоприменительной деятельности. Качество актов применения права определяется в контексте философской категории «качество». Предлагаются следующие понятия, имеющие научную и методологическую новизну: «качество актов применения права», «индикаторы качества актов применения права», «критерии качества актов применения права», «общесоциальные критерии качества актов применения права», «правовые критерии качества актов применения права». Предлагается организованная система показателей качества актов применения права. Раскрываются общие признаки актов применения права независимо от их разновидностей. Предлагается вывод о том, что соблюдение признаков актов применения права является одним из условий обеспечения их качества. Обоснован вывод о том, что акты применения права негосударственных субъектов или локального правотворчества обладают дополнительными свойствами, поскольку не связаны с властными полномочиями, не служат формой реализации государственной власти, принимаются в рамках внутренних правил. Акты применения права исследуются как вид индивидуальных актов, основа возникновения, изменения и прекращения правовых отношений, прав и обязательств субъектов правовых отношений. Осуществляется классификация актов применения права. Формы актов применения права исследуются в контексте проблемы соотношения формы и содержания актов применения права, а также на примере законодательства, в частности, Закона Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах».

Ключевые слова: Акты применения права, правовые акты, нормативные правовые акты, применение права, правоприменительная деятельность, качество, качество актов применения права, индикаторы качества актов применения права, критерии качества актов применения права, признаки актов применения права, формы актов применения права.

QUALITY AND EFFICIENCY OF THE ACTS OF THE USING THE RIGHT

Sharofzoda Rustam Sharof

Tajik National University, faculty of law,
professor of the department of theory and
history of the state and law, doctor of the
legal sciences

Phone.: (+992) 901000770

E-mail: www-rustam-tj@mail.ru

Annotation: The article studies the concept and features of acts of application of law in order to determine their quality and effectiveness. The significance of acts of application of law is revealed. The role of acts of application of law as a condition, factor, guarantee of law enforcement activity is defined. The quality of acts of application of law is defined in the context of the philosophical category «quality». The following concepts with scientific and methodological novelty are proposed: «quality of acts of law application», «indicators of quality of acts of law application», «criteria of quality of acts of law application», «general social criteria of quality of acts of law application», «legal criteria of quality of acts of law application». An organized system of indicators of quality of acts of application of law is proposed. The general signs of acts of application of law regardless of their varieties are disclosed. The conclusion that compliance with the signs of acts of application of law is one of the conditions for ensuring their quality is proposed. The conclusion that the acts of application of law of non-state subjects or local lawmaking have additional properties, because they are not connected with the authority powers, do not serve as a form of realization of state power, are adopted within the framework of internal rules is substantiated. Acts of application of law are studied as a type of individual acts, the basis for the emergence, change and termination of legal relations, rights and obligations of subjects of legal relations. Classification of acts of application of law is carried out. Forms of acts of application of law are studied in the context of the problem of correlation of form and content of acts of application of law, as well as on the example of legislation, in particular, the Law of the Republic of Tajikistan «On normative legal acts».

Keywords: Acts of application of law, legal acts, normative legal acts, application of law, law enforcement activity, quality, quality of acts of application of law, indicators of quality of acts of application of law, quality criteria of acts of application of law, signs of acts of application of law, forms of acts of application of law.

Санадҳои табиқи ҳуқуқ натиҷаи фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозӣ буда, аз сифати онҳо самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ вобастагӣ дорад. Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ бо дарназардошти омилҳо ва нуктаҳои зерин омили самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ маҳсуб мешавад:

- санадҳои татбиқи ҳуқуқ натиҷа ва давраи ниҳии фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ буда, дар ҳолатҳои мушаххаси ҳаёти амалӣ карда мешаванд;

- аз сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ самаранокии амалӣ гардидани муқаррароти ҳуқуқии санадҳои мазкур вобастагӣ дорад, санадҳои ҳуқуқтатбиқсозии босифат кафолати ҳалли баҳси ҳуқуқӣ, амалишавии ҳуқуқҳои субъективӣ, иҷрои уҳдадорихои ҳуқуқӣ, қонён гардидани талабот ва манфиатҳои қонунии субъектони татбиқи ҳуқуқ маҳсуб мешавад;

- санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки дар натиҷаи риоя нагардидани қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ, тартиби қабул, риояи шакл ва мазмуни ин санадҳо ба талаботи сифатнокӣ ҷавоб наменданд, самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқро таъмин карда наметавонанд;

- санадҳои татбиқи ҳуқуқ омили самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ мебошанд, чунки дар давраи муайяни татбиқи ҳуқуқ, пас аз ҷамъу санҷиши ҳуқуқии ҳамаи ҳолатҳои воқеӣ (ҳаёти) ва ҳуқуқӣ (фактҳои ҳуқуқӣ) қабул гардида, самаранокии давраҳои қаблии фаъолияти татбиқи ҳуқуқро (то қабули санади татбиқи ҳуқуқ) муайян мекунад;

- сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз он далолат мекунад, ки ҳолатҳои ҳаёти ва ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи қабули санадҳои мазкур дар ҳаҷми пурра, бо риояи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор (Кодекси маданӣ, Кодекси муҳофизаи ҷиноятӣ, дастурамалҳо, низомномаҳо ва дигар) ҷамъу таҳлил гардидаанд, бо истифода аз ҳамаи тарзҳои имконпазир (филологӣ, мантиқӣ, казуалӣ ва ғайра) тафсир гардидаанд.

Ҳолатҳо ва нуктаҳои дар боло зикршуда собит менамоянд, ки сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ шарт, омил, кафолати самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ мебошад. Дар ҳолати мазкур фаъолияти татбиқи ҳуқуқ ҳамчун ҷараёни танзимшудаи муттасил, ки аз давраҳои муайян иборат аст, дар назар дошта мешавад. Илова бар ин, давомнокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ дар робита бо меъёрҳои ҳуқуқии татбиқшаванда, омилҳои зиёди ташкилӣ, ҳуқуқӣ, муҳофизавӣ, кадрӣ ва ғайра гуногун аст. Чунончи, фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозии судӣ ё тафтишотӣ, ки моҳҳо ва солҳо давом мекунад, аз фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозӣ дар дохили корхонаҳо ва муассисаҳо фарқ дорад. Дар як қатор ҳолатҳо, масалан, ҳангоми қабули фармонҳои дохилӣ доир ба масъалаҳои кадрӣ, интизомӣ ва дигар фаъолияти татбиқи ҳуқуқ фаврӣ мегузарад.

Амалӣ намудани санадҳои татбиқи ҳуқуқ низ муддати кӯтоҳ ё дарозтарро талаб мекунад. Як қатор санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар давоми якҷанд сол амалӣ карда мешаванд. Чунончи, санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки дар ҷараёни ҳалли баҳси ҳуқуқӣ (маданӣ, оилавӣ, иқтисодӣ ва дигар) қабул мешаванд, муддати дароз амалӣ карда мешаванд. Санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки ақди никоҳро расмӣ мекунад, муддати тӯлонӣ амал мекунад.

Илова бар ин, дар адабиёти илмӣ баҳси илмӣ оид ба вақти ба итмом расидани фаъолияти татбиқи ҳуқуқ идома дорад. Ба ақидаи як қатор олимон, фаъолияти мазкур бо қабули санади татбиқи ҳуқуқ ба итмом мерасад. Аммо олимони дигар бар ақидаанд, ки фаъолияти татбиқи ҳуқуқ пас аз қабули санади татбиқи ҳуқуқ, то пурра амалӣ гардиданаш (пурра

қонёъ гардидани талабот, ниёз, манфиатҳои қонунии шахсони дахлдор) давом мекунад. Чунончи, ҳукми судӣ, ки бо он ҷазои маҳрумсозӣ аз озодӣ татбиқ мешавад, то пурра адо намудани ҷазои ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад.

Гуфтаҳои боло собит менамоянд, ки санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар амалишавии ҳуқуқ (меъёрҳои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, қонёъ гардидани манфиатҳои қонунӣ) нақши ҳалқунанда доранд.

Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқро дар робита бо категорияи фалсафии «сифат» мебояд таҳқиқ намуд. Калимаи «сифат» аз лиҳози этимологӣ аломатҳо, хусусиятҳо, нишонаҳои фарқкунандаи предмет ё падидаҳоро дар назар дорад¹⁶. Дар илми фалсафа мафҳуми «сифат» дар заминаи аломатҳои умумӣ, ки ҳамчун маҳакҳои сифати ягон падида баромад мекунад, муайян карда мешавад. Категорияи «сифат» якҷоя бо категорияи «миқдор» тарафҳои муҳимми воқеияти объективиро муайян мекунад¹⁷. Категорияи «сифат» нишонаҳои умумии объектро муайян намуда, дар заминаи ин нишонаҳо мансубияти объект ба гурӯҳи объектҳои наздик муайян карда мешавад¹⁸. Ба андешаи Гегел, сифат ҳамчун категорияи мантиқӣ ҳастии объектро муайян мекунад¹⁹.

Дар илмҳои дақиқ категорияи «сифат» ҳамчун маҳуми арзишӣ баромад наиуда, барои баҳодихӣ ба сифати предмет (сифати баланд ё сифати паст), бо мақсади пешниҳоди стандартҳои сифат (сифати маҳсулот ва ғайра) истифода мешавад. Дар илмҳои иқтисодӣ мафҳуми «сифат» бо мақсади муайян намудани сатҳи қонёъ гардидани талаботи истеъмолкунандагон тавассути нарх ва хизмати барои онҳо дастрас истифода мешавад²⁰.

Стандартҳои сифатнокӣ аз тарафи Ташкилоти байналмилалии СММ оид ба стандартизатсия, Ташкилоти байналмилалии тандурустӣ (стандартҳои сифати хизмати тиббӣ), дар илми равоншиносии меҳнат (стандартҳои сифати меҳнат) ва соҳаҳои дигари илм муайян карда мешаванд²¹. Дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми «сифат» ҳамчун категорияи арзишӣ барои баҳодихӣ ба падидаҳои ҳаёти ҳуқуқӣ истифода мешавад (сифати қонун, сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва ғайра).

Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ба мисли сифати падидаҳои дигари иҷтимоӣ, маҳсулот, қор, хизмат, таҳсилот ва ғайра дар заминаи нишонаҳои аввалиндараҷаи ин санадҳо муайян карда мешавад. Барои муайян намудани сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки падидаи ҳаёти ҳуқуқӣ маҳсуб мешавад, нишонаҳои сифатнокии онҳоро муайян намудан лозим аст.

¹⁶ Ниг.: Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: ООО Изд-во «Мир и образование», 2004. – С. 348.

¹⁷ Ниг.: Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – С. 186.

¹⁸ Ниг.: Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1983. – С. 252.

¹⁹ Ниг.: Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1: Наука логики. – М., 1974. – С. 216.

²⁰ Ниг.: Харрингтон Дж. Управление качеством в американских корпорациях. – М., 1990. – С. 69.

²¹ Ниг.: Зинченко В.П., Мунипов В.М., Рубахин В.Ф. Психологические проблемы эффективности качества труда // Психологический журнал. – 1984. – Том 5. – № 2. – С. 25-26; Окрепилов В.В. Всеобщее управление качеством: в 4-х кн. – СПб., 1998.; Цвигун И.В. Генезис понятия «качество» // Вестник Иркутской государственной академии. – 1998. – № 14. – С. 71.

Чунин усули таҳқиқи сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ба талаботи умумии таҳқиқоти илмӣ, пеш аз ҳама, тавассути категорияи фалсафии «сифат» ҷавоб медиҳад.

Сифати санади татбиқи ҳуқуқ – маҷмуи нишонаҳои санади татбиқи ҳуқуқ мебошад, ки бо омилҳои гуногуни иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ муайян карда шуда, самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ ва танзими ҳуқуқии самараноки муносибатҳои ҷамъиятиро таъмин мекунанд.

Нишонаҳое, ки сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқро муайян мекунанд, бо ҳамдигар робитаи дутарафа дошта, дар маҷмӯъ сифати ин санадҳоро муайян мекунанд. Барои ҳамин, сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ маҷмуӣ нишонаҳои сифатнокии ин санадҳо мебошад.

Нишонаҳои сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ – маҷмуи аломатҳо ва хусусиятҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ мебошанд, ки дар маҷмӯъ сифати онҳоро дар робита бо тафовутшон аз дигар санадҳои ҳуқуқӣ ифода мекунанд.

Нишонаҳои сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ низоми муташаккилонаро ташкил дода, ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд:

1) нишонаҳои сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки аломатҳои ин санадҳоро ҳамчун намуди санадҳои ҳуқуқӣ дар тафовут аз санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ муайян мекунанд;

2) нишонаҳое, ки хусусияти санадҳои татбиқи ҳуқуқро ҳамчун ҳуҷҷати ҳуқуқӣ муайян намуда, зимни риояи қоидаҳои техникӣ-ҳуқуқии омодаسازی ин санадҳо зоҳир мешаванд;

3) нишонаҳое, ки хусусиятҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқро ҳамчун санади ҳуқуқии татбиқкунандаи ҳуқуқ (мушаххаскунандаи меъёрҳои умумии ҳуқуқӣ, фардиқунандаи ин меъёрҳо), факти ҳуқуқӣ (асоси пайдоиш, тағйир ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ) муайян мекунанд;

4) нишонаҳое, ки хусусияти санадҳои татбиқи ҳуқуқро ҳамчун воситаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян мекунанд;

5) нишонаҳое, ки хусусияти санадҳои татбиқи ҳуқуқро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, инъикоскунандаи воқеияти иҷтимоӣ, талаботи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ (қонунгардонидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муносибатҳои танзимшаванда ва ғайра) муайян мекунанд;

6) нишонаҳое, ки хусусияти санадҳои татбиқи ҳуқуқро ҳамчун падидаи ҳаёти фарҳангӣ, инъикоскунандаи сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии субъектони фаъолияти татбиқи ҳуқуқ, сатҳи омодагии касбии онҳо муайян мекунанд.

Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар заминаи риояи маҳакҳои муайяни сифатнокии ин санадҳо таъмин мешавад. *Маҳакҳои сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ – маҷмуи талаботи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ мебошанд, ки ба санадҳои татбиқи ҳуқуқ пешниҳод гардида, нишонаҳои сифатнокии онҳоро инъикос мекунанд.*

Маҳакҳои сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: 1) маҳакҳои умумиҷтимоӣ; 2) маҳакҳои ҳуқуқӣ.

Маҳакҳои умумиҷтимоӣ – маҷмуи нишонаҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ мебошанд, ки мувофиқати мазмуни ин санадҳоро ба талаботи иҷтимоӣ ифода мекунанд.

Маҳакҳои умумиҷтимоии сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ инҳоянд:

- сатҳи инъикоси талаботи ҳаёти ҷомеа;
- маҳакҳои моддӣ-молиявӣ (имконияти таъмини моддӣ ва молиявии амалишавии санадҳои татбиқи ҳуқуқ);
- маҳаки иқтисодӣ (имконият ва сатҳи инъикоси равандҳои иқтисодӣ, алалхусус, зимни амалишавии санадҳое, ки муносибатҳои ҷамъиятии иқтисодиро танзим мекунанд, ҳуқуқи манфиатҳои иқтисодии субъектони муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаи соҳибкориро таъмин мекунанд);
- маҳакҳои иҷтимоӣ (имконияти инъикоси манфиатҳои иҷтимоии субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи музди меҳнат, нафақа ва ғайра);
- маҳаки фарҳангӣ-ҳуқуқӣ (қабули санадҳои татбиқи ҳуқуқ бо дарназардошти анъанаҳои миллӣ, одатҳои ташаккулёфта ва ғайра);
- маҳаки сиёсӣ (қабули санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар партави амалишавии Концепсияи сиёсати ҳуқуқӣ).

Маҳакҳои ҳуқуқии сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ – маҷмуи нишонаҳое мебошанд, ки мутобиқати санадҳои татбиқи ҳуқуқро ба талаботи махсуси ҳуқуқӣ ифода мекунанд.

Маҳакҳои ҳуқуқии сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ инҳоянд:

- маҳакҳои сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамчун намуди санади ҳуқуқии мушаххаскунанда ва фардикундаи меъёрҳои умумии қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- маҳакҳои сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамчун факти ҳуқуқӣ;
- маҳакҳои мутобиқати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- маҳакҳои мутобиқати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ба арзишҳои ҳуқуқӣ (поквичдонӣ, хирадноқӣ, озодӣ, баробарҳуқуқӣ ва дигар);
- маҳакҳои ифодаи мазмуни гуманитарии санадҳои татбиқи ҳуқуқ (ҳимоя ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, манфиатҳои қонунии онҳо);
- маҳакҳое, ки имкониятҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқро ҳамчун воситаи танзими ҳуқуқии самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода ва таъмин мекунанд (қабули ин санадҳо дар ҳолатҳои мушаххаси ҳаётӣ, ки имконияти пешбинии пешакии онҳо дар қонун вучуд надорад, ё имконияти қабули санадҳои мазкур нисбат ба шахси муайян бо дарназардошти вазъи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии ӯ);
- маҳакҳои техникӣ-ҳуқуқии санадҳои татбиқи ҳуқуқ (риояи қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ зимни омодагии ин санадҳо).

Ба сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ омилҳои объективӣ ва субъективӣ таъсир мерасонанд. Шароити объективии ҳаёти ҷомеа, дигаргуниҳои ҳаёти ҷомеа, самтҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, талаботи объективии ҷамъиятӣ аз ҷумлаи омилҳои объективӣ мебошанд. Омилҳои субъективиро сатҳи

шуури ҳуқуқии субъектони татбиқи ҳуқуқ, сифати таҳсилоти касбии ҳуқуқшиносӣ, сатҳи омодагии касбии субъектони ҳуқуқтатбиқкунанда, риояи қоидаҳои техникӣ-ҳуқуқии омода намудани санадҳои татбиқи ҳуқуқ, риояи талаботи қонунгузорӣ ташкил медиҳанд.

Таҳқиқи сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз таҳлили ҳаматарафаи мафҳум, аломатҳо, намудҳо, шаклҳо ва мазмуни санадҳои мазкур, субъектони қабулкунандаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ вобастагӣ дорад.

Мафҳум ва аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар маркази таваҷҷуҳи олимон қарор дорад. Айни замон масъалаи мазкур дар муқоиса бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ камтар таҳқиқ шудааст. Мафҳуми аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ одатан барои муайян намудани тафовути санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, санадҳои тафсири ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ таҳлил мешаванд.

Ба ин нигоҳ накарда, дар як қатор асарҳои илмӣ ба таносуби санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва санадҳои ҳуқуқӣ, санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва санадҳои фардӣ (аз ҷумла шартномаҳои фардӣ), мафҳум ва зарурати ҷудо намудани санадҳои ҳуқуқии омехта (ҳам меъёрӣ ва ҳам фардӣ), мафҳуми санадҳои ҳуқуқии корпоративӣ, санадҳои ҳуқуқии локалӣ, шаклҳои имконпазири санадҳои татбиқи ҳуқуқ (фармон, қарор ва дигарҳо), шакл ва мазмуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ, имконияти таснифи намудҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ, субъектони қабулкунандаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва дигарҳо таваҷҷуҳ зоҳир мешавад.

Санади татбиқи ҳуқуқ масъалаи мураккаби назариявӣ мебошад, чунки намудҳои онҳо зиёд буда, аз тарафи доираи васеи субъектон қабул мешаванд. Илова бар ин, доираи субъектони қабулкунандаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар ҳаёти имрӯза дар робита бо васеъ гардидани фазои танзими ҳуқуқӣ, фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозии ҳам мақомоти давлатӣ ва ҳам ташкилотҳои ғайридавлатӣ (субъектони фаъолияти озоди иқтисодӣ) афзуда истодааст. Ҳамчунин, санадҳои татбиқи ҳуқуқ муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро дар соҳаҳои ҳуқуқэҷодкунӣ, амалисозии ҳуқуқ, фаъолияти меҳнатӣ, хизматӣ, соҳибкорӣ, хоҷагидорӣ, идоракунии ва ғайра танзим мекунанд. Барои ҳамин, мураттаб гардонидани ҳамаи намудҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ душвор аст.

Хусусиятҳои зикршудаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар робита бо танзими ҳуқуқии фардӣ низ таҳлил карда мешаванд²². Санадҳои татбиқи ҳуқуқ намуди санадҳои ҳуқуқии фардӣ буда, муносибатҳои ҷамъиятии мушаххасро дар ҳолатҳои ҷудоғонаи ҳаёти танзим мекунанд.

Дар асарҳои илмӣ ба аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мешавад, чунки мафҳуми ин санадҳо дар заминаи аломатҳояшон муайян карда мешавад. Масъалаи мазкур дар ҷараёни муайян намудани фарқи санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҳлили мафҳуми санадҳои татбиқи ҳуқуқ, пешниҳоди таърифи илмии мафҳуми зикршуда таҳқиқ карда мешавад.

---

²² Ниг.: Миннесес И.А. Индивидуальное правовое регулирование: (теоретико-правовой анализ): автореф. дис...докт. юрид. наук. – Екатеринбург, 2009. – С. 17.

Одатан аломатҳои умумии санадҳои татбиқи ҳуқуқ, сарфи назар аз намудҳои чудогонаи онҳо муайян карда мешаванд. Санадҳои татбиқи ҳуқуқ санадҳои ҳуқуқии мушаххас буда, дар ҳолатҳои мушаххаси ҳаёти (таваллуди фарзанд, ақди никоҳ, ба вазифа таъйин шудан ва ғайра) қабул мешаванд, санадҳои фардӣ мебошанд (нисбат ба шахсони муайян қабул мешаванд), аз ҷониби субъектони ҳокимиятдор ё зимни ваколати вогузоршуда аз тарафи субъектони дигар қабул шуда, мазмуни ҳокимияти доранд, дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозии ташкилотҳои ғайридавлатӣ (ширкатҳои хусусӣ) қабул мешаванд, меъёрҳои ҳуқуқиро дар бар намегиранд ва аз ин хотир, сарчашмаи ҳуқуқ нестанд, барои танзими ҳуқуқии локалӣ ё казуалӣ хизмат мекунанд, меъёрҳои умумии ҳуқуқиро мушаххас мегардонанд, ҳамчун факти ҳуқуқӣ асоси пайдоиш, тағйир ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд, дар ҳолатҳои зарурӣ (қабули санадҳои судӣ, прокурорӣ, тафтишотӣ, гумрукӣ ва дигарҳо) бо чораҳои ҳифзи ҳуқуқӣ таъмин карда мешаванд.

Аломатҳои зикршуда умумӣ буда, ба ҳамаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ тааллуқ доранд. Ин аломатҳо дар адабиёти илмӣ ва таълимии ҳуқуқӣ васеъ истифода ва таҳлил мешаванд²³.

Муайян намудани аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ барои таҳқиқи сифати онҳо аҳамияти методологӣ дорад, чунки дар заминаи онҳо нишонаҳои умумӣ ва маҳакҳои сифатнокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ муайян карда мешаванд. Бо дарназардошти нуктаи илмии мазкур аломатҳои зерини умумии санадҳои татбиқи ҳуқуқиро пешниҳод намудан мумкин аст:

1) санадҳои татбиқи ҳуқуқ намуди санадҳои ҳуқуқӣ мебошанд, бо тартиби муайян ва дар шакли ҳуҷҷати расмӣ ҳуқуқӣ қабул шуда, натиҷаҳои ҳуқуқиро ба миён меоранд;

2) санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамчун ҳуҷҷати расмӣ ҳуқуқӣ бо риояи қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ таҳия карда мешаванд; қоидаҳои техникӣ-ҳуқуқӣ дар ҳолатҳои зарурӣ, бо дарназардошти аҳамият, эътибори ҳуқуқӣ ва натиҷаҳои ҳуқуқӣ дар қонун пешбинӣ мешаванд (қоидаҳои техникӣ-ҳуқуқии тартиб додани ҳалномаи судӣ тибқи Кодекси муурофияи граждани ва ғайра);

3) санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз тарафи субъектони босалоҳият, бо мақсади амалӣ намудани муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, дар доираи салоҳияти субъекти дахлдор қабул гардида, мазмуни ҳокимияти доранд, шакли амалӣ намудни салоҳияти ҳокимияти мебошанд;

4) санадҳои татбиқи ҳуқуқие, ки аз тарафи субъектони ғайридавлатӣ (мақомоти идоракунии дохилии ташкилотҳои корпоративӣ, шахсони ҳуқуқӣ, соҳибкори инфиродӣ) ё дар чараёни ҳуқуқэҷодкунии локалӣ (дар

---

²³ Ниг.: Аверин А.В. Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей. – Саратов, 2003. – С. 79-81; Гарапшин К.М. Правоприменительная практика в советском и общенародном государстве: автореф. дис...канд. юрид. наук. – Казань, 1986. – С. 60; Карташов В.Н. Теория правовой системы общества. Учебное пособие в двух томах. – Т. 1. Ярославль. ЯрГУ, 2005. – С. 331-332. – 547 с.; Марченко М.Н. Теория государства и права. – М., 2006. – 640 с.; Матузов Н.И. Применение и толкование права. Коллизии в праве // Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2014. – С. 465-466.

фаъолияти маъмурияти корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо) қабул мешаванд, хусусиятҳои иловагӣ пайдо мекунанд, чунки бо салоҳияти ҳокимияти давлатӣ робита надоранд, шакли амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ нестанд, бо тартиботи муқарраршудаи дохилӣ (дохиликорпоративӣ, дохили муассиса ва ғайра) қабул мешаванд;

5) санадҳои татбиқи ҳуқуқ шаклҳои гуногун (фармон, фармоиш, қарор, ҳалнома ва ғайра) дошта, шакли қабули ин ё он санади татбиқи ҳуқуқ бо қонун (қабули фармонҳои ғайримеъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои ғайримеъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон), дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (низомномаҳо, оинномаҳо ва ғайра) муқаррар карда мешавад (қабули фармоишҳои фардии роҳбари корхона ё муассиса);

б) санадҳои татбиқи ҳуқуқ хусусияти фардӣ доранд, нисбат ба шахсони муайян (даъвогар, ҷабрдида, айбдоршаванда, маҳумшуда, андозсупоранда, аризадиханда, тарафи ақди никоҳ, тарафи шартнома ва дигарон) қабул шуда, барои ҳамин шахсони манфиатдор паҳн мешаванд, дар ҳолати қонунгардидани манфиатҳои қонунии шахсони мазкур амалашонро қатъ мекунанд;

7) санадҳои татбиқи ҳуқуқ санадҳои мушаххас (мушаххаскунанда) мебошанд, бо мақсади амалӣ намудани меъёрҳои умумии қонун ва дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ ё дар доираи меъёрҳои умумии қонун қабул мешаванд, меъёрҳои умумии қонунро дар ҳолатҳои мушаххаси ҳаёти (расидан ба синни балоғат, ба синни никоҳ, тағйири вазъи оилавӣ, гирифтани таҳсилоти олии касбӣ ва ғайра) татбиқ мекунанд, меъёрҳои умумиро барои ҳолатҳои ҷудоғонаи ҳаёт мушаххас мекунанд (аломатҳои умумии меъёри қонунро дар ҳолатҳои ҷудоғонаи ҳаёти мушаххас мегардонанд);

8) санадҳои татбиқи ҳуқуқ фақти ҳуқуқӣ буда, асоси пайдоиш, тағйир ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд;

9) санадҳои татбиқи ҳуқуқ вазъи ҳуқуқии умумии субъектони ҳуқуқро, ки дар меъёрҳои умумии қонун пешбинӣ мешавад, дар ҳолатҳои ҷудоғонаи ҳаёти ё нисбат ба шахсони муайян мушаххас мекунанд, боиси тағйири вазъи ҳуқуқии шахс мегарданд, ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро дар ҷараёни мушаххас гардонидани ҳуқуқу вазифаҳои умумӣ мушаххас мекунанд;

10) санадҳои татбиқи ҳуқуқ натиҷаи фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ буда, функцияҳои ҳуқуқэҷодкуниро иҷро намекунанд, меъёрҳои умумии ҳуқуқиро муқаррар намекунанд, сарчашмаи ҳуқуқ нестанд, бо мақсади татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ қабул мешаванд;

11) санадҳои татбиқи ҳуқуқ унсурҳои муҳимми механизми танзими ҳуқуқӣ буда, дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ зимни мушаххас гардонидани меъёрҳои умумии ҳуқуқӣ нақши аввалиндараҷа доранд, аз ҷумла заминаи пайдоиш, тағйир ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд.

Риояи аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ яке аз роҳҳои аввалиндараҷаи таъмини сифати онҳо маҳсуб мешавад. Хулосаи мазкур бо нуқтаҳои зерини илмӣ собит мегардад:

- санадҳои татбиқи ҳуқуқ намуди мустақили санадҳои ҳуқуқӣ мебошанд, дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун қабул мешаванд, аз санадҳои дигари ҳуқуқӣ фарқ доранд;

- риояи аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ кафолати танзими ҳуқуқии самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, чунки ин санадҳо дар тафовут аз санадҳои дигари ҳуқуқӣ муносибатҳои ҷамъиятиро бо истифода аз тарзу воситаҳои махсус (ҳуқуқҳои субъективӣ, уҳдадорихои ҳуқуқӣ, фактҳои ҳуқуқӣ ва дигарҳо), бо дарназардошти вазифаҳои татбиқи ҳуқуқ (мушаххас гардонидани меъёрҳои умумии ҳуқуқӣ, фардигардонии меъёрҳои умумӣ), дар робита бо соҳаҳои ҳуқуқтатбиқсозӣ (идоракунии давлатӣ, идоракунии корпоративӣ, ғаъолияти шартномавӣ, ғаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра) танзим мекунад;

- риояи шаклҳои дахлдори санадҳои татбиқи ҳуқуқ кафолати қонунӣ будани онҳост, чунки ин санадҳо хусусияти расмӣ доранд, дар қонун пешбинӣ мешавад (аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи муносибатҳои муурофиавӣ), эътибори ҳуқуқии ин ё он санади татбиқи ҳуқуқро (фармони ғайримереърии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармоиши ғайримереърии роҳбарони вазорату идораҳои давлатӣ, фармоиши роҳбари муассиса, ҳукми судӣ, эътирози прокурор ва дигар) муайян намуда, дар ниҳояти қор танзими самараноки муносибатҳои ҷамъиятиро таъмин мекунад;

- риояи тартиби қабули санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз тарафи субъектони дахлдори босалоҳият ва бо риояи расмиёти дар қонунгузорӣ пешбинишуда (қабули фармонҳо ва фармоишҳои ғайримереърӣ аз тарафи субъектони муайян, қабули ҳукм ва ҳалномаи судӣ тибқи қонунгузории муурофиавӣ, қабули санадҳои ҳуқуқтатбиқсозии роҳбарони корхонаҳо ва муассисаҳо, мақомоти идоракунии ташкилотҳои корпоративӣ тибқи оиннома ва ғайра) кафолати амалишавии самараноки ин санадҳо мебошад.

Санадҳои татбиқи ҳуқуқ (санадҳои сабти ҳолати шахрвандӣ, тасдиқкунандаи шакли таҳсилот ва ғайра) намуди санадҳои фардӣ, асоси пайдоиш, тағйир ва қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ буда, ҳуқуқу уҳдадорихои субъектони муносибатҳои ҳуқуқиро муайян мекунад. Барои ҳамин, баҳси илмӣ оид ба таносуби санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва шартномаҳои ғайримереърӣ (фардӣ) ҷой дорад. Шартномаҳои фардиро намуди санади татбиқи ҳуқуқ²⁴, ё баръакс, намуди мустақили санади ҳуқуқии фардӣ мешуморанд²⁵. Зимни муайян намудани таносуби санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва шартномаҳои фардӣ аломатҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқро, ки болотар зикр гардиданд, мебояд ба инобат гирифт. Чунончи, санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва шартномаҳои фардӣ аз нуқтаи назари субъектони қабулкунандаи ин санадҳо ва тарафҳои шартномаи фардӣ, тартиби қабули санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва бастании шартнома, мазмуни ҳокимиятии санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва мазмуни шартнома (ҳамчун шакли изҳори озоди иродаи тарафҳо), вазъи нобаробари иштирокчиёни муносибатҳои гуногуни

²⁴ Ниг.: Ядринцева О.В. Индивидуально-правовое регулирование: автореф. дис...канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2006. – С. 6.

²⁵ Ниг.: Миннекс И.А. Асари ишорашуда. – С. 17.

идоравӣ, маъмурӣ, меҳнатӣ, хизматӣ зимни қабули санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва баробарии тарафҳои шартнома, вобастагии санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз меъёри ҳуқуқӣ (қабули ин санадҳо дар асоси санади меъёрии ҳуқуқӣ) ва озодии шартнома (озодона муқаррар намудани ҳуқуқу уҳдадорихои тарафҳо) аз ҳамдигар фарқ доранд.

Таснифи санадҳои татбиқи ҳуқуқ мушкил аст, чунки ин санадҳо намудҳои зиёд доранд, бо доираи васеи субъектон қабул мешаванд, намудҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятиро (идоравӣ, хизматӣ, меҳнатӣ, маъмурӣ, таҳсилотӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва ғайра) танзим мекунанд. Барои ҳамин, зимни таснифи санадҳои татбиқи ҳуқуқ маҳакҳои гуногун, аз ҷумла субъектҳои қабулкунанда, шакл, соҳаҳои амал, соҳаҳои ҳуқуқ, муҳлати амал ва дигарҳо истифода мешаванд. Дар ин замина намудҳои гуногуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ба мисли маданӣ, оилавӣ, меҳнатӣ ва дигарҳо, санадҳои мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ, санадҳои ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, санадҳои прокурорӣ, судӣ, тафтишотӣ, гумрукӣ ва дигар, санадҳои субъектҳои фаъолияти озоди иқтисодӣ, санадҳои фавран татбиқшаванда ва санадҳои муддати муайян амалкунанда ва ғайраро ҷудо намудан мумкин аст.

Тавре мушоҳида мешавад, таснифи санадҳои татбиқи ҳуқуқ истифодаи маҳакҳои гуногуни илмиро талаб намуда, дар натиҷа намудҳои зиёди ин санадҳоро ҷудо намудан мумкин аст. Дар натиҷа имконияти пешниҳоди низоми ягона, марказонидашудаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ мушкил мегардад. Барои ҳамин, мурағабсозии санадҳои татбиқи ҳуқуқ кори душвор аст. Айни замон санадҳои татбиқи ҳуқуқро бо истифода аз маҳакҳои ҷудогона мурағаб намудан мумкин аст, вале дар ин ҳолат маҳакҳои дигари таснифу мурағабсозӣ ба инобат гирифта мешаванд.

Таснифи санадҳои татбиқи ҳуқуқ бо мақсади муайян намудани намудҳои онҳо зимни таҳқиқи сифати ин санадҳо бояд ба инобат гирифта шавад. Усули таснифи илмӣ имконият медиҳад, ки тафовути санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, шартномаҳои меъёрӣ ва ғайримаъёрӣ, дигар санадҳои ҳуқуқӣ муайян карда шавад. Дар заминаи усули зикршуда сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар робита бо аломатҳои ин санадҳо, мавқеи онҳо дар низоми ҳамаи санадҳои ҳуқуқӣ (меъёрӣ ва ғайримаъёрӣ), дар механизми танзими ҳуқуқӣ (дар муқоиса бо унсурҳои дигари механизми танзими ҳуқуқӣ) муайян карда мешавад.

Одатан санадҳои татбиқи ҳуқуқро, ки дар соҳаи идоракунии қабул мешаванд, ҳамчун санадҳои идоракунии давлатӣ, санадҳои мақомоти идоракунии давлатӣ (санадҳои маъмурӣ) тавсиф мекунанд. Аммо дар ҳаёти имрӯза функсияҳои идоракуниро мақомоти идоракунии ташкилотҳои корпоративӣ, ташкилотҳои хусусӣ ва субъектҳои дигари фаъолияти озоди иқтисодӣ низ амалӣ мекунанд. Субъектҳои хусусӣ санадҳои татбиқи ҳуқуқро, аз он ҷумла дар соҳаи идоракунии дохиликорпоративӣ, дохилиидоравӣ қабул мекунанд. Барои ҳамин, як қатор олимони дуруст қайд мекунанд, ки «мақомоти идоракунии ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, ширкатҳои инфиродӣ ва хусусӣ тибқи қонунгузори амалкунанда ба қор қабул мекунанд ва аз вазифаи озод мекунанд, санадҳоро оид ба татбиқи чораҳои

ҷавобгарӣ ва ҳавасмандгардонӣ қабул менамоянд, ... дигар санадҳои татбиқи ҳуқуқ қабул мекунанд»²⁶.

Таъмини сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз интихоби дурусти шакли он вобастагӣ дорад. Тавре маълум аст, санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар шаклҳои гуногун (қарор, фармон, ҳукм, ҳалнома ва дигар) қабул мешаванд. Шаклҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар заминаи маҳакҳои гуногун тасниф карда мешаванд. Дар ин замина шаклҳои зерини санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҷудо карда мешаванд:

- фамон, фармоиш, қарор, амр, ҳукм, ҳалнома, таъйинот ва диг.:

- санадҳои татбиқи ҳуқуқи мақомоти давлатӣ (Президент, Ҳукумат, мақомоти иҷроия, прокуратура, судҳо, мақомоти назоративу тафтишотӣ ва диг.):

- санадҳои татбиқи ҳуқуқи ташкилотҳои ғайридавлатӣ (санадҳои мақомоти идоракунии ташкилотҳои корпоративӣ, субъектони фаъолияти соҳибкорӣ ва диг.):

- санадҳои татбиқи ҳуқуқи локалӣ (санадҳои мақомоти идоракунии корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо);

- санадҳои татбиқи ҳуқуқи танзимкунанда (фармоиш оид ба таъйин ба вазифа, ба вазифаи дигар гузаронидан) ва муҳофизавӣ (қарор оид ба оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ, барқарор намудани зарари расонидашуда, дар қори пештара барқарор намудан);

- санадҳои татбиқи ҳуқуқи соҳавӣ (маданӣ, оилавӣ ва диг.);

- санадҳои татбиқи ҳуқуқи моддӣ ва муурофиавӣ:

- санадҳои татбиқи ҳуқуқи дарҳол татбиқшаванда (дар соҳаи татбиқи ҷораҳои ҷавобгарӣ барои вайрон намудани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва диг.) ва амалкунанда (дар соҳаи қайди никоҳ, таъйини нафақа ва диг.).

Шаклҳои зикршудаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ худсарона интихоб карда намешаванд. Онҳо дар қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ мешаванд. Субъектони татбиқи ҳуқуқ (муфаттишон, судяҳо, прокурорҳо, қорандони мақомоти гумрук, андоз ва дигарон) дар ҳолати дахлдор ин ё он шакли санадҳои татбиқи ҳуқуқро (ҳалнома, эътироз ва ғайра) интихоб мекунанд.

Дар натиҷа таносуби шакл ва мазмуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ таъмин мешавад. Шакли санадҳои татбиқи ҳуқуқ мазмуни дохилии онҳоро ифода мекунанд. Ин ё он шакли санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар иртибот бо мазмуни онҳо интихоб мешавад. Чунончи, ҳукм ё ҳалномаи суд аз лиҳози мазмунашон аз ҳамдигар фарқ доранд.

Таъмин ва риояи дақиқи таносуби (мувофиқатии) шакл ва мазмуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ яке аз роҳҳои муҳимми таъмини сифати ин санадҳо маҳсуб мешавад. Агар шакл ва мазмуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ мувофиқат надошта бошанд, пас амалишавии самараноки ин санадҳо таъмин намешавад. Оқибатҳои ҳуқуқии чунин санадҳо манфиатҳои қонунии субъектони ҳуқуқро таъмин намекунанд. Барои ҳамин, сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки зимни таносуби амиқи шакл ва мазмуни онҳо

²⁶ Карташов В.Н. Теория правовой системы общества. Учебное пособие в двух томах. – Т. 1. – Ярославль. ЯрГУ, 2005. – С. 295.

таъмин мешавад, замина ва омили самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ маҳсуб мешавад.

Интихоби шакли санадҳои татбиқи ҳуқуқ кори худсарона набуда, дар асоси қонун сурат мегирад. Шакли санадҳои татбиқи ҳуқуқ аломати расмӣ, субъекти қабулқунанда, эътибори ҳуқуқии ин санадҳоро муайян мекунад. Барои ҳамин, ба таҳлили шаклҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ эътибори ҷиддӣ медиҳанд²⁷.

Шаклҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ маъмулан дар қонунгузорӣ пешбинӣ мешавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ қонунгузор ба тафовути санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ маҳсус ишора мекунад. Чуночи, тибқи м. 21-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»: «Қарори яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки хусусияти фардӣ ва ташкилию амрдиҳӣ доранд, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ намебошанд»²⁸.

Тибқи м. 22-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»: «Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки хусусияти фардӣ доранд ва амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ намебошанд».

Мутобиқи м. 23-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»: «Қарорҳои хусусияти фардидошта ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ намебошанд».

Дар моддаҳои дигари Қонуни зикршуда шаклҳои зерини санадҳои ғайримаъёрии мақомоти дигари давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ пешбинӣ мешаванд:

- фармоишҳои ғайримаъёрии роҳбарони вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли масъалаҳои таъҷилӣ ва ҷорӣ (м. 24);

- қарорҳои ғайримаъёрии кумитаҳои давлатӣ, Бонки миллии Тоҷикистон, Агентии амнияти ядрӣ ва радиатсионии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (м. 24);

- қарорҳои хусусияти фардӣ ва ташкилию амрдиҳӣ доштаи Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва амрҳои раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе м. 25);

- қарорҳои Маҷлисиҳои вакилони халқи шаҳру ноҳия ва амрҳои раисони шаҳру ноҳия, ки хусусияти фардӣ ва ташкилию амрдиҳӣ доранд (м. 26);

- қарорҳои мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ки хусусияти фардӣ ва ташкилию амрдиҳӣ доранд (м. 27).

²⁷ Ниг.: Вопленко Н.Н. Очерки общей теории права. – Волгоград, 2009. – С. 436.; Ермолаева А.В. Методология подготовки нормативных актов органов исполнительной власти (документоведческий аспект) // Власть. – 2011. – № 11. – С. 76-80; Малько А.В., Гайворонская Я.В. Теория правовых актов: необходимость и пути создания. – Государство и право. – 2012. – № 2. – С. 66-78.

²⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 5. – Мод. 99.

Дар Қонуни зикршуда тафовути санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба инобат гирифта шуда, шаклҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ (фармон, қарор, фармоиш) муайян карда мешавад. Риояи шаклҳои пешбинишуда дар ҷаъолияти мақомоти дахлдор ҳатмист. Риояи талаботи зикршуда яке аз роҳҳои таъмини сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ мебошад.

Шаклҳои дигари санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (оиннома, низомнома, дастурамал ва ғайра), ки ҷаъолияти субъектони дигари татбиқи ҳуқуқро танзим мекунад, пешбинӣ мешавад.

Дар сатҳи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон тафовути аниқи санадҳои татбиқи ҳуқуқ аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гузаронида мешавад. Аини замон, ба андешаи як қатор олимон, имконияти қабули санадҳои ҳуқуқии омехта, ки хусусиятҳои санадҳои меъёрӣ ва татбиқи ҳуқуқро (фардиро) доранд, вуҷуд дорад. Чунинчи, дар як қатор ҳолатҳо санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар заминаи меъёрҳои қонун қабул шуда, хусусияти фардӣ доранд, ҳамзамон бо ин, ба доираи васеи шаҳрвандон паҳн мешаванд. Вале ба андешаи аксарияти олимон, ҷудо намудани санадҳои ҳуқуқии омехта аз дигар санадҳои ҳуқуқӣ асоси воқеӣ надорад, санади меъёрии ҳуқуқӣ меъёрҳои фардиро дар бар гирифта наметавонад, дар санади татбиқи ҳуқуқ пешбинӣ намудани меъёрҳои умумии ҳуқуқӣ мамкин нест²⁹.

Дар Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» тафовути аниқи санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ риоя мешавад. Тибқи Қонуни мазкур, санадҳои татбиқи ҳуқуқ (фармонҳои ғайримаъёрии Президенти Чумҳурии Тоҷикистон, фармоишҳои ғайримаъёрии роҳбарони вазоратҳо ва диг.) оид ба масъалаҳои таъҷилӣ ва ҷорӣ қабул шуда, хусусияти фардӣ ва ташкилию амрдиҳӣ доранд. Дар Қонуни мазкур аломатҳои зарурии санадҳои татбиқи ҳуқуқ ба инобат гирифта мешаванд. Санадҳои татбиқи ҳуқуқ меъёрҳои умумии ҳуқуқро муқаррар карда наметавонанд, чунки санадҳои ғайримаъёрӣ мебошанд. Аз ин хотир, қабули санадҳои ҳуқуқии омехтаро (дар як вақт меъёрӣ ва ғайримаъёриро) қонун манъ мекунад.

Аз лиҳози илмӣ низ қабули санадҳои ҳуқуқии омехта, ки хусусияти ҳам меъёрӣ ва ҳам ғайримаъёрӣ доранд, ба талаботи таснифи илмии санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷавоб намедиханд. Санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҳамдигар фарқ доранд, вазифаҳои худро иҷро мекунад, дар танзими ҳуқуқӣ нақши гуногун доранд. Пешбинӣ намудани меъёрҳои умумии ҳуқуқӣ дар санадҳои татбиқи ҳуқуқ моҳият ва таъйиноти аслии санадҳои татбиқи ҳуқуқро таъйир медиҳад. Илова бар ин, мақомоти татбиқи ҳуқуқ наметавонанд, ки аз доираи салоҳияташон берун бароянд. Ҷаъолияти татбиқи ҳуқуқ берун аз ҷаъолияти меъёрҷодкунӣ ба роҳ монда мешавад.

---

²⁹ Ниг.: Бошно С.В., Пытикова Т.А. Приказ: нормативный или правоприменительный акт? Юрист. – 2005. – № 10. – С. 10; Гайворонская Я.В., Балковая Е.Г. Правовые акты Российской Федерации: общетеоретический аспект исследования. Монография. – Владивосток, 2009; Малько А.В., Гайворонская Я.В. Теория правовых актов: необходимость и пути создания. – Государство и право. – 2012. – № 2. – С. 21; Кашанина Т.В. Юридическая техника. Учебник. – М., 2011. – С. 286; Матузов Н.И. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2012. – С. 465-466.

Тавре маълум аст, мақомоти давлатӣ (вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва диг.) субъекти фаъолияти ҳам ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳам татбиқи ҳуқуқ мебошанд. Мақомоти мазкур санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои татбиқи ҳуқуқ қабул мекунанд. Аммо доираи салоҳияти мақомоти мазкур дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи ҳуқуқ фарқ дорад. Мақомоти давлатӣ дар самти фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дар чараёни ҳуқуқтатбиқсозӣ санадҳои татбиқи ҳуқуқ қабул мекунанд.

Барои ҳамин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» шакли санадҳои ҳуқуқии Ҳукумат, вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, раисони вилоят ва мақомоти дигар дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи ҳуқуқ аниқ карда мешавад. Айни замон барои ҳам санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамон як шакли санади ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Чунончи, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои ҳуқуқиро дар шаклҳои зерин қабул мекунад: фармони меъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (санади меъёрии ҳуқуқӣ); фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки хусусияти фардӣ дорад (санади татбиқи ҳуқуқ); амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (санади татбиқи ҳуқуқ, санадҳои ташкилӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ, молиявӣ, кадрӣ ва диг.). Дар ин ҳолат «фармон» шакли расмӣ ҳам санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам санади ғайримаъёрӣ (фардӣ) мебошад.

Санадҳои ҳуқуқии вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли «фармоиш» қабул мешаванд. Айни замон «фармоиш» ҳамчун шакли расмӣ ҳам санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам санади татбиқи ҳуқуқ истифода мешавад. Тибқи банди 2-юми м. 24 Қонуни зикршуда, вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санади меъёрии ҳуқуқиро дар шакли «фармоиш» қабул мекунанд. Мутобиқи банди 3-юми ҳамин модда, роҳбарони вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли масъалаҳои таъҷилӣ ва ҷорӣ «фармоишҳои хусусияти маъёрӣ надошта қабул мекунанд».

Барои мақомоти дигари давлатӣ низ Қонуни зикршуда ҳамон як шакли санади ҳуқуқиро муқаррар мекунад.

Тавре маълум мешавад, ин ё он шакли санади ҳуқуқӣ барои ҳам санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам санади татбиқи ҳуқуқ пешбинӣ мешавад. Аммо фарқи ин санадҳо бо аломатҳои онҳо муайян карда мешавад. Тибқи Қонуни зикршуда, фармоишҳои роҳбарони вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои ҳалли масъалаҳои таъҷилӣ ва ҷорӣ қабул шуда, хусусияти маъёрӣ надоранд, санадҳои татбиқи ҳуқуқ мебошанд.

Мақомоти идоракунии дохилии ташкилотҳои ғайридавлатӣ низ санадҳои маъёрӣ ва ғайримаъёрӣ қабул мекунанд. Шаклҳои санадҳои мазкур дар оинномаҳои онҳо пешбинӣ мешавад.

Санадҳои локалӣ, ки дар корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо қабул мешаванд, дар шакли санадҳои локалии меъёрӣ ва ғайримереъёрӣ қабул мешаванд³⁰.

Ҳамин тариқ, санадҳои татбиқи ҳуқуқ шакли расмӣ ифода доранд. Риояи шаклҳои дар қонун пешбинишудаи санадҳои татбиқи ҳуқуқ яке аз роҳҳои таъмини сифати санадҳои мазкур маҳсуб мешавад. Риояи нагардидани талаботи мазкур боиси он мегардад, ки эътибори санадҳои татбиқи ҳуқуқ тағйир меёбад, натиҷаҳои ҳуқуқии онҳо самара намедиханд, манфиатҳои қонунӣ субъектони татбиқи ҳуқуқ қонеъ намегарданд.

Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ омили аввалиндараҷаи таъмини самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ мебошад. Самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ чӯзӣ таркибии масъалаи илмӣ самаранокии ҳуқуқ маҳсуб мешавад. Ба масъалаҳои самаранокии ҳуқуқ, самаранокии меъёрҳои ҳуқуқӣ, самаранокии фаъолияти қонунгузорӣ, самаранокии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ғайра дар асарҳои илмӣ таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад³¹.

Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ омили самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ мебошад. Санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки сифати зарурӣ доранд, самаранокии ин фаъолиятро таъмин мекунанд. Самаранокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ тавассути таносуби сифат ва натиҷаҳои амалишавии санадҳои татбиқи ҳуқуқ, мутобиқати шакл ва мазмуни санадҳои татбиқи ҳуқуқ, мувофиқати ҳадафҳои қабули санадҳои татбиқи ҳуқуқ ва натиҷаҳои амалишавии онҳо, таносуби сифат ва оқибатҳои ҳуқуқии санадҳои татбиқи ҳуқуқ муайян карда мешавад.

Самаранокии санадҳои татбиқи ҳуқуқ ду сатҳи асосӣ дорад: 1) самаранокии ҳуқуқӣ (эҳтимолӣ, пешбинишаванда зимни қабули ин санадҳо

---

³⁰ Ниг.: Никитенко Ю.М. Локальная юридическая деятельность: общетеоретический анализ: автореф. дис...канд. юрид. наук. – Саратов, 2013. – С. 25.

³¹ Андриященко М. Н. Понятие эффективности и его философский смысл // Учен. записки каф-ры обществ. наук вузов г. Ленинграда. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – Вып. 12. – С. 42 – 49; Жинкин С.А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение: автореф. на науч. степени докт. юр. наук: спец. 12.00.01 «Общая теория государства и права – Общая теория права» – Краснодар, 2009. – 41 с.; Жинкин С.А. Психологические проблемы эффективности права / С. А. Жинкин. – М.: Юрид. центр пресс, 2009. – 373 с.; Законодательная техника: научно-практическое пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – 272 с.; Лапаева В.В. Методология изучения эффективности действия законодательства в процессе правового мониторинга / В.В. Лапаева // Законодательство и экономика. – 2008. – № 10. – С. 5 – 11; Лапаева В.В. Эффективность действия права. Проблемы общей теории права и государства: учебник / В.В. Лапаева; под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2004. – 612 с.; Малько А.В. Эффективность правового регулирования / А.В. Малько // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1990. – № 6. – С. 61 – 67; Никитинский В.И. Эффективность норм трудового права / В.И. Никитинский, В.Н. Кудрявцев, Р. З. Лившиц. – М.: Юрид. лит., 1971. – 280 с.; Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1979. – 392 с.; Рабинович П.М. Эффективність права // Юридична енциклопедія: у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка [та ін.]. – К.: Укр. енцикл, 1999. – Т. 2. – С. 369 – 370; Сырых В. М. Логические основания общей теории государства и права / В. М. Сырых. – М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2004. – Т. 2. – 265 с.; Сорокин П.А. Эффективность деятельности государства / П. А. Сорокин // Хропанюк В.Н. Теория государства и права: хрестоматия: учебное пособие. – М.: Юрист, 1998, – 944 с.; Современный философский словарь / под общ. ред. В.Е. Кемерова. – Москва-Лондон-Париж: ПА ПРИНТ, 1998. – 1064 с.; Самощенко И.С. О понятии эффективности правовых норм / И.С. Самощенко, В.И. Никитинский // Ученые записки ВНИИСЗ. – 1969. – Вып. 18. – С. 3 – 19; Фаткуллин Ф.Н. Социальная ценность и эффективность правовой нормы / Ф.Н. Фаткуллин, Л. Д. Чулюкин. – Казань: Казанск. ун-т, 1977. – 119 с.; Шмалий О.В. Методологические основы оценки эффективности правотворческой деятельности исполнительной власти / О.В. Шмалий // Философия права. – 2011. – № 1. – С. 72 – 76; Эффективность правовых норм / Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В. В. – М.: Юрид. лит., 1980. – 280 с.

бо риояи ҳамаи маҳакҳои ҳуқуқӣ); 2) самаранокии иҷтимоӣ (воқеӣ, ки дар натиҷаи самаранок амалӣ гардидани ин санадҳо зоҳир мешавад).

Байни самаранокии ҳуқуқӣ ва иҷтимоии (воқеии) санадҳои татбиқи ҳуқуқ таносуб ва мувофиқатӣ бояд ҷой дошта бошад. Аммо дар ҳолатҳои муайян санадҳои татбиқи ҳуқуқ, ки ҷавобгӯии маҳакҳои ҳуқуқии сифатнокии онҳо мебошанд, босамара амалӣ карда намешаванд. Дар ин ҳолатҳо омилҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ (тағйири шароити ҳаёти ҷомеа, тағйири вазъи иҷтимоии шахс, иваз гардидани вазъи ҳуқуқии шахс, сатҳи нокифояи шуури ҳуқуқӣ ва омодагии касбии субъектони татбиқкунандаи ин санадҳо ва ғайра) ба ҷараёни амалишавии санадҳои татбиқи ҳуқуқ таъсир мерасонанд. Барои ҳамин, сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ нишондиҳандаи нисбии самаранокии санадҳои мазкур маҳсуб мешавад.

Адабиёт:

1. Аверин А.В. Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей. – Саратов, 2003. – С. 79-81.
2. Андрющенко М.Н. Понятие эффективности и его философский смысл // Учен. записки кафедры обществ. наук вузов г. Ленинграда. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – Вып. 12. – С. 42-49.
3. Бошно С.В., Пытикова Т.А. Приказ: нормативный или правоприменительный акт? Юрист. – 2005. – № 10. – С. 10-12.
4. Вопленко Н.Н. Очерки общей теории права. – Волгоград, 2009. – 896 с.
5. Гайворонская Я.В., Балковая Е.Г. Правовые акты Российской Федерации: общетеоретический аспект исследования. Монография. – Владивосток, 2009. – 277 с.
6. Гарапшин К.М. Правоприменительная практика в советском и общенародном государстве: автореф. дис...канд. юрид. наук. – Казань, 1986. – 63 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1: Наука логики. – М., 1974. – 452 с.
8. Ермолаева А.В. Методология подготовки нормативных актов органов исполнительной власти (документоведческий аспект) // Власть. – 2011. – № 11. – С. 76-80.
9. Жинкин С.А. Психологические проблемы эффективности права / С. А. Жинкин. – М.: Юрид. центр пресс, 2009. – 373 с.
10. Жинкин С.А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение: автореф. на науч. степени докт. юр. наук: спец. 12.00.01 «Общая теория государства и права – Общая теория права» / С.А. Жинкин. – Краснодар, 2009. – 41 с.
11. Законодательная техника: научно-практическое пособие / под ред. Ю.А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – 272 с.

12. Зинченко В.П., Мунипов В.М., Рубахин В.Ф. Психологические проблемы эффективности качества труда // Психологический журнал. – 1984. – Том 5. – № 2. – С. 22 – 26.
13. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества. Учебное пособие в двух томах. – Т. 1. Ярославль. ЯрГУ, 2005. – 547 с.
14. Кашанина Т.В. Юридическая техника. Учебник. – М.. 2011. – 496 с.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 5. – Мод. 99.
16. Лапаева В.В. Методология изучения эффективности действия законодательства в процессе правового мониторинга // Законодательство и экономика. – 2008. – № 10. – С. 5-11.
17. Лапаева В.В. Эффективность действия права. Проблемы общей теории права и государства: учебник / В. В. Лапаева; под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2004. – 612 с.
18. Матузов Н.И. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.. 2012. – 640 с.
19. Малько А.В. Эффективность правового регулирования / А.В. Малько // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1990. – № 6. – С. 61-67.
20. Малько А.В., Гайворонская Я.В. Теория правовых актов: необходимость и пути создания. – Государство и право. – 2012. – № 2. – С. 66-78.
21. Марченко М.Н. Теория государства и права. – М., 2006. – 640 с.
22. Матузов Н.И. Применение и толкование права. Коллизии в праве // Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.. 2014. – С. 465-466.
23. Миннекес И.А. Индивидуальное правовое регулирование: (теоретико-правовой анализ): автореф. дис...докт. юрид. наук. – Екатеринбург, 2009. – 52 с.
24. Никитенко Ю.М. Локальная юридическая деятельность: общетеоретический анализ: автореф. дис...канд. юрид. наук. – Саратов, 2013. – 30 с.
25. Никитинский В. И. Эффективность норм трудового права / В. И. Никитинский, В. Н. Кудрявцев, Р. З. Лившиц. – М.: Юрид. лит., 1971. – 280 с.
26. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: ООО Изд-во «Мир и образование», 2004. – 1152 с.
27. Окрепилов В.В. Всеобщее управление качеством: в 4-х кн. – СПб., 1998. – 234 с.
28. Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1979. – 392 с.
29. Рабинович П.М. Эффективность права // Юридическая энциклопедия: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка [текст]. – К.: Укр. энциклопедия, 1999. – Т. 2. – С. 369-370.

30. Самощенко И.С. О понятии эффективности правовых норм / И.С. Самощенко, В. И. Никитинский // Ученые записки ВНИИСЗ. – 1969. – Вып. 18. – С. 3-19.
31. Современный философский словарь / под общ. ред. В. Е. Кемерова. – Москва-Лондон-Париж: ПА ПРИНТ, 1998. – 1064 с.
32. Сорокин П.А. Эффективность деятельности государства / П.А. Сорокин // Хропанюк В.Н. Теория государства и права: хрестоматиями: учебное пособие. – М.: Юристъ, 1998, – 944 с.
33. Сырых В.М. Логические основания общей теории государства и права / В.М. Сырых. – М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2004. – Т. 2. – 265 с.
34. Фаткуллин Ф.Н. Социальная ценность и эффективность правовой нормы / Ф.Н. Фаткуллин, Л.Д. Чулюкин. – Казань: Казанский ун-т, 1977. – 119 с.
35. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 719 с.
36. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1983. – 840 с.
37. Харрингтон Дж. Управление качеством в американских корпорациях. – М., 1990. – 272 с.
38. Цвигун И.В. Генезис понятия «качество» // Вестник Иркутской государственной академии. – 1998. – № 14. – С. 67-72.
39. Шмалий О.В. Методологические основы оценки эффективности правотворческой деятельности исполнительной власти / О.В. Шмалий // Философия права. – 2011. – № 1. – С. 72 – 76.
40. Эффективность правовых норм / Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. – М.: Юрид. лит., 1980. – 280 с.
41. Ядринцева О.В. Индивидуально-правовое регулирование: автореф. дис...канд. юрид. наук. – Нижний Новгород. 2006. – 26 с.

ВИЖАГИҲОИ ТАЪЛИМОТИ ҲУҚУҚИИ ВАНДИДОД ДАР ПАСМАНЗАРИ УМУМИИ ҲУҚУҚИ ЗАРДУШТӢ

Раҳмон Дилшод Сафарбек,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел: (+992) 918-67-52-82
E-mail: s_dilshod85@mail.ru

Азимов Фирдавс Акбаралиевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ
Тел: (+992) 207-00-99-96
E-mail: azimov.firdavs.1984@mail.ru

Муқарриз: Холиқзода А.Ғ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳимми илми ҳуқуқшиносӣ – Вижагиҳои таълимоти ҳуқуқии Вандидод дар пасманзари умумии ҳуқуқи зардуштӣ бахшида шудааст. Хулосаи таҳлили меъёрҳои ҳуқуқӣ дар Вандидод аз он иборат аст, ки ҳуқуқвайронкуниҳои мавриди назар ва роҳи василаҳои иҷрои ҷазо бар асоси муқаррароти пешрафтаи ҳуқуқӣ мавриди тасниф қарор гирифтаанд. Дар он замон, ниҳодҳои (институтҳои) сершумор дар бораи илми ҳуқуқ дақиқу мушаххас гардонида шуда буданд: редсидиви ҷиноят, афв, сӯиқасд ба ҷиноят, шартан татбиқ накардани ҷазо ва ғ. Ниҳодҳои ёдшуда лозим ба зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир ҳам актуалӣ ва мубрам боқӣ мемонанд.

Ба андешаи муаллиф, яке аз вижагии дигари Вандидод дар он аст, ки ҳангоми ҷинояти қасдан ё омодагӣ доштан барои содир намудани ҷиноят, ретсидив ва категорияи ҷиноятҳои вазнини содиршуда ба инобат гирифта мешуданд.

Ҳамин тавр, тибқи таълимоти зардуштӣ чунин тасаввур мешуд, ки ҷинояте, ки ҳанӯз шуруъ наёфтаву боиси расонидани зарар нагардидааст, бояд аз бунёд решақан карда шавад.

Калидвожаҳо: Таълимоти ҳуқуқӣ, Вандидод, ҳуқуқи зардуштӣ, ретсидив, сӯиқасд ба ҷиноят, ҷиноятҳои вазнин, зарар, зарари маънавӣ, наботот, ҳайвонот.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО УЧЕНИЯ ПО ВАНДИДАТУ НА ОБЩЕМ КОНТЕКСТЕ ЗОРОАСТРИЙСКОГО ПРАВА

Рахмон Дилшод Сафарбек,
Таджикский национальный
университет, юридический
факультет, профессор кафедры прав
человека и сравнительного
правоведения, доктор юридических
наук
Тел: (+992) 918-67-52-82
E-mail: s_dilshod85@mail.ru

Азимов Фирдавс Акбаралиевич,
Таджикский национальный
университет, юридический
факультет, соискатель кафедры прав
человека и
сравнительного правоведения
Тел: (+992) 207-00-99-96
E-mail: azimov.firdavs.1984@mail.ru

Рецензент: Холикзода А.Г., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Статья посвящена одному из важнейших вопросов юриспруденции – Особенности правового учения по Вандидату на общем контексте зороастрийского права. Вывод анализа правовых норм по Вандидаду, заключается в том, что рассматриваемые нарушения, способы и средства наказания классифицируются на основе передовых правовых норм. В это время уточнялись и конкретизировались многочисленные институты по юридической науке: рецидив, амнистия, покушение на преступление, условное неприменение наказания и др. Стоит отметить, что указанные институты до сих пор актуальны и важны. Так, согласно зороастрийскому учению, считалось, что преступление, которое еще не началось и не причинило вреда, должно быть искоренено с основания.

Ключевые слова: Правовое учение, Вандидат, зороастрийское право, рецидив, покушение на преступление, тяжкие преступления, ущерб, моральный вред, растения, животные.

FEATURES OF THE LEGAL DOCTRINE OF VANDIDATE IN THE GENERAL CONTEXT OF ZOROASTRIAN LAW

Rahmon Dilshod Safarbek
Tajik National University, law Faculty,
Professor of the Department of Human

Rights and comparative law, Doctor of Law

E-mail: s_dilshod85@mail.ru

Phone: (+992) 918-67-52-82

Azimov Firdavs Akbaralievich

Tajik National University, law Faculty,
Competitor of the Department of
Human Rights and comparative law

E-mail: azimov.firdavs.1984@mail.ru

Phone: (+992) 207-00-99-96

Review: Kholiqzoda A.Gh., doctor of legal science, professor

Annotation: The article is devoted to one of the most important issues of jurisprudence – Features of legal teaching according to Vandicate in the general context of Zoroastrian law. The conclusion of the analysis of legal norms according to Vandicate is that the violations in question, methods and means of punishment are classified on the basis of advanced legal norms. At this time, numerous institutions in legal science were clarified and specified: relapse, amnesty, attempted crime, conditional non-application of punishment, etc. It is worth noting that these institutions are still relevant and important. Thus, according to Zoroastrian teaching, it was believed that a crime that has not yet begun and has not caused harm must be eradicated from the ground.

Key words: Legal doctrine, Vandicate, Zoroastrian law, relapse, attempted crime, serious crimes, damage, moral harm, plants, animals.

Дар ҳоли ҳозир дар аксар мавридҳо дар меъёрҳои умумипазируфташудаи амалкунанда дар кишварҳои Ҳиндустон, Эрон ва Тоҷикистон институтҳои ҳуқуқиро метавон дучор омад, ки реша дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ доранд. То замони мо миқдори кофии меъёрҳо, институтҳо, таълимотҳои зардуштӣ омада расидаанд, ки асоси онҳо адолат ва гуманизм нисбат ба ҳома, олами ҳайвонот ва наботот ҳамчун арзишҳои умумиинсонӣ ташкил медиҳад. Ба андешаи Ҷ. Саъдизода «Авесто» ва низоми ҳуқуқии зардуштӣ меъёрҳои сершумори ҳифзи табиатро ба ҳам мепайвандад³².

Низоми ҳуқуқии зардуштӣ дар қатори дигар системаҳои ҳуқуқии даврони қадим дастоварди гаронарзиши таърихӣ халқи тоҷик эътироф шудааст. Ниёкони мо хеле пештар аз интишори дини ислом аз институтҳои ҳуқуқӣ бархурдор буданд. Низоми ҳуқуқии зардуштӣ аз ҳазораи II то мелод то асри VII мелодӣ дар қаламрави таърихӣ Тоҷикистон амал менамуд. Махсусан бояд зикр намуд, ки низоми ҳуқуқии мазкур ибтидои давраи ташаккули ҳуқуқ ва давраи давлати бостонӣ тоҷикон ба ҳисоб

---

³² Ниг.: Саъдизода, Ҷ. Нақши низоми ҳуқуқии зардуштия дар тақвиятёбии ҳуқуқи миллий / Ҷ. Саъдизода, Ф. А. Азимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 5. – С. 231-239.

меравад. Меъёрҳои ҳуқуқии зардуштӣ таърихан дар асоси дин ва эътиқодоти зардуштӣ ташаккул ёфтаанд³³. Таҷрибаи ҳуқуқҷодкунии ҳалқи тоҷик ва институтҳои ҳуқуқие, ки дар давоми тамоми даврони таърихӣ дар сарзамини Тоҷикистони кунунӣ амал менамуданд ва ҳуқуқҳои дигаронро муҳофизат мекарданд, дорои таърихи дерина мебошанд. Ҳанӯз 3500-4000 сол қабл тоҷикон ба таври камсобиқа ба ҳуқуқ, озодиҳо ва адолати иҷтимоӣ арҷ мегузоштанд ва ин аз ибтидои ҳазорсолаи дуюм то замони мелод шуруъ ёфта буд.

Авасто ба унвони китоби муқаддаси зардуштиён, ки он дарбаргирандаи институтҳои меъёрии бостонӣ мебошад, дар маркази тавачҷуҳи ҳосси пажӯҳишгарон, таърихнигорон ва олимони соҳаи илми ҳуқуқ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар таҳқиқоти мазкур мо ба асосҳои назариявии олимони тоҷик Ш.М. Исмоилов³⁴, М.А. Маҳмудзода³⁵, Э.С. Насриддинзода³⁶, М.З. Раҳимов³⁷, Ҷ. Саъдизода³⁸, Р.Ш. Шарофзода, А.Ғ. Холиқзода³⁹, С. Ҳасанов⁴⁰, Ш.Т. Шарипов⁴¹ зимни таҳлили вижаҳои таълимоти ҳуқуқии Вандидод дар пасманзари умумии ҳуқуқи зардуштӣ таъна намудем. Таърихи зуҳури Авасто, ба замони на дертар аз асри IV пеш аз мелод ва зудтар аз ибтидои ҳазорсолаи якуми пеш аз мелод рост меояд. Имрӯз ақсарият шуруи таърихи Авасторо эҳтимолан ба таърихи асри VI қабл аз мелод нисбат медиҳанд, ки ин бо суннатҳои форсибабонон мувофиқат ва ҳамгонӣ дорад, ки бар пояи он Зардушт 250 сол қабл аз даврони Искандари Мақдунӣ ба дунё омадааст. Ҳеҷ гуна меъёри мутлақӣ замонӣ дар робита ба муддатҳои эҳтимолии таваллуди Зардушт вуҷуд надорад. А.Ғ. Холиқзода ибтидои давлатдории Каёнӣни сониро дар ҳудуди солҳои 860-840 пеш аз мелод тахмин менамояд⁴².

³³ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

³⁴ Ниг.: Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.

³⁵ Ниг.: [Маҳмудов М.А.](#), [Худоёров Б.Т.](#) Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 348 с.

³⁶ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: “Меҳрона-2017”, 2019. – 204 с.

³⁷ Ниг.: Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2006.

³⁸ Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ...ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Ҷ. Саъдизода. – Душанбе, 2017. – 241 с.

³⁹ Халиков А. Семейное право зороастризма (древнее право). – Душанбе: Сарбоз, 2003. – 115 с.; Халиков А.Г. Древнее уголовное право таджиков (Зороастрийская эпоха): учеб. пособие. – Душанбе: Джамаил, 2004. – 104 с.; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (Древнее право). – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. – 488 с.; Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 380 с.; Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. Китоби дарсӣ. – Душанбе: “Матбуот”, 2002. – 301 с.

⁴⁰ Ниг.: Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: “Илм”, 2017. – 496 с.

⁴¹ Шарипов Т.Ш. Оиди баъзе аз масъалаҳои мафҳуми ҷавобгарии ҷиноятӣ / Правовой государства и развитие законодательства Таджикской ССР/ Сб. науч. Трудов студентов и аспирантов юр. фак-та. Отв. Ред.: Ойгензихт В.А., Усмонов О.У., Маҳмудов М.А. – Тадж. гос. универ-т. – Душанбе, 1991. – С. 85-92; Шарипов, Т.Ш. О некоторых проблемах уголовно-правовой ответственности / Сб. ст. республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. – Душанбе: Дониш, 1989. – С. 152-154.

⁴² Ниг.: Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. Китоби дарсӣ. – Душанбе: “Матбуот”, 2002. – С. 17.

Ба ин тартиб, ҳангоми муайян намудани таърихи даврони Авасто, меъёр на забон, балки дастгоҳи иҷтимоии ҷомеа – ҷомеа, ки дар он ҳеҷ гуна давлат ва табақаҳо вучуд надоштанд ва он ба ақидаи таърихнигорон инъикоскунандаи давраи оғоз буд, асос қарор медиҳанд. Як гурӯҳ аз олимони таърихшинос бар асоси ёфтаҳои бостоншиносиву таърихӣ, ки нишондиҳандаи вучуд доштани шахрҳо ва навъҳои мухталифи касбу кор дар тамоми қаламрави зухур ва пайдоиши Авасто мебошанд, ба ин назаранд, ки пайдоиши Авасто хеле пештар аз асри VI қабл аз мелод, дақиқан дар ибтидои ҳазораи якуми то мелод иттифоқ афтадааст. Дар ин робита, Б.Ф. Гафуров чунин менигорад: «Матнҳои Авасто, ки қадимтарин қисматҳои онҳо асрҳои аввалини ҳазораи I пеш аз мелод дар Осиёи Миёна ба вучуд омадаанд, хеле барвақтар аз асрҳои VII–VI пеш аз мелод дар Осиёи Миёна иқомат доштани тоҷиконро тасдиқ менамояд»⁴³. Маълум аст, ки яштҳо – суруди миллии худоёни қудрати табиат аз рӯи мухтавои мазмуни худ дар муқоиса бо Гот хеле қадимитаранд, вале дар баробари ин, ҳамчунин, маълум аст, ки онҳо аз лиҳози забон дар муқоиса бо Гот нисбатан ҷавонтар мебошанд. Як қатор аз устураҳо дар бораи Авасто аз ҷониби ҷомеаи ҳиндуаврупоӣ таърихгузорӣ мешаванд, вале ин устураву афсонаҳо на фақат бо забони авастой, балки бо забони муосири форсӣ нигошта шудаанд. Аз ин рӯ, мухтавои бостонии Авасто мутлақан ба ин маъно нест, ки забони Авасто дорои таърихи кӯҳану бостонӣ мебошад. Ба ин далел ҳаққ ба ҷониби он паҷушишгароне мебошад, ки дар талошҳои худ барои муайян сохтани таърихи забони нигориши Авасто тавачҷуҳи худро рӯи шахсияти Авасто – муаллифи Гот мутамақказ менамоянд⁴⁴.

Забони Авасто – забони Зардушт мебошад. Агар замони зиндагӣ ва фаъолияти Зардуштро муайян созем, тавассути он замон ва таърихи Авасто низ маълум мегардад. Аммо дар робита ба ин нукта низ манобеи таърихӣ мушаххасан чизе ба ғайр аз зикри ёдоварии юнониҳо дар бораи таълимоти Зардушт баъд аз юришҳои анҷомдодаи Искандари Мақдунӣ ироа намедиҳанд. Натиҷатан мешавад гуфт, ки Зардушт на дертар аз асри IV қабл аз мелод зиндагӣ намудааст. Талошҳои баъдина барои муайянсозии замони қору зиндагии Зардушт дар ҳудуди пешгӯӣ, фарзу тахмин ва мубоҳисаҳо қарор мегирад. Ба хулоса омадани олимони, ки ривояти каёниҳо воқеияти таърихӣ буда бе баҳс аст, маҳз натиҷаи ҳамин таҳқиқотҳост. Вале ин маъноӣ қабули ҳамаи ривоятҳои роҷеъ ба каёниҳоро надошта, балки эътирофи онҳо чун шахсиятҳои таърихист. Имрӯз оид ба макон ва замони Авасто байни олимони баҳс аст, қисме зодгоҳи Зардушт Озорбойҷонро⁴⁵, қисмати дигар Хоразмро⁴⁶, қисмати сеюм Бохтарро⁴⁷ ва қисмати Эрони ғарбирро⁴⁸, қисмати маҳаллаи Дуроджи шаёри Роғи Бадахшони

⁴³ Гафуров Б.Ф. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби якум. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 51.

⁴⁴ Ниг.: Авеста «Закон против дэвов» (Видевдат). – СПб.: Изд-во Поли-техн. ун-та, 2008. – 301 с.

⁴⁵ Ниг.: Беруни А. Осор-ул-боқия. – Душанбе, 1990. – С. 220-222; Рашод М. Фалсафа аз оғози таърих. – Душанбе, 1990. – С. 86.

⁴⁶ Ниг.: Гафуров Б.Ф. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби якум. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 69.

⁴⁷ Ниг.: Оранский М.И. Введение в иранскую филологию. – М., 1988. – С. 87-96.

⁴⁸ Ниг.: Абулазими Ризой. Таърихи даҳазорсолаи Ирон. – Теҳрон, 1373 ҳ. – С. 72-73.

Афғонристонро⁴⁹ зодгоҳи ӯ мешуморанд. Ба фикри мо як чиз аён аст, ки Зардушт таълимоти худро дар мулки Гуштосп, писари Лухросп дар Бохтари қадим, дар Балхи Ҳусно идома додааст⁵⁰. Авестошиносон забони авастоиро ба забони Эронӣ шарқӣ, яъне ба гузаштагонӣ тоҷик: Суғдиён, Бохтариён, Хоразмиён ва Сакоиён нисбат медиҳанд⁵¹. Ба андешаи академик Ю. Якубшоҳ ватани Ориёиҳо ва Спитамон Зардушт дар ҳамин ҷо мебошад⁵². Ҳамаи гуфтаҳои мо ба он далелат мекунад, ки Осиёи миёна ватани Авасто ва Спитамон Зардушт мебошад. Даъвои бархе аз олимони, ки гӯё Зардушт аз Озарбойҷон ва дигар ҷой аст, ба назари мо асосе надорад. Зардушт ба шоҳ Виштосп вохӯрда, дини худро қабул мекунонад.

Аз рӯи қайдҳои пажӯҳишгари англиси таълимоти зардуштия – М. Бойс, таълимоти Зардуштия – «ин дини некӯӣ аст ва қисматҳои ҷудоғонаи он нодир ва олий мебошанд. Онҳо ба пайравони худ имкон доданд то онҳо зиндагии ҳадафмандона ва пур аз ризоияту қаноатмандиро пеша кунанд ва ин ҳама дар вучуди онҳо садоқату самимияти беохирро нисбат ба дини худ ба вучуд меовард»⁵³. Ҳолатҳои мазкур боиси ба миён омадани алоқамандии беохир нисбат ба дини зардуштия ва сарчашмаи бунёди он, ки фаризаҳои зиёдеро дар бар мегирад, – китоби «Авасто» шудаанд⁵⁴.

Аммо, аз нигоҳи мо, далели таваҷҷуҳ ва алоқамандии хоссу хеле зиёд ба ин ёдгории бостонии миллӣ дар тӯли чанд садсолаи ахир ба як омили дигар низ бастагӣ дорад ва он иборат аз он аст, ки институтҳои ҳуқуқии зиёди он ҳанӯз ҳам бо гузашти муддати тӯлониву фосилаҳои бузурги замони, барои даврони муосир ҳам ҳамчунон мисли қабл рӯзмараву актуалӣ боқӣ мемонанд. Мутобиқан, низомии ҳуқуқии зардуштӣ ҷинойтхоро ба се гурӯҳ тақсим карда буданд: 1) ҷинойтҳои мазҳабӣ; 2) саркашӣ нисбат ба шоҳ, тугёну шӯриш ва фирор аз ҷанг ва ғайра; 3) ҷинойт нисбат ба ашхос. Ҳамчунин, ҷинойт аз фард ба хонаводааш низ сироят мекард. Бинобар ин, аъзои хонавода ва бахусус ҳешовандони наздик ҳам ба таъқиб қашида, мешуданд.

Дар асоси фармуаҳои Зардушт даъват ва фарохон барои пайравӣ кардан аз идеал ва арзишҳои маънавиву ахлоқии зерин қарор доштанд: яккахудой, қору зиндагӣ бар асоси се усули калидӣ – гуфтори нек, пиндори нек, кирдори нек дар набарди бадӣ бо некӣ ҷонибдори некӯӣ будан. Некӯкор ҳоким ва соҳиби назми ашё буд ва шарирӯ бадкор дар муқобили ин – барҳамзанандаи ҷунин назм.

Ба рӯзмарра ва актуалӣ будани ёдгории бостонии мавриди назар – Авасто мо бештар эътимод пайдо менамоем ҳар боре, ки ба китоби Вандидод, ки яке аз се қисмати Авасто аст, рӯ меоварем. Ин китоб дорои дастуроти навиштаҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ мебошад.

⁴⁹ Ниг.: Якубов Ю.К. Проблема времени и место рождения Заратуштра / Авесто в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С. 23-48.

⁵⁰ Ниг.: Маскуяи Розӣ. Таҷрибаи-ул-умам. Техрон. – С. 79.

⁵¹ Ниг.: Якубшоҳ Ю. Таърихиносо. – Душанбе: «Ирфон», 1999. – С. 16.

⁵² Ниг.: Якубшоҳ Ю. Таърихиносо. – Душанбе: «Ирфон», 1999. – С. 16.

⁵³ Ниг.: Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М.: Наука, 1988. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://religion.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000019/index.shtml>. (дата обращения: 10.01.2023).

⁵⁴ Ниг.: Ганбаров С.Г. Политические и правовые идеи в Авесте: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Баку, 1992. – 19 с.

Дар ибтидо навиштаҳои Авасто ба таври шифоҳӣ интиқол меёфтанд. Аввалин навиштаҳои матнии онро ба замони даврони ҳукмронии шоҳи Каёнӣ – Виштосп нисбат медиҳанд. Гуфта мешавад, ки навишта «дар 12 ҳазор барги пӯстӣ бо ҳарфҳои тиллоӣ» иншо шуда буд. Авастое, ки то рӯзҳои мо ҳифз шудааст, аз Авастои бузург ва хурд иборат мебошад.

Профессор А.Ф. Холиқзода чаҳор марҳалаи тадвину танзими маҷмуаи қонунҳо дар Авасторо ҷудо месозад:

«1. Танзиму тадвини маҷмуаи қонунҳои даврони Виштоспи Каёнӣ дар поёни умри ҳуди Зардушт;

2. Танзиму тадвини маҷмуаи қонунҳои даврони Ҳахоманишинҳо, ки тавассути юнониҳо аз байн бурда шуданд;

3. Танзиму тадвини маҷмуаи қонунҳои даврони Аршакиён (асрҳои I–III);

4. Танзиму тадвини маҷмуаи қонунҳои даврони Сосониён»⁵⁵.

Ҳамин тавр, Авасто дар қатори китобҳои муқаддаси дину мазҳабҳои дигар, яке аз санадҳои бузургу бемисли рушд ва инкишофи фарҳангу тамаддуни ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Дар он эътиқодоти мухталиф, ҳам бовару эътиқодоти зардуштӣ ва низ бовару эътиқодоти мардуми халқиятҳои мухталифи Осиёи Миёна, Эрон ва Қарқоз инъикос ёфтаанд. Авастои бузург аз се қисмат иборат мебошад: Ясно (авастой, ёас мухтарам доштан); дар миёни 72 боби «Ясно»-ҳо ҷойгоҳи махсусро 17 ғот доро мебошанд. Ғотҳои мазкур, ки дар онҳо назария ва доктринаи аслии таълимоти Зардуштия баён ёфтааст, ба ҳуди Зардушт нисбат дода мешаванд.

Вандидод (форсии миёна. Вендидад – авастой. Ви дево датэм – «Ба муқобили девҳо» кодекси мазкур – наск (трактат) аз 22 ғрағард (боб) иборат аст, ки онҳо гуфтугӯҳои миёни Зардушт ва Ахурамаздоро дар бар мегиранд. Дар ин муҳовараҳо, шахси охирон дар робита ба масъалаҳои ҳуқуқӣ ва оинӣ ба суолҳои матраҳшуда посух мегӯяд. Висперед (ба забони авастой Виспе ратво – «Тамоми ғариштаҳои ҳоғиз) мукамалқунандаи Ясно ба ҳисоб меравад ва дар он дуову ниёишҳои таълимоти зардуштия инъикос ёфтаанд. Вандидод яке аз матнҳои ба таври пурра маҳфуз мондаи китоби Авасто ба ҳисоб меравад. Хеле зиёд аз сӯи муҳаққиқон барои омӯзиши низомҳои мазҳабиву мифологӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии давлатҳои қадими Эрон ва Осиёи Марказӣ истифода мешавад. Ҳарчанд М. Молле дуруст қайд менамояд, ки Вандидод маҷмуаи мукамалқунандаи қонунҳо ва гузашта аз ин, «рисолаи комилу пурраи маънавӣ маҳсуб намешавад, аммо сарфи назар ин, аҳамияти ин ёдгории қадимиро дар таҳқиқу омӯзиши андешаҳои ҳуқуқӣ ва маънавии Шарқи миёна мушкул аст ба инобат нағрифт». Дар зер мо хусусият ва вижагиҳои таълимоти ҳуқуқии Вандидодо дар пасманзари умумии ҳуқуқи зардуштӣ ва бархе ҷанбаҳои ҳуқуқвайронкунии даврони қадим мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

⁵⁵ Ниг.: Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – 380 с.; Графский А.Г. Правовая мысль Древнего Ирана: Авеста. Сасанидский судебник / Антология мировой правовой мысли. – Т. 1. – М.: Мысль, 1999. – 749 с.

У.А. Азиззода зимни таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ бар асоси низоми ҳуқуқии зардуштӣ бархе аз табақабандиҳои анҷомдодаи муҳаққиқонро чамъ овардааст, ки дар бештари онҳо тухмат ва таҳқир ҳамчун кирдори ҷиноятӣ арзёбӣ мегардад⁵⁶. Барои намуна, И.Б. Буризода дар таснифоти пешниҳоднамудаи худ ҷиноятҳо ба муқобили шахсият ва ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи ахлоқро ба гурӯҳи алоҳида ворид месозад, ки ба он ҳифзи ҷойгоҳу обрӯи шахсият ва номи нақӯ аз тухмату тавҳин дохил менамояд⁵⁷. А.Г. Периханян низ дар таснифоте, ки худ пешниҳод намудааст, ҷиноятҳои содиршаванда ба муқобили шахсият ва ахлоқу маънавиётро ҳуқуқвайронкунӣ унвон намудааст⁵⁸. А.Ф. Холиқзода мутобиқи низоми ҳуқуқии зардуштия, шакли дигари таснифоти ҳуқуқвайронкуниро матраҳ сохтааст, ки ба он ҷиноятҳои содиршаванда ба муқобили озодӣ, шаъну шараф, аз ҷумла, фиреб, дурӯғ ва тухмат дохил мегарданд⁵⁹. У.А. Азиззода дар ҷои дигар қайд менамояд, ки Авасто ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқии зардуштӣ кирдорҳои, ба монанди тухмат, таҳқир, фиреб ва дурӯғ ҳамчун ҳуқуқвайронкунӣ ба муқобили озодии шахсият, шаъну шараф ва эътибори инсон мешумориданд⁶⁰. З.Х. Зокирзода чунин менигорад: “Дар ҳамаи сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ тухмат ва таҳқир кирдорҳои аз рӯи оқибат хавнок ҳисобида шуда, нисбати ин гуна ҳуқуқвайронкуниҳо бисёр ҷазои вазнин пешбинӣ мегардид”⁶¹. Аз ин таснифоти анҷомдодашуда бармеояд, ки дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ, истилоҳоти “тухмат”, “фиреб” ва “дурӯғ” кирдорҳои ҷиноятӣ шуморида мешуданд ва барои содир намудани онҳо намудҳои мушаххаси ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешбинӣ мешуд.

Тавре, ки таҳқиқоти овардашуда нишон медиҳанд, тухмат, таҳқир ва фиреб аз рӯи хавфнокӣ, ки барои ҷомеа доранд, дар ҷойи дуҷумл меистанд. Дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ меъёрҳои зиёде вучуд доранд, ки мақсади онҳо ҳимояти озодии шахсият, шараф ва шаънии инсонӣ ба ҳисоб меравад. Аз нигоҳи У.А. Азиззода Вандидод кирдорҳои зеринро ҷиноят ба муқобили озодии шахсият, шараф ва шаъни инсонӣ медонад:

- а) тухмат;
- б) таҳқир;
- в) қаллобӣ;
- г) дурӯғ⁶².

⁵⁶ Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от клеветы и оскорбления в зороастрийской правовой системе // Вестник Таджикского национального университета / Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №5. – С. 254-262.

⁵⁷ Ниг.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – Т. 1 Ч. 1-2. – 244 с.

⁵⁸ Ниг.: Периханян А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. – М., 1983. – 322 с.

⁵⁹ Ниг.: Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 380 с.

⁶⁰ Ниг.: Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

⁶¹ Ниг.: Зокирзода З.Х. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография: нашри аввал / З.Х. Зокиров, Ф.А. Бобохонов. – Душанбе, 2022. – С. 102-103.

⁶² Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от клеветы и оскорбления в зороастрийской правовой системе // Вестник Таджикского национального университета / Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №5. – С. 254-262.

Чунин нуқтаи назар бори дигар собит менамояд, ки низоми ҳуқуқи зардуштӣ, тухмат ва таҳқирро чиноят мешуморад ва дар он ҳуқуқи инсон дар баробари зарари маънавӣ ҳимоя карда мешавад. Дар айни замон, қонун дар таълимоти зардуштия, дар қатори тухмат, таҳқир, фиреб ва дурӯғ он амалеро, ки мақсади он таҳқир ва паст задани шаъну шараф ва обрӯи инсонӣ мебошад ва дар натиҷаи содиршавии он ба шахс зарари маънавӣ расонида мешавад, кирдори чиноятӣ арзёбӣ менамояд.

Ҳамин тавр, бо таҳлилу баррасии масъалаи марбут ба ҳимояти ҳуқуқи инсон аз тухмат ва таҳқир дар Вандидод, метавон ба чунин хулоса омад, ки манбаъи мазкур арзишҳои ғайримоддӣ, аз ҷумла шараф, шаъну арзиш, номи некро таъмин месозад. Ин далели он аст, ки тухмат ва таҳқир ҳанӯз аз замонҳои пайдоиши таълимоти ҳуқуқи зардуштӣ, ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷиддан нодида гирифтани ҳуқуқи инсон арзёбӣ мешуданд.

Таълимоти ҳуқуқи Вандидодро манбаи қадимии эронӣ дар бораи меъёрҳои динӣ, ахлоқӣ маънавӣ ва ҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Зернамудҳои ҳуқуқвайронкунӣ дар Вандидод бар асоси таъйид ва тасдиқ муқаррар карда мешаванд. Барои мисол, агар тарафи объективии чиноят ба назар гирифта шавад, дар ин сурат, чиноятҳо ба чиноятҳои одӣ ва мураккаб ҷудо мегарданд. Аз рӯи муқаррароти зардуштӣ, чиноят имкон дорад ба муқобили як объект тавассути содир гардидани амал содир карда шавад. Барои мисол, дар фарғарди 4 сатри 34 омадааст, ки агар як нафар ба нафари дигар зарар ворид созад ва дар натиҷаи чунин амал хун рехта шавад, шахси ҳуқуқвайронкунанда метавонад бо панҷоҳ зарбаи шалоқ ва панҷоҳ зарбаи ҷӯб мӯҷозот гардад. Дар сурати доштани асоси тарафи объективӣ, ҳуқуқвайронкунии мазкур ҳуқуқвайронкунии одӣ муайян мегардад. Бо содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ, шахси айбдор ба шахси бегуноҳ зарар ворид месозад. Вале гоҳҳо, расонидани зарар тавассути шахси айбдор, метавонад боиси ба миён омадани чанд оқибат гардад. Дар натиҷа, чунин амал, институти маҷмуи чиноят мегардад, ки дорои асоси арзёбӣ ҳисобида мешавад. Барои мисол, мувофиқи фарғарди 15, сатри 5 ҳангоми задани саги ҳомила, ки дар натиҷаи он агар саг кушта шуда, ба чуқурӣ ва ё канали об афтад, шахси ҳуқуқвайронкунанда ба пешутану табдил меёбад. Ва ё дар фарғарди 4, сатри 1 ишора шудааст, ки агар пас аз ба имзо расидани қарордоди истихдом, шахси ба иҷорагиранда (истихдомкунанда) истихдомшударо барнагардонад, ба ӯ ҷазо медиҳанд, зеро ӯ дузд ҳисобида мешавад. Мо таркиби мураккаби ҳуқуқвайронкуниро мушоҳида мекунем⁶³.

Ҳамчунин Вандидод вобаста ба мазмуну муҳтаво ва мураккаб будани таркиби чиноят чиноятҳоеро муайян ва пешбинӣ менамояд, ки хусусияти давомнок доранд. Барои намуна, ҳангоми таҳқиқи кирдори дорои ҷанбаи динӣ, аз ҷумла ҳангоми ба ҳок супоридан (сатрҳои 36-38, фарғард 3 Вандидод). Сатрҳои 36 муайян менамояд, ки дар сурати ба ҳок супоридани одам ва ҳайвоноти ғавтида агар то шаш моҳ онҳо аз зери замин берун оварда намешуданд, барои чунин амал ҷӣ ҷазо пешбинӣ мешавад?

⁶³ Ниг.: Рахимов С. Истоки зороастрийской эстетики // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С. 419.

Ахурамаздо дар ҷавоб ба ин пурсиш посух медиҳад, ки бояд бо 500 зарбаи шаллоқ ва 500 зарба бо ҷӯбдаст шахси айбдор чазо дода шавад. Зеро, тибқи таълимоти зардуштия, дафн ва ё ба хок супоридани инсон ва ҳайвонот яке аз гуноҳони ҷиддӣ шуморида мешуд. Ҷинойти мазкур ҷинойти дорои хусусияти давомнок аст. Ҷунин тасаввур мешавад, ки дар таълимоти зардуштия ҷинойтҳои муайяншаванда тавассути вақту замонро ҷинойтҳои давомдор муқаррар намудаанд. Ҳар ҷӣ зиёдтар аз ҷиҳати вақт часад аз зери хок берун оварда нашавад, ба ҳамон андоза гуноҳ бештар ва чазо вазнинтар мешавад.

Намуди ҳуқуқвайронкунии дар боло зикршуда аз ду навъи рафтор амал кардан ва амал накардан иборат буд. Зери мафҳуми амал кардан, берун овардани часади дафншуда аз зери хок ва зери мафҳуми амал накардан дар зери хок мондани часади инсон ё ҳайвон дар назар буд. Намунаҳои нишон медиҳанд, ки дар Вандидод тавачҷуҳи марказӣ ба ҳуқуқвайронкуниҳо ва шаклҳои он дода мешавад. Дар Вандидод намудҳои ҳуқуқвайронкуниҳо, ки аз рӯи беэҳтиётӣ содир карда мешаванд, ҳуқуқвайронкуниҳое мебошанд, ки ба объектҳо таҷовуз мекунанд ва ин объектҳои таҳти ҳимояти Вандидод қарор доранд. Ҳамчунин таъкид мешавад, ки ҷӣ доништан ва ҷӣ надоништан қонун шахси айбдорро аз ҷавобгарӣ ва чазо озод намесозад. Зеро, доништан ва надоништан қонун бо содир намудани ҳуқуқвайронкунии баъдӣ, боиси арзёбӣ шудани кирдори содиршуда дар пасманзари тарафи субъективии ҷинойт дар шакли гуноҳи қасдан ва ё аз рӯи беэҳтиётӣ ба амал омада мегардад. Аммо, дар ҳуқуқи зардуштӣ, барои ҳуқуқвайронкуниҳо, ки қасдан содир карда мешаванд, хеле чазои вазнин таъйин мешавад ва дар натиҷа, дар ҷунин ҳолатҳо гуноҳи шахси айбдор ошкор ба назар мерасад. Ҳуқуқвайронкуниҳо, ки аз рӯи беэҳтиётӣ содир карда мешаванд, ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷинойтҳои дорои категорияи дараҷаи миёна шуморида мешаванд. Аз рӯи дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар Вандидод дар бораи гуноҳи ҷинойти содиршуда, аз ҷумла ҷинойти расонидани зарар ва куштори инсон ва ҳайвонот ва ғайра сухан меравад. Аз таҳқиқу баррасии меъёрҳои ҳуқуқи Вандидод бармеояд, ки ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҳар намуди ҷинойт ё қасди бевосита ва ё қасди бавосита доранд.

Дар Вандидод ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷинойтҳо дорои зернамуд мебошанд, барои мисол ҷинойтҳо ба муқобили инсонҳо ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд. Барои намуна, дар қисми 3 фарғарди 4 Вандидод масъалаҳои вобаста ба таъмини кафолати амниятии саломатии мардум мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Бо дарназар гирифтани дараҷаи вазнинии ҷинойте, ки содир карда мешавад, кирдор ба чаҳор гурӯҳ тақсим карда мешавад: оғерепта, авауришта, аредуш ва пешутану. Дар Вандидод ба объектҳои зерин ишора шудааст: объектҳои ҷинойтҳои дорои хусусияти динӣ-мазҳабӣ, объектҳои ҷинойтҳо ба муқобили флора (ҷаҳони наботот), фауна (ҷаҳони ҳайвонот), объектҳои ҷинойтҳо ба муқобили моликият ва ғайра⁶⁴.

⁶⁴ Ниг.: Азизкулова Г.С. Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан. – Душанбе, 1998. – 350 с.

Хулосаи таҳлили меъёрҳои ҳуқуқӣ дар Вандидод аз он иборат аст, ки ҳуқуқвайронкунии мавриди назар ва роҳи василаҳои иҷрои ҷазо бар асоси муқаррароти пешрафтаи ҳуқуқӣ мавриди тасниф қарор гирифтаанд. Дар он замон, ниҳодҳои (институтҳои) сершумор дар бораи илми ҳуқуқ дақиқу мушаххас гардонида шуда буданд: редсидиви ҷиноят, афв, сӯиқасд ба ҷиноят, шартан татбиқ накардани ҷазо ва ҳоказо. Ниҳодҳои ёдшуда лозим ба зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир ҳам актуалӣ ва мубрам боқӣ мемонанд. Дар омӯзиши меъёрҳои ҳуқуқии Вандидод қайд менамоем, ки ниҳод ё институти шарикӣ дар ҷиноят низ вуҷуд дорад. Дар сатрҳои 13-14 фарғарди 15-и Вандидод ҷиноятҳое, аз ҷумла, ҷинояти исқоти ҳамли ғайриқонунӣ зикр шудааст. Дар робита ба ин ҷиноят, ҳамчунин ҷазо нисбат ба шахсе, ки чунин амалро анҷом медиҳад, пешбинӣ шудааст, зеро амали мазкур ҳамчун амале арзёбӣ мешавад, ки бо қасди бевосита содир мегардад. Дар зимн, ҷазо барои тамоми шахсони ширкаткунанда дар содиршавии ҷиноят фаро мерасад. Шояд ин ба он хотир бошад, ки дар Авасто шарикони ҷиноят муайян карда нашудаанд.

Дар Вандидод ҷиноятҳои хотимаёфта ва хотиманаёфта мушаххас карда мешаванд, ҳамчунин муайян карда мешавад, ки ҷустуҷӯ, омодагии асбобу воситаи содиршавии ҷиноят (ҳатто агар онҳо лозим нашуда бошанд ва ҷиноят то ба охир содир нашуда бошад) омодагӣ барои содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ҳамчун давраҳои содири ҷиноят номида шавад.

Мутобиқи Вандидод сӯиқасд ба ҷиноят он кирдори қасдан содиршудае эътироф мегардад, ки мақсади он содир намудани ҳуқуқвайронкунии бошад. Агар шахсе қасди расонидани зарар ба шахси дигарро кунад, ин дар Вандидод аваришта як намуди ҷиноят муайян мегардад. Ҳамин тавр, дар Вандидод, як ҷиноят метавонад чанд намуди гуноҳ дошта бошад.

Боз як хусусияти дигари Вандидод аз он иборат аст, ки ҳангоми қасд кардан ё омодагӣ доштан барои содир намудани ҷиноят, ретсидив ва категорияи ҷиноятҳои вазнини содиршуда ба инобат гирифта мешавад. Ҳамин тавр, тибқи таълимоти зардуштӣ чунин тасаввур мешуд, ки ҷинояте, ки ҳанӯз шуруъ наёфтаву боиси расонидани зарар нагардидааст, бояд аз бунёд решақан карда шавад. Меъёрҳои ҳуқуқии Вандидод, аз рӯи дараҷаи ба ҷамъият хавфнок, ҷазо ва объектҳои ҷиноят ҷудо карда мешаванд. Хавфноктарин ҷиноятҳо ҷиноятҳое шуморида мешаванд, ки нисбат ба амнияти ҳаёти ҳайвонот, инсонҳо ва олами наботот таҳдиди хавф дошта бошанд. Барои мисол дар Вандидод, дар фарғарди 14, сатрҳои 1-2 барои куштани сағи обӣ ҷазо пешбинӣ шудааст. Вобаста ба ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёти инсон, чунин ҷиноятҳо ҷиноятҳои махсусан вазнин муайян карда шудаанд ва барои содир намудани онҳо ҳукми қатл пешбинӣ шудаанд.

Ҳамчунин, дар Вандидот метавон ҳуқуқвайронкуниро аз рӯи дараҷаи ҷазо ва муҳтаво тасниф намуд. Барои мисол дар фарғарди 15, сатрҳои 1-8 панҷ намуди кирдорҳои ҳуқуқвайронкунии ишора шудааст, ки аз рӯи онҳо афв татбиқ намегардад:

1) шахсе, ки дар миёни шахсони зардуштӣ эҳтироми бовару эътиқоди ғайризардуштиро тарғиб менамояд;

2) шахсе, ки ба сағ ғизои ҷӯшони гарм, устухони саҳт медиҳад ва дар натиҷаи задан боиси ҳалокати ҳайвон мегардад;

3) шахсе, ки сағи ҳомиларо меронад ва дар натиҷа ин сағ ба чуқурӣ, тағи дарра афтада, ҳалок мегардад;

4) муносиботи маҳрамона бо занон дар замони ҳайз;

5) алоқаи чинсӣ бо занони ҳомила, ки дар натиҷаи он тифли дар батнбуда зарар мебинад.

Мавриди зикр аст, ки муҷозотҳо хеле вазнин буданд, вале Анушервон миқдори муҷозотҳоро кам намуд. Аз дин баргаштагон то вақте ки тавба мекарданд, дар ҳабс нигоҳ дошта мешуданд ва дар мавриди шӯриш ва фирор аз ҷанг ба қатл маҳкум мешуданд. Вале дар дигар ҳолатҳо ҷарима ситонида мешуд. Дуздӣ сазовори ҷазои вазнин буд. Дуздҳо маҳбус нигоҳ медоштанд ва баъд аз иқро дар ҳузури қозӣ ўро ба дор меовехтанд. Буридани гушу бинӣ ва ба дор кашидану сангсор кардан низ маъмул буд. Агар дар гунаҳгор будани мутаҳаме шубҳа ба мушоҳида мерасид, ўро боз медоштанд, то аз миёни ду канораи оташ бигзарад ва агар солим меомад, бегуноҳаш медонистанд.

Барои пешгирӣ аз ришва додан, Камбучия⁶⁵ фармон дод, то пусти қозии фосидеро зинда ба зинда канда ва ўро ҳабс намуданд. Он гоҳ фарзанди ҳамон қозиро бар маснади қозигӣ нишонданд, то пайваста достони падарро ба хотир дошта бошад ва аз роҳи рост ва адлу дод берун набарояд.

Ҳамин тавр, ҷудо намудани кирдор мутобиқи объекти таҷовуз, куштори инсон: расонидани ҷароҳати ҷисмонӣ, зарар ба саломатии инсон ва ғайра; ҷиноят ба муқобили олами ҳайвонот ва наботот; ҷиноятҳои мазҳабӣ нисбатан дастрастар мебошанд.

Бояд қайд намоем, ки як қатор муқаррароти Вандидод то замони мо моҳияти мубрами амалии худро ҳифз намудаанд. Он меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба манъи муносибати золимона нисбат ба ҳайвонот, маҳкум намудани ҳамчинсгарой, пешгирӣ ва қатъи ҳомиладорӣ номатлуб бахшида шудаанд, аз актуалӣ ва рӯзмарра будани меъёрҳои мавриди назар дарак медиҳанд. Факти мазкур ва ҳамчунин он нақше, ки таълимоти зардуштӣ ба таври умумӣ дар таърихи инсоният бозидааст, сабаби ҳифзу пойдор мондани гароиш, тавачҷуҳ ва алоқамандии камназир нисбат ба ин осори бузурги таърихӣ дар тайи даҳҳо қарн гардидааст.

Ҳамин тавр дар ниҳояти ин гуфтаҳо ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Дар ҳоли ҳозир дар аксар мавридҳо дар меъёрҳои умумипазирфташудаи амалкунанда дар Тоҷикистон институтҳои ҳуқуқiero метавон дучор омад, ки реша дар умқи низоми ҳуқуқии зардуштӣ доранд. То замони мо миқдори кофии меъёрҳо, институтҳо, таълимотҳои зардуштӣ омада расидаанд, ки асоси

---

⁶⁵ Дақиқан аз соли 530-и пеш аз мелод Камбучияи, ки номи бобои худро ба мерос гирифта буд, бар тахти шоҳаншоҳии Ҳахоманишиён нишаст.

онҳоро адолат ва гуманизм нисбат ба ҷомеа, олами ҳайвонот ва наботот, ҳамчун арзишҳои умуминсонӣ ташкил медиҳад.

2. Хулосаи таҳлили меъёрҳои ҳуқуқӣ дар Вандидод аз он иборат аст, ки ҳуқуқвайронкуниҳои мавриди назар ва роҳи василаҳои иҷроӣ ҷазо бар асоси муқаррароти пешрафтаи ҳуқуқӣ мавриди тасниф қарор гирифтаанд. Дар он замон, ниҳодҳои (институтҳои) сершумор дар бораи илми ҳуқуқ дақиқу мушаххас гардонида шуда буданд: редсидиви ҷиноят, афв, сӯиқасд ба ҷиноят, шартан татбиқ накардани ҷазо ва ғ. Ниҳодҳои ёдшуда лозим ба зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир ҳам актуалӣ ва мубрам боқӣ мемонанд.
3. Боз як вижагии дигари Вандидод аз он иборат аст, ки ҳангоми ҷинояти қасдан ё омодагӣ доштан барои содир намудани ҷиноят, ретсидив ва категорияи ҷиноятҳои вазнини содиршуда ба инобат гирифта мешуданд. Ҳамин тавр, тибқи таълимоти зардуштӣ чунин тасаввур мешуд, ки ҷинояте, ки ҳанӯз шуруъ наёфтаву боиси расонидани зарар нагардидааст, бояд аз бунёд решакан карда шавад.
4. Ба андешаи мо далели таваҷҷуҳ ва алоқамандии хоссу хеле зиёд ба ин ёдгории бостонии миллии дар тӯли чанд садсолаи охир ба як омили дигар низ вобастагӣ дорад ва он иборат аз он аст, ки институтҳои ҳуқуқии зиёди он ҳанӯз ҳам бо гузашти муддати тӯлониву фосилаҳои бузурги замонӣ, барои даврони муосир ҳам ҳамчунон мисли қабл рӯзмараву актуалӣ боқӣ мемонанд. Он меъёрҳои ҳуқуқие мебошанд, ки ба манъи муносибати золимона нисбат ба ҳайвонот, маҳкум намудани ҳамчинсгарой, такрори ҷиноят, маҷмуи ҷиноят, суиқасди ҷиноят, ҷиноятҳои хотимаёфта, давраҳои содири ҷиноят, пешгирӣ, исқоти ҳамл ва қатъи ҳомиладории номатлуб ва ғайра бахшида шудаанд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абулазими Ризоӣ. Таърихи даҳ ҳазорсолаи Ирон. – Техрон, 1373 ҳ. – С. 72-73.

2. Авеста «Закон против дэвов» (Видевдат). – СПб.:Изд-во Политехн. ун-та, 2008. – 301 с.

3. Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от клеветы и оскорбления в зороастрийской правовой системе // Вестник Таджикского национального университета / Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №5. – С. 254-262.

4. Азизкулова Г.С. Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан. – Душанбе, 1998. – 350 с.

5. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

6. Берунӣ А. Осор-ул-боқия. – Душанбе, 1990. – С. 220-222.

7. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М.: Наука, 1988. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://religion.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000019/index.shtml>. (дата обращения: 10.01.2023).
8. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1–2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.
9. Ганбаров С.Г. Политические и правовые идеи в Авесте[Текст]: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / С.Г. Ганбаров. – Баку, 1992. – 19 с.
10. Фафуров Б.Ф. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асримиёна ва давраи нав. Китоби якум. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 704 с.
11. Графский А.Г. Правовая мысль Древнего Ирана: Авеста. Сасанидский судебник / Антология мировой правовой мысли. – Т. 1. / А.Г. Графский. – М.: Мысль, 1999. – 749 с.
12. Зокирзода З.Х. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография: нашри. – Душанбе, 2022. – 185 с.
13. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.
14. Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2006. – 287 с.
15. Маскуяи Розӣ. Таҷориб-ул-умам. – Техрон.
16. Маҳмудов М.А., Худоёров Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 348 с.
17. Насриддинзода, Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: “Меҳрона-2017”, 2019. – 204 с.
18. Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: “Илм”, 2017. – 496 с.
19. Оранский М.И. Введение в иранскую филологию. – М., 1988. – С. 87-96.
20. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. – М., 1983. – 322 с.
21. Рахимов С. Истоки зороастрийской эстетики // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С. 419.
22. Рашод М. Фалсафа аз оғози таърих. – Душанбе, 1990. – С. 86.
23. Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Матн]: дис. ...ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Ҷ. Саъдизода. – Душанбе, 2017. – 241 с.
24. Саъдизода Ҷ. Нақши низоми ҳуқуқии зардуштия дар тақвиятёбии ҳуқуқи миллӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 5. – С. 231-239.
25. Халиков А.Г. Семейное право зороастризма (древнее право). – Душанбе: Сарбоз, 2003. – 115 с.;

26. Халиков А.Г. Древнее уголовное право таджиков (Зороастрийская эпоха): учеб. Пособие. – Душанбе: Джамаил, 2004. – 104 с.
27. Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма (Древнее право) [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: «Маориф ва фарханг», 2005.– 488 с.
28. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 380 с.
29. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. Китоби дарсӣ. – Душанбе: “Матбуот”, 2002. – 301 с.
30. Шарипов Т.Ш. Оиди баъзе аз масъалаҳои мафҳуми ҷавобгарии ҷиноятӣ / Правовой государства и развитие законодательства Таджикской ССР / Сб. науч. Трудов студентов и аспирантов юр. фак-та. Отв. Ред.: Ойгензихт В.А., Усмонов О.У., Махмудов М.А. – Тадж. гос. универ-т. – Душанбе, 1991. – С. 85–92.
31. Шарипов Т.Ш. О некоторых проблемах уголовно-правовой ответственности / Сб. ст. республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. – Душанбе: Дониш, 1989. – С. 152–154.
32. Якубов Ю.К. Проблеме времени и место рождения Заратуштра / Авесто в истории и культуре Центральной Азии / Ю.Якубов. – Душанбе, 2001. – С. 23-48.

ҲОЛАТИ ИҶТИМОӢ-ҲУҚУҚИИ КӢДАКОН ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ МАХСУС

Азизода Убайдулло Абдулло,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, мудири
кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор
Тел: (+992) 907-81-12-85.
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Курбонова Шукрона Холбоевна
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ
Тел: (+992) 888887088
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Азизода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола масъалаи ҳолати иҷтимоӣ-ҳуқуқии кӯдакон ҳамчун категорияи махсус мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон, зимни таҳлили андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ ҳолати иҷтимоӣ-ҳуқуқии кӯдаконро ҳамчун категорияи махсус таҳқиқ намуда, ба ҳулосае омадаанд, ки мафҳумҳои “мақоми ҳуқуқӣ” ва “вазъи ҳуқуқӣ” аз рӯйи мазмун ба ҳамдигар монанд буда, ҳамзамон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аммо, мафҳумҳои “вазъи ҳуқуқӣ” ва “ҳолати ҳуқуқӣ” ба ҳамдигар шабеҳ мебошанд. Бинобар ин, истифодаи мафҳуми “ҳолати ҳуқуқии кӯдакон” ягон монеагӣ ва ё духӯрагии мафҳумҳоро пеш намеоварад ва барои истифода қобили қабул мебошад.

Таҳқиқотҳо муаллифонро водор менамояд, ки миёни мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» фарқ гузорем. Зеро истифодаи ин мафҳумҳо дар назарияи ҳуқуқ аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо якхела нестанд, зарурати объективии фарқ кардани ин мафҳумҳо ба миён меояд. Фаҳмиши “вазъи ҳуқуқӣ” ба маънои васеъ дар робита бо мафҳуми “мақоми ҳуқуқӣ” эътирози ҷиддиро ба вучуд намеорад, аммо дар робита ба тавсифи чунин субъекти махсуси ҳуқуқ, ба монанди кӯдак дурусттар ба назар мерасад, ки мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ»-ро барои муайян кардани ҳолати кӯдакон ҳамчун гурӯҳи алоҳида истифода карда шавад. Баръакс, мафҳуми «мақоми ҳуқуқӣ» бояд барои тавсифи вазъи ҳуқуқии гурӯҳҳои алоҳида, категорияҳои кӯдакон, аз қабилӣ наврасон, ноболиғон, ҳамзамон ноболиғоне, ки эмансипатсия карда шудаанд ва ғайра истифода шавад. Ба ибораи дигар, мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ» барои тавсифи гурӯҳи алоҳидаи

мустақили субъекти ҳуқуқ, ки кӯдакон ба он тааллуқ доранд, истифода мешавад.

Калидвожаҳо: Кӯдакон, ҳолати иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, категорияи махсус, ноболигон, наврасон, мақоми ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, ҷавонон, ҳифзи ҳуқуқ, манфиати кӯдакон, мақомоти ваколатдор, ҳуқуқи инсон.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ СОСТОЯНИЕ ДЕТЕЙ КАК СПЕЦИАЛЬНЫЕ СУБЪЕКТЫ НОСИТЕЛИ ПРАВ

Азизода Убайдулло Абдулло,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, доктор
юридических наук, профессор, заведующий
кафедрой теории и истории государства и
права.

Тел (+992) 907-81-12-85.

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Курбонова Шукрона Холбоевна,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, соискатель
кафедры прав человека и сравнительного
правоведения.

Тел: (+992) 888887088

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Научный руководитель: Азизода У.А., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о социально-правовом положении детей как специальных субъектов носителей прав. Автор, анализируя мнения отечественных и зарубежных учёных, исследовал социально-правовой статус детей как специальных субъектов носителей прав и пришел к выводу, что понятия «правовой статус» и «правовое положение» близки по содержанию, но в то же время они отличаются друг от друга. Однако, понятия «правовое положение» и «правовой статус» схожи между собой. Поэтому использование понятия «правовое состояние детей» не вызывает никаких препятствий или двусмысленности понятий и является приемлемым для использования.

Исследование побуждает авторов различать понятия «правовой статус» и «правовое положение». Поскольку использование этих понятий в теории права свидетельствует об их неодинаковости, возникает объективная необходимость разграничения этих понятий. Понимание «правового статуса» в широком смысле не вызывает серьезных возражений по отношению к понятию «правовой статус», но применительно к описанию такого специального субъекта права, как ребенок, оно

представляется более правильным. использовать понятие «правовой статус» для определения использования статуса детей как отдельной группы. Наоборот, понятие «правовой статус» следует использовать для описания правового положения определенных групп, категорий детей, таких как подростки, несовершеннолетние, эмансипированные и т.п. Другими словами, понятие «правовой статус» используется для описания отдельной самостоятельной группы юридических лиц, к которым принадлежат дети.

Ключевые слова: Дети, социально-правовой статус, особая категория, несовершеннолетние, подростки, правовой статус, правовой статус, законодательство, молодежь, защита прав, интересы детей, уполномоченные органы, права человека.

SOCIO-LEGAL STATUS OF CHILDREN AS SPECIAL SUBJECTS BEARERS OF RIGHTS

Azizzoda Ubaidullo Abdullo,

Tajik National University, Faculty of Law,
head of the Department of Theory and History
of State and Law, doctor of juridical science,
professor

Tel: (+992) 907-81-12-85.

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Kurbonova Shukrona Kholboevna,

Tajik National University, Faculty of Law,
applicant of the department of human rights
and comparative law

Тел.: (+992) 888887088

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Scientific adviser: Doctor of Law, Professor Azzizoda U.A.

Annotation: The article deals with the issue of socio-legal status of children as special subjects of rights bearers. The author, analyzing the opinions of domestic and foreign scientists, investigated the socio-legal status of children as special subjects of bearers of rights and came to the conclusion that the concepts of "legal status" and "legal position" are close in content, but at the same time they differ from each other. However, the concepts of "legal status" and "legal status" are similar. Therefore, the use of the concept of "legal status of children" does not cause any obstacles or ambiguity of concepts and is acceptable for use.

The study encourages the authors to distinguish between the concepts of "legal status" and "legal position". Since the use of these concepts in the theory of law indicates their dissimilarity, there is an objective need to distinguish these concepts. The understanding of "legal status" in a broad sense does not raise serious objections to the concept of "legal status", but in relation to the

description of such a special subject of law as a child, it seems more correct. to use the concept of "legal status" to determine the use of the status of children as a separate group. On the contrary, the concept of "legal status" should be used to describe the legal status of certain groups, categories of children, such as adolescents, minors, emancipated, etc. In other words, the concept of "legal status" is used to describe a separate and distinct group of legal persons to which children belong.

Keywords: Children, socio-legal status, special category, minors, adolescents, legal status, legal status, legislation, youth, protection of rights, interests of children, authorized bodies, human rights.

Кӯдакон аз ҷумлаи категорияи махсуси шахрвадон ба ҳисоб рафта, ҳолати ҳуқуқии онҳо аз нуқтаи назари илмҳои соҳавӣ-ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла, ҳолати ҳуқуқии кӯдакон дар илмҳои ҳуқуқи инсон, оилавӣ, граждани, ҷиноятӣ, меҳнатӣ ва ғайра мавриди таҳқиқоти илмию амалӣ қарор мегиранд. Дар ин миён омӯзиши ҳолати ҳуқуқи кӯдак дар илми ҳуқуқи инсон аз нигоҳи назариявӣ-ҳуқуқӣ ҷолиби тавачҷуҳ мебошад. Аз ин ҷост, ки олимону муҳаққиқон аз ҷунин нуқтаи назар таҳқиқи ҳолати ҳуқуқии кӯдаконро мубрам шуморидаанд. Маврид ба зикр аст, ки масъалаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак дар маҷмуъ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ дар таҳқиқотҳои муҳаққиқони ватанӣ, ба монанди У.А. Азиззода⁶⁶, Ш.Ш. Шосаидзода⁶⁷, Ф.А. Бобохонов⁶⁸ ва дигарон инъикос ёфтааст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мегардад, ки ноболиғон ба категорияи алоҳидаи субъектҳои ҳуқуқ мансуб буда, дорои мақоми муайяни ҳуқуқӣ мебошанд. Зимнан, дар илми ҳуқуқ мафҳуми мақоми ҳуқуқии (ҳолати ҳуқуқии) кӯдак муайян карда нашудааст. Рушди назарияи ҳуқуқ, пеш аз ҳама, ҳуқуқи граждани ва оилавӣ, консепсияи ҳолати ҳуқуқии кӯдак ба рушди на танҳо илм, балки амалияи татбиқи ҳуқуқ мусоидат мекунад, ки дар он ҳифзи ҳуқуқҳо самараноктар хоҳад буд⁶⁹. Ба андешаи Д.С. Раҳмон, кӯдакон аз ҷумлаи табақаи осебпазир ва ба ҳимоя эҳтиёҷманди аҳоли доништа мешаванд. Ҳукумати кишвар ин ҳақиқатро дарк намуда, дар роҳи таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳо ҷорабиниҳои зиёди ташкилӣ-

⁶⁶ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 414 с.; Азиззода У.А. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография / У.А. Азиззода и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.

⁶⁷ Шосаидзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 235 с.

⁶⁸ Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомҳои ҳуқуқи зардуштӣ / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 1. – С. 21-37.; Зокирзода З.Х., Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомҳои ҳуқуқии мусулмонӣ / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 1 (25). – С. 95-108.; Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомҳои ҳуқуқи шуравии Тоҷикистон / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256-262.; Бобохонов Ф.А. Ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Аҳбори ДДҲБСТ». – 2022. – № 3 (92). – С. 13-22.

⁶⁹ Летова Н.В. Правовой статус ребенка в гражданском и семейном праве: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 27.

ҳуқукиро роҳандозӣ менамояд⁷⁰. Ҷ. Абдулхайрзода ба он назар аст, ки дар замони муосир мафҳум ва вазъи ҳуқуқии кӯдак яке аз мавзӯҳои муҳим дар таҳқиқоти илми ҳуқуқшиносӣ ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳсу мунозираҳои мухталифи илмӣ дар хусуси вазъи ҳуқуқии кӯдак ба мушоҳида мерасад⁷¹.

Яке аз масъалаи баҳснок доир ба мавзӯи таҳқиқшаванда ин масъалаи таносуби «мақоми ҳуқуқӣ», «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» мебошад. Аниқтараш, саволе ба миён меояд, ки истифодаи кадоме аз ин мафҳум дуруст ба назар мерасад? Дар хусуси масъалаи мазкур дар адабиётҳои ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф ва баҳсу мунозираҳо ҷой дорад. Ҳарчанд ки дар адабиётҳои мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» бештар мушоҳида карда мешавад, вале мо дар истифодаи мафҳуми «ҳолати ҳуқуқӣ» дар муносибат бо кӯдак ягон монагии ҷиддӣ намебинем. Новобаста аз ин, истифодаи чунин мафҳум дар муқоиса бо мафҳумҳои болозикр таҳқиқоти илмиро тақозо менамояд.

Бояд тазакурр дод, ки дар баробари мафҳумҳои зикршуда дар адабиётҳои мафҳумҳои дигар низ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, дар робита ба ҳуқуқи конституционӣ дар тафовут аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ, илова бар истилоҳи «вазъи умумии» (конституционӣ) ва «ҳолати конституционӣ-ҳуқуқӣ», мафҳуми «асосҳои вазъи ҳуқуқии шахсият»⁷² истифода мегардад. Ба андешаи Б.А. Сафарзода, вазъи ҳуқуқи конституционии кӯдак «маҷмуи ҳуқуқҳо, озодиҳо, уҳдадорӣҳои кӯдак ва кафолати амалисозии онҳо мебошад, ки тавассути қонунгузорию конституционӣ ва ҳамчунин, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҶТ муқаррар шудаанд»⁷³. Тавре аз андешаи мазкур бармеояд, дар он мафҳуми «вазъи ҳуқуқи конституционии кӯдак» истифода гардидааст. Аммо, унсурҳои таркибии мафҳуми додашуда ба унсурҳои мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ», ки дар таҳқиқотҳои олимони хориҷӣ оварда шудаанд, монанд мебошад. Аз ин нуқтаи назар, дар андешаи муаллиф ҳарчанд мафҳуми «вазъи ҳуқуқии кӯдак» истифода шуда бошад ҳам, вале мазмунан мафҳуми «мақоми ҳуқуқии кӯдак»-ро низ ифода мекунад.

Маврид ба зикр аст, ки истилоҳи «ҳуқуқи конституционии кӯдак» муддатҳои зиёд зери назари таҳқиқоти муҳаққиқон гирифта буд, аммо, мутаассифона, то ҳол мазмун ва муҳтавои аслии он муайян ва муаррифӣ нашудааст. Мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқи конституционӣ» ва «ҳолати ҳуқуқии кӯдак» низ ҳамчунон дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳа ва мубоҳисаҳои таҳассусӣ қарор доранд. Дар ин хусус О.М. Никулина қайд мекунад, ки мафҳумҳои «ҳолати конституционии ҳуқуқии кӯдак» ва

⁷⁰ Раҳмон Д.С. Баъзе мушкилоти амалишавии ҳуқуқи кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 22-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе, 2015. – С. 5.

⁷¹ Абдулхайрзода Ҷ. Инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи кӯдак: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – С. 21.

⁷² Бутько О.В. Правовой статус ребенка в Российской Федерации: Учебное пособие. – Краснодар, 2002. – С. 18-19.

⁷³ Диноршоев А.М., Сафаров Б.А., Сафаров Д.С. Права ребенка / Под.ред. А.М. Диноршоева, 1 – е изд. Душанбе, 2013. – С. 19.

«вазъи ҳуқуқии кӯдак» ду мафҳуми бо ҳам мутафовит мебошанд. Мафҳуми аввал нишондиҳандаи дараҷаи эҳтимолии потенциали ҳуқуқ ва озодиҳои субъективии кӯдак ба ҳисоб рафта, мафҳуми дуввум дорои характер ва ҷанбаи фалсафӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ мебошад⁷⁴. Ҳамзамон дар дигар адабиётҳои илмӣ қайд мегардад, ки аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳияи мафҳуми «мақоми ҳуқуқии кӯдак» аз он иборат аст, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба ин масъала нуқтаи назари гуногун мавҷуд аст, ки аз ҳамдигар бо ақидаҳои комилан муқобил фарқ мекунад. Мушкилии хоса дар таҳияи мафҳуми «мақоми ҳуқуқии» кӯдак аз он иборат аст, ки то имрӯз дар адабиёт мақоми кӯдак ҳамчун субъекти махсуси ҳуқуқ ба таври аниқ муайян карда нашудааст⁷⁵.

Бархе аз муаллифон мақоми кӯдакро меҳвари ифодаи ҳуқуқии принципҳои асосии муносибатҳои байни шахс ва давлат, ки дорои арзишҳои эътиқод ва ахлоқ мебошанд, медонанд. Масалан, ба андешаи О.В. Бутко, ҳолати ҳуқуқии кӯдак ин имкониятҳои дар қонун ба таври объективӣ ба расмият даровардашудаест, ки барои инкишофи ҳамҷонибаи шахсияти кӯдак заруранд, яъне табдил додани захираҳои эҳтимоли ба захираҳои воқеӣ мебошад. Ҳамзамон, ба маънои муайян ҳолати ҳуқуқии кӯдак ҳамчун имкониятҳои, ки қонун барои дар амал татбиқ намудани онҳо ба ӯ муқаррар кардааст, фаҳмида мешавад⁷⁶. Н.В. Летова доир ба ин андеша қайд мекунад, ки мо метавонем бо андешаи нишондодаи муаллиф дар робита ба он розӣ шавем, ки ӯ дар мафҳуми мақоми кӯдак имкониятҳои муайянеро шомил кардааст, ки бидуни он механизми амалисозии ҳуқуқ ва иҷрои ӯҳдадорихи кӯдак имконнопазир мебошанд, вале онҳоро ҳамчун «захираҳои потенциалӣ» ҳисоб кардан, ки дар оянда воқеӣ мегарданд, ба фикри мо, имконнопазир аст⁷⁷.

Ба маънои умумӣ, мақоми ҳуқуқии шахс мавқеи ӯро дар ҷомеа муайян мекунад. Истилоҳи «статус» аз латинии «status» гирифта шуда, маънояш ҳолат, ҳолати субъекти ҳуқуқ, мақоми ҳуқуқии онро дорад, ки бо маҷмӯи (низомии) ҳуқуқ ва ӯҳдадорихи ҳуқуқӣ тавсиф мешавад, ки вобаста ба он дар адабиёти ҳуқуқӣ аксар вақт иштибоҳҳои чунин мафҳумҳо ба мисли «мақоми ҳуқуқӣ», «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» вучуд доранд. Сарфи назар аз он, ки баъзе муаллифон зарурати нишон додани вазъи ҳуқуқии кӯдак ва муайян кардани мазмуни онро қайд кардаанд, вале дар адабиёт асосан масъалаҳои вобаста ба муайян кардани мақоми ҳуқуқии шахс дар маҷмӯъ бе ягон мушаххасоти ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Мақоми ҳуқуқии субъектони алоҳида, аз ҷумла кӯдакон ҳанӯз дар шакли лозима мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Маврид ба зикр аст, ки баъзе кӯдакон на танҳо ба категорияи субъектҳои махсуси ҳуқуқ

⁷⁴ Никулина О.М. Конституционно правовой статус ребенка в Российской Федерации // Известия Саратовского университета. – 2011. Т. 11. – Вып. 2. – С. 102.

⁷⁵ Борисова Н.Е. Развитие ювенального права в России. – М., 1999. – С. 32, 33; Хаманева Н.Ю. Специфика правового статуса Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации и проблемы законодательного регулирования его деятельности // Государство и право. – 1997. – № 9. – С. 25.

⁷⁶ Бутко О.В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – С. 8, 9.

⁷⁷ Летова Н.В. Правовой статус ребенка в гражданском и семейном праве: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 29.

шомиланд, балки мақоми ҳуқуқии онҳо нисбат ба мақоми ҳуқуқии шахс махсус мебошад. Дар баробари ин, мақоми ҳуқуқии шахсро дар маҷмуъ, бояд яке аз ҷузъҳои таркибии мақоми иҷтимоии ӯ арзёбӣ кард.

Агар мо ба таҳқиқотҳои илмӣ ва андешаҳои муҳаққиқон назар афканем, он гоҳ маълум мегардад, ки дар онҳо нуктаи назари ягона вучуд надорад. Зеро мафҳумҳои дар боло зикршударо ҳар як муҳаққиқ аз нигоҳи худ шарҳу тавзеҳ додааст. Аз ҷумла, С.С. Алексеев мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ»-и шахсро аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ба андешаи ӯ, агар мақоми ҳуқуқӣ ҳолати устувори ҳуқуқии субъект бошад, пас вазъи ҳуқуқӣ ин маҷмуи тағйирёбандаи ҳуқуқу уҳдадорихои шахс мебошад, ки вобаста ба он дар ин ё он муносибатҳои ҳуқуқӣ баромад мекунад. Ба ибораи дигар, муаллиф «мақоми ҳуқуқӣ»-ро мавқеи статикӣи шахс, ҳолати устувори ӯ мешуморад, дар ҳоле ки «вазъи ҳуқуқӣ» баръакс динамикаи ҳуқуқ ва уҳдадорихоро нишон медиҳад, ки ҳаракати онҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ тавассутифактҳои ҳуқуқӣ таъмин карда мешаванд⁷⁸. Ба андешаи Н.В. Летова, бо чунин мавқеъ танҳо дар қисми аввали он розӣ шудан мумкин аст ва ба чунин фикре, ки «вазъи ҳуқуқии шахс» динамика, ҳаракати ҳуқуқу уҳдадорихои ӯро нишон медиҳад, розӣ шудан шахсро ба шубҳа мегузорад. Категорияҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ», ки дар назарияи ҳуқуқ истифода мешаванд, дар ҳақиқат якхела нестанд, вале ба андешаи мо, аз ҷиҳати мақсади функционалии худ ҳар ду категория статикӣ мебошанд, зеро онҳо вазъи ҳуқуқии шахрвандро муайян мекунанд. Дар робита ба ин, гуфтан мумкин аст, ки фактҳои ҳуқуқӣ динамикаи чунин категорияи «вазъи ҳуқуқӣ»-ро нишон медиҳанд, зеро фактҳои ҳуқуқӣ ҳарчанд аз динамика шаҳодат диҳанд ҳам, вале танҳо ҳуқуқу уҳдадорихои шахсро, ки мазмуни вазъи ҳуқуқии ӯст ифода мекунад, на мақоми ҳуқуқии ӯро⁷⁹.

Тавре зикр гардид, дар адабиёти ҳуқуқӣ аксар вақт категорияҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» муайян карда мешаванд ва чун қоида, ҳамчун мафҳумҳои баробармаъно истифода мешаванд. Аммо, дар назарияи ҳуқуқ масъалаи муносибати байни ин мафҳумҳо то ҳол мавриди баҳс қарор дорад. Бархе аз муаллифон ба ин назаранд, ки гарчанде категорияҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» дар робита ба ҳамдигар мустақиланд, аммо шабеҳияти онҳо истисно нест. Ба ақидаи муҳаққиқони дигар мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» ҳаммаъноанд, аз ин рӯ, кӯшиши истифодаи тафовути ин истилоҳот аз рӯи мазмун ва маъно дар робита бо ҳамдигар қобили қабул нест. Ин нуктаи назар, нисбатан бартарият дошта, қобили қабул мебошад. Гурӯҳи сеюм бошад ба он андешаанд, ки мафҳуми «мақоми ҳуқуқӣ» ҳам ба маънои васеъ, аз ҷумла иборат аз мафҳуми «мақоми ҳуқуқии шахрванд, мақоми ҳуқуқии шахрванди хоричӣ, мақоми ҳуқуқии шахси бешахрванд» ва ҳам ба маънои маҳдуд, тавсифи мавқеи шахси мушаххас дар айни замон истифода мегардад.

⁷⁸ Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. – 2-е изд. – М., 2008. – С. 142-143.

⁷⁹ Летова Н.В. Правовой статус ребенка в гражданском и семейном праве: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 31-32.

Дар ин хусус Р.О. Халфина қайд менамояд, ки азбаски мафҳуми «мақоми ҳуқуқӣ» дар адабиёти ҳуқуқӣ тавсифи возеҳ пайдо накардааст, аз ин рӯ барои тавсифи мавқеи умумии шахрванд (ё ташкилот) дар ҷомеа ин истилоҳро ҷудо кардан лозим аст, зеро истилоҳи «вазъи ҳуқуқӣ» бештар барои тавсифи шахс ё ташкилотҳо дар доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мешавад⁸⁰. Аз мазмуни андешаи муаллиф бармеояд, ки мақоми ҳуқуқӣ нисбат ба вазъи ҳуқуқӣ васеътар мебошад. Зеро муаллиф истифодаи вазъи ҳуқуқиро дар ҳар як муносибати муайяни ҳуқуқӣ ва мақоми ҳуқуқиро ҳамчун мақоми шахс ҳамчун субъекти муносибатҳо дар умум қобили қабул донистааст. Лозим ба ёдоварист, ки барои ифодаи ҳолати ҳуқуқии ҳуқуқи абстрактии субъективӣ ва ҳолати ҳуқуқии шахси воқеие, ки метавонад ба муносибатҳои ҳуқуқӣ ворид шавад, номҳои гуногунро истифода бурдан лозим аст. Воқеан, ба он эътироз кардан душвор аст, ки ҳар як ҳуқуқи субъективӣ барои ҳар як шахс маънои хос пайдо мекунад, ба шарте ки он на танҳо дар меъёрҳои дахлдор ба таври мушаххас ифода ёфта бошад, балки механизми татбиқи он дар амал пешбинӣ шуда бошад.

Дар баробари ин, муҳаққиқони алоҳида барои фарқ кардани ин категорияҳо асоси ҷиддӣ намебинанд ва ба он андешаанд, ки онҳо аз рӯи мазмун баробаранд (Н.В. Витрук, Н.И. Матузов, В.А. Кучинский)⁸¹. Гузашта аз ин, ин муҳаққиқон ба хулосаи умумӣ меоянд, ки зарурати фарқ кардани ин мафҳумҳо танҳо дар робита ба вазъи ҳуқуқии категорияҳои гуногуни шахрвандоне ба миён меояд, ки ба як гурӯҳ тааллуқ надоранд⁸². Вобаста ба баробармазмун будани мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» мо метавонем ба андешаи олимони мазкур розӣ шавем. Зеро дар тафсириҳо ва луғатҳои мафҳумҳои «мақом» ва «вазъ» ба таври шабеҳ шарҳ дода мешаванд. Аммо, дар мавриди истифодаи мафҳумҳои мазкур дар ҷой ва нисбати категорияи муайян байни онҳо тафовут ба назар мерасад. Масалан, ба андешаи мо истифодаи мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқии кӯдак дар муносибатҳои оилавӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ, маданӣ, конституционӣ» ва «мақоми кӯдак дар байни аъзоёни оила» нисбатан дуруст ба назар мерасанд. Чунки «вазъи ҳуқуқӣ» ҳолати ҳуқуқии кӯдак ва «мақоми ҳуқуқӣ» ҷойгоҳи ҳуқуқии кӯдакро ифода мекунад.

Новобаста аз ин, дар адабиёт ханӯз ҳам андешаҳои зиёди баҳснок вучуд дорад. Масалан, Н.В. Витрук дар зери мафҳуми ҳолати (мақом)-и ҳуқуқӣ низоми ҳуқуқ ва ўҳдадорихои шахсро мефаҳмад, ки онҳо бо қонун муқаррар ва қафолат дода шудаанд. А.И. Лепешкин⁸³ ба ҷуз аз ҳуқуқи ўҳдадорихо ба мазмуни мақоми ҳуқуқӣ чунин унсурҳои, ба монанди қафолатҳо дохил мекунад. Б.В. Шетинин⁸⁴ зарур мешуморад, ки ба

⁸⁰ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М., 1974. – С. 123.

⁸¹ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права. – Саратов, 1972. – С. 189, 205; Кучинский В.А. Правовой статус и субъективные права граждан // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 45.

⁸² Летова Н.В. Правовой статус ребенка в гражданском и семейном праве: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 39.

⁸³ Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан. – М., 1966. – С. 3, 11.

⁸⁴ Шетинин Б.В. Гражданин и социалистическое гражданство // Сов. государство и право. – 1975. – № 2. – С. 4.

мазмуни мақоми ҳуқуқӣ – шаҳрвандӣ дохил карда шавад. Л.Д. Воеводин⁸⁵ қобилияти ҳуқуқӣ ва принципҳоро ҳамчун унсурҳои асосии мақоми ҳуқуқӣ номбар мекунад. Н.И. Матузов, В.М. Горшеневич пешниҳод мекунад, ки ҷавобгарии умумии (мақоми) шахс дар назди давлат ва ҷамъият ҷудо карда шавад⁸⁶. В.А. Патюлин таъкид мекунад, ки вазъи (мақоми) ҳуқуқии шахс шаҳрвандӣ, қобилияти умумии ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва ўҳдадорихоӣ асосӣ, аз ҷумла принципи конституционии баробарию дар бар мегирад⁸⁷.

Далели иловагӣ ба тарафдорӣ зарурати фарқи байни мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» натиҷаи таҳқиқот дар назарияи ҳуқуқ мебошад. Одатан, дар назарияи ҳуқуқ мазмуни мақоми ҳуқуқӣ тавассути омӯзиши чунин унсурҳои сохторӣ, ба монанди субъекти ҳуқуқӣ, ҳуқуқ, озодиҳо, ўҳдадорихоӣ, шаҳрвандӣ, принципҳо, кафолатҳо, ҷавобгарӣ, манфиатҳои қонунӣ ва ғайра баррасӣ карда мешавад⁸⁸. Солҳои охир дар адабиёти илмӣ хориҷӣ мақоми ҳуқуқии кӯдак бештар ҳамчун мақоми ҳуқуқии гурӯҳи махсуси шахсон баррасӣ мешавад. Дар таҳияи асосҳои назариявии вазъи ахлоқии кӯдак В.И. Абрамов⁸⁹, Н.Е. Борисова⁹⁰, О.В. Бутко⁹¹, Л.Ю. Гольшева⁹² ва дигарон саҳми махсус гузоштаанд. Як қатор олимон, ба монанди О.В. Бутко, Н.В. Витрук, Н.А. Жукова, Е.А. Лукашева чунин нуктаро эътироф мекунад, ки «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» мафҳумҳои якхела нестанд. Ба андешаи И.В. Витрук ва Е.А. Лукашева, мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ» аз ҷиҳати мазмун нисбат ба «мақоми ҳуқуқӣ» васеътар мебошад⁹³. Профессор Е.А. Лукашева чунин мешуморад, ки мафҳуми «мақоми ҳуқуқӣ» бояд бо категорияҳои ҳуқуқ, озодиҳо ва ўҳдадорихоӣ, ки дар айни замон унсурҳои «вазъи ҳуқуқӣ» мебошанд, маҳдуд карда шаванд⁹⁴.

Ба ғайр аз мавқеи дар боло баррасишуда, дар назарияи ҳуқуқ мавқеи дигаре низ мавҷуд аст: категорияҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» ҳамчун синонимҳо фаҳмида мешаванд. Нуқтаи назар, ки «мақоми ҳуқуқӣ» ба «вазъи ҳуқуқӣ» шабеҳ аст, аз ҷониби П.И. Беседкина⁹⁵ ва профессор Л.Д. Воеводин ҷонибдорӣ шудааст⁹⁶. Луғати забони русӣ С.И. Ожегов⁹⁷ ва

⁸⁵ Воеводин Л.Д. Содержание правового положения личности в науке советского государственного права // Сов. государство и право. – 1965. – № 2. – С. 42, 50.

⁸⁶ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права. – Саратов, 1972. – С. 189, 205.

⁸⁷ Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). – М., 1974. – С. 230.

⁸⁸ Теория государства и права / Под ред. А.В. Малько. – М., 2010. – С. 102.

⁸⁹ Абрамов В.И. Права ребенка в России / В.И. Абрамов; под ред. И.И. Матузова. – Саратов, 2005.

⁹⁰ Борисова Н.Е. Конституционные основы правового положения несовершеннолетнего в Российской Федерации: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2004. – 379 с.

⁹¹ Бутко О.В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – 241 с.

⁹² Гольшева Л. Ю. Правовое положение детей в России: исторический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2002. – 178 с.

⁹³ Абрамов В. И. Права ребенка в России / В. И. Абрамов; под ред. Н. И. Матузова. – Саратов, 2005. – С. 126.

⁹⁴ Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М., 2001.

⁹⁵ Беседкина П.И. Конституционно-правовая защита прав неродившегося ребенка в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 106.

⁹⁶ Абрамов В.И. Права ребенка в России / В. И. Абрамов; под ред. Н.И. Матузова. – Саратов, 2005. – С. 124-128.

⁹⁷ Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М., 1989. – С. 762.

Луғати мухтасари калимаҳои хориҷӣ И.В. Нечаева⁹⁸ калимаи лотинии «status»-ро ҳамчун вазъи ҳуқуқӣ, ҳолат шарҳ медиҳанд. Ин мавқеи назариячиёни болоро тасдиқ мекунад. Мо чунин нуқтаро эътироф мекунем, ки вожаҳои «мақом» ва «вазъ» синоним мебошанд, бинобар ин мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқии кӯдак» ва «вазъи ҳуқуқии кӯдак» якхела хоҳанд буд. Шабехияти мафҳумҳои дар боло зикршуда имкон медиҳад, ки ихтилофҳое, ки дар назарияи ҳуқуқ ба амал меоянд, бартараф карда шаванд. Чунин зиддиятҳо дар назарияи ҳуқуқи хориҷӣ вучуд надоранд, зеро дар он танҳо категорияи «legal status» - вазъи ҳуқуқӣ истифода мешавад.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ истиллоҳи «мақом» ба якчанд маъно тафсир шудааст: 1) чой, чойгоҳ, мавзеъ; 2) марвид; 3) мартаба, рутба, манзалат; 4) вазъи ҳуқуқӣ⁹⁹. Истиллоҳи “вазъ” бошад ба маънои ҳол, ҳолат тафсир шудааст¹⁰⁰. Истиллоҳи “ҳолат” низ ба маънои чигунагӣ, вазъият, ҳол шарҳ дода шудааст¹⁰¹. Дар луғати русӣ-тоҷикӣ бошад, истилоҳҳои тоҷикии «вазъият» ва «ҳолат» ба истилоҳи русии «положение» тарҷума карда мешавад. Ҳарчанд дар забони русӣ истилоҳи «состояние» низ вучуд дошта, ифодагари мафҳумҳои тоҷикии «ҳолат» ва «вазъият» мебошанд, вале дар адабиёти ҳуқуқӣ бештар мафҳуми «положение» истифода мешавад ва ҳамзамон дар луғати русӣ мафҳуми мазкур дар чойи аввал омадааст. Бо назардошти ин, метавон хулоса карда, ки мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» аз рӯи мазмун ба ҳамдигар монанд буда, ҳамзамон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аммо, мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» ба ҳамдигар шабех мебошанд. Бинобар ин, истифодаи мафҳуми «ҳолати ҳуқуқии кӯдак» ягон монеагӣ ва ё духӯрагии мафҳумҳоро пеш намеоварад.

Ҳамин тавр, аз андешаҳои боло маълум мегардад, ки дар тадқиқотҳои илмӣ мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ»-и кӯдак ҳанӯз норавшан боқӣ мондааст. Дар маҷмуъ як гурӯҳи олимон онҳоро ба ҳамдигар шабех дониста, гурӯҳи дигар онҳоро аз ҳамдигар фарқ мекунонанд. Новобаста аз ин, таҳқиқотҳо моро водор менамояд, ки байни мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» фарқ гузорем. Зеро истифодаи ин мафҳумҳо дар назарияи ҳуқуқ аз он шаҳодат медиҳад, ки онҳо якхела нестанд, зарурати объективии фарқ кардани ин мафҳумҳо ба миён меояд. Фаҳмиши “вазъи ҳуқуқӣ” ба маънои васеъ дар робита бо мафҳуми “мақоми ҳуқуқӣ” эътирози ҷиддиро ба вучуд намеорад, аммо дар робита ба тавсифи чунин субъекти махсуси ҳуқуқ, ба монанди кӯдак дурусттар ба назар мерасад, ки мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ»-ро барои муайян кардани ҳолати кӯдакон ҳамчун гурӯҳи алоҳида истифода карда шавад. Мафҳуми «мақоми ҳуқуқӣ» бошад барои тавсифи вазъи ҳуқуқии гурӯҳҳои алоҳида, категорияҳои кӯдакон, аз қабилӣ наврасон, ноболиғон,

⁹⁸ Нечаева И.В., Музрукова Г.Г. Краткий словарь иностранных слов. – М., 1995. – С. 309.

⁹⁹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ // Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон (иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 1 (А–Н). – Душанбе, 2008. – С. 749.

¹⁰⁰ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ // Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон (иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 1 (А–Н). – Душанбе, 2008. – С. 258.

¹⁰¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ // Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон (иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 2 (О–Я). – Душанбе, 2008. – С. 510.

эмансипатсия кардашудагон ва ғайра истифода шавад. Ба ибораи дигар, мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ» барои тавсифи гурӯҳи алоҳидаи мустақили субъекти ҳуқуқ, ки кӯдакон ба он тааллуқ доранд, истифода мешавад.

Муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла Н.М. Имомова мафҳуми «мақоми ҳуқуқӣ», И.Ғ. Ғаффорзода мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ», М.С. Қаландарзода мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ», М.Ш. Саидзода мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ», Ш.Ш. Шосаидзода мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ», Ҷ. Абдулхайрзода мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ»-ро дар таҳқиқотҳои худ бештар мавриди истифода қарор додаанд. Бо назардошти ин, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки мафҳумҳои мазкур дар таҳқиқотҳои илмӣ ба таври омехта мавриди ситифода қарор гирифта, байни онҳо он қадар фарқияти ҷиддӣ гузошта намешавад.

Адабиёт:

1. Абдулхайрзода Ҷ. Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи кӯдак [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 202 с.

2. Абрамов В.И. Права ребенка в России [Текст] / под ред. И.И. Матузова. – Саратов, 2005. – 312 с.

3. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 414 с.

4. Азиззода У.А. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография [Текст] / У.А. Азиззода и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.

5. Азиззода У.А., Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / У.А. Азиззода, Ф.А. Бобохонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №1.–С.21-37.

6. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. – 2-е изд. [Текст] / С.С. Алексеев. – М., 2008. – 565 с.

7. Беседкина П.И. Конституционно-правовая защита прав неродившегося ребенка в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 203 с.

8. Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи шурави Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256-262.

9. Бобохонов Ф.А. Ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Аҳбори ДДҲБСТ». – 2022. – № 3 (92). – С. 13-22.

10. Борисова Н.Е. Конституционные основы правового положения несовершеннолетнего в Российской Федерации: проблемы теории и практики [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2004. – 379 с.

11. Бутько О.В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – 241 с.
12. Воеводин Л.Д. Содержание правового положения личности в науке советского государственного права [Текст] / Л.Д. Воеводин // Сов. государство и право. – 1965. – № 2. – С. 42-50.
13. Гольшева Л.Ю. Правовое положение детей в России: исторический аспект [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2002. – 178 с.
14. Диноршоев А.М., Сафаров Б.А., Сафаров Д.С. Права ребенка / Под ред. А.М. Диноршоева, 1 – е изд. – Душанбе, 2013. – 196 с.
15. Зокирзода З.Х., Бобохонов Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 1 (25). – С. 95-108.
16. Кучинский В.А. Правовой статус и субъективные права граждан [Текст] / В.А. Кучинский // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 43-55.
17. Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан [Текст] / А.И. Лепешкин. – М., 1966. – 56 с.
18. Летова Н.В. Правовой статус ребенка в гражданском и семейном праве: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – 463 с.
19. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права [Текст] / Н.И. Матузов. – Саратов, 1972. – 292 с.
20. Нечаева И.В., Музрукова Г.Г. Краткий словарь иностранных слов [Текст] / И.В. Нечаева. – М., 1995. – 393 с.
21. Никулина О.М. Конституционно правовой статус ребенка в Российской Федерации [Текст] / О.М. Никулина // Известия Саратовского университета. – 2011. Т. 11. – Вып. 2. – С. 101-104.
22. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов. – М., 1989. – 924 с.
23. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений) [Текст] / В.А. Патюлин. – М., 1974. – 246 с.
24. Права человека: Учебник для вузов [Текст] / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М., 2001. – 573 с.
25. Раҳмон Д.С. Баъзе мушкилоти амалишавии ҳуқуқи кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Д.С. Раҳмон // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 22-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе, 2015. – С. 5.
26. Теория государства и права [Текст] / Под ред. А.В. Малько. – М., 2010. – 340 с.
27. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон (иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 1 (А–Н). – Душанбе, 2008. – 950 с.
28. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон (иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 2 (О–Я). – Душанбе, 2008. – 945 с.

29.Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении [Текст] / Р.О. Халфина. – М., 1974. – 348 с.

30.Хаманева Н.Ю. Специфика правового статуса Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации и проблемы законодательного регулирования его деятельности [Текст] / Н.Ю. Хаманева // Государство и право. – 1997. – № 9. – С. 25-30.

31.Шосайдзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 235 с.

32.Щетинин Б.В. Гражданин и социалистическое гражданство [Текст] / Б.В. Щетинин // Сов. государство и право. – 1975. – № 2. – С. 3-104.

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОБЛЕМЫ ПОНЯТИЯ «ДОСТОВЕРНОСТЬ ПРАВОВОЙ ИНФОРМАЦИИ»

Шокиров Гайбулло Абдуллоевич,
Таджикский государственный
университет права, бизнеса и политики,
доцент кафедры теории и истории
государства и права, кандидат
юридических наук.
Тел: +992927709791
E-mail: shga1959@mail.ru

Научный советник: Шарофзода Р.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Акбарализода Дж. А., начальник сектора анализа
регуляторного воздействия Национального центра законодательства при
Президенте Республики Таджикистан

Аннотация: Информационное общество как новое качественное состояние общества несет в себе не только преимущества для личности, общества и государства, но и угрозы их интересам. В настоящее время стремительно развивающиеся информационные технологии используются во всех сферах жизни, существенно обновляя и модернизируя их. Информация нередко неадекватно отражает жизненные ситуации, но все же распространяется среди потребителей вне зависимости от их заинтересованности в ней. Сложность современного мира проявляется еще и в растущем числе источников информации, постоянно генерирующих и обновляющих огромное количество данных. В связи с этим возникает необходимость защиты интересов получателей информации. Известно, что информация – важнейший ресурс общественного развития, поэтому актуальным и уместным представляется не только провозглашение в законодательстве принципа достоверности информации как исходного основания информационного права, но и его реализация. Это станет руководящим началом для укрепления правопорядка в информационной сфере и правовым средством, препятствующим распространению, получению и использованию недостоверной информации. Благодаря праву граждан на достоверную информацию человек может выяснить, как каждое ведомство на местах расходует свой бюджет, по какому принципу устанавливается плата за обучение в университете, каков размер жалования государственного служащего и пр. В данной научной статье, прежде всего, проанализированы научные проблемы процесса информатизации и создания информационного общества, а также проблемы создания правовой базы для регулирования новых общественных отношений в этом направлении, значение принятия «программных документов», государственная информационная политика, информационная безопасность при помощи, которых граждане и организации

обеспечиваются общедоступной информацией. Также рассмотрены вопросы сущности достоверной правовой информации относительно понятия достоверные правовые сведения, т.е. о подлинности правовой информации. Раскрывается философское, математическо-кибернетическое и правовое толкование понятия «информация», а также различные толкования относительно понятия «достоверность». Стоит отметить, что информация является ядром информационного общества, а для развития и совершенствования информационного общества необходимо обладать достоверной информацией. Тем самым, достижению достоверной информации способствует общедоступность информации, что является важнейшей проблемой современного общества. Таким образом, с учетом законодательства, отечественной и зарубежной научной литературы изучены вопросы понятия «правовая информация» и «достоверная правовая информация».

Ключевые слова: Информация, информационное общество, программные документы, концепция, научно-технический прогресс, информационная безопасность, средства массовой информации, достоверный, информационные ресурсы, достоверная информация, достоверная правовая информация, достоверные правовые сведения, субъекты, информационно-правовые отношения, сведения, понятие, сущность, концепция, право на доступ к информации, информатизация, систематизация, оповещение, осведомленность, нормативный правовой акт, актуальное состояние информации, новость, актуальный, цифровые технологии.

ОИД БА ПРОБЛЕМАИ МАҲУМИ «САҲЕҲИИ ИТТИЛООТИ ХУКУҚИ»

Шокиров Ғайбулло Абдуллоевич,
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва
сиёсати Тоҷикистон, факултети
ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи назария
ва таърихи давлат ва ҳуқуқ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: +992927709791
E-mail: shga1959@mail.ru

Мушовири илмӣ: Шарофзода Р.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Акбарализода Ҷ.А., сардори баҳши таҳлили таъсири
танзимкунии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Фишурда: Ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун ҳолати нави сифатии ҷомеа на
танҳо барои шахс, ҷомеа ва давлат бартариятҳо дорад, балки ба
манфиатҳои онҳо таҳдид мекунад. Айни замон технологияҳои иттилоотии

босуръат рушдѣбанда дар тамоми соҳаҳои ҳаёт истифода шуда, онҳоро ба таври назаррас навсозӣ менамояд. Иттилоот аксар вақт вазъиятҳои ҳаётро ба таври кофӣ инъикос намекунад, аммо дар байни истеъмолкунандагон, сарфи назар аз таваҷҷӯҳи онҳо ба он паҳн мешавад. Мушкилии ҷаҳони муосир инчунин дар афзоиши шумораи манбаҳои иттилоотӣ, пайваста тавлид ва навсозии миқдори зиёди маълумот зоҳир мешавад. Вобаста ба ин, зарурати ҳимояи манфиатҳои истифодабарандагони иттилоот ба миён меояд. Маълум аст, ки иттилоот муҳимтарин манбаи рушди иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, на танҳо дар қонунгузорӣ эътироф намудани қардани принсипи саҳеҳии иттилоот ҳамчун асоси ибтидоии ҳуқуқи иттилоотӣ, балки татбиқи он низ мувофиқ ва бамаврид аст. Ин як принсипи роҳнамоӣ барои таҳкими волоияти қонун дар соҳаи иттилоот, инчунин воситаи ҳуқуқӣ барои пешгирии гирифтани ва истифодаи иттилооти носаҳеҳ, хоҳад буд. Дар асоси ҳуқуқи шаҳрвандон ба иттилооти саҳеҳ, шахс метавонад бидонад, ки ҳар як идораи маҳаллӣ бучети худро чӣ гуна сарф мекунад, дар донишгоҳ маблағи таҳсил дар кадом асос муқаррар карда мешавад, маоши як хизматчиӣ давлатӣ чанд аст ва ғайра. Дар мақолаи илмӣ мазкур пеш аз ҳама, проблемаҳои илмӣ раванди иттилоотонӣ ва бунёдкунӣ ҷомеаи иттилоотӣ, инчунин проблемаҳои бунёдкунӣ асоси ҳуқуқӣ барои танзимкунӣ муносибатҳои ҷамъиятии мазкур, аҳамияти қабулшавии ҳуҷҷатҳои барномавӣ, сиёсати иттилоотонӣ давлатӣ, амнияти иттилоотӣ, ки бо ёрии он, шаҳрвандон ва ташкилотҳо бо иттилооти саҳеҳ таъмин карда мешаванд, мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Инчунин, моҳияти иттилооти саҳеҳи ҳуқуқӣ дар муносибат ба маълумоти саҳеҳи ҳуқуқӣ, яъне аслияти иттилооти ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Шарҳи фалсафавӣ, математикӣ-кибернетикӣ ва шарҳи ҳуқуқии мафҳуми «иттилоот», инчунин шарҳи гуногун нисбати мафҳуми «саҳеҳият» кушода дода шудааст. Бояд қайд кард, ки иттилоот меҳвари ҷомеаи иттилоотӣ буда, барои рушди тақмили ҷомеаи иттилоотӣ дорои маълумоти саҳеҳ зарур аст. Ҳамин тариқ, ба даст овардани иттилооти саҳеҳ дастрасии умумии иттилоот мусоидат менамояд, ки муҳимтарин мушкилоти ҷомеаи муосир мебошад. Ҳамин тариқ, бо назардошти қонунгузорӣ, адабиёти илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ масъалаҳои мафҳуми «иттилооти ҳуқуқӣ» ва «иттилооти ҳуқуқии саҳеҳ» мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: Иттилоот, ҷомеаи иттилоотӣ, ҳуҷҷатҳои барномавӣ, консепсия, прогресси илмӣ-техникӣ, амнияти иттилоотӣ, воситаҳои ахбори умум, саҳеҳ, захираҳои иттилоотӣ, иттилооти саҳеҳ, иттилооти ҳуқуқии саҳеҳ, маълумоти ҳуқуқии саҳеҳ, субъектон, муносибатҳои иттилоотӣ-ҳуқуқӣ, маълумотҳо, мафҳум, моҳият, консепсия, ҳуқуқи дастраси ба иттилоот, иттилоотонӣ, мураттабсозӣ, огоҳинома, огоҳӣ, санади меъёрии ҳуқуқӣ, ҳолати мубрам будани иттилоот, ахборот, мубрам, технологияҳои рақамӣ.

REGARDING TO THE PROBLEM OF THE CONCEPT «RELIABILITY OF LEGAL INFORMATION»

Shokirov Gaybullo Abdulloevich,

Tajik state University of law, business and politics, faculty of law, associate professor of the department of theory and history of state and law, candidate of legal sciences

Phone.: +992927709791

E-mail: shga1959@mail.ru

Scientific adviser: Sharofzoda R.Sh., doctor of law, professor

Reviewer: Akbaralizoda J.A., head of the regulatory impact analyzes sector of the National center of legislation under the President of the Republic of Tajikistan

Annotation: The information society as a new qualitative state of society carries not only advantages for the individual, society and the state, but also threats to their interests. Currently, rapidly developing information technologies are used in all spheres of life, significantly updating and modernizing them. Information often inadequately reflects life situations, but is still distributed among consumers, regardless of their interest in it. The complexity of the modern world is also manifested in the growing number of information sources, constantly generating and updating a huge amount of data. In this regard, there is a need to protect the interests of recipients of information. It is known that information is the most important resource of social development, therefore, it is relevant and appropriate not only to proclaim in the legislation the principle of information reliability as the initial basis of information law, but also to implement it. This will become a guiding principle for strengthening the rule of law in the information sphere and a legal tool to prevent the dissemination, receipt and use of false information. Thanks to the right of citizens to reliable information, a person can find out how each local department spends its budget, on what basis the tuition fee is set at the university, what is the salary of a civil servant, etc. This scientific article, first of all, analyzes the scientific problems of the informatization process and the creation of an information society, as well as the problems of creating a legal framework for regulating new social relations in this direction, the importance of adopting «program documents», state information policy, information security through which citizens and organizations are provided with publicly available information. The issues of the essence of reliable legal information regarding the concept of reliable legal information are also considered, i.e. on the authenticity of legal information. The philosophical, mathematical-cybernetic and legal interpretation of the concept of «information», as well as various interpretations regarding the concept of «reliability» are revealed. It should be noted that information is the core of the information society, and for the development and improvement of the information society, it is necessary to have reliable information. Thus, the

achievement of reliable information is facilitated by the general availability of information, which is the most important problem of modern society. Thus, taking into account the legislation, domestic and foreign scientific literature, the issues of the concept of «legal information» and «reliable legal information» have been studied.

Keywords: Information, information society, policy documents, concept, scientific and technological progress, information security, mass media, reliable, information resources, reliable information, reliable legal information, reliable legal information, subjects, information and legal relations, information, concept, essence, conception, right to access information, informatization, systematization, notification, awareness, normative legal act, current state of information, news, relevant, digital technologies.

Процесс информатизации, также в независимом Таджикистане заложила основу для дальнейшего формирования информационного общества. Для формирования информационного общества, была создана его правовая база, и далее были приняты необходимое количество нормативных правовых актов, регулирующих данные общественные отношения. В реализации данного процесса, в том числе создания информационного общества, прежде всего, большое значение имеет принятие «программных документов» и в Республике Таджикистан приняты несколько таких документов, которые будут рассмотрены ниже.

Таким образом, указ Президента Республики Таджикистан «Об утверждении Концепции государственной информационной политики Республики Таджикистан» от 30 апреля 2008 года, №451 играет огромную роль в создании такого информационного общества в Республике Таджикистан¹⁰².

Целью принятия настоящей Концепции как программного документа является повышение эффективности управления в государстве, путем реализации современных достижений научно-технического прогресса для государственных интересов и национальной информационной безопасности. На основании данного программного документа государственная информационная политика Республики Таджикистан касается вопросов, связанных с деятельностью средств массовой информации, обеспечивались элементы защиты прав граждан и организаций к общедоступной информации. Таким образом, в суверенном Таджикистане обеспечиваются различные аспекты информационной безопасности Республики Таджикистан. Согласно данному документу, правовую основу упомянутой Концепции составляют Конституция Республики Таджикистан, принятые новое поколение законодательных актов в области информатизации, а также некоторые другие программные документы в данной области.

---

¹⁰² Концепция государственной информационной политики Республики Таджикистан, утвержденная указом Президента Республики Таджикистан от 30 апреля 2008 года, № 451 // Документ предоставлен из БД «Законодательство стран СНГ» (с) 2003-2019 СоюзПравоИнформ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: -URL http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=111330 (Дата обращения 06.03.2021 г.).

На основании данной Концепции определены государственные задачи в данной сфере. Одним из основных задач считается обеспечение общества соответствующей информацией и широкого доступа населения к информационным ресурсам страны.

В данной статье более подробно рассматриваются научные проблемы, существующие относительно «достоверной правовой информации» или «достоверных правовых сведений». Достоверная правовая информация или достоверные правовые сведения приводятся в том смысле, что у использующего их субъекта нет сомнений относительно ее достоверности, то есть с точки зрения достоверности данная правовая информация имеет подлинный характер.

С другой стороны, нам необходимо уделить особое внимание различным толкованиям, имеющихся относительно понятия «достоверная информация». Данное выражение состоит из двух частей, то есть из «информации» и «достоверный».

В современной науке относительно первой части данного словосочетания, то есть «информации» в различных источниках имеются разнообразные философское, математическо-кибернетическое и правовое толкования.

В том числе, в соответствии со «Словарем иностранных слов», под понятием информация – имеется в виду осведомленность, оповещение об обстоятельствах дела или же о деятельности какого-либо лица, сведения о чем-либо¹⁰³.

А согласно «Словарю русского языка», под данным понятием подразумевается сведения об окружающем нас мире и о протекающих в нем процессах, которые воспринимаются человеком или принимаются с помощью специальных инструментов. Под вторым понятием подразумеваются сообщения, осведомляющие об обстоятельствах дела или о состоянии чего-либо¹⁰⁴. Такие же сведения можно найти в Толковом словаре русско-интернациональных заимствований¹⁰⁵.

В Русско-таджикском словаре под этим понятием имеется в виду сведения и сообщение¹⁰⁶.

Также в Словаре таджикского языка существуют сведения относительно толкования понятия «информация». В данном словаре также приведены толкование слов информация (осведомление, осведомленность, узнавать) и извещение (быть извещенным, стать осведомленным, извещать, сообщать), что также имеет значение информации¹⁰⁷.

---

¹⁰³ См.: Словарь иностранных слов / Под ред. И.В. Лехина и Ф.Н. Петрова. – М., 1954. – С. 84.

¹⁰⁴ См.: Ожегов С.И. Словарь русского языка: около 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 205.

¹⁰⁵ См.: Толковый словарь русско-интернациональных заимствований. Автор Вохид Шарифов. – Душанбе: Главная научная редакция Таджикской Советской Энциклопедии, 1984. – С. 126-127.

¹⁰⁶ См.: Русско-таджикский словарь / Под ред. член. кор. АН СССР М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – С. 357.

¹⁰⁷ См.: Словарь таджикского языка (X-начало XX века). В 2-х томах. Около 45000 сл. и словосочет. / Под ред. М.Ш. Шукурова, В.А. Капранова, Р. Хашима, Н.А. Масуми. – М.: Изд. Советская энциклопедия, 1969. – С. 451.

В философии также понятия «информация» или «новость» используются в виде рассмотрения данного явления в качестве философской категории. Например, в Философском словаре данный феномен, то есть информация, применяется в широком смысле и под данной дефиницией подразумевается результат отражения одного объекта в другом объекте¹⁰⁸. Такое же толкование приведено в «Кратком словаре по философии»¹⁰⁹.

Как было изложено, еще одним толкованием понятия «информация» является математико-кибернетическое толкование, относительно которого также имеются различные мнения исследователей в данной области¹¹⁰.

В научно-юридической литературе также имеется юридическое толкование понятия «информация», то есть данный феномен также было исследовано специалистами по теории права и других отраслей права¹¹¹.

Относительно второй части понятия «достоверность информации», то есть «достоверный», в различных научных источниках существует ряд мнений, несколько из которых мы сейчас проанализируем.

В «Словаре русского языка» подчеркивается, что под данным понятием понимаются достоверные, верные, точные, сведения из надежных источников, в отношении которых не возникает никаких сомнений¹¹². Сущность данного понятия в Русско-таджикском словаре, также идентично как в «Словаре русского языка»¹¹³.

Подытоживая данную проблему нужно подчеркнуть, что основной задачей построения такого общества как информационное, направлено на всестороннее обеспечения участников данных новых общественных отношений реальной, т.е. достоверной информацией.

Анализируя данную научную проблему, Е.В. Устюжанина, также подчеркивает о том, что информация в обществе должно быть достоверным.¹¹⁴

С другой стороны, в общественных отношениях обеспечение субъектов информационно-правовых отношений достоверной информацией имеет сильную зависимость от доступа к информации. Данный процесс, то есть доступ к информации относится к числу основных

---

¹⁰⁸ См.: Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – С. 166.

¹⁰⁹ См.: Краткий словарь по философии / Под ред. И.В. Блауберга, И.К. Пантина. 3-е изд., доработ. и доп. – М.: Политиздат, 1979. – С. 114-115.

¹¹⁰ См.: Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Прикладная информатика (на тадж. яз.). – Душанбе, 2009. – С. 4-8; Воройский Ф.С. Информатика. Новый систематизированный толковый словарь-справочник (Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах). 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. – С. 14-18.

¹¹¹ См.: Венгеров А.Б. Право и информация в условиях автоматизации управления (теоретические проблемы): дисс. ... д-ра юрид. наук. – М., 1975. – С. 48-55; Кузнецов П.У. Правовая информатика. Теория. Общая часть. Учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 2007. – 44 С; Гаврилов О.А. Курс правовой информатики. Учебник для вузов. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2002. – С. 6. и др.

¹¹² См.: Ожегов С.И. Словарь русского языка: около 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 144.

¹¹³ См.: Русско-таджикский словарь / Под ред. член.кор. АН СССР М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – С. 236.

¹¹⁴ См.: Устюжанина Е.В. Принципы достоверности информации: постановка вопроса // Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». – 2017. – № 4. – С. 48.

конституционных прав человека и гражданина и подчеркивается в положениях статей 23 и 30 Конституции Республики Таджикистан¹¹⁵.

Кроме того, в положениях статьи 4 Закона Республики Таджикистан «Об информации» от 10 апреля 2002 года¹¹⁶, законодатель считает доступ к информации и достоверность информации как основной принцип информационных отношений.

Таким образом, применительно к настоящему предмету исследования, правовое обоснование данного феномена, т.е. «достоверность информации» является очень важным и подчеркивание достоверности информации – требование действующего законодательства Республики Таджикистан.

Данная научная проблема, т.е. доступ к информации в Российской Федерации, также закреплена в положениях Конституции Российской Федерации. Группа авторов, исследовав данную научную проблему подчеркивают, что под воздействием развития цифровых технологий, происходит изменение базовых концептов права. Также, по мнению авторов, в связи с данным обстоятельством, в условиях цифровой трансформации, доступ к информации, ее достоверность, юридическая значимость, имея межотраслевой характер, приобретает особую актуальность. Согласно информации, предоставленной авторами, такое положение обусловлено не только социально-экономической значимостью информации, а также экспоненциальным усилением трансформирующего воздействия цифровых технологий. Авторы особо подчеркивают, что в связи с такой сложившейся ситуацией наблюдается возрастание недостоверной информации¹¹⁷.

Исследования и анализы относительно доступа к информации, ее достоверности и юридической значимости также имеются в другом научном источнике¹¹⁸. Мы также согласны с мнением, представленным авторами.

В продолжение данного научного исследования, мы также хотели бы рассмотреть актуальность правовой информации. В «Словаре русского языка» приведено толкование самого понятия «актуальный» как «очень важный для настоящего момента»¹¹⁹.

Толкование данного понятия в Русско-таджикском словаре, также идентично как в «Словаре русского языка», то есть как «очень важный для настоящего момента»¹²⁰.

---

¹¹⁵ Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года с изм. и доп. от 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г. (на тадж. и русс. яз.). – Душанбе: Изд.: Гандж, 2016. – 135 С.

¹¹⁶ Закон Республики Таджикистан «Об информации» от 10 апреля 2002 г., № 609 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002, № 4, часть 2, ст. 320; 2012, № 7, ст. 698; 2014, № 1164.

¹¹⁷ См.: Полякова Т.А., Камалова Г.Г. Концептуальные основания развития института доступа к информации в Российской Федерации при применении цифровых технологий // Мониторинг правового применения. – 2020. – № 4 (37). – С. 22-23.

¹¹⁸ См.: Копылев В.А. Информационное право: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – С. 158.

¹¹⁹ См.: Ожегов С.И. Словарь русского языка: около 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 22.

¹²⁰ См.: Русско-таджикский словарь / Под ред. член.-кор. АН СССР М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – С. 29.

Также согласно «Словарю иностранных слов»¹²¹, «Таджикско-русскому словарю правовых терминов»¹²² и «Толковому словарю русско-интернациональных заимствований»¹²³ данная дефиниция приведена в аналогичном значении.

В других научных источниках также изложены мнения правоведов об «актуальном состоянии правовой информации».

Например, А.И. Абрамова вместо выражения «об актуальном состоянии правовой информации» использовала «актуальные редакции нормативных правовых актов». Согласно представленной ей информации, под этим выражением имеется в виду последняя версия документа со всеми внесенными в него изменениями и дополнениями. Также, по мнению автора, под этим выражением подразумевается приведение его в актуальное состояние¹²⁴.

Таким образом, для получения «достоверной информации», информация должна приводиться в актуальное состояние.

В доктринальной сфере встречаются особые мнение о том, что актуальность информации является одним из основных аспектов достоверной правовой информации. Исследуя данную научную проблему Е.В. Устюжанина подчеркивает о том, что до сих пор в тексте законодательных актов единого понятия относительно «достоверной информации» отсутствует, так как оно лишь упоминается¹²⁵.

В исследованиях других специалистов данной отрасли можно заметить анализ вышеуказанных проблем, которые восполняют друг друга¹²⁶.

Литература:

1. Абрамова А.И. Подготовительные работы по созданию Сводов (Собраний) законодательства в Российской Федерации / Систематизация законодательства в Российской Федерации / Под ред. А.С. Пиголкина. – СПб.: Изд. Юридический центр Пресс, 2003. – С. 181-203.

2. Венгеров А.Б. Право и информация в условиях автоматизации управления (теоретические проблемы): дисс. ... д-ра юрид. наук. – М., 1975. – 340 с.

3. Воройский Ф.С. Информатика. Новый систематизированный толковый словарь-справочник (Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах). 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 945 с.

¹²¹ См.: Словарь иностранных слов /Под ред. И.В. Лехина и Ф.Н. Петрова. – М., 1954. – С. 34.

¹²² См.: Шокиров Т.С. Таджикско-русский словарь правовых терминов. – Худжанд, 2013. – С. 131.

¹²³ См.: Толковый словарь русско-интернациональных заимствований. Автор Вохид Шарифов. – Душанбе: Главная научная редакция Таджикской Советской Энциклопедии, 1984. – С. 23.

¹²⁴ См.: Абрамова А.И. Подготовительные работы по созданию Сводов (Собраний) законодательства в Российской Федерации / Систематизация законодательства в Российской Федерации / Под ред. А.С. Пиголкина. – СПб.: Изд. Юридический центр Пресс, 2003. – С. 189.

¹²⁵ См.: Устюжанина Е.В. Указ. раб. – С. 50.

¹²⁶ См.: Петровская О.В. Цифровая трансформация и проблемы обеспечения достоверности информации // Аграрное и земельное право. – 2020. – № 3 (183). – С. 130-132.

4. Гаврилов О.А. Курс правовой информатики. Учебник для вузов. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2002. – 432 с.
5. Закон Республики Таджикистан «Об информации» от 10 апреля 2002 г., № 609 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002, № 4, часть 2, ст. 320; 2012, № 7, ст. 698; 2014, № 1164.
6. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Прикладная информатика (на тадж. яз.). – Душанбе, 2009. – 363 с.
7. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года с изм. и доп. от 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г. (на таджикском и русском языках). – Душанбе: Изд.: Гандж, 2016. – 135 с.
8. Концепция государственной информационной политики Республики Таджикистан, утвержденная указом Президента Республики Таджикистан от 30 апреля 2008 года № 451 // Документ предоставлен из БД «Законодательство стран СНГ» (с) 2003-2019 СоюзПравоИнформ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: – URL http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=111330 (Дата обращения 06.03.2021 г.).
9. Копылев, В.А. Информационное право: Учебник. 2-е изд., переаб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
10. Краткий словарь по философии / Под ред. И.В. Блауберга, И.К. Пантина. 3-е изд., доработ. и доп. М.: Политиздат, 1979. – 413 с.
11. Кузнецов П.У. Правовая информатика. Теория. Общая часть. Учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 2007. – 244 с.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка: около 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
13. Петровская О.В. Цифровая трансформация и проблемы обеспечения достоверности информации // Аграрное и земельное право. – 2020. – № 3 (183). – С. 130-132.
14. Полякова Т.А., Камалова Г.Г. Концептуальные основания развития института доступа к информации в Российской Федерации при применении цифровых технологий // Мониторинг правоприменения. – 2020. – № 4 (37). – С. 22-27.
15. Русско-таджикский словарь / Под ред. член.-кор. АН СССР М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – 1278 с.
16. Словарь иностранных слов /Под ред. И.В. Лехина и Ф.Н. Петрова. – М., 1954. – 856 с.
17. Словарь таджикского языка (X-начало XX века). В 2-х томах. Около 45000 сл. и словосочет. / Под ред. М.Ш. Шукурова, В.А. Капранова, Р. Хашима, Н.А. Масуми. – М.: Изд. Советская энциклопедия, 1969. – 1900 с.
18. Толковый словарь русско-интернациональных заимствований / Автор-составитель Вохид Шарифов (на тадж. яз.). – Душанбе: Главная научная редакция таджикской советской энциклопедии, 1984. – 376 с.

19. Устюжанина Е.В. Принципы достоверности информации: постановка вопроса // Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». – 2017. – № 4. – С. 47-52.

20. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.

21. Шокиров Т.С. Таджикско-русский словарь правовых терминов (на тадж. яз.). – Худжанд, 2013. – 384 с.

РИСОЛАТИ ДАВЛАТСОЗИИ ПЕШВО ДАР ШОҲРОҲИ ДАВЛАТДОРИИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Шосаидзода Шаҳбоз Шосаид,
Маркази исломшиносӣ дар назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ёвари
директор, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 936005566
E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Исозода Парвиз Асадулло,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, декани факултети
омӯзгорӣ ва фарҳанг
Тел.: (+992) 989151513
E-mail: isozoda_9393@mail.ru

Азимов Сунатулло Шераҳмадхонович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ
Тел.: (+992) 985000226
E-mail: azimov.rt@gmail.com

Фишурда: Дар мақола саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар эҳёи арзишҳои миллӣ ва истифодаи онҳо дар рушди давлатдорӣ, ташкили давлати миллӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Дар мақола перомунӣ ин масъала баъзе андешаҳои баён менамоям, чунки дар таърихи ҳар як миллат санаҳо ва воқеаҳои ҳастанд, ки дар роҳи ҳаёт ва инкишофи минбаъдаи ин ё он миллат омили ҳалқунандаю тақдирсоз дошта, бо гузашти солҳо аҳаммият ва мақомашон бештар аён мегардад. Шучоат ва қорномаҳои шахсияти таърихӣ ва арзиши он дар раванди таълиму тарбия ва идорақунӣ бояд ибрати дигарон бошад. Дар бунёди давлати миллӣ нақши сарвари сиёсӣ хеле қалон мебошад.

Қалидвожаҳо: Пешвои миллат, давлати миллӣ, Истиқлоли давлатӣ, ҳуқуқ, демократия, афкори сиёсӣ-ҳуқуқӣ, мероси фарҳангӣ, осори гузаштагон, мероси таърихӣ, мафкураи ҳуқуқӣ.

МИССИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ЛИДЕРА В ВЕЛИКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Шосайдзода Шахбоз Шосайд,
помощник Директора Центра
исламоведения при Президенте
Республики Таджикистан, кандидат
юридических наук
Тел.: (+992) 936005566
E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Исозода Парвиз Асадулло,
Кулябский государственный университет
им. Абуабдулло Рудаки, декан
педагогического и культурного
факультета
Тел.: (+992) 989151513
E-mail: isozoda_9393@mail.ru

Азимов Сунатулло Шерахмадхонович,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры прав человека и сравнительного
правоведения.
Тел.: (+992) 985000226
E-mail: azimov.rt@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается и анализируется вклад Основателя национального мира и единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в возрождение национальных ценностей, их использование в развитии государственности и организации национального государства. В статье высказываются некоторые мнения по этому поводу, ведь в истории каждого народа есть даты и события, имеющие решающее и судьбоносное значение в жизни и дальнейшем развитии того или иного народа. Мужество и подвиги исторической личности, его значение в процессе воспитания и управления должны быть примером для других. Роль политического лидера очень важна в создании национального государства.

Ключевые слова: Лидер нации, национальное государство, Государственная независимость, право, демократия, политико-правовое учение, культурное наследие, произведения предшественников, историческое наследие, правовая идеология.

THE MISSION OF STATE BUILDING OF THE LEADER IN THE GREAT STATEHOOD OF THE TAJIK PEOPLE

Shosaidzoda Shahboz Shosaid,

Centre for Islamic Studies under the President of Tajikistan, assistant, PhD in Law

Phone: (+992) 936005566

E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Isozoda Parvoiz Asadullo,

Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, Dean of the Faculty of Pedagogy and Culture

Phone.: (+992) 985000226

E-mail: isozoda_9393@mail.ru

Azimov Sunatullo Sherahmadkhonovich,

Tajik National University, Faculty of Law assistant of the Department of human rights and comparative law

Phone.: (+992) 985000226

E-mail: azimov.rt@gmail.com

Annotation: The article considers and analyzes the contribution of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan esteemed Emomali Rahmon in the revival of national values, their use in the development of statehood and organization of the national state. The article expresses some opinions on this issue, because in the history of every nation there are dates and events that have decisive and fateful significance in the life and further development of this or that nation. Courage and feats of a historical personality, his importance in the process of education and management should be an example for others. The role of a political leader is very important in the creation of a nation-state.

Keywords: Leader of the nation, nation-state, State Independence, law, democracy, political and legal doctrine, cultural heritage, works of predecessors, historical heritage, legal ideology.

Тоҷикон аз зумраи миллат ва халқиятҳои соҳибтамаддун, дорои таърих ва фарҳанги куҳан буда, андешаи давлатсозӣ ва таҷрибаи ҳуқуқэҷодкунии онҳоро башарият ҳамчун намуна истифода мебаранд. Дар масъалаи фарҳанги давлатдорӣ донишмандон ва сиёсатмадорони гузашта асарҳои зиёд таълиф карда, санъати идоракунии давлатиро ҳамчун санъати маҳсус тавсиф намудаанд. Андешаҳои пурҳикмати ниёғони моро ҳуқуқ, сиёсат ва ахлоқ ташкил додааст, ки имрӯз низ қобили таваҷҷуҳ ва истифода мебошанд. Мутафаккирони тоҷик оид ба сиёсатмадорони нексиришт ва

фозил, ки давлатдоронро ба корҳои хайр раҳнамоӣ кунанд, аҳли ҷомеаро саодатманд намоянд, ҳамдигарфаҳмиву иттифоқиро дар байни мардум густариш диҳанд, ақидаҳои солиму омӯзанда баён доштаанд. Онҳо барои ноил шудан ба ин мақсадҳо мафкураи солиму созандае, ки дар руҳияи худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ бунёд шуда бошад, шартӣ асосӣ медонистанд. Ин ҳақиқати таърихи сарчашмаҳои таърихӣ ва раванди давлатсозии кишварҳои муосирӣ имрӯза исбот намудаанд.

Дар воқеъ, аввалин санади ҳуқуқие, ки дарбаргирандаи манфиати умум бошад (Эълумияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир), аз тоҷикон ёдгор ба таърих мондааст. Ин шаҳодати он аст, ки ниёғони мо дар рушди давлатдорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон саҳми беназире гузоштаанд, ки барои башарият нақши мондагор доранд.

Дар мақола перомунӣ ин масъала баъзе андешаҳо баён менамоем, чунки дар таърихи ҳар як миллат санаҳо ва воқеаҳои ҳастанд, ки дар роҳи ҳаёт ва инкишофи минбаъдаи ин ё он миллат омили ҳалкунандаю тақдирсоз дошта, бо гузашти солҳо аҳамият ва мақомашон бештар аён мегардад. Бинобар ин, меросбарӣ онро зарур аст, ки онро ҳамчун манбаи худшиносӣ ва бедор намудани ҳувияти миллӣ барои насли имрӯза ва ояндааш истифода барад. Омӯзиши андешаву дастовардҳои ниёғонамон дар роҳи давлатсозӣ барои бедор намудани худшиносӣ ва ҳисси ватандӯстӣ нақши муҳим дорад. Зеро, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва барҳуди тамаддунҳо, ғояҳои бегонапарастӣю амалқардҳои баъзе афроди манфиатхоҳ пояи давлати миллиро рӯз ба рӯз заифу осебпазир месозад, ки хатарноктарин раванд дар роҳи давлатдорӣ мебошад. Дар чунин вазъияти барҳурди тамаддунҳо давлатҳои абарқудрат ҳадафмандона ба бегонасозии мафкураи миллатҳои дигар талош меварзанд. Чунки, танҳо дар сурати маҳв намудани ҳисси худшиносӣ ва миллатпарастӣ метавон шуури ҷамъиятро тағйир дода, пояи давлатро заиф созанд. Бегонапарастӣю куркура муносибат қардан нисбат ба сулҳу суботи давлати хеш амали доимии баъзе афрод гардидааст. Имрӯз ҷавонони кишварҳои гуногун аз надуштани маълумоти қофӣ ва заифии ҳисси худшиносӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои иртиқоӣ шомил мешаванд, ки ояндашон норавшан аст.

Бинобар ин, бедор намудани ҳисси худшиносии миллии ҷомеа яке аз роҳҳои ниғаҳдорӣю амнияти давлатӣ мебошад. Аз саҳфаҳои таърих иттилоъ дорем, ҳар миллате, ки ба андешаи миллӣ ҷиддӣ муносибат накардааст ва ба ташаккули шуури миллӣ ва худогоҳиву худшиносии миллӣ безътиборӣ зоҳир қардааст, давлати худро аз даст дода, ҳатто дар аксар маврид беному нишон шудааст¹²⁷.

Роҳи давлатдорӣю миллии тоҷикон аз андешаи давлатсозӣ ва таҷрибаи гузаштаи давлатдорӣю ниёғонамон сарчашма гирифта, бо анъана ва арзишҳои неки инсонӣ алоқаманд мебошад. Он хусусияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дошта, дар маҷмӯъ тамоми раванд ва зухуроту падидаҳои дар

---

¹²⁷ Сурайё Ҳақимова. Ташаккули андешаи миллӣ – асоси пояи давлатдорӣ // Ҳақиқати Суғд. Аз 24 декабри соли 2015. – №154. – С. 2.

бар мегирад, ки тавассути онҳо идоракунии самаранок ва ҳадафноки давлат амалӣ карда мешавад¹²⁸.

Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд, ки: «Омӯзиши таърих ва таҷрибаи дар тӯли асрҳо андӯхтаи миллатамон ба мо барои бунёд кардани давлати пешрафта, тараққиҳоҳ ва сулҳдӯст, инчунин таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ, ҳифзи дастовардҳои истиқлол, пеш аз ҳама, ваҳдати миллӣ, сулҳу суботи пойдор ва баланд бардоштани эҳсоси гарми ватандориву ватандӯстӣ ва ҳудогоҳиву худшиносии миллӣ мисли обу ҳаво зарур аст»¹²⁹. Ин таъкидҳои созанда шаҳодати он аст, ки дар роҳи далатсозӣ аз таҷрибаи таърихӣ ва афкори сиёсӣ-ҳуқуқии гузаштагонанон ба таври густурда истифода карданд ва мо дар заминаи он ба муваффақияту сулҳу суботи имрӯза комёб гардидаем. Доир ба нақши Пешвои миллат дар таҳкими давлатдорӣ миллӣ профессор С. Ятимов бамаврид баён намудаанд: «Нақди ганҷинаи идеяи Пешвои миллат сохтани давлати миллӣ аст. Ғарб маҳз тавассути фарзандони бонангу номусаш ҳанӯз чорсад сол қабл ба чунин хулоса омада буд. Ва ин шакли давлатдориро пазируфт. Онро бунёд кард. Афзалият ва самарайи ин сохт дар олам маъруф гашт. Ба чунин ниҳоди сиёсии дар таҷрибаи пешқадами инсоният санҷидашуда бо заҳмат ва ҷонбозиҳои Сарвари давлат дар сарзамини тоҷикон асос гузошта шуд. Он аз лиҳози ҳуқуқӣ ва воқеӣ бунёд гардид»¹³⁰.

Афкори сиёсӣ-ҳуқуқии гузаштаи дури миллати худро омӯхтан, танҳо маълумотнома, санад ва сарчашмаи таърихӣ чамъ овардан нест, балки беҳтарин, шоёнтарин ва гиромитарин андешаю афкор ва рӯйдодҳои сарнавишти миллатамонро барои пойдорӣ имрӯзу ояндаи халқ ва бунёди давлати миллӣ омӯхта ва истифода мекунем. Зеро ҳастии давлати миллӣ бе омӯхтан ва фаро гирифтани арзишҳои маънавию ҳуқуқии гузаштаи хеш ва таҷрибаи таърихии худ наметавонад рушду густариш ёбад. Пешвои миллат такрор ба такрор таъкид менамоянд, ки «Тоҷикон бо вучуди беадолатиҳои зиёди таърих аз рисолати инсондӯстӣ ва фарҳангпарварии худ ҳеҷ гоҳ даст набардоштаанд. Балки онҳо табиатан миллати фарҳангпарвару башардӯст, созандаву бунёдгар, нексиришту заҳматкаш ва порсову маърифатпарвар буда, аслан ба ягон андешаву ақидаи ирқпарастиву инсонбадбинӣ, таассуби нажодию зӯроварӣ ва фишори сиёсию таъқиботи динӣ такя накардаанд»¹³¹.

Ниёғони мо яке аз қадимтарин тамаддунҳои ҷаҳониро офаридаанд, ки он дар низоми мукаммали давлатдорӣ идорот, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон, тарзи оқилонаи муносибати байни миллатҳо, эҳтироми озодии мазҳабҳову равияҳои гуногун ва риояи оинҳои мухталифи динӣ, инчунин

¹²⁸ Ниг.: Шосаидзода Ш.Ш., Азимов С.Ш. Ҳифзи арзишҳои миллӣ дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2023. – № 2 (30). – С. 43-57.

¹²⁹ Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. - Душанбе: Ирфон, 2006. – С.25.

¹³⁰ Ятимов С.С. Хирадсолорӣ ва оини давлатдорӣ // Амнияти ҷомеа: Фарҳанги миллӣ ва ҳудогоҳии маънавӣ дар роҳи муқовимат бо ифротгароӣ. Мураттибон: Ф.А. Ҳодибоев, С.Х. Амаков. – Хучанд: «Меъроҷ», 2022. – С. 35.

¹³¹ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006, – С. 233.

сохти давлатдориеро ба мерос гузоштаанд, ки ҷавобгӯи талаботи замони имрӯз мебошад¹³².

Тоҷикон ба илм ва таълиму тарбия, бунёди ҷомеаи адлпарвар, кафолату ҳифзи ҳуқуку манфиатҳои инсон аз қадим таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар масири таърих барои башарият нобиғаҳое тарбия намудаанд, ки дар рушди давлатсозии ҷаҳони имрӯза нақши созгор доранд. Пешвои миллат хело ба маврид қайд менамоянд, ки «Халқи тоҷик аз қадим ба илм ва таълиму тарбия эҳтироми хоса дошт ва дар тӯли таърих нобиғаҳое ба дунё овард, ки дар рушди илми ҷаҳонӣ ҳиссаи бузург гузоштаанд»¹³³. Ин таъкидҳо шаҳодати онанд, ки афкори сиёсиву ҳуқуқии миллати тоҷик тӯли ҳазорсолаҳо рушду ташаккул ёфта, барои башарият ҳамчун заминаи рушди мафкураи солиму созанда дар роҳи бунёди давлатдорӣ хизмат карда истодааст.

Мардуми тоҷик, ки яке аз қадимтарин мардуми соҳибдавлат ва соҳибфарҳанг ба шумор мераванд, осори зиёди наомӯхта ва марҷони бешумори носуфта доранд. Ниёғони мо ҳанӯз аз давраи Каёнӣёну Пешдодиён соҳиби таҷрибаи бойи давлатдорӣ, аз даврони Авастро нахустин соҳибкитобон, аз давраи Куруш нахустин арҷгузор ба шарафи инсонӣ буда, дар сарғаҳи навоариҳои фарҳангӣ давлатдорӣ истоданд. Дар ин миён ҳам таҷрибаи воқеии сиёсӣ ва давлатдорӣ тоҷикон ва ҳам афкору адешаҳои абармардони дунёи маънавиёт, ки дар роҳи давлатсозӣ нақши муассир доранд, хело ҷолиб аст.

Бештари орифону донишмандони тоҷик дар баробари ғани гардонидани дунёи маънавии ҳамдаврашон, ба эҷодиёти асарҳое машғул буданд, ки дар таҷрибаи давлатдорӣ ва роҳи давлатсозӣ нақши мондагор доранд¹³⁴. Омӯзиш ва дарки муҳтвои онҳо нишон медиҳанд, ки тамаддуни Шарқ падидаҳоеро офаридааст, ки имрӯз бо номҳои англисӣ, немисӣ, испанӣ ва ё дар ниқоби латинию юнонӣ чун дастоварди ҷаҳонӣ партавафшон мешаванд. Ибрози ин ақида таърифу тавсифи тамаддуни хеш набуда, танҳо таъкид бар он аст, ки бояд бештар тавассути омӯзиши мунсифонаи таърихӣ беҳтарин дастовардҳо ва андешаи давлатсозии ниёгонро дар сатҳи зарурӣ муаррифӣ кардан аст. Дар воқеъ, андешаи давлатсозие, ки дар афкори сиёсӣ ҳуқуқии ниёғони решабатаърихи мо нухуфтааст, дар замони имрӯза беҳтарин шакли давлатдорӣ пазируфта шудааст. Ин гувоҳи он аст, ки аҷдодони мо барои дар амал татбиқ гаштани орзуи ҳамешагии башарият, яъне бунёди давлати таъминкунандаи манфиатҳои беҳтарини инсон, нақши муассир доранд. Чуноне аз таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ ва осори донишмандону муҳаққиқони миллатҳои гуногун маълум мегардад, халқи тоҷик дар сарғаҳи он инқилобҳои ақлии

¹³² Ниг.: Шосаидзода Ш.Ш., Азимов С.Ш. Ҳифзи арзишҳои милли дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияи факултети ҳуқуқшиносӣ ДМТ. – Душанбе, 2023. – № 2 (30). – С. 43-57.

¹³³ Ниг.: Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар 18 март 2020, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643> (санаи муроҷиат: 17.04.2023)

¹³⁴ Холиқзода А.Ғ. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккиронии форс-тоҷик). – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – С. 60-61.

тамаддуни башарӣ қарор доштанд, ки имрӯз низ аҳмияти худро гум накардаанд. Бузургию аҳамияти ҷаҳонӣ доштани афкори давлатсозии гузаштагони худ, моро водор месозад, ки ба ин ганчина рӯй оварда, барои дарку мавриди омӯзиш қарор додани он саъй намоем, зеро, дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ, андешаи давлатсозии мардуми тоҷику форс нақши назаррас дорад. Қайд кардан ба маврид аст, ки осори мутафаккирони ин миллатро на танҳо илмҳои адабу ахлоқ, риёзию тиб, нучуму кимиё, ҳамчунин сиёсат, таъриху ҳуқуқ ташкил медиҳанд, ки як давраи муайян то дарки воқеияти давлатдорӣ осори онҳо роҳнамои давлатсозию давлатдорӣ халқу миллатҳои гуногун маҳсуб меёфт. Дар ин хусус Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қайд кардаанд, ки тоҷикон: «... дар бунёди давлатҳои муташаккилу неруманд, офаридани нахустин арзишҳои фарҳангӣ, низоми одилонаи ҳуқуқӣ, осори ахлоқӣ ва таълифоти илмӣ саҳми беназир гузоштаанд»¹³⁵. Ин дастоварди беназири гузаштагон ва мероси гаронбаҳои муҳаққиқону пажухишгарон моро водор месозад, ки барои худшиносии насли навраси солиму фаъол, тансиҳату соҳибтамаддун ва дорои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ будани афроди ҷомеаи шаҳрвандӣ, пеш аз ҳама, бояд бо омӯзиши осори гузаштагон ҷиҳати дар руҳияи ватандӯстӣ, бедор намудани ҳувияти миллӣ ва ҳисси худшиносӣ, ифтихороти миллӣ, ҳимоятгари марзу бум ва манфиатҳои миллӣ тарбия намудани насли ҷавон талош намоем. Зеро, ниёгони мо дар масири таърихи хеш ҳамеша ҷонибдори сулҳу субот, таблиғгари осоиштагӣ ва пойдорандаи фарҳанги сулҳовар маҳсуб мешаванд. Имрӯзҳо андешаи давлатсозии мутафаккирон ва таҷрибаи давлатдорӣ тоҷикон ҳамчун намунаи беҳтарини давлатдорӣ дар масири таърих эътироф шудааст ва онро дар нуқтаҳои гуногуни ҷаҳон бо андак тағйироту иловаҳо бо номи давлати демократӣ амалӣ карда истодаанд.

Албатта, мақсад аз варақгардон кардани саҳифаҳои дурахшони сипаригаштаи таърихи хеш ин аз андешаи давлатсозии донишмандон ва корнамоиву диловарихои қаҳрамонони миллат огоҳӣ пайдо кардан аст. Зеро баъд аз ба даст овардани истиқлоли миллӣ маълумоту маъхазҳои нав ба даст меоянд, ки диди наву нигоҳи тозаро тақозо мекунанд¹³⁶.

Мавриди таҳлил қарор додани мавзуи мазкур, тақозои замон аст, зеро дар шароити ҷаҳонишавӣ ва раванди давлатсозии миллӣ таҷрибаи таърихӣ ва андешаи афкори сиёсии ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки ҳар халқу миллат даъвои бузургӣ доранду дар ҷустуҷӯи шахсиятҳои таърихӣ худ ҳастанд, бо дарназардошти ин ва дигаргуниҳои куллии ҷаҳон, ба таърихи гузаштаи дуру наздики миллатамон назар намуданд ва ҳифзи манфиатҳои милливу давлатӣ аз нигоҳи илмӣ вазифаи ҷонии зиёиён мебошад. Имрӯз дар аксари давлатҳо раванди давлатсозии миллӣ дар асоси арзишҳои фарҳангӣ бо усули омӯзиши маконӣ ба роҳ монда шудаасту аз рӯи он

¹³⁵ Суханрони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо олимони кишвар. 18.03.2020 11:47, шаҳри Душанбе. (Манобеи электронӣ) – низоми дасрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/22643>. (санаи мурочтат: 25.01.2022).

¹³⁶ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006, – С. 137-139 (544)

барои нишон додани соҳибтамаддунии худ шахсиятҳои таърихи сохта истодаанд. Бинобар ин, моро зарур аст, ки дар чунин шароити ногувори бархуди тамаддунҳо он дастовардҳои ниёгонамонро мавриди омузиш қарор дода, саҳми онҳоро дар рушди тамаддуни башарӣ нишон диҳем. Танҳо бо ин роҳ мо метавонем, ки андешаву таҷрибаи давлатсозии гузаштагонамонро ҳифзу қадрдонӣ намуда, барои насли оянда онро ба мерос гузорем. Аз бетавҷҷуҳии мо истифода бурда, баъзе намояндагони миллатгарои халқҳои дигар имрӯз баъзе мутафакирону қаҳрамонҳои миллати тоҷикро беиба фарзандони қавми хеш муаррифӣ карда истодаанд, ҳол он ки он бузургон, бо забони ин қавмҳо чумлае нанавиштаанду қарамононаш бо он миллатҳо ҳеҷ пайвастагӣ надоштанд. Асоси воқеии ин тоифаи муддаён ин аст, ки ин шахсиятҳои таърихӣ дар сарзамини имрӯзаи онҳо тавлид шудаанд, пас албатта, онҳо ҳақ доранд, аз рӯи усули маконии замони имрӯза таърихсозии худро асоснок намоянд ва он шахсиятҳоро ҳамқавми хеш шуморанд. Аммо фаромуш набояд кард, ки миллати решабатаърихи тоҷик як давраи мӯйяни таърихӣ империяи бузургро ташкил ва идора мекард, ки соҳиби сарзамини бузург буд. Бо мурури замон, бинобар ноустувор гардидани пояи империяи бузурги тоҷикон, дар паҳнои он чандин қабилҳои саҳронишин, аз чунин фазои сиёсӣ истифода бурда, тарки вазифаҳои аслии хеш карда, даъвои мустақилият намуданду бо тақозои замон соҳиби давлат гардида ва имрӯз талоши соҳибтамаддунӣ доранд. Ин гуфтаҳо маънии таҳқир ва ё нодида гирифтани мавҷудияти ин қавму қабилҳо набуда, балки як ҳақиқати таърихӣ аст.

Халқи тоҷик дар масири таърих нобиғаҳоеро барои башариат эҳдо намудааст, ки гуфтаву амалкардҳои онҳо дар роҳи сохти давлату давлатдорӣ нақши муассир гузоштанд¹³⁷. Санъати волои давлатсозии созандаи ниёгони мо ҷаҳониёнро тасхир намудаву дар шаклу мазмуни асил ва ё тағйирхурдаву ба шароити муосир мутобиқшуда ба мо бозмегардад, ки баъзан заминаи миллии он аллақай ба мо ношно менамояд. Албатта, ин тамаддуни созандаи аҷдодони мо буд, ки бо ҳар тарзу восита ба Ғарб рафтаасту дар он ҷо заминаи асосии пайдоиши давлатҳои муосир гардидааст. Ин дигар масъала буда, таҳқиқоти алоҳидаро тақозо дорад.

Дар ҳар сурат, бо боварии комил метавон гуфт, ки осори пурғановати гузаштагони мо ҷиҳати рушди донишҳои фундаменталии илмҳои гуногуни муосир дар Ғарб як заминаи хеле муҳимро фароҳам сохтаанд. Аз ин раванд илмҳои ҳуқуқшиносӣ набояд истисно карда шавад, зеро, яке аз ҷузъҳои асосии дастовардҳои ниёгони мо пеш аз ҳама анъанаю суннатҳои давлатдорӣ миллии ва рушди ҳуқуқӣ, динию дунявӣ ба шумор меравад. Фарҳанги ҳуқуқии миллии мо на танҳо хусусияти соф назарӣ, балки хусусияти амалию татбиқиро дошта, дар давлатдорӣ на танҳо намояндагони халқи тоҷик, балки халқҳои дигар низ баръало мушоҳида мегардад. Кофӣ аст, ки ба давлатдорӣ аҷнабиён, ки бо Тоҷикистони таърихӣ вобастагӣ доштанд, назар андозем. Шаҳодати ин гуфтаҳо

---

¹³⁷ Ниг.: Шосаидзода Ш.Ш., Азимов С.Ш. Ҳифзи арзишҳои миллии дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2023. – № 2 (30). – С. 43-57.

сарчашмаҳои таърихӣ аст, ки тоҷикон дар тӯли мавҷудияти таърихӣ хеш дар пешрафти илму дониш, бинои тамаддуни башарӣ ва ҳимояи манфиатҳои инсонӣ нақши пешоҳангро доштанд, ки чунин мавқеъ пас аз инкилобҳои аврупоӣ низ пешсафии худро дар таърихи ҷаҳонӣ ба андозае барҷаста ва дақиқ нигоҳ доштааст. Тамаддуни ҳуқуқию андешаи давлатсозии мардуми тоҷик як саҳифаи рангин ва пурғановат ба ҳисоб меравад, ки ҷоест ҷаҳонӣ онро қабул дорад.

Дар таърихи миллати соҳибтамаддун ва куҳанбунёди тоҷик Куруши Кабир, Ануршервони Одил, ва Исмоили Сомонӣ дар бунёди аркони давлатдорӣ миллӣ, гиромӣ доштани фарҳангу арзишҳои маънавии худ хизматҳои шоён карда бошад, пас, Зардушту Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Фирдавсию Абӯнасири Форобӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, ҳаким Носири Хусрав, Умари Хайём, Муҳаммад Ғазолӣ, Унсурӣ, Саной, Саъдӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Хоча Ҳофиз, Абдурахмони Ҷомӣ ва даҳҳо донишмандони дигар бо андешаи поку созанда ва осори гаронбаҳову суҳанҳои равону шево ва афкори сиёсӣ-ҳуқуқӣ худ мафкураи солим эҷод намуда, дар пойдорӣ давлат ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои инсон хизматҳои кардаанд, ки имрӯз на фақат ифтихори беназири мардуми тоҷику форс, балки ифтихори безаволи тамаддуни башарист. Зеро, андешаи давлатсозӣ инсондӯстонаи гузаштагонӣ мо дар ташаккул ва рушди тамаддуни муосир, чи дар сохти давлатдорӣ ва чи дар баҳши ҳифзу ҳимояи ҳуқуқи инсон нақши муассир гузоштааст ва он аз ҷониби аксар муҳаққиқону донишмандон эътироф гардидааст.

Он даъвати созанда ва муқаддаси Зардушти Спитамон – «**Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек**» имрӯз – дар оғози ҳазораи сеюм, ҳамчунон созгори камолот ва пайравӣ аст¹³⁸. Зеро, талоши пайваستاи ҷомеаи ҷаҳонӣ бо қабули санадҳои зиёди меъёри ҳуқуқӣ барои инсоният таъмин намудаи муҳтавои ин гуфтаҳои Зардушт мебошад, ки асоси он сулҳу суботи башариятро ташкил медиҳад. Китоби муқаддаси «Авасто», яке аз нахустин тамаддуни башардӯстона аст, ки дар он аз тарбияи солими оила то оини давлатдорӣ ба таври саҳеҳ гуфта шудааст. Таъсири пурфайзи ин тамаддун аз Ҳинд то Юнон барои вусъати ҷаҳонбинӣ, рушди илму адаб ва маданияти зиндагиву рӯзгордорӣ бағоят равшан ва арзишманд аст, ки ин ҳақиқатро олимон, хосса таърихшиносон кайҳо эътироф намудаанд¹³⁹.

Ин дастоварду муваффақияти миллати тоҷикро дар масири таърих Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон арҷгузорӣ намуда, пайваста таъкид менамоянд, ки таърихи ниёғони худро омӯзед ва аз он бардошти маънавий ба худ гиред, зеро омузиши таърих танҳо ба хотири ифтихору худнамоӣ аз гузаштагон нест, балки роҳи расидан ба саодати миллат аст. Пешвои миллат доир ба ин масъала чунин таъкид менамоянд: «Воқеан, вақте таърихи фарҳанги умумибашариро варақ

¹³⁸ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006, – С. 227.

¹³⁹ Раҳмонов Эмомалӣ. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006, – С. 227.

мезанем, аз давраҳои гузаштаи дур то имрӯз андешаҳои инсонпарваронаи мутафаккирони фарҳанги ориёӣ бо шеваю забонҳои мухталиф, бо ҳарфу матнҳои гуногун ҳамчун гавҳари тобнок ва арзиши ҷовидона ҷило медиҳанд». Ин гуфтаҳо шаҳодати он аст, ки андешаи давлатсозии ниёғони мо дар масири таърих нақши созандаву авлавияти ақидавӣ дошта, аввалин давлатҳои маъруф бо номи Суғду Бохтар, ки асолати таърихии хешро асрҳо дар худуди кунунии Тоҷикистон маҳфуз доштаанд, ҳамчун тамаддуни беназир ба вучуд овардаанд ва бехтарин арзишҳои оини давлатдорӣ, тафаккур ва андешаи миллиро то замони мо имтидод бахшидаанд. Тавзеҳи ин нуктаҳои муҳим моро ба дуртарин нуқоти таърихи миллатамон мебарад, дар канори бозгӯии суннатҳои хештандориву хештаншиносии таърихии тоҷикон аз таҳкиму тарвиҷи андешаи миллӣ ба унвони рукни муҳими давлатдорӣ паём мерасонад.

Андешаи давлатсозӣ ва таҷрибаи давлатдорӣ гузаштагонамон барои давлатдорӣ миллӣ нақши мондагор дорад. Дар ин хусус Сарвари давлат хело ба маврид таъкид намудаанд: «Таҷрибаи сиёсии давлатдорӣ моро ба хулосае овард, ки дар ин раванд пеш аз ҳама, андешаи миллии тоҷикон ҳамчун ҷавҳари муттаҳидсозу ваҳдатфарин хизмат карда метавонад. Чунки андешаи миллӣ маҳсули ақли солим, хиради азали ва ҳикмати чандинҳазорсолаи миллатамон буда, тавассути он тоҷикон худро ҳамчун миллат ҳифз карда, фарҳанги оламшумул офаридаанд. Дар асри ХХ боз ба соҳибистиклолӣ расидаанд»¹⁴⁰. Халқи тоҷик бо андешаи давлатсозӣ ва таҷрибаи давлатдорӣ худ, барои башарият тамаддуни бемисл офаридааст, ки имрӯз онҳо ҳамчун намуна барои бунёди ҷомеаи боадолат истифода бурда мешаванд. Асарҳои адабӣ аз роҳи ахлоқ, асарҳои сиёсӣ бо роҳи насихатноманависӣ андаразҳо, осори динӣ тавассути китобҳои муқаддас роҳу равиши расидан ба адли умум ва тартиботро тарғиб намудаанд¹⁴¹. Дар тафаккур ва эҷодиёти ниёғони мо андешаи давлатсозӣ ва роҳи расидан ба адли умум хеле равшан нишон дода шудааст, ки дар давлатдорӣ далалатсозии замони муосир аз он ба таври васеъ истифода мебаранд. «Вандидод», «Хевашкори редагон», «Шояст ва нашояст»-и низоми бостони форсҳо, Андарзҳои Анӯшервони Одил, Насихатномаи Тоҳир ибни Ҳусайн ба писараш Абдулло, «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Шаҳри накукорони»-и Абунастри Форобӣ, «Сиёсатнома»-и Низомулмуки Тусӣ, «Насихат-ул-мулук»-и Муҳаммад Ғаззоӣ, «Захират-ул-мулук»-и Мир Сайид Алии Ҷамадонӣ ва дигарон аз зумраи чунин ёдгориҳои судманди халқи тоҷик мебошанд¹⁴², ки дар ҳамаи онҳо тартибот, низом ва ахлоқи ҳамида шартӣ асосии пойдеории давлат ва мавҷудияти суботи ҷомеа баён гардидааст. Ба хотири аҳамияти таърихӣ доштани осори гаронарзиши ниёғонамон ва пос доштани мероси онон Пешвои миллат ҳамеша таъкид медоранд, ки осори ба мерос мондаи аҷдодонамон дар рушди давлатдорӣ миллӣ шинохти хувияти миллӣ,

¹⁴⁰ Тоҷикон дар оини таърих

¹⁴¹ Холиқзода А.Ғ. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – С. 4-5.

¹⁴² Холиқзода А.Ғ. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – С. 9-10.

омӯзиш ва сабақи таърихӣ, инчунин талқини арзишҳои ахлоқӣ нақши бориз гузоштаанд. Барои таъмини минбаъдаи рушди давлат ва пешрафти ҷомеа ҳар як фарди кишварро зарур аст, то аз фарҳангу суннатҳои таърихиву миллӣ истифода барад, зеро омӯзиш аз таърихи гузаштаи худ ва роҳи тайкардаи бузургони миллат ин худ сабақест дар роҳи созандагӣю бунёдкорӣ. Ин аст, ки Пешвои миллат баҳри эҳё намудани арзишҳои суннатӣ ва омӯзиши фарҳангу тамаддуни миллати куҳанбунёди тоҷик ҳамеша азму талош меварзанд. Раванди бозомӯзию дар амал ба кор бурдани сабақи таърихӣ дар рушди давлати миллӣ ва мустаҳкам намудани пояҳои он замина мегузорад. Ин аст, ки ҳисси худшиносӣ, таҳкими ваҳдати миллӣ, ифтихори ватандорӣ, тарғиби арзишҳои ахлоқӣ ва сиёсати инсонмехварӣ дар ҷомеаи имрӯзаи тоҷик ба ҳукми анъана даромадааст.

Дар замони имрӯза ин андешаҳо дар сатҳи қонуну санадҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз шуда, ҳамчун асоси давлатдорӣ шинохта шудааст. Зеро дар амал татбиқи гаштани қонунҳо ва пойдорӣ истиқлоли ҳар як давлат аз тафактури солиму созандаи шахрвандони он вобастагӣ дорад. Бинобар ин, вазифаи мо навобаста аз он, ки кадом чанбаро таҳқиқ менамоем, набояд ба далелҳои носанчидаю норавшани ҳодисот таъна намоем, балки дар баробари он диққати асосӣ ба мазмуну муҳтво ва дарки қонуниятҳои пайдоиши арзишҳо ва усулҳои умда дар алоқамандии гузашта, имрӯза ва ояндаи онро мавриди назар қарор диҳем. Яъне мақсад на омӯзиши сарсарӣ балки дарк ва фаҳмиши ҳикмати давлатдорӣ ниёгон дар масири таърих аст.

Андешаи давлатсозӣю тартиби пайдоиши низоми идораи адолатнок ва ҳаракати он аз мамлакати форс – Пешдодиён ба Ҳинди бостон ва аз он ба тамоми сайёраи Замин, тавассути як хатти таърихӣ ташаккули тафактури сиёсӣ ва ҳуқуқии мардуми шарқ доман паҳн кард, ки то ҷо дар ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқии халқиятҳои олам таъсири назаррас гузоштааст. Аз ин хотир, мутафакирону сиёсатшиносони мо бо дастрасӣ аз адабиёти таърихӣ ва бадеӣ дар асари худ хатти таърихӣю рушди тафактури сиёсӣ ва ҳуқуқии ниёгони хешро дуруст инъикос намуда, ҳамчун фарзанди содиқи тамаддуни тоҷику форс нақши ҳалқунандаи гузаштагони худро дар ташаккули ғояҳои арзишманду адолатноки мардум маҳсусан қайд кардаанд¹⁴³.

Дар таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии ниёгони мо баҳс атрофи манфиатҳои давлату халқ ва ё баъдан миллӣ бо навиштани асарҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ ба итмом намерасад. Андешаи даламдорӣ ва падидаи сиёсиву ҳуқуқӣ чи дар даврони адабиёти зардуштӣ, чи дар замони адабиёти паҳлавӣ ва чи дар даврони фарҳанги исломӣ ҳамчун заминаи асосии давлатдорӣ истифода бурда шудааст¹⁴⁴.

¹⁴³ Холиқзода А.Ф. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ. Монография. – Душанбе: «Эр-граф», 2021. – С. 463-465.

¹⁴⁴ Ниг.: Шосаидзода Ш.Ш., Азимов С.Ш. Ҳифзи арзишҳои миллӣ дар мехвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2023. – № 2 (30). – С. 43-57.

Аҳли зиё, аз ҷумла ҳуқуқшиносон ва сиёсатмадорони ниёғони мо дар гузашта адешаҳои худро оиди давлатдорӣ иброз намуданд, ки имрӯз он ҳамчун доктринаи давлатдорӣ барои ояндаи давлатсозӣ истифода бурда мешавад. Дар ин замина адешаи давлатдорӣ, дар тамаддуни Шарку Фарб, вобаста ба хусусияти идоракунашон аз ҳамдигар тафовутҳои ҷиддӣ доранд. Бинобар ин, ҳангоми омӯзиши андешаи давлатсозӣ ва табиати идоракунии онҳо таълимоти сиёсӣ дар низоми идоракунӣ бояд ба назар гирифта шавад. Зеро, фарқгузори ин ба воқеияти давлатдорӣ, низоми идоракунӣ, ҷаҳонбинӣ ва шароитҳои таърихӣ вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, барои баҳои дуруст додан, омӯзиши махсусиятҳои таълимоти сиёсӣ ва воқеияти идоракунии давлатҳои унверсалию классикӣ, империявию монархӣ дар қиёси тамаддунҳои омӯхташуда шарт ва зарур мебошад. Аз ҷумла профессор Холиқзода А.Ғ. чунин қайд менамояд, «ҳангоми омӯзиш ва баҳогузори бояд ба яктарафагӣ ва меҳанпарастии якҷониба роҳ надихем, зеро ин бемори илмии тамаддуншиносӣ, ки аз ҷангҳои тамаддунӣ ирсият гирифтааст, то имрӯз дар печидагиҳои фарҳангии таърихомӯзии мо ҳамчун омили ҷиддӣ баромад карда, бисёре аз саҳифаҳо ва ҳодисоти ибратомӯзи моро шикаста муаррифӣ ва қисмати зиёди онро нодида гирифтааст»¹⁴⁵.

Аз ин рӯ, омӯзиши ҳақиқатнигарона ва сабақомӯзандаи андешаи ниёғонамон вазифаи муқаддаси муҳаққиқони равшанфикру озодиандеш аст, зеро танҳо дар натиҷаи таҳлили мунсифонаи ҳуқуқшиносон, таърихшиносон ва таҳлилгарон ва ба таҷрибаи пешқадами таърихӣ таъия намуда, ояндаи дурахшони давлату миллатро сохтан мумкин аст. Таърихи зиндагии инсонӣ гувоҳи он аст, ки дар ҳамаи давру замон қишри пешрави ҷомеа – равшанфикрону зиёиён барои сохтани давлат ва ҷомеаи адолатпарвар, озодихоҳ, инсонгаро, мардумсолор ва ҳувиятсоз бо нерӯҳои муҳофизакори истибдодӣ ва ақибмонда шадидан мубориза бурда, дар ин роҳи муқаддас ва ифтихорманд ҷонбозиҳо аз худгузаштанҳо кардаанд, ки аз онҳо номи нек ба миллаташон боқӣ мондааст. Албатта, масири муборизаҳо дар ҳавзаҳои сиёсӣ маданияи башарӣ якранг ва муштарак набуда, тарзу шеваи ибтикороти сиёсӣ, фарҳангӣ, фикрӣ ва иҷтимоии равшангарон тули таърихи инсонӣ, бо назардошти шароити вазъи гуногун аст. Аммо, фаромӯш набояд кард, ки хизматҳои шахсиятҳои таърихи дар ҳама давру замон меросбарони онҳо қадрдонию арҷгузори мекунанд.

Роҳи давлатдорию давлатсозӣ ва ватандорӣ роҳи беохир буда, шахси ватандору ватандӯсти асил то охири лаҳзаи ҳаёт рисолати ватандориро бар душ гирифта, бо шарафи бузург ва ифтихори бепоён масъулияти фарзандии худро дар назди миллат ва ҷомеаи ҷаҳонӣ иҷро менамояд.

Бо таъия ба ин афкори ҷаҳонсоз метавон ба натиҷае расид, ки акнун симои ҳақиқии насли муосири тоҷик маҳз дар ҳамбастагии ин се тафаккури муқтадир – фарҳанги миллӣ, тамаддуни исломӣ ва фарҳанги фановарӣ таҷассум мегардад.

Ҳамин насл аст, зери сиёсати тамаддунофарии Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ

---

¹⁴⁵ Холиқзода А.Ғ. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – С. 4-5.

Раҳмон намунаи фарҳанги пурғановати муосири тоҷикӣ ва нерӯи созандаву тамаддунофар, ки Ватани худро ҳамчун давлати соҳибхитиёру мутамаддин дар ҳамзистии фарҳангу тамаддунҳои ҷомеаи кунунӣ фаъол муаррифӣ карда метавонад.

Ҳеч як ватандори асил дар роҳи давлатдориро давлатсозӣ миллату кишвари худро дар нимароҳ наметонад. Балки, бо ҷасорату ҷавонмардӣ ва таҳаммулпазирӣ шарафи бузурги ватандориро бар дӯш гирифта, миллату давлати худро соҳибӣ намуда, мушкилиҳои ҷомеаро бартараф сохта, зиндагии шоистаи мардумашро таъмин менамояд. Намунаи олии чунин ватандориро дар шахсияти Эмомалӣ Раҳмон ва мактаби давлатдориашон мебинем.

Адабиёт:

1. Сурайё Ҳақимова. Ташаккули андешаи миллӣ – асоси пояи давлатдорӣ // Ҳақиқати Суғд. Аз 24 декабри соли 2015. – №154. – С. 2.
2. Шосайдзода Ш.Ш., Азимов С.Ш. Ҳифзи арзишҳои миллӣ дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2023. – № 2 (30). – С. 43-57.
3. Раҳмон Э.Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм.-Душанбе: Ирфон, 2006. – С.25.
4. Ятимов С.С. Хирадсолорӣ ва оини давлатдорӣ // Амнияти ҷомеа: Фарҳанги миллӣ ва ҳудогоҳии маънавӣ дар роҳи муқовимат бо ифротгароӣ. Мураттибон: Ф.А. Ҳодибоев, С.Х. Амаков. – Хучанд: «Меъроч», 2022. – С. 35.
5. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар 18 март 2020, ш. Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643> (санаи мурочиат: 17.04.2023)
6. Холиқзода А.Ф. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – С. 60-61.
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар. 18.03.2020 11:47, шаҳри Душанбе. (Манобеи электронӣ) – низоми дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643>. (санаи мурочиат: 25.01.2022).
8. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006, – 544 с.
9. Холиқзода А.Ф. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – С. 4-5.
10. Холиқзода А.Ф. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ. Монография. – Душанбе: «Эр-граф», 2021. – С. 463-465.

МЕСТО ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ФУНКЦИИ В СИСТЕМЕ ФУНКЦИЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Фарходзода Волида,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
докторант PhD кафедры теории
и истории государства и права.
Тел.: (+992) 919-43-90-87
E-mail: farhodzoda98@mail.ru

Аннотация: В последние годы в юридической литературе активно обсуждается реформирование общественных отношений, что неизбежно ведет к расширению содержания воспитательной функции права, которое, в связи с этим, безусловно, заслуживает научного анализа. Вместе с тем, требует своего разрешения актуальная для теории права проблема соотношения понятий воспитательной функции права, правового воспитания, правовой культуры и правовой активности в современном обществе и государстве, а также ее значение и роль в общей системе права.

Воздействие на законное поведение граждан, возвышение авторитета права, требование уважения и почитания закона, воспитательная функция распространяет идеи справедливости, гуманизма, приоритета прав и свобод личности, демократизма, общепризнанности авторитета закона в правовой системе ко всему этому способствуя повышению правовой и политической активности населения. Лояльное поведение граждан, соблюдение ими Конституции Республики Таджикистан и законов является итогом разумного и поэтапного влияния воспитательной функции права.

В данной статье будут рассмотрены роль воспитательной функции и ее место в системе функций юридической ответственности.

Ключевые слова: Правосознание, правомерное поведение, воспитательная функция, поощрительные нормы, правовой стимул, правовые ограничения, меры взыскания, справедливость, гуманизм, правовое воспитание, метод убеждения, общественные отношения, ценностные ориентации, правовые стимулы.

МАВҶЕИ ВАЗИФАИ ТАРБИЯВӢ ДАР СИСТЕМАИ ВАЗИФАҶОИ МАСЪУЛИЯТИ ҲУҚУҚӢ

Фарходзода Волида,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ,
докторанти PhD, кафедраи назария
ва таърихи давлат ва ҳуқуқ
Тел.: (+992) 919-43-90-87
E-mail: farhodzoda98@mail.ru

Фишурда: Дар солҳои охир ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ фаъолона мавриди муҳокима қарор гирифта, ҳатман боиси васеъ шудани мазмуни вазифаи тарбиявии ҳуқуқ мегардад. Аз ин лиҳоз, зарурати таҳлили илмӣ ба миён меояд. Дар баробари ин, проблемаи таносуби мафҳумҳои вазифаи тарбиявии ҳуқуқ, тарбияи ҳуқуқӣ, маданияти ҳуқуқӣ ва фаъолияти ҳуқуқӣ дар давлат ва ҷомеаи муосир, инчунин аҳамият ва нақши он дар низоми умумии ҳуқуқ низ васеъшавиро тақозо мекунад.

Таъсир ба рафтори қонунии шахрвандон, баланд бардоштани нуфузи қонун, талаботи эҳтиром ва эҳтироми қонун, функцияи тарбиявӣ, ғояҳои адолат, инсондӯстӣ, афзалияти ҳуқуқу озодиҳои шахс, демократияро паҳн мекунад, нуфузи аз тарафи умум эътирофшудаи қонун дар системаи ҳуқуқӣ ба ғайр аз ҳамаи ин ба баланд шудани фаъолияти ҳуқуқию сиёсии аҳоли мусоидат мекунад. Рафтори содиқонаи шахрвандон, риояи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳо, натиҷаи таъсири оқилона ва тадриҷан функцияи тарбиявии ҳуқуқ мебошад.

Дар мақолаи мазкур нақши функцияи тарбиявӣ ва мавқеи он дар системаи функцияҳои (вазифаҳои) ҷавобгарии ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: Шури ҳуқуқӣ, рафтори қонунӣ, вазифаи тарбиявӣ, меъёрҳои ҳавасмандӣ, ҳавасмандии ҳуқуқӣ, маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, чораҳои муҷозотӣ, адолат, гуманизм, тарбияи ҳуқуқӣ, усули бовар қунондан, муносибатҳои ҷамъиятӣ, самтҳои арзишӣ, ҳавасмандии ҳуқуқӣ.

THE PLACE OF THE EDUCATIONAL FUNCTION IN THE SYSTEM OF FUNCTIONS OF LEGAL RESPONSIBILITY

Farhodzoda Volida,

Tajik National University, faculty of law,
Doctor PhD, Department of Theory and
history of state and law,

E-mail: farhodzoda98@mail.ru

Phone: (+992) 919-43-90-87

Annotation: In recent years, the reform of social relations has been actively discussed in the legal literature, which inevitably leads to an expansion of the content of the educational function of law, which, in this regard, certainly deserves scientific analysis. At the same time, the problem of the correlation between the concepts of the educational function of law, legal education, legal culture and legal activity in modern society and the state, as well as its significance and role in the general system of law, requires its resolution.

The impact on the legal behavior of citizens, increasing the influence of the law, the need for respect and respect for the law, the educational function, the ideas of justice, humanity, the priority of individual rights and freedoms, spreads democracy, the generally recognized influence of the law in the legal system, in addition to all this. contributes to the legal and political activity of the

population. Loyal behavior of citizens, compliance with the Constitution of the Republic of Tajikistan and laws, is the result of the rational and gradual influence of the educational function of law.

This article discusses the role of the educational function and its position in the system of functions (duties) of legal responsibility.

Key words: Legal awareness, lawful behavior, educational function, incentive norms, legal incentive, legal restrictions, legal awareness, lawful behavior, educational function, incentive norms, legal incentive, legal restrictions, penalties, justice, humanism, legal education, method of persuasion, social relations, value orientations, legal incentives.

Основа воспитательной функции юридической ответственности состоит в влиянии на сознание и волю граждан для создания пространства законопослушания, психологических установок и ценностных ориентаций, находящихся в этом пространстве. Повлияв на правомерное поведение граждан, повышая авторитет права, требуя уважения и почитания закона, воспитательная функция пропагандирует идеи справедливости, демократизма, гуманизма, приоритета прав и свобод личности, общепризнанности авторитета закона в правовой системе, при этом поддерживая увеличение правовой и политической активности населения. Законопослушное поведение граждан, соблюдение ими Конституции РТ и законов является итогом продуманного и поэтапного воздействия воспитательной функции права.

Воспитательное воздействие права может осуществляться по следующим направлениям:

Разъяснение населению целей и мотивов принятия нормативно-правовых актов, их содержания;

Предупреждение о последствиях в случае нарушения норм права;

Информирование об итогах работы судов, прокуратуры и других правоприменительных органов.

Одним из наиболее часто применяемых методов осуществления воспитательной функции – систематизированное информирование через СМИ, специальные издания, интернет, телевидение.

Следовательно, следует отметить, что назначение юридической ответственности состоит в осуществлении воспитательного воздействия на индивидуальное и коллективное сознание членов общества, превращаясь в мощное политическое и идеологическое средство воздействия.

Также необходимо отметить, что воспитательная функция юридической ответственности оказывает непосредственное влияние на порядок формирования нравственности, культуры, привычек и установок. Как отмечал древнеримский юрист и политик Марк Туллий Цицерон : «Закону свойственно также и стремление кое в чем убеждать, а не только ко всему принуждать силой и угрозами». Если социальная направленность права найдет выражение в соответствующих юридических нормах, они смогут оказывать реальное воздействие на развитие общественных

отношений, противоречия же в праве затрудняет применение, снижает его авторитет и приводит к ошибкам.

В каждом обществе возможно, как принудительное исполнение права, при котором необходимо привлекать значительные силы государственной власти, так и добровольное соблюдение правовых предписаний. Конечно же государство заинтересованно в более гуманном способе воздействия на граждан в целях стимуляции у них законопослушного поведения, которое заключается во внутреннем убеждении граждан в справедливости правовых норм, но нужно будет учитывать, что в обществе есть члены, которые не исполняют требований закона, а другие делают это ввиду угрозы принуждения. Основное значение в реализации правовых норм играет воспитательная функция, которая оказывает основополагающее воздействие на формирование правовую культуру личности и правосознание в целом.

Часто в воспитательном процессе используется метод убеждения. Следует различать убеждение как систему определенных взглядов, конкретную позицию человека и метод убеждения как способ доказательства истинности какого-либо положения или точки зрения. Поэтому высказать свою точку зрения – это еще не означает применить метод убеждения. Для его реализации необходимо знать позицию воспитуемого и в соответствии с этим определять выбор способа доказательства, его содержание и методику.

Метод убеждения пронизывает всю систему воспитательной работы. Он может реализовываться как самостоятельно в различных своих приемах и формах (беседах, лекциях, диспутах и т.д.), так и в качестве элемента других методов.

Метод убеждения – это прямое коммуникативное воздействие, в ходе которого происходит сознательное принятие объектом определенной позиции.

Основные требования к использованию метода убеждения:

- информация, излагаемая объекту, должна быть доступной, соответствовать его социальному опыту;
- смысл для объекта должен соответствовать его потребностям и мотивам, то есть быть социально значимым;
- в меру эмоциональное изложение;
- соблюдение определенной последовательности в изложении и передаче информации.

Как самостоятельный метод убеждения применяется в виде слова. В данном случае его приемами являются объяснение, изложение, разъяснение, поучение, наставление, внушение.

Чаще всего данный метод применяется в воспитательной работе с осужденными в форме докладов, лекций, политинформаций, бесед и т.д. Применяя приемы словесного убеждения следует всячески избегать однообразия, особенно нотаций, которые вызывают обычно лишь раздражение.

Сила убеждения состоит не только в содержании высказываний. Страстность и убежденность в своей правоте также поддерживают его действенность, особенно в тех случаях, когда оно исходит от авторитетного для воспитанника лица.

Кроме того, в качестве самостоятельного метода убеждение применяется в виде примера, поступков, действий как своих собственных, так и других лиц.

Метод убеждения эффективен только тогда, когда убеждение словом не расходится с убеждением делом. Кроме этого, надо иметь в виду, что эффект воздействия на человека с помощью убеждения может быть отсроченным на довольно длительное время. Данное обстоятельство обусловлено тем, что в момент совершения такого рода разговора собеседник может быть внутренне не готов к принятию предлагаемых ему доводов, а внешние обстоятельства субъективно могут восприниматься им как слишком значимые для отстаивания собственной линии поведения.

Убеждение, применяемое в педагогическом процессе ИУ, в содержании и направленности имеет определенную специфику. Это объясняется, прежде всего, тем, что оно применяется в условиях государственного принуждения и направлено на лиц, которых требуется не столько убеждать, сколько переубеждать.

В аналитической юриспруденции принято считать, что право, как нормативное институциональное образование формируется из системы правовых средств, юридических систем, применение которых приводит к достижению ожидаемых и правомерных результатов. Собственно поэтому юристы относятся к праву как исполнительному средству социального управления. В этом контексте исследуются его функции, цели и задачи преодоления существующих проблем государства.

Юриспруденция рассматривает четыре формы правового воздействия:

Специально-юридическую,
Информационно-психологическую,
Воспитательную,
Социальную.

За последние несколько лет в юридической литературе активно обсуждается изменение общественных отношений, что неизбежно ведет к увеличению содержания воспитательной функции права, которое в связи с этим, безусловно, заслуживает научного анализа. Тем самым, требует своего разрешения актуальная для теории права проблема соотношения понятий воспитательной функции права, которое, в связи с этим, само собой заслуживает научного анализа. При этом требует своего разрешения актуальная для теории права проблема соотношения понятий воспитательной функции права, правового воспитания, правовой культуры и правовой активности в современном обществе и государстве.

Воспитательную функцию права можно рассматривать как результат возможности права выражать идеологию определенных групп и социальных сил и его способность воздействовать на мысли и чувства

граждан. Основной задачей воспитательной функции права является воспитание осознанного правосознания, формирование стимулов правомерного поведения у людей.

Общей правовой целью воспитательной функции права является воспитание сознательного законопослушного гражданина на основе формирования осознаваемых стимулов правомерного поведения.

В контексте данного исследования цель правового воздействия лучше рассматривать в сфере реализации воспитательной функции права. Также необходимо выделить стимулирующие и ограничивающие правовые средства.

Следует отметить, что в юридической науке нет единого мнения о понятии правовых стимулов. Во многих случаях принимают тот вариант, согласно которому понимаются нормы стимулов: нормы, определяющие льготы, преимущества, материальное вознаграждение и нормы, определяющие юридическую ответственность. Существует мнение, что наиболее эффективным являются именно стимулы, предполагающие ответственность субъектов правоотношений.

В прочем многие исследователи готовы исключить наказание из норм стимулов. По их мнению, с юридической точки зрения, правовые стимулы выступают как правовые нормы, предоставляющие разные меры социальных благ, направлены на удовлетворение интересов индивида в зависимости от выбора или варианта поведения, в большей или меньшей степени отвечающего интересам государства.

В частности В.М. Ведяхин к правовым стимулам относит:

Нормы поощрения;

Нормы, расширяющие права, самостоятельность, развивающие инициативу субъектов правовых отношений;

Нормы, устанавливающие меры ответственности;

Нормы, устанавливающие наступление выгодных или невыгодных последствий¹⁴⁶.

Одни ученые подходят к рассмотрению правовых стимулов и как позитивные и как негативные средства воздействия, другие – только как позитивные. Перед тем как делать выводы о правильности или ошибочности мнений, необходимо понять, идет ли речь об информационно-психологическом уровне или об уровне собственно-правового регулирования.

На информационно-психологическом уровне правовые стимулы представляют правовые побуждения к законопослушным действиям и являются исключительно позитивными средствами (поощрения, льготы).

Стимул от исходного – это побуждение к действию. Правовой стимул – это побуждение, закрепленное в правовых нормах. Стимул считается законодательно оформленным и становится правовым в том случае, если у него возникают новые качества. Стимулы могут быть закреплены в любом из элементов правовой нормы: гипотезе, диспозиции, санкции.

---

¹⁴⁶ См.: Ведяхин В. М., Ведяхина К. В. Понятие и классификация принципов права. // Право и политика, 2002 – № 4. – С. 19-28.

Гипотеза – это часть правовой нормы, закрепляющая условия ее действия – юридические факты, которые определяют правовые последствия и могут играть роль предварительного стимулятора. Стимулы могут закрепляться и в диспозициях правовых норм. Речь идет о правовых льготах, поощрениях, вознаграждениях.

Санкция – это последняя составная часть в системе правовой нормы. Они бывают двух типов: позитивные (поощрительные) и негативные. Это связано с реализацией правовых двух основных задач:

Побуждать правомерное поведение, что возможно путем поощрения законопослушных граждан;

Бороться с правонарушениями, предупреждая их путем применения меры государственного принуждения.

Следует обратить внимание на то, что санкции наряду с наказанием предусматривает и поощрение. Стимулирование является положительной стороной санкции, которая составляет составную часть правовой системы.

Суть заключается в том, что правовые стимулы нужно грамотно сочетать с правовыми ограничениями, не только побуждая к социально-полезным деяниям, но и сдерживая деяния социально-вредные, наносящие ущерб интересам отдельной личности, коллектива, государства и всего общества. Стимулирование дееспособно тогда, когда у субъекта права существует альтернатива, т.е. право выбора различных вариантов поведения.

Рамки дозволенного поведения субъектов устанавливают элементы механизма правового регулирования, определяемые термином «правовое ограничение». Правовые ограничения обозначают сферу возможного поведения, внутри которой субъект может свободно реализовывать свою правоспособность при наличии соответствующих юридических фактов.

Системный подход при решении теоретических и практических задач, связанных с классификацией ограничений прав, существенно упрощается при предварительном анализе отдельных аспектов. Большинство юристов используют классификацию правовых ограничений, предложенную А.В. Малько¹⁴⁷.

Указанная классификация, ее основные положения, вкратце представляются в следующем виде:

в зависимости от элемента структуры нормы права можно выделить юридический факт-ограничение (гипотеза), обязанность, запрет, приостановление, наказание (санкция);

в зависимости от отраслевой принадлежности выделяют конституционные административные, уголовные и подобные ограничения;

в зависимости от объема правовые ограничения делятся на полные (ограничения дееспособности детей) и частичные (ограничение дееспособности несовершеннолетних в возрасте от 14 до 18 лет);

---

¹⁴⁷ См.: Матузов Н.И., Малько, А.В. Теория государства и права// Учебник для вузов.– Саратов, 2004. – С. 84

в зависимости от времени действия выделяют постоянные (установленные законом избирательные ограничения) и временные (обозначенные в акте о чрезвычайном положении) ограничения;

в зависимости от содержания выделяют материально-правовые (лишение премии) и морально-правовые (выговор) ограничения.

Правовые ограничения вводят деяния индивидов в ограниченные рамки, уменьшают их возможности до юридически и социально требуемого состояния, выступая, таким образом, в качестве компонента правовых средств, инструмента, обеспечивающего достижение поставленных правом целей.

Нельзя сказать, что ограничения это прямо таки ограничения, которые лишают участников правовых отношений всех прав и возможностей. Всегда в общество установлений каких-то ограничений рассматривается с отрицательной точки зрения несмотря на то, что все делается во благо обществу. Ведь установление ограничений делается для того, чтобы оградить людей от совершения какого-либо противоправного деяния. Другое дело, когда лицо психически невменяемый и его ограждают от общества путем помещения его в психологическую больницу. Был известен случай, когда жена отрезала пьяному мужу половой орган, после долгих насильственных издевательств мужа. В итоге, суд признал ее психически невменяемой в связи с тем, что она долго подвергалась насилию и издевательствам, однако муж тоже был признан невиновным, присяжные посчитали, что он таким образом удовлетворял свои физические потребности и в этом нет ничего незаконного, он ведь пошел к своей жене, а не нападал на других детей.

Отдельно необходимо отметить, что не разработанность теории правовых средств усложняет юридическую деятельность, уменьшает эффективность и объективность правового регулирования посредством воспитательной функции права. В настоящее время не исчезла потребность в выработке механизма ограничения прав с обеспечением реальной возможности защиты права индивида от попыток необоснованного и неправомерного установления определенных ограничений. Необходимо выработать систему обеспечения законного и обоснованного установления, реализации и применения правовых ограничений.

Для этого следует унифицировать терминологию, привести ее в соответствие с международными стандартами и современными разработками, выработать систему дополнительных критериев, обеспечивающих соответствие ограничений прав и свобод человека их целям. В правотворческом, правоприминительном и интерпретационном процессах важно учитывать диалектику взаимоотношений целей и средств, которая носит характер двусторонней детерминации.

Используя конкретные правовые средства, сопоставлять их необходимо таким образом, чтобы в своем взаимодействии они увеличили юридическую силу и привели бы к более эффективным социальным итогам. Таким образом, при выборе средства важно учитывать его возможности вступить соответствующим образом во взаимосвязь с другими средствами.

Также на эффективность правового регулирования оказывают влияние и другие факторы.

С одной стороны, дифференциация государственной власти приводит к усложнению системы целей в обществе, с другой стороны усложняется и законотворческий процесс, в который все больше включается соответствующая система «сдержек и противовесов», где и президент, и судебная власть, в частности Конституционный суд РТ, могут повлиять на устанавливаемые в нормативных актах цели и средства.

Следует сделать вывод, что проблематика, указанная Малько А.В., актуальна в области правовых средств, свойственных воспитательной функции права. Термин «правовые средства» действительно до сих пор требует некоторых исследований, как на общетеоретическом уровне теории права, так и на уровне изучения правовых средств, свойственных функциям права.

Правовые средства, характерные воспитательной функции права, являются важной, но недостаточно учитываемой, категорией, обозначающей существенную правовую реальность: определенные инструменты и деяния субъектов в целях достижения конкретного результата. Только при тщательном изучении данных сложных феноменов, упорядочении знаний о них, адекватном и качественном использовании в юридической сфере можно надеяться на повышение эффективности воспитательной функции права, что позволяет выйти на новый уровень развития правовой формы.

Изучив функции права, автор пришел к выводу, что назначение и ценность права в обществе состоит в регулировании, упорядочении общественных отношений. Регулирующее свойство выражается в функциях права. Рассмотрев социальные функции права, можно сделать вывод, что функции права вытекают не только из его юридической сущности, но и из социальной природы. Это основные направления регулирующего воздействия права. Воспитательная функция выражается в формировании у участников общественных отношений убежденности в справедливости предлагаемого порядка правового регулирования, в необходимости строить свое поведение в соответствии предписаниям правовых норм. В тоже время воспитательная функция представляет собой результат способности права выражать идеологию определенных классов и социальных сил и его возможность оказывать влияние на мысли и чувства граждан. Поэтому одной из главных задач воспитательной функции права является воспитание высокого правосознания, формирование стимулов правомерного поведения у граждан. В праве выражаются передовые, гуманные, соответствующие интересам личности предписания, в результате чего оно получает психологическую поддержку с момента издания правовой нормы. Конечно же установление каких-либо ограничений не является самым приятным для лиц, которые хотят свободы, воли в своих действиях. Многие люди под демократией понимают свободу, но та демократия, которая у них в представлениях и демократия настоящая знатно отличаются друг от друга. Совершая какие-либо действия, люди

оправдываются демократией, но не стоит путать демократию со свободной волей действий, при том что лица, участвующие в правоотношениях совершают также и те деяния, которые далеко не предусмотрены в демократии и абсолютно не сочетаются со словом свобода. Потому как права человека заканчиваются там, где начинаются права другого человека, поэтому не стоит преступать эту границу.

Вместе с тем правовые требования, не отражающие желаний и настроений людей, получают их негативную оценку и не находят поддержки в их сознании. Естественно не были известны случаи, когда установление каких-либо ограничений имеется ввиду правовых положительно принимались сознанием граждан в отношении, которых они устанавливались. Однако, следует отметить, что законы являются для всех одинаковыми, что для граждан, что для лиц их принимавших и установивших. Установление ограничений всегда связано с ограничениями прав граждан, определения границ дозволенного и запрещенного. В таких случаях воспитательная функция права не достигает своей цели. Тем самым воспитательная функция способствует повышению авторитета права и закона, обеспечению незыблемости прав и свобод граждан, преодолению противоречий и сближению права и морали, укреплению законности и правопорядка, формированию правового государства. Хотя воспитательная функция и не является основной функцией права, ей принадлежит важная роль в системе функций права, в общем механизме правового воздействия. Все рассмотренные функции права в гармоничном взаимодействии выражают многосложный процесс правового регулирования и правового воздействия.

Почему-то воспитательной функции не присуждают роль основной функции, по моему мнению она является основной функцией юридической ответственности на ряду с карательной, поскольку после применения карательной функции, которая применяется в целях наказания виновного, а если учитывать, что наказание назначается в целях исправления виновного лица, которая осуществляется посредством применения воспитательной функции и только после ее применения проявляется порядок и эффективность воспитательной функции. В местах лишения свободы, т.е. после назначения наказания осужденному и в процессе отбывания наказания осужденным к ним применяются различные меры воспитательного характера, которые назначаются в целях исправления осужденного.

В юридической литературе существует понятие маргинального поведения, т.е. исключение из деяний противоправных поступков из-за страха быть привлеченным к ответственности. Следует указать, что обеспечение прав и свобод граждан осуществляется не самым легким способом, для этого нужно проделать огромный путь к становлению правового государства, где граждане воздерживаются от совершения правонарушений не из-за страха быть привлеченным к ответственности, а из-за того, что лицо в действительности не совершает правонарушения из-за уважения к закону.

Помимо понятия, признаков воспитательной функции права в предмет исследования входит так же вопрос о месте воспитательной функции в системе иных функций права.

Подходы к классификации функций права носят дискуссионный характер, что обусловлено объективной сложностью предмета исследования.

В юридической науке вопрос о классификации функций права, несмотря на довольно детальную проработку в прошлом в настоящее время, с учетом социально правовых реалий требует существенных уточнений. Эта необходимость диктуется во-первых, существенной сменой социальных приоритетов во-вторых объективно-научной потребностью связанной с поступательным движением юридической науки.

Во второй половине XX века многие исследователи уделяли этой теме достаточно места в своих работах, отмечая, что правильная научная классификация функций права, предполагает необходимость учета основных направлений действия права на общественные отношения, специфику этих направлений и зависимость от нее способов организации правом общественных отношений.

С.С. Алексеев предложил рассматривать функции в трех основных плоскостях: в рамках всего общественного организма, в пределах государственно-правовой части надстройки и в границах «самого» права¹⁴⁸.

В соответствии с этим он выделяет общесоциальную функцию, выражающую роль права во всей системе общественных отношений (управленческая функция). Социально-политические выражают социально-политическое содержание правового регулирования, причем, по его мнению, государство и право, выступающие как единые средства политического властвования, выполняют в общем совпадающие функции.

Специально-юридические функции выражают своеобразие права и сводятся к регулятивной и охранительной.

В литературе зарубежных социалистических стран ученые высказывали следующие суждения:

Л. Лотце различает шесть функций: организационную, регулируемую, директивную, защитную, идеологическую, оценочную и стимулирующую¹⁴⁹.

По мнению И. Вагнера, право выполняет регулируемую, охранительную, воспитательную, функции¹⁵⁰.

В более широком плане система функции права освещалась Т.Н. Радько¹⁵¹. Он предлагает в зависимости от различных критериев классификации следующий вариант систематизации функции права:

$\frac{3}{4}$ основные собственно юридические, и не основные: основные, социальные и не основные социальные функции;

¹⁴⁸ См.: Алексеев С.С. // Общая теория права. — М.: Юридическая литература, 1982 — С. 187.

¹⁴⁹ Lotze L. Die Funktionen des sozialistischen Rechts. - Staat und Recht, 1978. № 5.

¹⁵⁰ Wagner I. Zum Problem der Funktionen des sozialistischen Rechts. - Staat und Recht, 1978.

¹⁵¹ См.: Радько Т. Н. Основные функции социалистического права. Волгоград, 1970. — С.23.

¾ применительно к системе права - общеправовые, межотраслевые, отраслевые, функции правовых институтов и норм права.

Воспитательная функция права в приведенной классификации занимает место среди основных социальных функций, выделенных по направлениям действия, права на сферы общественной жизни.

Классификация функций права, предложенная Т.Н. Радько еще в 60-е годы XX века, с небольшими изменениями сохранила свою актуальность по сей день, хотя имеет оппонентов.

М.И. Байтин отрицает отнесение воспитательной функции к социальным, указывая на то, что все функции права социальные и указанная функция не направлена на духовную сферу отношений (её объект он, впрочем, не называет)¹⁵².

Социальный характер всех функций права следует признать, но воспитательная функция права отнесена к социальным по признаку проявления именно воспитательного компонента сущности права, а не её юридических составляющих.

В.П. Реутов пишет, что выделение основных социальных функций определяется соответствующими сферами общественной жизни. Но экономику, политику, идеологию, воспитание «нельзя рассматривать в качестве направлений воздействия на общественные отношения, ибо их наличие определяется не спецификой такого воздействия, а спецификой структуры общественной жизни».

Отсюда, считает автор, «при определении функции права нужно ограничиваться указаниями на то, что функция - это направление воздействия на общественную жизнь»¹⁵³.

Ю.Г. Ткаченко оспаривает разделение функций права на юридические и социальные поскольку при анализе первых «рассматриваются не направления воздействия, а способ, при помощи которого организуются отношения в любой сфере социальной жизни»¹⁵⁴.

Л.П. Барнашева так же указывает, что право является одним из элементов системы нормативного регулирования, осуществляет регулятивную функцию наряду с моралью, корпоративными нормами, традициями, обычаями «поэтому с позиции нормативного упорядочения регулятивная функция права также носит социальный характер. В силу этого деление функций права на специально юридические и социально-политические условно, но этого по-видимому не избежать, так как в противном случае практически невозможно построить единую систему функции права»¹⁵⁵.

---

¹⁵² См.: Байтин М.И. О принципах и функциях права: новые моменты / М.И. Байтин// Известие вузов. Правоведение, 2000. – №3. – С. 8-15.

¹⁵³ См.: Реутов, В.П. Теоретические вопросы систематизации советского законодательства / В.П. Реутов. – М., 1962. – С.43.

¹⁵⁴ См.: Ткаченко, Ю.Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ткаченко Ю.Г. – М.: Юрид. лит., 1980. – 176 с.

¹⁵⁵ См.: Барнашева Л. П. Воспитательная функция права развитого социализма. автореф.... уч. ст. канд. юрид. наук. М., 1981.

Приведенные контраргументы относительно единой системы функций права мы попытаемся разрешить в ходе дальнейших рассуждений.

Интересна попытка классификации функций права, предложенная М.И. Байтиным. Её критериями он называет характер и цели действия права на общественные отношения.

По характеру он выделяет регулятивную, которая в сочетании с другим критерием получает практическое воплощение в трёх основных собственно-юридических функциях: регулятивно-статической, регулятивно-динамической и регулятивно-охранительной. Используя тот же подход, воспитательную он относит к основным не собственно юридическим, впрочем, соединяя воспитательное и идеологическое действие права.

Далее М.И. Байтин вводит такой критерий, как сфера общественных отношений подпадающих под функциональное действие права. На основании его он выделяет производные от основных функции: общие – экономическую, политическую, социально-культурную; частные – экологическую, налоговую и др.

Итак, во-первых, исследуемая функция в одних случаях носит название воспитательной. (Т.Н. Радько, И. Вагнер), в других отождествляется с идеологической (Алексеев С.С., Л. Лотце). Во-вторых, она занимает самостоятельное место в системе социально-политических функций права (Т.Н. Радько, С.С. Алексеев), либо рассматриваются в одном ряду с иными его функциями, в частности, регулятивной и охранительной. (Л. Лотце, И. Вагнер, М.И. Байтин) и входит в разряд общеправовых, либо основных не собственно-юридических.

Указанные исследователи в качестве критерия классификации функции права использовали социальную ценность и социальное назначение права, объективную направленность для его социальных функций и его внутреннюю природу для специально юридических, цели и задачи права, характер и цели его действия. Единый критерий классификации не выработан до сих пор.

Вероятно в качестве единого критерия классификации функций права следует исходить из их природы, т.е. анализа элементов сущности права, проявляясь во вне которые и образуют те или иные функции.

Исходя из этого оправдано выделение собственно-юридических функций и иных, которые названы социальными (пусть даже условно) с дальнейшей их дифференциацией на виды в зависимости от самых разных критериев в зависимости от целей исследования.

Необходимо сказать, что разделение функций на виды носит лишь гносеологический характер и не меняет сути явления. Исходя из этого спор о критериях и подходах к построению системы функций права носит риторический характер. Принципиальным при этом следует признать лишь научную строгость в выборе средств познания и объективность при оценке результатов познавательной деятельности.

В литературе отмечалось, что собственно юридические функции так же затрагивают в процессе своей реализации сознание людей, но

оказывают на него побочное воспитательное воздействие, тем самым, характеризуя не воспитательную функцию права, а его воспитательную роль.

Смещение (этих позиций) воспитательной роли и воспитательной функции права допускал В.П. Реутов. Автор считает главным критерием вычленения воспитательной функции права в самостоятельный вид, её объект – сознание людей и в силу этого полагает, что «сущность воспитательной функции права заключается в воздействии (в процессе регулирования правом всех сфер общественной жизни) на сознание». Поэтому воспитание правом имеет место при реализации не только идеологической и политической функции права, но и правового регулирования.

Регулируя, охраняя общественные отношения, осуществляя экономическую, политическую, идеологическую функцию, право не может избежать влияния на сознание, но делает это, как нам представляется в соответствии с целями, способами, методами осуществления названных функций. В этом случае сознание выступает не как их специальный объект, а как переходный этап, через который преломляется их воздействие на общественные отношения, либо на конкретную область социальной жизни.

Сознание же, как объект воспитательной функции выступает в ином качестве. Эта мысль нашла выражение в положении, выдвинутом Л. Лотце. Он пишет, что право оказывает влияние на общественное и индивидуальное сознание с помощью всех функций. Однако его идеологическая и оценочная функция выполняет специфическую роль в процессе формирования убеждений и вытекает за рамки правового регулирования. Она направлена непосредственно на формирование правового сознания.

На взгляд автора данной работы, право оказывает воспитующее действие на общественное сознание, реализуя часть своей сущности, а именно способность при взаимодействии с активным сознанием приводить к качественным изменениям в последнем в соответствии с целями общественного прогресса.

При этом не важно в рамках реализации воспитательной функции либо иной происходит такое взаимодействие, поскольку воспитательный компонент сущности права един и нет необходимости его дифференциации на воспитание, в рамках исследуемой функции, и воспитующее действие при реализации других функций, пусть даже и под названием «воспитательной роли права».

Воспитательная функция права относясь к его социальным функциям, выражает способность права воздействовать в определенном направлении, с заранее заданными целями на объект воспитательного воздействия – сознание индивидов, в том числе и вне пределов правового регулирования.

Регулятивная и охранительная функции права выражают основные направления его воздействия на общественные отношения посредством специфических форм и методов.

Регулятивная функция направлена на закрепление и развитие общественных отношений в целях формирования гражданского общества и построения правового государства, а охранительная обеспечивает охрану общественных отношений во всех областях хозяйственной, политической и культурной жизни. Охранительное воздействие права не ограничивается только задачей охраны общественных отношений.

При анализе взаимосвязи воспитательной и охранительной функций следует исходить из того, что воспитание достаточного уровня правосознания неосуществимо как без устранения негативных явлений, имеющих место в общественном сознании (стереотипы, шаблоны и т.д., нигилизм, инфантилизм) так и безупречной юридической практики, в том числе и правоохранительной деятельности.

Другое направление взаимодействия охранительной и воспитательной функций права выражает специфику воспитательного воздействия юридической формы.

И охранительная и воспитательная функции являются средством разрешения объективно – возникающих противоречий в сфере общественного сознания. Государство через право имеет возможность устранять как недостатки общественного сознания, так и дефекты сознания индивидуального. Причем такое воздействие возможно в форме информационно-идеологической, и конкретными правовыми средствами.

На отраслевом уровне охранительные нормы содержат достаточно механизмов воспитательного действия, дифференцированных в зависимости от категории правонарушителей которым адресованы эти нормы.

Социальные функции права также тесно связаны между собой. И в тоже время экономическая, политическая, идеологическая и воспитательная функции отличаются друг от друга по характеру задач, стоящих перед ними.

Экономическая и политическая функции объектом своего воздействия имеют экономическую и политическую сферы общественной жизни. Ранее утверждалось, что в социальных функциях приоритет принадлежит экономической функции, т.е. содержание всех функций права, в конечном счете, определяется экономическими условиями существования общества.

Экономический фактор в жизни общества нельзя недооценивать, но право, имея определенную зависимость от экономического строя общества, обладает определенной самостоятельностью. Более того, в недавнем прошлом государство, используя право в качестве средства, активно регулировало и определяло направление экономических отношений. В настоящее время произошли существенные изменения сферы государственно-правового влияния на экономику, статья 12 Конституции РТ гарантирует свободу экономической деятельности, рамки которой ограничены опять же правовыми средствами¹⁵⁶.

---

¹⁵⁶ См.: Конституция Республики Таджикистан от 6.11.1994 г. (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003 г., от 22.05.2016г.)

Действие политической функции направлено на регулирование политических общественных отношений. Она показывает значение права в закреплении политической системы общества, системы осуществления государственной власти, роль права в совершенствовании институтов и принципов демократии.

Примером может служить 1 глава Конституции Таджикистана закрепляющая основы конституционного строя государства.

Право, политика, идеология, воспитание в условиях общества адекватны материальным и духовным условиям общественного развития. Одним из положений исторического материализма является утверждение о том, что политика и право связаны с экономикой через относительно самостоятельную область общественного сознания – идеологию, и характеризует тесную взаимосвязь между всеми социально-политическими функциями права.

По сей день наибольшую трудность вызывает вопрос о разграничении идеологической и воспитательной функций права. Мы выяснили, что воспитательное действие права направлено на обособленный сектор общественного сознания – правосознание, определены также цели такого воздействия.

Воспитательное действие права включает в себя идеологический аспект реализуемой в основном средствами правовой пропаганды и направленный на правовую психологию (психику).

Через воспитательную функцию права передаются ценности права, как элемента духовной культуры общества, а также навыки, правила общественного поведения, зафиксированные в юридических нормах.

Право в своем роде выполняет воспитательную функцию поскольку является регулятором общественных отношений. Следует отметить, что право еще с древних времен в виде правовых обычаев и традиций было регулятором общественных отношений, которые оказывали и оказывают воспитательное воздействие. Во многих государствах Средней Азии и Востока можно наблюдать, что не только право играет регулятивную роль общественных отношений, но и обычаи и традиции, которые передавались испокон веков от поколения к поколению до сих пор признаются и соблюдаются народом этих государств. На удивление правовые отношения многих государств, к примеру Саудовская Аравия, Марокко и ряд других мусульманских государств свято чтят мусульманские обычаи и священную книгу Коран, в котором также изложены ряд правовых ограничений – заповедей, имеющих воспитательный характер: не убей, не кради, не прелюбодействуй, не злословь, не завидуй и т.п. Хотя наказания, которые применяются к ним в случае нарушения заповедей священной книги по сравнению с наказаниями, которые применяются государством намного суровее.

К примеру обычай не может рекомендовать действия, которые право запрещает, или защищать то, что право считает обязательным. Но обычай вправе предписывать то, что согласно праву, является только рекомендуемым или дозволенным, а также запрещать то, что право

полагает порицаемым или лишь допускаемым. В результате соглашений можно, оставаясь верным исламу, внести очень существенные изменения в нормы, которые предлагает мусульманское право, но которые не считаются обязательными.

Поэтому передача социально-правового опыта, фиксируемого в праве, как идеологическом явлении – только одно из направлений воспитательного воздействия. Равно и в идеологическом воздействии права присутствует воспитательный компонент, также воздействующий на правовую психологию. Анализируя приведенную позицию, можно прийти к выводу о совпадении признаков сопоставляемых функций.

И хотя в юридической литературе чаще всего воспитательная функция права отождествляется с идеологической, более верна точка зрения тех авторов, которые их разделяют.

Недостаточная изученность вопроса о соотношении этих функций приводит к тому, что воспитательная функция права определяется как господствующее, системное направление идеологического воздействия права. Это не совсем так, но данное определение лишней раз доказывает глубокую взаимосвязь данных функций. Трудности в их дифференциации в науке связывались с тем, что указанные функции якобы имеют единый объект воздействия – духовную сферу жизни общества.

При определении верности этого мнения будем исходить из того, что право в рассматриваемом аспекте непосредственно воздействует на общественное сознание. В философской литературе вопрос о соотношении понятий «общественное сознание» и «духовная жизнь общества» по сей день не решен однозначно.

При дифференциации идеологической и воспитательной функций по объективной направленности следует иметь в виду, что последняя имеет более широкий по объему объект воздействия, т.е. ее деятельность не ограничивается только идейно-политическим воспитанием. Обладая идеологической направленностью, право оказывает и социально-психологическое воспитание, т.е. объектом воспитательной функции права являются не только идеологические общественные отношения, но и неидеологические формы общественного сознания. Именно в сфере социально-правовой психологии право осуществляет свое воспитательное воздействие, направленное на формирование уважения личности к закону.

В юридической психологии устанавливаются идеологические отношения индивидов, т.е. отношений отражающих и выражающих материальные отношения.

Идеологические отношения характеризуют интересы и ценностные ориентации социальных групп и индивидов на уровне как обыденного, так и научного сознания, отражающие их взаимное экономическое, социальное и политическое положение и их роль в данном обществе. Идеологические отношения включают представления, концепции и теории о целях и способах как отдельных индивидов и групп, так и общества в целом. В социальной системе идеологические отношения выполняют функцию

интеграции, объединяют индивидов вокруг определенных интересов, целей и способов их реализации, образуя социальный механизм связи, единства действий различных индивидов и социальных групп. В системах «идей» формируются правила и нормы отношений людей, осуществляется регулирование связи между индивидом и социальными общностями (классом, нацией и т.п.).

Поскольку формирование у членов общества высокого правосознания, воспитание уважения к праву, закону, законности, не является самоцелью воспитательной функции права, а в качестве результата предполагает социально-правовую активность воспитываемых, как характерный признак воспитания, то следует вывод, что воспитание правом выходит по сфере своего воздействия за пределы духовной жизни общества. Тем самым воспитательная функция и по этому основанию отличается от идеологической, влияние которой не выходит за границы этой области.

Однако в науке неоднократно доказывалось и их различие. «Любое право является выразителем определенных идей, и более того, определенного социального мировоззрения и в этом качестве идеологически воздействует на общественное сознание в целом, так и на индивидуальное».

Прежде чем углубляться в намеченный контекст, следует отметить, что исследования в этом направлении производились в условиях господства государственно-партийной системы, где идеология занимала важнейшее место. Поэтому как это нетрудно заметить идеологический фактор в научных трудах тех лет присутствует даже в ущерб научной объективности. Е.Л. Слюсаренко являющаяся бесспорным сторонником разделения названных функций, анализируя их объекты, пишет: «... как таковых ни идеологических, ни воспитательных сфер общественной жизни нет, но идеология занимает одно из центральных мест в духовной жизни нашего общества»¹⁵⁷.

Конституция РФ в ст. 13 закрепляет идеологическое многообразие и говорит, что ни какая идеология не может устанавливаться в качестве государственной, или обязательной. Это конституционное положение воплощено в жизнь как одно из не многих. Массовая деидеологизация общества кроме положительных сторон имеет и неблагоприятные последствия в виде духовного вакуума, массовых нигилистических тенденций в сознании и т.д.

В настоящий момент отечественное позитивное право воплощает в себе основные общечеловеческие правовые стандарты, дает необходимые гарантии защиты прав и свобод личности и провозглашает их обеспечение. Мировой социально-правовой опыт человечества за долгую историю его развития, закрепленный в общепризнанных международно-правовых документах стал частью российской правовой системы.

---

¹⁵⁷ См.: Слюсаренко, Е.Л. Воспитательная роль социалистического права и роль ОВД в ее реализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Евгений Леонидович Слюсаренко. – Киев, 1982. – 23 с.

Идеологическое воздействие права сейчас как никогда актуально в связи с признанием в качестве ориентиров идеалов правового государства и необходимостью создания гражданского общества. Приобщение к социально-политическим ценностям на уровне массового сознания должно стать дополнительным направлением действия права и весомым элементом во внутренней политике государства.

Воспитательное действие права в идеологическом аспекте является одним из средств преобразующего, политического, морального влияния самого права на общественное сознание. Через свою воспитательную функцию право трансформирует политические, идеологические, моральные ценности, носителем которых оно выступает.

В воспитательном воздействии права происходит превращение этих ценностей, социально-правового опыта из объективной, социально-предметной формы, в форму индивидуально-психологическую, субъективную.

По объективной направленности идеологическую и воспитательную функции права разграничить, возможно лишь с известной долей условности, поскольку объектом воздействия последней являются и идеологические общественные отношения. Идеология выступает и условием и целью.

Целью, поскольку невозможно достичь надлежащего воспитательного эффекта в правовой сфере, если не стремиться к формированию правового сознания на уровне идеологии всего общества.

Условием, поскольку невозможно осуществить задачи воспитания правом, не учитывая идеологических процессов, происходящих в обществе. Поэтому некоторые исследователи склоняются к мысли о тождестве этих функций и объединяют их в единую идеологическо - воспитательную функцию права.

Эта точка зрения на наш взгляд наиболее адекватно отражает сегодняшнее состояние идеологической и воспитательной функций права, таким образом мы подтверждаем первоначальный вывод об их тождестве при некоторых различиях.

Тем не менее при построении правового государства с учетом исторически сложившегося отечественного менталитета, негативного отношения большей части населения к правовым институтам, идеологическое влияние права необходимо.

Общественные ценности цивилизационного масштаба, содержащиеся в правовой форме должны быть востребованы. Идеалы правового государства, права личности, юридические гарантии их осуществления должны из сферы позитивного права перейти в народное правосознание и через него стать неотъемлемой частью жизни каждого человека.

Т.Н. Радько писал, что если та или иная сфера общественной жизни становится основной, общезначимой, то оказывается правомерным ставить вопрос о существовании соответствующей социальной общеправовой функции.

На наш взгляд в настоящее время необходимо ставить вопрос о выделении и детальной разработке идеологической функции права применительно к современной политико-правовой действительности.

Немалый научный интерес вызывает и вопрос о соотношении воспитательной функции права с воспитательными функциями отраслей права.

При соотнесении воспитательной функции права и отраслевой воспитательной функции следует исходить из того, что право подразделяется на отдельные структурные образования, каждое из которых играет самостоятельную роль не только в правовом регулировании, но и воспитательном процессе.

Воспитательная функция права и воспитательные функции отраслей соотносятся не как часть и целое, а как взаимосвязанные функции.

Согласованность воспитательной функции права и воспитательных функций его отраслей обуславливаются такими объективными факторами как системность права, единство государственной воли выраженной в позитивном праве. Их объединяет общность целей, которое определяет и единство содержания правового воздействия на сознание и поведение масс. Содержание воспитательной функции права выражается в воспитательных функциях его отраслей, но последние, будучи относительно самостоятельными, по отношению к ней, наполнены более конкретным содержанием.

Если воспитательная функция права является более общей и направлена на воспитание правового сознания всех граждан государства, то отраслевые воспитательные функции, обладая меньшей общностью, способствуют формированию правового сознания в сфере общественных отношений, регулируемых конкретной отраслью права.

Список использованных литератур:

1. Алексеев С.С. // Общая теория права. — М.: Юридическая литература. — 1981. — 361 с.
2. Барнашева Л. П. Воспитательная функция права развитого социализма. автореф.... уч. ст. канд. юрид. наук. М., 1981. — 23 с.
3. Байтин М.И. Функции права. Теория государства и права: Курс лекций/ Под ред. Матузова Н.И. и Малько А.В. 2-е изд., перераб. и доп.— М.: Юристъ, 2001. — 245 с.
4. Ведяхин В. М., Ведяхина К. В. Понятие и классификация принципов права.. // Право и политика, 2002. — 24 с.
5. Конституция Республики Таджикистан от 6.11.1994 г. (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003 г., от 22.05.2016г.)
6. Матузов Н.И., Малько А.В. // Теория государства и права //Учебник.— 2004. — 245 с.
7. Радько Т. Н. Социальные функции советского права. Волгоград, 1971.—167 с.
8. Реутов В. П. О функциях права и правового регулирования. Актуальные проблемы советского государства и права. М., 1974. — 208с.

9. Слюсаренко И. Л. Воспитательная роль социалистического права и роль ОВД в ее реализации. Автореф...уч. ст. канд. юрид. наук. Киев, 1982.– 31 с.

10. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений. М., 1980. – 176 с.

11. Lotze L. Die Funktionen des sozialistischen Rechts. - Staat und Recht, 1978. № 5.

12. Wagner I. Zum Problem der Funktionen des sozialistischen Rechts. - Staat und Recht, 1978.

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

**НАМОЯНДАГӢ ҲАМЧУН ШАКЛИ ИФОДАИ
СОХИБИХТИЁРИИ ХАЛҚ**

Олимзода Давлатмурод Абдулхайр,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, номзади
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел: (992) 939377772
E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

Мушовири илмӣ: Гадоев Б.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи конститусионии ДМТ

Муқарриз: Саидмухторов А.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои намояндагӣ ҳамчун шакли ифодаи соҳибхитӣрии халқ таҳлил гардидааст. Чӣ тавре, ки маълум аст, бо бадаст овардани истиқлолият Тоҷикистон роҳи бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва демократиро интиҳоб намуда, арзишҳои асосии ин давлатро ҳам дар Конститутсияи кишвар ва ҳам дар қонунгузори соҳавии он инъикос намуд. Соҳибхитӣрии халқ – молики ҳақиқии воситаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ будани халқро мефаҳмонад. Худ аз худ эълон гардидани соҳибхитӣрии халқ ҳатто дар дараҷаи конститусионӣ ҳанӯз комилҳуқуқи ӯро таъмин карда наметавонад. Фақат дар заминаи мустақилии иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ халқ метавонад, озодона идоракунии қорҳои давлат ва ҷамъиятро ташкил намояд. Мақомоти намояндагӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсия ва қонунҳо амал мекунанд, ҷаъолияти худро на дар алоҳидагӣ, балки дар робитаи зич ҳам бо интиҳобкунандагон ва ҳам бо дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллии ба амал мебароранд. Мазмуни низоми намояндагии аҳоли, ба фикри мо, дар баробари гуфтаҳои боло, инчунин механизмҳои назорати интиҳобкунандагонро аз болои ҷаъолияти вакилони мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ низ дарбар мегирад. Соҳибхитӣрии халқ ҳамчун волият ва умумияти ҳокимияти халқ нисбат ба дигар намудҳои соҳибхитӣрӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Зеро маҳз дар заминаи ҳамин навъи соҳибхитӣрӣ табиати демократии давлат ҳифз гардида, ҳуқуқу озодиҳои инсон таъмин гашта, мавқеи халқ ҳамчун

субъекти комилхукуки идораи давлат собит мегардад. Соҳибхитиёрии халқ аз худи халқ сарчашма гирифта, барои идораи халқ равона шудааст. Ин ҳокимияти комилан халқист. Нақши халқ дар ташкили ҳокимияти давлатӣ, дар таҳияи санадҳои барномавӣ, дар таълифи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ калон аст.

Ҳокимияти халқ аз худи халқ сарчашма гирифта, дар радифи зиндагии мардум амалӣ мешавад. Соҳибхитиёрии халқ заминаи ташкил ва татбиқи ҳокимият аст, ки аз фаъолияти васеи ташкилӣ ва қудратбахшии халқ оғоз гардида, ба ҳалли масъалаҳо ва ҳимояи манфиатҳои мардумӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: Намояндагӣ, соҳибхитиёрӣ, ҳуқуқ, Конститутсия, давлат, шакл, шахрвандон, масъала, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷомеаи ҷаҳонӣ, замони муосир, интихоби, кафолат, ҳимояи ҳуқуқу озодии инсон, нақш, судҳои умумӣ, судҳои иқтисодӣ, суди Конститусионӣ, ҳокимияти судӣ, ваколатдор, манфиати давлат, ташкилоту муассиса, қонуният, адолат, қонуни конститусионӣ, вазифаҳои суд, таъмин, волоият, қаламрав, ҷумҳурӣ, ҳифз, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, мақомот, Прокуратура, ғайрисудӣ, шахсон, мансабдор, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, халқ.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО КАК ФОРМА ВЫРАЖЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ НАРОДА

Олимзода Давлатмурод Абдулхайр,
Академия государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, дотсент кафедры права и
сравнительного правоведения, кандидат
юридических наук.
Тел: (992) 939377772
E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

Научный консультант: Гадоев Б.С., доктор юридических наук, профессор
Рецензент: Саидмухторов А.А., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье анализируются вопросы представительства как формы выражения народного суверенитета. Как известно, после обретения независимости Таджикистан избрал путь построения правового демократического государства и отразил основные ценности этого государства как в Конституции страны, так и в ее отраслевом законодательстве. Суверенитет народа означает, что народ является реальным собственником социальных, экономических и политических средств. Самопровозглашение народного суверенитета даже на конституционном уровне еще не может обеспечить его полных прав. Только на основе экономической, социальной и политической самостоятельности народ может свободно управлять делами государства и общества. Представительные органы, действующие на территории

Республики Таджикистан в соответствии с Конституцией и законами, действуют не обособленно, а в тесном взаимодействии с избирателями и другими органами государственной власти и местного самоуправления. На наш взгляд, в содержание системы представительства населения, наряду с вышеперечисленными, входят также механизмы контроля избирателей за деятельностью представителей представительных органов государственной власти и органов местного самоуправления. Суверенитет народа как верховенство и всеобщность власти народа занимает ключевое положение по сравнению с другими видами суверенитета. Потому что именно на основе этого типа суверенитета защищается демократический характер государства, обеспечиваются права и свободы человека, утверждается положение народа как полноправного субъекта государственного управления. Суверенитет народа исходит от самого народа и предназначен для управления народом. Это полностью народная власть. Велика роль народа в организации государственной власти, в разработке программных документов, в разработке нормативно-правовых документов.

Ключевые слова: Представительство, суверенитет, закон, конституция, государство, форма, граждане, вопрос, Республика Таджикистан, международное сообщество, современность, избрание, гарантия, защита прав и свобод человека, роль, общие суды, хозяйственные суды, конституционный суд, судебная власть, уполномоченный, интересы государства, организации и учреждения, законность и правосудие, конституционное право, обязанности суда, безопасность, суверенитет, территория, республика, защита, социальная, экономическая, политическая, органы власти, прокуратура, внештатные судебные, физические лица, должностные лица, общественные объединения, население.

REPRESENTATION AS A FORM OF EXPRESSION OF PEOPLE'S OWNERSHIP

Olimzoda Davlatmurod. Abdulkhair,
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan,
associate Professor of the Department of
Law and Comparative Law, Candidate of
Legal Sciences
Phone: (992) 9393 7772
E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

Scientific advisor: Gadoev B.S., doktor of legal Sciences, associate Professor

Reviewer: Saidmukhtorov A.A., candidate of legal Sciences, associate Professor

Annotation: This article analyzes the issues of representation as a form of expression of people's sovereignty. As it is known, after gaining independence, Tajikistan chose the way of building a democratic state based on law and

reflected the main values of this state both in the Constitution of the country and in its branch legislation. The sovereignty of the people means that the people are the real owners of social, economic and political means. Self-declaration of the people's sovereignty, even at the constitutional level, still cannot ensure their full rights. Only on the basis of economic, social and political independence, the people can freely manage the affairs of the state and society. Representative bodies acting in the territory of the Republic of Tajikistan in accordance with the Constitution and laws do not work separately, but in close cooperation with voters and other bodies of state power and local self-government. In our opinion, the content of the population representation system, along with the above, also includes the mechanisms of voter control over the activities of the representatives of the representative bodies of state power and local self-government bodies. The sovereignty of the people as the supremacy and generality of the power of the people occupies a key position compared to other types of sovereignty. Because it is on the basis of this type of sovereignty that the democratic nature of the state is protected, human rights and freedoms are ensured, and the position of the people as a full-fledged subject of state administration is confirmed. The sovereignty of the people originates from the people themselves and is intended for the administration of the people. This is completely people's power. The role of the people in the organization of state power, in the development of program documents, in the drafting of normative legal documents is great.

Keywords: Representation, sovereignty, law, constitution, state, form, citizens, issue, Republic of Tajikistan, international community, modern times, selection, guarantee, protection of human rights and freedom, role, general courts, economic courts, constitutional court, judicial authority, authorized, the interest of the state, organizations and institutions, legality and justice, constitutional law, duties of the court, security, sovereignty, territory, republic, protection, social, economic, political, authorities, Prosecutor's Office, non-judicial, individuals, officials, public associations, people.

Бо ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон роҳи бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва демократиро интихоб намуда, арзишҳои асосии ин давлатро ҳам дар Конститутсияи кишвар ва ҳам дар қонунгузори соҳавии он инъикос намуд. Махсусан дар ин замина ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон – ҳамчун яке аз принсипҳои муайянкунандаи волияти қонун ҷой дорад¹⁵⁸.

Дар илмӣ ҳуқуқи конститусионӣ мафҳуми «соҳибхитиёрии халқ», «пурраҳокимиятии халқ», «ҳокимиятдории комили халқ» ҳаммаъно мебошанд. Соҳибхитиёрии халқ – молики ҳақиқии воситаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ будани халқро мефаҳмонад. Худ аз худ эълонгардидани соҳибхитиёрии халқ ҳатто дар дараҷаи конститусионӣ ҳанӯз комилҳуқуқии ӯро таъмин карда наметавонад. Фақат дар заминаи мустақилии иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ халқ метавонад, озодона

---

¹⁵⁸ Ниг: Раҳмонова, О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане (1917–2011 гг.). [Текст: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12 00 01 – теория и история права и государства; история политических и правовых учений / Озода Эмомалиевна Раҳмонова. – Душанбе, 2012. – 26 с.

идоракунии корҳои давлат ва ҷамъиятро ташкил намояд. Соҳибхитиёрии халқ бо асосҳои демократии сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ ва татбиқи ҳақиқии онҳо вобаста аст¹⁵⁹.

Мақомоти намояндагӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсия ва қонунҳо амал мекунад, фаъолияти худро на дар алоҳидагӣ, балки дар робитаи зич ҳам бо интиҳобкунандагон ва ҳам бо дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ба амал мебароранд. Чи тавре, ки Б.Н. Чичерин қайд менамояд, намояндагии халқ бояд кушиш намояд, ки корҳои давлатӣ бо иштироки бевоситаи он дар муҳокима ҳал карда шаванд. Дар баробари ин, таъсири мақомоти намояндагӣ ба рафти муҳокима бояд чунон васеъ бошад, то ин, ки дар ҷамъият низоми ҳокимияти намояндагӣ (парламентӣ) барпо карда шавад¹⁶⁰.

Чӣ тавре, ки А. Имомов қайд менамояд, соҳибхитиёрии халқ ҳамчун падидаи ҳуқуқию сиёсӣ ва татбиқи он бо масоиле алоқаманд аст, ки онҳо тафовути объективӣ ва субъективии байни иродаю манфиатҳои воқеии халқ ва шаклҳои амалигардонии онҳоро инъикос менамоянд. Дар ин ҷо ба ин масъалаҳо таваққуф накарда, бояд қайд кард, ки ин зиддиятҳо ба низоми сиёсии бисёр ҷомеаи ҳозира хосанд¹⁶¹.

Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки низоми ҳокимияти намояндагӣ як низоми давлатӣ-ҳуқуқии идоракунии мебошад, ки дар он ба парламент нақши пешбаранда ё муҳим дар баробари Ҳукумат ва Президент вогузор шудааст. Ин дар раванди қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ маҳаки асоси башумор меравад.

Дар ин робита А.И. Ким қайд менамояд, ки намояндагии халқ як ниҳоди давлатӣ-ҳуқуқӣ буда, демократияи намояндагӣ ҳамчун яке аз шаклҳои дастраси фаъолияти давлатӣ, ки дар он иштироки шаҳрвандон дар корҳои давлатӣ тавассути мақомоти интиҳобии давлат, ки намоянда эътироф шудааст, таъмин карда мешавад¹⁶².

Ҳамин тариқ, ба андешаи Б.А. Страшун мазмуни низоми намояндагии аҳоли муносибатҳои байни намояндагон ва намояндагӣ, муносибатҳои байни мақомоти намояндагии аҳоли бо дигар мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муносибатҳои дохилиташкилӣ дар доираи мақомоти намояндагии ҳокимиятро дар бар мегирад¹⁶³.

Дар ин бобат бо Г. Граф ва Г. Зейлер, ки дуруст қайд кардаанд, ки низоми интиҳобот як унсури низоми мақомоти намояндагии ҳокимият мебошад¹⁶⁴. Дар ин робита В.Т. Кабишев қайд менамояд, ки «дар табиати

¹⁵⁹ Ниг: Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – С. 142.

¹⁶⁰ Ниг: Чичерин Б.Н. О народном представительстве. - М.: Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1899. – С. 253.

¹⁶¹ Ниг: Имомов, А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – С. 142.

¹⁶² Ниг: Ким А.И. Государственная власть и народное представительство в СССР (государственно-правовое исследование). - Томск: Издательство Томского университета, 1975. – С. 129-130.

¹⁶³ Ниг: Страшун Б.А. Социализм и демократия (Социалистическое народное представительство). – М.: Изда-во «Международные отношения», 1976. – С. 12 – 13.

¹⁶⁴ Ниг: Граф Г., Зейлер Г. Выборы и избирательное право в классовой борьбе. – М.: Прогресс, 1974. – С. 191.

демократияи намояндагӣ, ҳокимияти бевоситаи халқ таҷассуми мушаххаси худро пайдо мекунад»¹⁶⁵.

Мазмуни низоми намояндагии аҳоли, ба фикри мо, дар баробари гуфтаҳои боло, инчунин механизмҳои назорати интихобкунандагонро аз болои фаъолияти вакилони мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ низ дарбар мегирад.

Қайд намудан зарур аст, ки ақидаи В.С. Основин дараҷаи самаранокии фаъолияти низоми сиёсии ҷамъият хусусияти фаъолияти низоми намояндагии аҳолиро, ки қисми таркибии низоми сиёсии ҷамъият мебошад, муайян мекунад¹⁶⁶.

Бояд тазаққур дод, ки муқаррароти асосии қонунгузориҳои ФР, ки ташкил ва фаъолияти мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатии субъектҳои федератсияро танзим мекунанд, ки дар конститутсия ва қонунҳои субъектҳои он муайян карда шудаанд. Ин вазъият асосҳои федералии давлатро мустақкам намуда, мақомоти намояндагии аҳолиро бо давлат наздик мекунад¹⁶⁷.

Қайд намудан зарур аст, ки дар моддаи 6-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки дар Тоҷикистон халқ баёнғари соҳибхитёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад¹⁶⁸. Меъёри овардашудаи Конститутсия далели он аст, ки халқ баёнғари соҳибхитёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эълон намудааст, ифодаи алоқаи устувори халқ бо соҳибхитёрӣ ва муаррифии давлати демократӣ, яъне давлати дорой ҳокимияти халқӣ будани Тоҷикистон аст. Қобили зикр аст, ки халқи Тоҷикистон манбаи соҳибхитёрӣ ва кафолати истиқлолияти дохилӣ ва хориҷии кишвар аст. Соҳибхитёрии давлат аз ҳаққи табиӣи халқи Тоҷикистон ба худмуайянкунӣ манбаъ мегирад.

Одатан тахти мафҳуми соҳибхитёрӣ се ҷанбаи муҳимми он ба назар гирифта мешавад:

- соҳибхитёрии халқӣ;
- соҳибхитёрии миллӣ;
- соҳибхитёрии давлатӣ.

Қайд намудан зарур аст, ки соҳибхитёрии халқ ҳамчун волоият ва умумияти ҳокимияти халқ нисбат ба дигар намудҳои соҳибхитёрӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Зеро маҳз дар заминаи ҳамин навъи соҳибхитёрӣ табиати демократии давлат хифз гардида, ҳуқуқи озодиҳои инсон таъмин гашта, мавқеи халқ ҳамчун субъекти комилҳуқуқи идораи давлат собит мегардад. Соҳибхитёрии халқ аз ҳуди халқ сарчашма

¹⁶⁵Ниг: Кабышев В.Т. Народовластие развитого социализма. Конституционные вопросы / Под ред. проф. И. Е. Фарбера. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1979. – С. 58.

¹⁶⁶Ниг: Основин В.С. Советская представительная система: вопросы теории и перестройки. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1991. – С. 9.

¹⁶⁷Ниг: Грудинин Н.С. Государственная дума федерального собрания российской федерации как орган народного представительства: вопросы теории и практики Специальность: 12.00.02 – «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право»- диссе.. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2015. 215 с.

¹⁶⁸Ниг: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тайироту иловаҳои аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. – С. 136.

гирифта, барои идораи халқ равона шудааст. Ин ҳокимияти комилан халқист. Нақши халқ дар ташкили ҳокимияти давлатӣ, дар таҳияи санадҳои барномавӣ ва дар таълифи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ калон аст.

Ҳокимияти халқ аз ҳуди халқ сарчашма гирифта, дар радифи зиндагии мардум амалӣ мешавад. Соҳибхитиёрии халқ заминаи ташкил ва татбиқи ҳокимият аст, ки аз фаъолияти васеи ташкилӣ ва қудратбахшии халқ оғоз гардида, ба ҳалли масъалаҳо ва ҳимояи манфиатҳои мардумӣ вобаста аст. Соҳибхитиёрии халқ роҳи асосии амалӣ гаштани орзуо омоли халқ аст. Тавассути он халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимият тавассути мақомоти давлатии худтаъсисдиҳанда ба худидоракунии даст мезанад. Барои он ки ҳокимият аз ваколатҳои хеш сӯистифода накунад, соҳибхитиёрии халқ истифодаи фишангҳои мухталифи назорати ҳокимиятро пешбинӣ мекунад. Ба зами назорати бевоситаи халқ, ки тавассути васоити ахбори умум, ошкорбаёнӣ зоҳир мегардад, фишангҳои сиёсӣ ҳуқуқие низ мавҷуданд, ки соҳибхитиёриро пурзӯр мекунад. Таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба қонунгузор, иҷроия ва судӣ, ташкили ҳисоботи мақомот байни ҳамдигар, интихоботи озод ва амсоли инҳо аз ҳамин қабил мебошанд¹⁶⁹.

Сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани халқ маънои онро дорад, ки халқи Тоҷикистон – яъне шаҳрвандони Тоҷикистон манбаи ҳокимият ва қудрати давлатанд. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ тавассути ширкати бевоситаи шаҳрвандони кишвар таъсис меёбад. Ташкилу фаъолияти мақомоти намояндагӣ, иҷроия ва судӣ бо иштироки бевосита ва ё бавоситаи халқи Тоҷикистон сурат мегирад. Халқ дар ташкили ҳокимияти давлатӣ бевосита тавассути интихобот ширкат намуда, мақсаду маром ва орзуо омоли худро бо интихоби дуруст ва овоздиҳии озоди худ амалӣ мекунад. Мутобиқи қонунҳои конституционӣ дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоби вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ, қонуни конституционӣ дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амсоли онҳо интихобот сарчашмаи ягона ва асосии ташкили ҳокимияти давлатӣ маҳсуб мешавад. Маҳз раъи мардуми Тоҷикистон омили муайянқунандаи мақоми қонунии вакил ва Президент маҳсуб мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки мақомоти намояндагӣ ҳамчун унсури зарурии ташкилию ҳуқуқӣ, шакли ифодаи намояндагии аҳоли ба шумор меравад.

Дар асоси гуфтаҳои боло қайд намудан зарур аст, ки намояндагӣ ҳамчун шакли ифодаи соҳибхитиёрии халқ ба чаҳор шакл ҷудо карда мешавад:

- а) шаклҳои намояндагӣ дар Маҷлиси олии;
- б) шаклҳои намояндагӣ дар Маҷлиси вакилони шаҳр, ноҳия ва вилоят;
- в) шаклҳои намояндагӣ дар Маҷлиси вакилони ҷамоат;
- г) шаклҳои намояндагӣ дар Шурои (маҳалла) худфаъолияти ҷамъиятӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ба масъалаҳои намояндагӣ ҳамчун шакли ифодаи соҳибхитиёрии халқ, ки ҳалли онҳо дар сиёсати дохилӣ ва

---

¹⁶⁹ Ниг: Тафсири илмию омавии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод. 2009. – 217 с.

берунии давлат яке аз самтҳои муҳимтарин ва афзалиятнок мебошад, диққати ҷиддӣ дода, то дараҷае танзими давлатии онро ба роҳ мондааст.

Дар ҳамин росто кафили асосии амалисозии намояндагӣ ҳамчун шакли ифодаи соҳибхитӣрии халқ давлат ба ҳисоб меравад. Вай вазифадор аст, ки барои амалишавии ин ҳуқуқ шароитҳои зарурӣ фароҳам оварад ва дар ҳолатҳои вайрон карда шудани ин ҳуқуқ онро ғимоя ва барқарор кунад. Бинобар ин ҳар як давлат, ғимояи судии намояндагиро ҳамчун шакли ифодаи соҳибхитӣрии халқ пешбинӣ намуда, онро кафолат медиҳад.

Инкишофи ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандон барои дохил шудан ва баромадан ба давлат дар давраи ташаккули давлати демократӣ аз ҷониби қонунгузори қариб ҳамаи кишварҳои ҷаҳон эътироф гардида, яке аз ҳуқуқҳои фитрӣ ба шумор меравад.

Имрӯз Тоҷикистон дар шароити Истиқлолияти давлатӣ барои шинохти ҳуқуқи озодиҳои инсон ва муқаддасоти давлатдорӣ аз диди тоза назар андохта, бехтарин арзишҳо, ормонҳо ва ченакҳоеро муайян кардааст, ки метавонанд манфиатҳои имрӯзу фардои миллату давлатро дилпуруна дифоъ намоянд¹⁷⁰. Бо ин мақсад чи таҷрибаи таърихии ҳуқуқи ниёгон ва чи дастовардҳои ҷаҳони муосир мавриди омӯзиш қарор мегирад. Шинохти инсон ҳамчун арзиши олии дар анъанаҳои афкори ҳуқуқии мардуми мо ҷойгоҳи сазовор касб намуда, дар низоми ҳуқуқии имрӯзайи мо нек ва ба таври арзанда инъикос ёфтааст.

Дар ин росто Имомов А.И. қайд менамояд, ки ҳокимияти қонунгузор дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ мавқеи хос дорад. Ин мавқеъ ба нақши ҳокимияти қонунгузор дар амалӣ сохтани мақсаду вазифаҳои давлат вобаста аст. Ҳокимияти қонунгузорӣ тибқи вазъи конститутсионии худ аз ҳама бештар ба халқ иртибот дошта, дар фаъолияти он иродаи халқ ба худ шакли расмӣ ва амалӣ мегирад. Мувофиқи Конститутсия дар Тоҷикистон халқ соҳибхитӣрии худро тавассути вакилони халқ амалӣ мегардонад. Ҳокимияти қонунгузор маҷмуи салоҳият оид ба тасвиби қонунҳо буда, одатан ба воситаи парлумон мақомоти олии умумимиллии намояндагӣ, ки бо роҳи демократӣ интихоб гардидааст амалӣ мегардад¹⁷¹.

Қайд намудан зарур аст, ки Маҷлиси Олии дар байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ мақоми хоса дорад. Ташкилу фаъолияти он чанд ҳосият дорад. Баробари ҳокимияти олии давлатӣ доштан аз мақомоти олии намояндагӣ низ бархурдор аст. Яъне намояндагии халқро дар шакли олии он амалӣ мегардонад.

Мақомоти намояндагӣ яъне Маҷлиси Оли аз рӯйи ҷунин хусусиятҳо нисбат ба дигар зинаҳо мақомоти намояндагӣ дар зинаи баланд қарор дорад. Иҷрои қарорҳои, ки Маҷлиси Оли дар доираи ваколати худ қабул менамояд, ба тамоми мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ба Маҷлисиҳои маҳаллии

¹⁷⁰ Муфассал ниг.: Шосаидзода Ш.Ш., Азимов С.Ш. Ҳифзи арзишҳои миллӣ дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2023. – № 2 (30). – С. 43-57.

¹⁷¹ Ниг.: Имомов, А.И. Ҳуқуқи конститутсионии ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – С. 132.

вакилони халқ ҳатмист. Таркиби Маҷлиси Олӣ ҳосияти намояндагии онро инъикос мекунад. Яке аз маҷлисҳои Маҷлиси Олӣ – Маҷлиси намояндагон аз рӯи намояндагии умумии тамоми халқи Тоҷикистон ташкил ёфтааст. Бо тағйиру иловаҳо ба Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 майи соли 2016 сину сол ҳамчун вакил ба Маҷлиси намояндагон аз 25 солагӣ ба 30 солаги боло бурда шуд. Дар интихоботи вакилони Маҷлиси намояндагон табқи қонуни интихобот 41 ҳавзаи интихоботи якмандата, ки тамоми қаламрави Тоҷикистонро дарбар мегирад, ташкил шуда, аз ҳар кадоми онҳо як вакил интихоб мешавад. Ғайр аз ин ба Маҷлиси намояндагон 22 вакил аз ҳавзаи ягонаи умумичумхурӣ дар рӯи рӯйхати ҳизбҳои сиёсӣ интихоб мешаванд.

Мо гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, чунин мешуморем, ки низоми намояндагии аҳолиро метавон ҳамчун як ниҳоди давлатӣ-ҳуқуқӣ, ки маҷмуи мақомоти намояндагии ҳокимият, тартиби ташкил ва фаъолияти онҳо, муносибати онҳо бо дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, инчунин шаклҳои таъсир ва назорати аҳоли ба фаъолияти онҳо фаҳмида мешавад.

Адабиёт:

1. Граф Г., Зайлер Г. Выборы и избирательное право в классовой борьбе. – М.: Прогресс, 1974. – С. 191.
2. Грудинин Н.С. Государственная дума федерального собрания российской федерации как орган народного представительства: вопросы теории и практики Специальность: 12.00.02 – «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право»- диссе.. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2015. 215 с.
3. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 389 с.
4. Кабышев В.Т. Народовластие развитого социализма. Конституционные вопросы / Под ред. проф. И. Е. Фарбера. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1979. – С. 58.
5. Ким А.И. Государственная власть и народное представительство в СССР (государственно-правовое исследование). – Томск: Издательство Томского университета, 1975. – С. 129-130.
6. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. – 136 с.
7. Основин В.С. Советская представительная система: вопросы теории и перестройки. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1991. – С.9-11.
8. Рахмонова О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане (1917–2011 гг.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12 00 01 – теория и история права и государства; история политических и правовых учений / Озода Эмомалиевна Рахмонова. – Душанбе, 2012. – 26 с.

9. Страшун Б.А. Социализм и демократия (Социалистическое народное представительство). – М.: Изда-во «Международные отношения», 1976. – С. 12 – 13.

10. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. -Душанбе: Шарқи озод. 2009. – 417 с.

11. Чичерин Б.Н. О народном представительстве. – М.: Типография Товарищества И.Д. Сытина, 1899. – 350 с.

12. Шосаидзода Ш.Ш., Азимов С.Ш. Ҳифзи арзишҳои миллӣ дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2023. – № 2 (30). – С. 43-57.

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) –
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ГАРМОНИЗАЦИИ И УНИФИКАЦИИ
ПРАВА В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ**

Кодиркулов Хуршед Рахмонович,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, доцент кафедры
международного права, к.ю.н.
Тел.: (+992) 917 16 40 92
E-mail: khurshed.inis@gmail.com

Шодиев Сафар Рахматуллоевич,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, соискатель
кафедры международного права
Тел.: (+992) 93 187 99 99
E-mail: safar.shodiev@outlook.com

Рецензент: Раджабзода М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс унификации и гармонизации законодательства Республики Таджикистан с общепризнанными международными нормами. Основная цель исследования заключается в выявлении влияния унифицированных норм на развитие правовой системы Таджикистана. В статье анализируются основные проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются процессы унификации и гармонизации в стране, а также представлен обзор существующих исследований по данной теме. Автором осуществляется анализ данных и интерпретация результатов, а также формулируются основные выводы и указываются перспективы для дальнейших исследований в данной области.

Ключевые слова: Унификация, гармонизация, законодательство, международные нормы, Таджикистан, правовая система.

**МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРӢ ВА НАЗДИККУНОӢ
СОДАГАРДОНӢ ҲУҚУҚ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛХАЛҚӢ
ХУСУСӢ**

Кодиркулов Хуршед Рахмонович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ, н.и.х

Тел.: (+992) 917-16-40-92
E-mail: khurshed.inis@gmail.com

Шодиев Сафар Рахматуллоевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ
Тел.: (+992) 93 187 9999
E-mail: safar.shodiev@outlook.com

Муқарриз: Раҷабзода М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур раванди соддагардонӣ ва наздиккунонии қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон бо стандартҳои умуми эътирофгардидаи байналмиллалӣ баррасӣ карда мешавад. Мақсади асосии тадқиқот ин муайян намудани таъсири меъёрҳои соддагардонидашуда ба рушди низоми ҳуқуқи Тоҷикистон мебошад. Дар мақола мушкилот ва холишхое, ки равандҳои соддагардонӣ ва наздиккунонӣ дар кишвар рӯ ба рӯ мешаванд, таҳлил карда, инчунин шарҳи тадқиқоти мавҷуда оид ба ин мавзӯ оварда шудааст. Муаллифон дар асоси таҳлили маълумот ва натиҷаҳои бадастомада, хулосаҳои судманд тартиб дода, дурнамои тадқиқоти минбаъдaro дар ин соҳа нишон додаанд.

Калидвожаҳо: Соддагардонӣ, наздиккунонӣ, қонунгузорӣ, меъёрҳои байналхалқӣ, Тоҷикистон, низоми ҳуқуқӣ.

THEORETICAL ISSUES OF HARMONIZATION AND UNIFICATION OF LAW IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Qodirkulov Khurshed Rahmonovich,
Tajik National University, faculty of law,
associate professor of the department
of International Law, candidate legal
sciences

Phone: (+992) 917 16 40 92
E-mail: khurshed.inis@gmail.com

Shodiev Safar Rahmatulloevich,
Tajik National University, faculty of law,
applicant of the Department of
International Law

Phone: (+992) 93 187 9999
E-mail: safar.shodiev@outlook.com

Reviewer: Rajabzoda M.N., Candidate of Law, Associate Professor

Annotation: The article examines the process of unification and harmonization of legislation in the Republic of Tajikistan with internationally recognized norms. The main objective of the research is to determine the influence of unified norms on the development of Tajikistan's legal system. The article analyzes the main challenges and obstacles encountered in the process of unification and harmonization in the country, and provides an overview of existing studies on the topic. The author conducts data analysis and interpretation of the results, and formulates key findings, as well as highlights prospects for further research in the field.

Keywords: Unification, harmonization, legislation, international norms, Tajikistan, legal system.

С обретением независимости Республикой Таджикистан произошли существенные изменения в правовой системе РТ. Поэтому в современных условиях в соответствии с происходящей хозяйственной деятельностью в глобальном и региональном уровне назрела объективная необходимость унификации и гармонизации законодательства РТ с правовыми системами других стран, регулирующие отношения в сфере международного экономического оборота. Соответственно актуальность темы исследования обусловлена несколькими факторами.

Во-первых, в условиях глобализации и международной интеграции, процессы унификации и гармонизации законодательства становятся необходимостью для современных государств¹⁷². Это вытекает, прежде всего, из международно-правовых обязательств, содержащих в международных правовых актах, признанных Республикой Таджикистан, и настоятельной необходимости приведения национального законодательства РТ в соответствии с требованиями международных правовых актов, регламентирующих однотипные отношения.

Во-вторых, экономическое развитие является одним из ключевых аспектов развития государства¹⁷³. Процессы унификации и гармонизации законодательства способствуют созданию единых правовых стандартов, что облегчает международную торговлю, инвестиции и экономическое сотрудничество. Адаптация законодательства Таджикистана к международным стандартам может привести к притоку иностранных инвестиций, содействовать развитию бизнеса и повышению конкурентоспособности страны на международной арене¹⁷⁴.

В-третьих, процессы унификации и гармонизации законодательства способствуют правовой гармонизации и устранению различий между национальными правовыми системами. Республика Таджикистан может получить пользу от гармонизации своего законодательства с общепризнанными международными нормами, что обеспечит более эффективную и справедливую систему правосудия, защиту прав и

---

¹⁷² Бобоева М. Международное право: учебник / М. Бобоева, А. Худоиназаров. – Душанбе: Радуга, 2015.

¹⁷³ Каримов Ш. Международное право: учебник / Ш. Каримов, А. Рахимов. – Душанбе: Дониш, 2019.

¹⁷⁴ Салимов Х. Основы международного права: учебник / Х. Салимов, З. Махкамов. – Душанбе: Фармони Тоҷик, 2018.

интересов граждан и юридических лиц. Так как нынешнее состояние правовых систем государств, характеризуется существенными расхождениями, поскольку одни и те же отношения по-разному ими регулируются. Для достижения единообразия в регулировании международных коммерческих отношений необходимо сблизить правовые системы государств, составляющие законодательную основу, обеспечивающие их правовое опосредование.

В-четвертых, адаптация законодательства Таджикистана к общепризнанным международным нормам имеет важное значение для укрепления международной репутации страны и привлечения иностранных партнеров¹⁷⁵. Соблюдение общепризнанных международных норм усиливает доверие к правовой системе Таджикистана и способствует развитию взаимовыгодных отношений с другими государствами и международными организациями.

Разумеется, современное общество отличает наличие углубленной интеграции, как на глобальном, так и на региональном уровне. В юридической науке принято выделять два вида общественных отношений: внутригосударственные и международные (межгосударственные). Однако национальные экономики разных государств достаточно тесно связаны между собой хозяйственными связями, которые и образуют международные экономические отношения. В условиях глобализации для экономики современного мира характерна тенденция расширения и усложнения хозяйственных связей в сферах инвестиционных, финансовых, биржевых, страховых операций, обмена товарами, работами, услугами. Следствием этого становится неизбежный рост разнообразных правовых вопросов и спорных ситуаций, как способа обеспечения возникающих в процессе международного экономического обмена гражданско-правовых обязательств.

В настоящее время правовое регулирование общественных отношений в правовом порядке каждого государства имеет свои особенности, что создает для субъектов немалые трудности и неудобства. Такие же последствия возникают при выборе и применении положений внутригосударственного материального законодательства. Отсюда следует, что различия в нормах национальных правовых систем подчас весьма серьезно осложняют международный коммерческий оборот.

Подобного рода негативные факторы послужили основанием для возникновения и все более динамичного развития тенденции их смягчения или устранения путем сближения национальных правовых систем, прежде всего в области регулирования отношений, непосредственно связанных с международным экономическим оборотом. При этом координация в сфере правовой политики имеет длительную историю и осуществляется как на национальном, так и на международном уровне. В настоящее время в поиски путей сближения и унификации систем правового регулирования вовлечены государства, международные межправительственные и

---

¹⁷⁵ Таджибаев Б. Актуальные проблемы развития международного права в современных условиях / Б. Таджибаев // Вестник Таджикского государственного университета. – 2018. – № 2. – С. 10-17.

неправительственные организации, объединения предпринимателей, научные учреждения, правоведы, юристы-практики и, наконец, сами участники международного коммерческого оборота.

Итак, сближение права – это многогранное правовое явление, которое проявляется в двух взаимосвязанных, но различающихся по своему содержанию процессах-унификации и гармонизации права. Сближение права-родовое понятие, видами которого выступают унификация и гармонизация¹⁷⁶. В этом отношении, несомненно, прав Ш. Менглиев, отмечая, что сближение – это правовая категория более широкого плана и объединяет все возможные способы создания единообразных норм, регулирующих соответствующие отношения, в том числе гармонизации и унификации¹⁷⁷.

Приступая к рассмотрению практических проблем унификации права, считает необходимым обратить внимание на теоретические вопросы унификации и гармонизации правовых норм в международном частном праве, поскольку большая часть проблем связана с различным толкованием юридических терминов.

Во все периоды развития международно-правовой унификации общепризнанным является стремление к достижению единообразия и уменьшению влияния национальных правовых систем путем обеспечения для международных коммерческих сделок специального режима и тем самым к избежание применения к таким сделкам национальных законов, регламентирующих внутренние сделки. Однако в отношении методов достижения указанных целей необходимой ясности нет.

Проанализировав ситуацию, возникающую в международном частном праве вследствие наличия многочисленных и далеко не одинаковых национальных законов, О.Н. Садиков подчеркивает, что с конца XIX века для отношений в сфере международного оборота началась разработка правовых норм, которые после принятия их заинтересованными государствами заменили бы разнородные положения национального законодательства и устранили тем самым отмеченные им трудности¹⁷⁸. Такие нормы получили наименование унифицированных, а процесс их выработки - унификации правового регулирования.

Длительное время считалось, что различия в регулировании международного оборота довольно легко могут быть преодолены с помощью унификации национального законодательства. В этой связи в теории и на практике были найдены и опробованы различные механизмы такой унификации. Между тем позднее стало очевидно, что разработка и введение в действие унифицированных норм представляют собой крайне сложный процесс, который отнюдь не всегда приносит ощутимые и

---

¹⁷⁶ См.: Международное частное право: учебник для бакалавров / отв. Ред. Г.К. Дмитриева. -3 изд. перераб. и доп. – М., Проспект, 2013. – С. 93.

¹⁷⁷ См.: Менглиев Ш.М. Международное частное право. – Душанбе: Типография Таджикского национального университета, 2013. – С. 228.

¹⁷⁸ Садиков О.Н. Унифицированные нормы в международном частном праве // Лунц Л.А., Марышева Н.И., Садиков О.Н. Международное частное право. – М.: Юрид. лит. 1984. – С. 38; Садиков О.Н. Унификация как средство совершенствования гражданского законодательства// Правоведение. 1972. № 6.

быстрые результаты. Кроме того, подход в отечественной и зарубежной доктринах к рассмотрению методов и способов унификации неоднозначен.

В российской доктрине рассмотрение методов и способов практически всеми авторами осуществляется применительно к процессу унификации международного частного права в целом (Л.А. Лунц, О.Н. Садилов)¹⁷⁹, применительно к международному экономическому сотрудничеству (С.Н. Лебедев)¹⁸⁰, к торговому мореплаванью и морскому праву (А.Л. Маковский)¹⁸¹, применительно к унификации международной купли-продажи (М.Г. Розенберг)¹⁸² и др. При этом одни и те же авторы используют различную терминологию. Вследствие чего возникают вопросы, идет ли речь об идентичных либо совершенно различных явлениях и процессах и как разграничить такие процессы, как кодификация, гармонизация и унификация.

Следует отметить, что на первый взгляд, ответ на вопрос о содержании каждого из этих процессов не должен вызывать трудностей, но на практике и в доктрине это не совсем так. В работах ряда авторов о кодификации практически речь идет об унификации, а в работах о гармонизации – об унификации.

В целом источники импульсов к сближению различных национальных законов многообразны, и не во всех случаях их происхождение связано с функционированием механизма международного договора. Нередко движение к единообразию в праве, как справедливо отмечает В.П. Звеков, определяется взаимовлиянием правовых систем либо влиянием какой-нибудь одной правовой системы, «идущей в ногу со временем» или «опережающей свое время»: достаточно вспомнить «триумфальное шествие» по странам мира Гражданского кодекса Франции или влияние на гражданское законодательство многих стран Германского гражданского уложения¹⁸³. В наше время широким признанием пользуются такие источники международного частного права, как закон о международном частном праве Швейцарии.

---

¹⁷⁹Лунц Л.А. Курс международного частного права. Общая часть. – М.: Юрид. лит. 1973. – С. 23-28; Садилов О.Н. Унифицированные нормы в международном частном праве // Лунц Л.А., Марышева Н.И., Садилов О.Н. Международное частное право. – М.: Юрид. лит. 1984. – С. 38; Садилов О.Н. Унификация как средство совершенствования гражданского законодательства // Правоведение. 1972. № 6.

¹⁸⁰Лебедев С.Н. Унификация правового регулирования международных хозяйственных отношений // Юридические аспекты осуществления внешнеэкономических связей. Труды кафедры международного частного и гражданского права МГИМО. – М., 1979. – С. 15-43.

¹⁸¹Маковский А.Л. Вопросы теории международно-правовой унификации права и состав международного частного права / Материалы Секции права ТПП СССР. Вып. 34. – М. 1983. – С. 26-33; Маковский А.Л. О международно-правовом регулировании имущественных отношений в области торгового мореплавания // Ученые записки ВНИИСЗ. Вып. 28. – М. 1973. – С. 100-117; Маковский А.Л. Международно-правовая унификация морского права // Международное частное морское право. – Л.: Судостроение. 1984. – С. 37-59.

¹⁸²Розенберг М.Г. Договор международной купли-продажи (Комментарий к законодательству и практике разрешения споров). – М.: Контракт-Инфра-М., 2001; Розенберг М.Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров. – М.: Книжный мир. 1998; Розенберг М.Г. Применение международных конвенций в практике МКАС при ТПП РФ. – М.: Статут. 1999; Практика МКАС. Научно-практический комментарий., Составитель и автор комментария М.Г.Розенберг. – М.: Международн. центр фин.-экон. развития. 1998.

¹⁸³Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций. – М.: Издательство «НОРМА» (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М). 2000. – С. 64.

Следует иметь в виду, что заимствование какого-либо рационального и удобного правила из конкретной правовой системы в принципе не может вызывать возражений, тем более что такое происходит довольно часто. В данном случае имеет место так называемая «рецепция», когда правовая норма одного государства копируется другим государством и включается им в свою правовую систему, становясь, таким образом, полноправным регулятором в рамках другой юрисдикции. Не случайно понятие ипотеки в системе континентального права по своей сути в основном совпадает с понятием залога недвижимости в англосаксонском праве, которое трактуется как «юридическое средство, позволяющее должнику передать кредитору вещное право в качестве обеспечения платежа»¹⁸⁴.

Прежде всего взаимовлияние правовых систем приводит к тому, что за образец при совершенствовании собственной правовой системы принимаются не только отдельные нормы иностранного правопорядка, но порой и целые нормативные акты или институты. В качестве примера можно привести систему кредитов, предоставляемых специализированными ипотечными организациями, получившую в настоящее время распространение во многих государствах. Предоставляют ипотечный кредит, как правило, банки, специализирующиеся на выдаче долгосрочных ссуд под залог недвижимости. Такими банками являются прежде всего ипотечные банки.

Уместно отметить, что предыдущий Гражданский кодекс Республики Таджикистан был разработан и принят на основе Модельного ГК СНГ, который был максимально сближен с аналогичными кодифицированными актами других стран СНГ.

Однако в отличие от рецепции правовых норм, верно подмечает С.В.Бахин, совсем иная ситуация складывается в тех случаях, когда аналогичное заимствование происходит при разработке международных документов, подобных Принципам международных коммерческих контрактов (далее - Принципы УНИДРУА) и Принципам европейского контрактного права (далее - Европейские принципы). В этом случае использование норм национального права того или иного государства при составлении международных документов базируется на предпочтениях составителей такого документа, их представлении о том, каков наиболее разумный порядок регламентации определенной ситуации. Однако заимствованная из национальной правовой системы, такая норма в международном документе обретает иной статус и теряет связь с породившим ее правопорядком¹⁸⁵.

Таким образом, приведенные примеры позволяют различать национальную гармонизацию (в частности рецепцию), осуществляемую в рамках национально-правовых систем, и международную гармонизацию с помощью механизмов международных организаций.

В этом отношении А.Л. Маковский, отмечая возрастающее значение

---

¹⁸⁴Гражданское и торговое право зарубежных стран: Учебное пособие / Под общ. Ред. В.В.Безбаха и В.К. Пучинского. – М.: МЦФЭР. 2004. – С. 51.

¹⁸⁵См.: Бахин С.В. Субправо (международные своды унифицированного контрактного права). – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс». 2002. – С. 51.

последнего типа гармонизации, выделяет такие его варианты, как международно-договорная унификация и унификация с использованием международно-правовых механизмов, но без принятия на себя осуществляющими ее государствами международно-договорных обязательств — путем разработки «типового закона»¹⁸⁶. Полагаем, что второй вариант едва ли можно отнести к унификации, которая предполагает создание в праве разных государств одинаковых норм; такой вариант охватывается гармонизацией¹⁸⁷. Гармонизация на основе модельных актов имеет большое распространение в американской практике.

При этом А.Л. Маковский рассматривает унификацию в качестве всеобъемлющего инструмента достижения единообразия правовых норм и выделяет восемь форм гармонизации:¹⁸⁸

- 1) многосторонняя конвенция без единообразного закона как такового;
- 2) многосторонняя конвенция, включающая единообразный закон;
- 3) комплекс двусторонних договоров;
- 4) законодательство ЕС;
- 5) модельный закон;
- 6) кодификация правил и обычаев, осуществляемая и публикуемая международной неправительственной организацией;
- 7) типовые контракты и общие договорные условия;

Что показательно, что ряд выделяемых им форм гармонизации представляет не что иное, как формы унификации. Подобный подход свидетельствует о многовариантности термина «гармонизация».

С учетом сказанного, приходится признать, что термины «унификация» и «гармонизация» часто используются как взаимодополняющие и взаимозаменяющие, что, на наш взгляд, затрудняет уяснение сущности унификации и гармонизации права. Отмеченные проблемы требуют необходимости определиться с содержанием используемых терминов.

Прежде всего следует отметить, что данные термины отражают исторический процесс формирования первоначально национальных, а впоследствии - международных норм, в той или иной степени содержащих единообразные правила. Помимо этого, применение того или иного термина, зависит от глубины и многообразия интеграционных связей.

Обратим внимание на то, что нынешнее состояние правовых систем государств характеризуется существенными расхождениями, поскольку одни и те же отношения по-разному ими регулируются. Поэтому для достижения единообразия в регулировании международных коммерческих отношений необходимо сблизить правовые системы государств, составляющие законодательную основу, обеспечивающие их правовое опосредовано. Соответственно, на международном уровне унификация

¹⁸⁶ Иванов Г.Г., Маковский А.Л. Международное частное морское право. – Л.: Судостроение. 1984. гл. 1.

¹⁸⁷ См. Международное частное право. Изд. 2-ое / Под ред. д.ю.н., проф. Г.К. Дмитриевой. – М., 2006. – С. 115

¹⁸⁸ См.: Иванов Г.Г., Маковский А.Л. Указ соч. – С. 35.

осуществляется на основании международных договоров, заключенными между государствами, устанавливающих одинаковые нормы.

В этой связи некоторые авторы, в частности Н.Г.Вилкова считает, что унификация права международных контрактов представляет собой создание в праве разных государств единообразных по содержанию норм, предназначенных для регламентирования соответствующей группы отношений, которые создают единообразное правовое пространство, позволяющее обеспечить единые или сходные правовые условия функционирования хозяйствующих субъектов¹⁸⁹. В целом соглашаясь с данной позицией (это можно рассматривать как один из этапов унификации), наиболее оптимальным считаю определение унификации как сотрудничество государств, направленное на создание одинаковых правовых норм во внутреннем праве определенного круга государств. Поэтому унификация осуществляется на основании международных договоров, заключенных между государствами, устанавливающих одинаковые нормы, представляющиеся обязательными для государств-участников.

Акцент на появление одинаковых правовых норм в результате процесса унификации обусловлен тем правилом, согласно которому, будучи закрепленными в международных договорах, международные правила становятся для участников данных договоров юридически обязательными. В дальнейшем государство — участник международного договора, используя национальные механизмы, включает правило международного договора в правовую систему своего государства.

Отсюда следует, что международные договоры, являясь результатом согласования воли различных государств, принимающих участие в них, представляют собой соглашение государств относительно признания норм в качестве юридически обязательных правил поведения. Международные соглашения в области МЧП направлены на регулирование трансграничных отношений с участием юридических и физических лиц — субъектов внутреннего права, но обязательства по договору возлагаются на государства, участвующие в нем, которые несут ответственность за применение норм международного договора в своих национально-правовых сферах. Государства-участники могут выполнить свои международные обязательства путем трансформации международно-правовых норм в национально-правовые. Статья 10 Конституции Республики Таджикистан представляет своего рода трансформацию норм международных правовых актов во внутригосударственную правовую систему. Безусловно, в данном случае речь идет о международных правовых актов, признанные Таджикистаном.

Но надо иметь в виду, что процесс унификации состоит из двух стадий: в результате сначала появляются унифицирующие нормы, т.е. нормы международных договоров, которые либо еще не ратифицированы, либо в силу других причин не были включены в правовую систему государства, а после трансформации - унифицированные нормы, т.е.

---

¹⁸⁹ Вилкова Н.Г. Договорное право в международном обороте. – М.: Статут. 2004. – С.78.

нормы международных договоров, трансформированные в национальную правовую систему.

Следовательно, унификация права как правотворческий процесс имеет две стадии. На первой стадии, создается комплекс соответствующих правовых норм в форме международного договора и государство берет на себя международно-правовые обязательства обеспечить их применение. Соответственно в этом случае создаются единообразные нормы. Иначе говоря, принятие международного договора и собственно международно-правовых обязательств предназначенные государств-сторон соответствующего договора завершает первую стадию. При этом по своей природе это международные правовые нормы обязательны только для государств, которые их признали.

Вторая стадия связана с признанием и восприятием международных правовых норм национальным правом. Вследствие чего в внутригосударственном (национальном) праве разных государств проявляется унифицированные нормы. Иначе говоря, одинаковые, текстуально совпадающие по содержанию нормы права и тем самым эти нормы будут иметь силу национального права. Это очень важно, ибо в этом случае нормы, содержащиеся в международном договоре, станут составной частью национального права и в таком качестве эти нормы юридически обязательны для всех субъектов национального права, как субъектам частных правоотношений, так и правоприменительным органам.

Таким образом, унификация имеет две самостоятельные, но взаимосвязанные стадии: первая, проходит в международно-правовом уровне и сопровождается принятием международно-правовых унифицированных норм. В то время как вторая, происходит на национальном уровне и завершается принятием национально-правовых унифицированных норм.

При этом на сегодняшний день систематизация форм и видов международно-правовой унификации в общем виде выглядит следующим образом.

В зависимости от воздействия унификационных международных договоров на состояние законодательства и правоприменительную практику следует выделить прямую форму воздействия (унификацию) и косвенную форму воздействия (гармонизацию). При прямой форме воздействия положения унификационных договоров применимы только для регламентирования отношений, возникающих между субъектами права, принадлежащими к государствам, подписавшим и ратифицировавшим соответствующую международную конвенцию. Примером являются конвенции об унификации коллизионных норм, которые создают единый коллизионный режим только для участников международных коммерческих отношений, находящихся на территории стран-участниц.

С точки зрения способов юридического оформления процесса сближения права разных государств, можно выделить юридически

обязательный - заключение международных договоров - и рекомендательный - восприятие рядом государств так называемых примерных (модельных) законов или иных рекомендаций, выработанных специально созданными для этого органами или международными организациями. Например, рекомендательный способ воздействия - это принятие на основе Типового закона о международном коммерческом арбитраже национальных законов по этому вопросу. Такой способ воздействия ведет к гармонизации права.

Как отмечает Г.Ю.Федосеева, в отличие от унификации под гармонизацией в большинстве случаев понимают процесс сближения права разных государств, который опосредуется не заключением международных договоров, а путем добровольного согласия государств на конструирование своего национального правового регулирования по единым типовым рекомендательным моделям.¹⁹⁰ В качестве примера гармонизации указанный автор называет разработку соответствующих разделов, посвященных международному частному праву, в государствах СНГ, в основе построения которых был использован Модельный гражданский кодекс, принятый Межпарламентской ассамблеей государств – участников СНГ как рекомендательный акт.

Вышеизложенное позволяет сделать вывод, что главное отличие гармонизации от унификации права состоит в том, что сближение правовых систем происходит не путем введения единой международной нормы, а посредством включения в правовые системы разных государств похожих внутригосударственных норм. В этом отношении различие между унификацией и гармонизацией состоит не в том, насколько широкая область затрагивается правовой интеграцией, а в том, что при унификации создаются единые правовые нормы, а при гармонизации - похожие, близкие, но не всегда совпадающие. При этом надо помнить, что применение и толкование таких норм, даже при их полном текстуальном тождестве, может совпадать не всегда, поскольку они являются элементами различных правовых систем, но гармонизированные нормы всегда будут интерпретироваться как составная часть национальной правовой системы, в состав которой они включены.

Список литературы:

1. Баева А.В. Методология унификации и гармонизации права. Вестник Тверского государственного университета. Серия "Право", 2016, № 1. – С. 7-15.
2. Бобоева М. Международное право: учебник / М. Бобоева, А. Худоиназаров. – Душанбе: Радуга, 2015.
3. Джонс Д.С. Гармонизация права: теория и практика. – Москва: Юрлитинформ, 2015.

---

¹⁹⁰ Федосеева Г.Ю. Международное частное право. Учебник. Изд. 4-е, перераб., доп. - М.: Издательство «Эксмо». 2005. С. 49.

4. Ибрагимов А. Развитие международного права и его влияние на национальное законодательство Республики Таджикистан / А. Ибрагимов. – Душанбе: Таджикский государственный университет, 2017.
5. Ибрагимов А. Развитие международного права и его влияние на национальное законодательство Республики Таджикистан. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Саратов, 2018.
6. Иванов А.Б. Унификация и гармонизация законодательства: сравнительно-правовой анализ. – Москва: Юрист, 2005.
7. Каримов, Ш. Международное право: учебник / Ш. Каримов, А. Рахимов. – Душанбе: Дониш, 2019.
8. Карпов П.Н. Гармонизация законодательства и правоприменительной практики в условиях глобализации. – Москва: Издательство "Спарк", 2012.
9. Мельников Д.В. Унификация и гармонизация права: проблемы и перспективы. Вестник Московского университета. Серия 11: Право, 2014, № 3. – С. 27-42.
10. Салимов Х. Основы международного права: учебник / Х. Салимов, З. Махкамов. – Душанбе: Фармони Тоҷик, 2018.
11. Смит Дж. Унификация права: ее роль и значение. Журнал международного права, 2000, т. 8. – С. 213-229.
12. Таджикибаев Б. Актуальные проблемы развития международного права в современных условиях / Б. Таджикибаев // Вестник Таджикского государственного университета. – 2018. – № 2. – С. 10-17.
13. Шаров С.Г. Гармонизация правовых систем. Журнал российского права, 2007, № 2, с. 69-82.

МАФҲУМ, НИЗОМ ВА РЕҶАИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ МОЛУ МУЛКИ ХОҶАГИИ ЁРИРАСОНИ ШАХСӢ

Қурбонализода Фурқат,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқиносӣ, муаллими калони
кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва ҳуқуқи
истифодаи сарватҳои табиӣ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 934450900
E-mail: kurbonalizoda0001@mail.ru

Одиназода Шохруҳ Хисрав,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
факултети дипломатия ва сиёсат,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқ ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ
Тел.: (+992) 931100440.
E-mail: shohrukh_odinazoda@bk.ru

Муқарриз: Шарифзода Ф.Ш., номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур доир ба мафҳум, низом ва реҷаи ҳуқуқи маданияи молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ таҳлили илмӣ-назариявӣ анҷом дода шудааст. Махсусиятҳои хоси молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва масъалаҳои танзими ҳуқуқии он дар доираи назарияҳои илмӣ ва таҳлили муқоисавӣ мавриди муайяннамоӣ қарор гирифта, доир ба тақмили қонунгузорӣ дар самти мазкур тақлифҳои мушаххас манзур карда шудааст. Ҳамзамон, масъалаҳои вобаста ба молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар асоси усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ бо қонунгузори соҳавии давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки муайн кардани асоси муқаммали ҳуқуқии молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар самти ҳалли муносибатҳои меросиву шартномавӣ замина мегузорад. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз биноҳои истиқоматӣ, маишӣ ва истеҳсолӣ, дигар бино ва иншооти ёрирасон, дарахтони бисёрсола, аз ҷумла мевадихандаи дар қитъаи замини наздиҳавлигӣ ва (ё) замини хоҷагиҳои иловагии ёрирасони шахсӣ воқеъбуда, инчунин, воситаҳои нақлиёт, техникаю таҷҳизоти кишоварзӣ, ҳайвоноти кишоварзӣ ва молу мулки дигар иборат аст, ки баҳри пешбурди рузғори аҳоли асосӣ маҳсуб мегарданд.

Калидвожаҳо: Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ, қитъаи замин, моликияти умумӣ, моликияти шахсии узви хоҷагӣ, соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулки хоҷагӣ, самара, маҳсулот ва даромади бадастовардаи хоҷагии ёрирасони шахсӣ.

ПОНЯТИЕ, СИСТЕМА И ПОРЯДОК ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ СОБСТВЕННОСТИ ЛИЧНЫХ ПОДСОБНЫХ ХОЗЯЙСТВ

Курбанализода Фуркат,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, старший
преподаватель кафедры транспортного
права и права природопользования,
кандидат юридических наук

Тел.: (+992) 934450900

E-mail: kurbonalizoda0001@mail.ru

Одиназода Шохрух Хисрав,

Академия государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, факультет дипломатии и
политики, соискатель кафедры права и
сравнительного правоведения.

Тел.: (+992) 931100440.

E-mail: shohruxh_odinazoda@bk.ru

Рецензент: Шарифзода Ф.Ш., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье дается научно-теоретический анализ понятия, системы и гражданско-правового режима личных подсобных хозяйств. В рамках научных теорий и сравнительного анализа выявлены особенности собственности личных подсобных хозяйств и вопросы их правового регулирования, а также внесены конкретные предложения по совершенствованию законодательства в этой сфере. При этом вопросы, связанные с имуществом личного подсобного хозяйства, были подвергнуты научному анализу на основе сравнительно-правового метода с отраслевым законодательством государств Содружества Независимых Государств.

Следует отметить, что определение полной правовой основы имущества личного подсобного хозяйства закладывает основу для урегулирования наследственных и договорных отношений. Имущество личного подсобного хозяйства состоит из жилых, бытовых и производственных построек, иных подсобных зданий и сооружений, многолетних деревьев, в том числе плодовых деревьев, расположенных на приусадебном земельном участке и (или) землях дополнительных личных подсобных хозяйств, как а также транспортные средства, сельскохозяйственные машины и оборудование, животные. Включает в себя сельскохозяйственное и другое имущество, считающееся основным средством жизнеобеспечения населения.

Ключевые слова: Личное подсобное имущество, участок земли, общественная собственность, личное имущество члена личного подсобного хозяйства, владение, пользование и распоряжение личным подсобным

хозяйством, эффективность, производительность и доход личного подсобного хозяйства.

THE CONCEPT, SYSTEM AND PROCEDURE FOR CIVIL PROPERTY OF PERSONAL SUBSIDIARY PLOTS

Qurbonalizoda Furqat,

Tajik National University, Faculty of Law, senior lecturer, Department of Transport Law and Environmental Law, candidate of legal sciences

Phone: (+992) 934450900

E-mail: kurbonalizoda0001@mail.ru

Odinazoda Shohrukh Khisray,

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Faculty of Diplomacy and Politics, competitor of the Department of Law and Comparative Law

Phone: (+992) 931100440.

E-mail: shohrukh_odinazoda@bk.ru

Reviewer: Sharifzoda F.Sh., candidate of legal sciences, associate professor

Annotation: The article provides a scientific and theoretical analysis of the concept, system and civil law regime of personal subsidiary plots. Within the framework of scientific theories and comparative analysis, the features of the ownership of personal subsidiary farms and the issues of their legal regulation have been identified, and specific proposals have been made to improve legislation in this area. At the same time, issues related to the property of personal subsidiary plots were subjected to scientific analysis on the basis of a comparative legal method with the sectoral legislation of the states of the Commonwealth of Independent States.

It should be noted that the definition of the full legal basis for the property of a personal subsidiary plot lays the foundation for the settlement of inheritance and contractual relations. The property of a personal subsidiary farm consists of residential, household and industrial buildings, other auxiliary buildings and structures, perennial trees, including fruit trees, located on a personal plot of land and (or) lands of additional private subsidiary plots, as well as vehicles, agricultural machinery and equipment, animals. Includes agricultural and other property that is considered the main means of life support for the population.

Keywords: Personal ancillary property, a piece of land; public property, personal property of a member of a personal subsidiary farm, ownership, use and disposal of personal subsidiary plots, efficiency, productivity and income of personal subsidiary plots.

Гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ, боиси тағйири танзими ҳуқуқии муносибатҳои моликиятии шаҳрвандоне гардид, ки хоҷагии ёрирасони шахсиро пеш мебаранд. Ҳуқуқи амволии шаҳрвандони дорандаи хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ тавассути Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ” муайян карда мешавад¹⁹¹.

Танзими ҳуқуқии низоми молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ, вазъи ҳуқуқии маданияи молумулкии он, моликияти шахсии узви хоҷагӣ, тартиби соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулки хоҷагӣ унсури муҳимми низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти мазкур ташкил менамояд.

Тибқи қонунгузорӣ ба низоми молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ чорвою мурғ, занбӯри асал, дарахтони бисёрсола, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истехсолӣ ва дигар иморату иншооти мавриди пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ, техника ва асбобу анҷоми кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёт, дигар захираҳои моддӣ, маҳсулоти кишоварзӣ дохил мешаванд.

Бояд зикр намуд, ки дар низоми қонунгузории кишварии мо қитъаи замин, ки ба шаҳрвандон барои пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҷудо карда шудааст ба сифати молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ пешбинӣ нагардидааст, аммо дар қонунгузории баъзе аз мамлакатҳои хориҷӣ ин қитъаи замин ба сифати молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ эътироф гардидааст. Аз ҷумла, дар асоси моддаи 6 Қонуни Федератсияи Россия «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 7 июли соли 2003, №112-ФЗ¹⁹² барои пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ қитъаи замин бо ҳамин мақсад додашуда ё ба дастовардашуда, хонаи истиқоматӣ, биноҳои истехсолӣ ва маишӣ, сохтмон ва иншоотҳо, аз ҷумла гармхонаҳо, инчунин ҳайвоноти хоҷагии қишлоқ, занбури асал ва мурғ, техникаи кишоварзӣ, асбобу анҷом, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар молу мулке, ки дар ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқи пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ қарор дорад, истифода бурда мешавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ нуқтаи назари мухталиф оид ба молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи моликияти шаҳрвандоне, ки хоҷагии ёрирасони шахсиро пеш мебаранд, мавҷуд аст. Масалан, В.Ф. Маслов молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро ҳамчун объекти ягонаи ҷудонопазири ҳуқуқи моликият баррасӣ менамояд¹⁹³. В.А. Нудненко низ ба ин нуқтаи назар мувофиқат карда, қайд менамояд, ки молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҳамчун молу мулки ягонаест, ки ба ҳамаи аъзои хоҷагӣ баробар тааллуқ дорад¹⁹⁴.

Дар баробари ин, вобаста ба андешаи болозикр В.В. Устюкова муқобил буда, қайд менамояд, ки “оид ба ягонагии объекти ҳуқуқи

¹⁹¹ Ниг.: Исмоилов Ш.М., Шонасридинов Н.Ш., Нодиров Ф.М., Ғафуров А.Д. Ҳ-89. Ҳуқуқи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе, “Бухоро”, 2013. – С. 208.

¹⁹² В ред. Федеральных законов от 22.07.2008. – №141-ФЗ, от 23.07.2008. – №160-ФЗ, от 30.12.2008. – №302-ФЗ, от 21.06.2011. – №147-ФЗ.

¹⁹³ Ниг.: Маслов Ф.В. Осуществление и защита права личной собственности в СССР. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 31.

¹⁹⁴ Ниг.: Нудненко В.А. Правовое регулирование подсобного хозяйства семьи колхозника (колхозного двора). – Томск, 1976. – С. 102.

моликияти умумӣ танҳо дар мавриде сухан рондан имконпазир аст, ки ҳуқуқи ҳар як иштирокчии моликияти умумӣ (моликон) ба ягон қисми мушаххаси ашё (молу мулк), на ба ҳамаи ашё дар умум дахл дошта бошад, объекти ягонаи ҳуқуқи моликият на танҳо маҷмуи молу мулк (предметҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ), балки ашёи ҷудогона низ шуда метавонад. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро ҳамчун ягона, қисми таркибии объекти ҳуқуқи моликияти шахсӣ эътироф наменамоем. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз маҷмуи объекти ҳуқуқи моликияти шахсӣ (ё умумӣ), ки вазъи ҳуқуқии гуногун доранд, иборат мебошад»¹⁹⁵.

Қонунгузор дар таркиби молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ хонаи истиқоматиро дохил намудааст, ки баҳснок буда, нуқтаи назари ҳуқуқшиносон оид ба он муқобил мебошад. Масалан, Г.В. Чубуков қайд менамояд, ки «хонаи истиқоматӣ, ки дар дар он аъзои оила доимӣ истиқомат менамоянд, объекти асосии моддии хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошад... Хонаи истиқоматӣ дар байни дигар сохтмонҳои дорои вазъи махсус буда, татбиқи ҳуқуқи конституционии шаҳрванд ба манзили истиқоматӣ мебошад»¹⁹⁶. Ин нуқтаи назарро М.И. Козыр ва Г.Е. Быстров¹⁹⁷ низ ҷонибдорӣ менамоянд. Ю.Г. Басин ва А.С. Стамкулов зикр менамоянд, ки дар шароити имрӯза пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ алоқамандии ҳатмии худро ба хонаи истиқоматӣ аз даст додааст¹⁹⁸.

Мавриди зикр аст, ки дар муқоиса бо меъёрҳои шабеҳи қонунҳои Россия ва Украина, хонаи истиқоматӣ дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Беларус ба моликияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ дохил карда намешавад ва ин хеле асоснок аст. Яқум, дар ҳуди майдоне, ки барои хоҷагии ёрирасони шахсӣ пешбинӣ шудааст, сохтмони бинои истиқоматӣ иҷозат дода намешавад. Дуюм, мақсади асосии бинои истиқоматӣ ҳамчун молу мулк мустақиман ба ҷараёни истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ вобастагӣ надорад. Ҳама намудҳои молу мулки дигари дар қонун номбаршуда, имкон ва зарурияти истифодаи онҳоро дар фаъолияти кишоварзӣ муттаҳид мекунанд¹⁹⁹.

Мувофиқи қонунгузорӣ таъиноти хонаи истиқоматӣ ин бинои барои зиндагонии инсон пешбинишуда мебошад. Ба андешаи мо, эътирофи хонаҳои истиқоматӣ ба сифати объекти моликияти умумии хоҷагии ёрирасони шахсӣ чандон дуруст намебошад, чунки яке аз хусусиятҳои молу мулки хоҷагии ёрирасонӣ шахсӣ ин барои пешбурди хоҷагӣ зарур будани молу мулк ба ҳисоб меравад, аммо хонаи истиқоматӣ бошад, танҳо яқоя зиндагӣ намудани шаҳрвандонро таъмин менамояд ва барои пешбурди корҳои хоҷагидорӣ хоҷагии ёрирасони шахсӣ зарур намебошад.

¹⁹⁵ Устюкова В.В. Личное подсобное хозяйство: правовой режим имущества. – М.: Наука, 1990. – С. 55.

¹⁹⁶ Чубуков Г.В. Правовые вопросы приусадебного хозяйства. – М.: Знание, 1989. – С. 18.

¹⁹⁷ Ниг.: Аграрное право: учебник / Под ред. Г.Е. Быстрова., М.И. Козыр. – М.: Юристъ, 1996. – С. 209-211.

¹⁹⁸ Ниг.: Басин Ю.Г., Стамкулов А.С. Правовые вопросы личного подсобного хозяйства. – Алма-Ата, 1980. – С. 4.

¹⁹⁹ Кузьмич И.П. Личные подсобные хозяйства: проблемы правового регулирования // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. Вып. 4 / редкол: В.И. Семенов (гл. ред.), Г.А. Василевич (зам. гл. ред.) [и др.]; Национальный центр законодательства и правовых исследований Республики Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2009. – С. 416-428.

Ҳамчунин, дар амалия ҳолатҳоеро дучор шудан мумкин аст, ки шахрванд қитъаи замини иловагиро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба даст овардааст, аммо дорои қитъаи замини наздиҳавлигӣ намебошад ва ин шахрванд дар асоси иҷора истиқомат намуда, лекин дар қитъаи замини иловагӣ пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсиро ба амал мебарорад.

Ҳамчунин, дар қонунгузорӣ вазъи молумулкии хоҷагии ёрирасони шахсӣ пурра мавриди танзим қарор гирифтааст. Агар дар шартномаи байни аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ моликияти умумии якҷояи аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ маҳсуб мегардад. Мувофиқи моддаи 316 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918²⁰⁰ молу мулке, ки таҳти моликияти ду ё якчанд шахс қарор дорад, ҳуқуқи моликияти умумии онҳо мебошад. Моликияти умумӣ ба ду намуд – моликияти умумии якҷоя ва моликияти умумии ҳиссагӣ тақсим карда мешавад. Молу мулк метавонад бо муайян намудани ҳиссаи ҳар як молик дар моликият (моликияти ҳиссагӣ) ё бе муайян намудани чунин ҳисса (моликияти якҷоя) таҳти моликияти умумӣ қарор гирад. Моликияти умумӣ ба молу мулк ҳиссагӣ мебошад, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун ташаққули моликияти якҷояро ба молу мулк пешбинӣ менамояд. Моликияти умумӣ ҳангоми ба моликияти ду ё зиёда шахс ворид шудани молу мулке, ки он бе тағйир додани таъиноташ тақсимнопазир аст (ашёи тақсимнашаванда) ё аз рӯйи қонун онро тақсим кардан мумкин нест, пайдо мегардад.

Молу мулкҳои тақсимшаванда дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун ё шартнома моликияти умумӣ мешавад. Мутобиқи созишномаи иштирокдорони моликияти якҷоя ва дар сурати ба мувофиқа нарасидан - бо санади судӣ нисбат ба молу мулкҳои умумӣ моликияти ҳиссагии чунин шахсонро муқаррар кардан мумкин аст.

Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» ҳуқуқи моликият ба молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ моликияти умумии якҷоя мебошад, агар дар шартномаи байни аъзои хоҷагӣ моликияти умумии ҳиссагӣ будани молу мулкҳои он муқаррар нагардида бошад. Агар дар шартномаи байни аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ягон муқаррарот оид ба вазъи молу мулкҳои он муқаррар нагардида бошад ё байни онҳо шартнома мавҷуд набошад, дар ин маврид ҳуқуқи моликият ба молу мулкҳои хоҷагӣ ба ҳамаи аъзо ҳуқуқи моликияти умумии якҷоя мебошад ва дар сурати ба вучуд омадани баҳс оид ба ҳиссаи молу мулкҳои дар хоҷагӣ он тибқи тартиби судӣ муайян карда мешавад.

Андешаи моликияти умумии якҷоя будани молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ мавриди дастгирӣ қарор гирифтааст²⁰¹. Молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ на ҳуқуқи

²⁰⁰ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 19.05.2023).

²⁰¹ Ниг.: Кузьмич И.П. Развитие законодательства Республики Беларусь о личном подсобном хозяйстве граждан // Государство и право. – 2000. – №4. – С. 98; Устюкова В.В. Правовое положение крестьянское (фермерское) и личного подсобного хозяйства Российской Федерации: дис. ... д-ра. юрид. наук. – М., 2002. – 224 с.

моликиятии ҳамсарон (зану шавҳар), балки ҳуқуқи моликияти умумии якҷояи (агар дар шартномаи байни онҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад) тамоми аъзоён мегардад ва ҳангоми анҷом додани муомилот вобаста ба молу мулки хоҷагӣ бояд ризоияти ҳамаи аъзоён гирифта шавад.

Р.Т. Бакирова қайд менамояд, ки «молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ бояд барои аъзоёни хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар асоси ҳуқуқи моликияти умумии якҷоя эътироф карда шавад, зеро ин хусусияти муносибатҳои дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ ташаккулёфтаре дорад. Якҷоя зиндагӣ кардани ноболиғон, аъзои оилаи пиронсолон ва аъзои оилаи қобили меҳнат саҳми назаррасро дар истехсоли маҳсулот мегузоранд. Ин фарқияти муҳим байни муносибатҳои дохилӣ дар оилаҳое, ки дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, аз дигар оилаҳое, ки дар он ҷо фаъолияти муштараки истехсолии ҳамаи аъзои оила мавҷуд нест»²⁰², маҳсуб мегардад.

Аммо, дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба аз ҷониби иштирокчиёни моликияти умумӣ интиҳоб гардидани шакли моликияти умумӣ (моликияти умумии ҳиссагӣ ва ё якҷоя) андешаҳои гуногун пешниҳод карда шудааст. Аз ҷумла, қайд мегардад, ки «иштирокчиёни моликияти якҷоя барои ин молу мулк моликияти ҳиссагиро интиҳоб карда наметавонанд»²⁰³ ва «дар созишномаи тарафҳои моликияти якҷоя низ инро муқаррар кардан мумкин нест»²⁰⁴. Е.А. Суханов бошад, оид ба ин масъала чунин андеша ибраз менамояд, ки «пайдоиши моликияти якҷоя тибқи шартнома ин истисно кардани талаботи қонун мебошад»²⁰⁵. Ташкил намудани моликияти умумии якҷоя тибқи шартнома мумкин аст.

Новобаста аз муҳолифатҳо ва тарафдорони ин андеша қонунгузор дар кишвар ба молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ вазъи моликияти умумии якҷоя муқаррар намудааст, аммо ин маънои онро надорад, ки аъзои хоҷагӣ наметавонанд нисбати молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ вазъи моликияти умумии ҳиссагиро муқаррар карда наметавонанд, аъзоёни хоҷагӣ озодона тибқи шартнома ба молу мулки ба хоҷагӣ тааллуқдошта, ҳуқуқ ба моликияти умумии ҳиссагиро муқаррар менамоянд.

Бояд зикр намуд, ки қисмати дигари таҳлилии вазъи ҳуқуқии молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро моликияти шахсии аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ташкил менамояд. Молу мулки узви хоҷагии ёрирасони шахсӣ, ки аз манбаъҳои зерин ба даст оварда шудааст ва ба моликияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҳамроҳ карда нашудааст, моликияти шахсии он ба ҳисоб меравад: даромади шахсӣ ва пасандози узви хоҷагии ёрирасони шахсӣ; молу мулке, ки бо маблағҳои худаш харидааст; молу мулке, ки узв мерос ё тухфа гирифтааст.

²⁰² Бакирова Р.Т. Правовое регулирование организации и деятельности личных подсобных хозяйств граждан // Аграрное и земельное право. – 2006. – №4. – С. 52-59.

²⁰³ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой. – М., 1995. – С. 288.

²⁰⁴ Хохлов С.А. Право собственности и другие вещные права // Вести. Высшего Арбитражного Суда РФ. 1995. – №8. – С. 129.

²⁰⁵ Суханов Е.А. Право собственности в Гражданском кодексе // Закон. – 1995. – №11. – С. 206.

Моликияти шахсии баъзе аз аъзои оилаи хоҷагии ёрирасони шахсиро пешбаранда дар қонунгузорӣ муқаррар гардидааст. Аз ҷумла, дар моддаи 36 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, №682²⁰⁶ зикр шудааст, ки молу мулке, ки ба зану шавҳар то ақди никоҳ тааллуқ дошт, инчунин молу мулке, ки дар давраи занашӯӣ зан ё шавҳар ҳамчун ҳадя ё мерос гирифтааст, моликияти ҳар кадоми онҳо мебошад. Ашёи истифодаи шахсӣ (либос, пойафзол ва ғайра), ба истиснои ҷавохирот ва асбоби дигари зебу зинат, гарчанде дар давраи занашӯӣ аз ҳисоби маблағҳои умумии зану шавҳар ба даст оварда шудаанд, моликияти шахсии ҳар кадоме аз зану шавҳар ба ҳисоб мераванд. Суд метавонад молу мулкero, ки ҳар кадоме аз зану шавҳар ҳангоми ҷудо зиндагӣ карданишон ҷамъ овардаанд, дар сурати воқеан қатъ гардидани ақди никоҳ моликияти ҳар кадоми онҳо эътироф намояд.

Дар моддаи 10 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996, №23²⁰⁷ зикр гардидааст, ки ба қитъаи замин, ки ба истифодабарии он аз ҷониби заминистифодабаранда – шахси воқеӣ ҳангоми дар никоҳ будан бо ҳуқуқи бегона намудани он ҳуқуқ пайдо кардаанд, муқаррароти пешбинишудаи қонунгузорию граждани ва оила дар бораи моликияти умумии ҳамсарон татбиқ мегардад. Мувофиқи муқаррароти мазкур қитъаи замин, ки бо ҳуқуқи бегона намудан ҳамсарон дар давраи он ақди никоҳ ба даст овардаанд моликияти умумии онҳо мебошад.

Махсусияти дигари речаи ҳуқуқи мадания молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро тартиби соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулк ташкил медиҳад, ки тибқи муқаррароти қонунгузорӣ молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро фақат бо розигии ҳамаи аъзои он соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудан мумкин аст. Мазмуни ҳуқуқи моликият мувофиқи Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 279) аз он иборат аст, ки субъект ҷиҳати ба салоҳдиди худ ҳуқуқи соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани ашёро дорад. Аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба молу мулки якҷояи хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҳуқуқи моликиятиро доро буда, онро соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ менамоянд.

Ҳуқуқи соҳибӣ имконияти бо ҳуқуқ таъминшудаи амалигардонии воқеии доштани ашё мебошад. Ҳуқуқи истифодаи ашё имконияти бо ҳуқуқ таъминшудаи аз ашё ба даст овардани хосиятҳои табиӣи фоидаҳои он ва ҳамчунин аз он фоида гирифтани аст. Фоида метавонад ҳамчун даромад, афзоиш, самара, насл ё шаклҳои дигар ба даст ояд. Ҳуқуқи ихтиёрдорӣ имконияти бо ҳуқуқ таъминшудаи муайян намудани тақдирҳои ҳуқуқии ашё мебошад (моддаи 279 Кодекси мадания Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Ҳуқуқи соҳибии молу мулк дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ – маънои имконияти бо қонун пешбинишуда дар тасарруфи худ нигоҳ доштани молу

---

²⁰⁶ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1998. – №22. – Мод. 303; 2006. – №4. – Мод. 196; 2008. – №3. – Мод. 201; 2010. – №7. – Мод. 546; 2011. – №3. – Мод. 177. – №12. – Мод. 855; 2013. – №3. – Мод. 195; 2015. – №11. – Мод. 960; 2016. – №3. – Мод. 143. – №11. – Мод. 881; 2017. – №1395.

²⁰⁷ Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996, №23 // Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 19.05.2023).

мулки хоҷагӣ, дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ нигоҳ доштан, яъне воқеан соҳибӣ карданро дорад.

Ҳуқуқи истифодаи молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ – маънои коркард намудан, чудо карда гирифтани хусусиятҳои ғоидабахши ин молу мулк, аз он гирифтани самара, маҳсулот ва даромадро дорад.

Ҳуқуқи ихтиёрдорӣ намудани молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ – дар он ифода меёбад, ки аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ метавонанд маҳсулоти зиёдатии истехсолнамуда ва молу мулки худро ба фурӯш барорад ва аз он ғоида ба даст оварда, талаботҳои дигари шахсиро оилавии худро қонеъ намоянд²⁰⁸.

Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро аъзои он танҳо яққоя соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ менамоянд. Ҳангоми ихтиёрдорӣ намудани молу мулки умумии хоҷагӣ ризоияти ҳамаи аъзои қобилияти пурраи амал доштаи он гирифта мешавад. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» 19 июли соли 2022, №1891²⁰⁹ пешбинӣ гардидаанд, моликияти умумии ҳамаи аъзоён мебошад, на ин ки моликияти танҳо ҳамсарон. Аз ҳамин сабаб, ҳангоми ихтиёрдорӣ намудани молу мулки хоҷагӣ ризоияти на танҳо ҳамсарон, балки дигар аъзои оила низ зарур мебошад. Аммо, дар қонунгузориҳои оилавӣ муқаррароте дарҷ шудааст, ки мувофиқи он барои анҷом додани муомилот вобаста ба молу мулки умумии ҳамсарон танҳо ризоияти онҳо зарур мебошад.

Мувофиқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон молу мулке, ки зану шавҳар дар давраи занашӯӣ чамъ кардаанд, моликияти муштараки онҳо мебошад. Даромаде, ки зану шавҳар дар натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ, соҳибкорӣ ва зехнӣ ба даст овардаанд, нафақа, ёрдампулӣ ва пардохтҳои дигари пулии гирифташон, *ашёҳои* харидашон, қоғазҳои қиматнок, сахмия, пай ва ҳама гуна молу мулки манқул ва ғайриманқули дар давоми занашӯӣ чамъкардашон, сарфи назар аз он ки ба номи кадоме аз зану шавҳар харида шудааст (ё маблағ гузаронида шудааст), моликияти муштараки онҳо ҳисоб мешавад. Ҳуқуқ ба молу мулки муштарак, ҳамчунин ба зан ё шавҳаре низ тааллуқ дорад, ки дар давоми занашӯӣ хоҷагиро пеш мебурд, фарзандонро нигоҳубин мекард ё бо сабабҳои узрнок даромади мустақилона надошт. Ҳуқуқи соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ кардани молу мулке, ки дар моликияти муштараки зану шавҳар қарор дорад, танҳо бо розигии мутақобилаи онҳо сурат мегирад (моддаи 35 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Ин тарзи танзими ҳуқуқии молу мулки аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба омехтагии вазъи

---

²⁰⁸ Ниг.: Соҳибзода М.М., Шарифзода Ф.Ш., Асрорзода З., Қодирзода М.А., Шерзода Б.С., Одиназода Ш.Х. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ”: наشري аввал (тафсири оммавӣ илмӣ ва амалӣ) // Зери таҳрири Саидзода И.Ҳ., директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2022. – С. 125-126.

²⁰⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» 19 июли соли 2022, №1891 // Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 19.05.2023).

молумулкии ҳамсарон ва молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ оварда расонидааст.

Масалан, тибқи моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» биноҳои истиқоматӣ ва воситаҳои нақлиёт ба сифати молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ муқаррар гардидааст, ки ин воситаи нақлиёт ва хонаи истиқоматӣ ба оилае тааллуқ дорад, ки хоҷагии ёрирасони шахсии худро пеш бурда, аз ҳамсарон ва фарзандони болиғи он иборат мебошад. Дар мавриди ҷудо шудани ҳамсарон аз якдигар масъалаи тақсими молу мулк пайдо мегардад. Муаммо дар сари он аст, ки оё дар ин маврид нисбати тақсими хонаи истиқоматӣ ва воситаи нақлиёт меъёрҳои қонунгузори оилавӣ татбиқ карда мешаванд ё меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ»?

Дар амалия дар ҳама ҳолат ҳангоми тақсими молу мулки ҳамсарон меъёрҳои қонунгузори оилавӣ татбиқ карда мешавад, ҳол он ки баъзе аз молу мулке, ки байни ҳамсарон тақсим карда мешаванд тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» на моликияти умумии ҳамсарон, балки молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошад.

Сабаби асосии ҷой доштани душвории ҷудо намудани фарқияти моликияти умумии ҳамсарон аз молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар он аст, ки қонунгузор дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» маҳакҳои (асосҳои) молу мулки умумии хоҷагии ёрирасони шахсӣ эътироф намудани ин ё он молу мулкро муқаррар накардааст. Вазъи ҳуқуқи дигар субъектони моликияти умумии якҷоя аз ҷумла, хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар қонунгузорӣ пурра танзим карда шудааст.

Маҳакҳои муайянкунандаи мансубияти ин ё он молу мулк ба молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба андешаи мо инҳо мебошанд:

- соҳиб шудан ба молу мулк тавассути воситаҳои умумии аъзои хоҷагӣ;
- ин молу мулк барои пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҷудо карда ва ё ба даст оварда мешавад;
- ба мақсади хоҷагидорӣ истифода бурдани молу мулк;
- моликияти шахсии аъзои хоҷагӣ набудани ин молу мулк.

Асоси якуми фарқияти молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз дигар молу мулк, аз ҷумла, аз моликияти умумии ҳамсарон дар он ифода меёбад, ки ин молу мулк бояд бо воситаҳои (маблағҳои) умумии аъзои хоҷагӣ ба даст оварда шуда бошад. Новобаста аз саҳми молумулкии аъзои хоҷагӣ ҳангоми ба даст овардани молу мулк, молу мулки бадастовардашуда моликияти умумии аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ маҳсуб меёбад ва дар оянда ҳангоми тақсими ин молу мулк ҳиссаи ҳар як аъзо тибқи саҳми молумулкии онҳо ҳангоми ба даст овардани он муайян карда мешавад.

Дигар асоси фарқияти молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз молу мулки дигар субъектон дар он аст, ки ин молу мулк аз воситаҳои умумии аъзоён ба даст оварда шуда, ба мақсадҳои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ хоҷагии ёрирасони шахсӣ истифода бурда мешавад.

Ҳар як узви хоҷагии ёрирасон имконият дорад, ки моликияти шахсии худро ба молу мулки умумии хоҷагӣ ҳамроҳ намуда, онро дар якҷоягӣ бо дигар аъзоён истифода намояд. Ҳамчунин, дар асоси қисми 3 моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» шаҳрвандон метавонанд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон молу мулки дигарро барои пешбурд ва рушди хоҷагии ёрирасони шахсӣ харидорӣ ва истифода намоянд.

Бо мақсади танзими ҳуқуқии пурраи масъалаи молумулкии хоҷагии ёрирасони шахсӣ зарур аст, ки дар моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» муқаррароти зерин илова карда карда шавад: «молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ молу мулке мебошад, ки барои фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ зарур буда, аз воситаҳои умумии аъзои хоҷагӣ ба даст оварда шудааст ва ба мақсадҳои хоҷагидорӣ истифода бурда мешавад».

Дар қонунгузорӣ пешбинӣ намудани ин муқаррарот имкон медиҳад, ки молу мулки умумии хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба таври қонунӣ аз моликияти дигар субъектон, аз ҷумла моликияти умумии ҳамсарон ё моликияти шахсии аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ фарқ карда шавад.

Қобили тазаккур аст, ки дар муқаррароти меъёрии Қонуни амалкунанда оид ба самара, маҳсулот ва даромади бадастовардаи хоҷагии ёрирасони шахсӣ ягон муқаррарот пешбинӣ нагардидааст. Самара, маҳсулот ва даромаде, ки хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар натиҷаи фаъолияти якҷоя ва истифодаи молу мулки хоҷагӣ ба даст овардааст, моликияти умумии якҷояи аъзоён ба ҳисоб меравад, агар дар созишномаи байни онҳо тартиби дигаре муқаррар нагардида бошад.

Воридоти дар натиҷаи истифодаи молу мулк бадастомада (самара, маҳсулот, даромад), агар дар қонун, санади дигари ҳуқуқӣ ё шартномаи истифодаи ин молу мулк тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, ба шахсе тааллуқ дорад, ки аз ин молу мулк дар асоси қонунӣ истифода менамояд. Таҳти мафҳуми самара маҳсулоти баромадашон табиӣ фаҳмида мешавад, ки натиҷаи инкишофи органикии ҳайвонот мебошад (афзоиши ҳайвонот ва паранда, шир, тухми мурғ, пашми гӯсфанд, меваи дарахтон, буттаҳо, гул ва ғайра). Мафҳуми маҳсулот мустақиман ба натиҷаи фаъолияти истехсолии инсон, бо ҳама зухуроти он алоқаманд буда, мафҳуми даромад бошад, ба воридоти пулӣ ё дигар воридот аз иштирок дар муомилоти граждани алоқаманд аст²¹⁰.

Ҳамчунин, пешниҳод мегардад, ки дар моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» масъалаи самара, маҳсулот ва даромади хоҷагии ёрирасони шахсӣ бояд дар шакли зерин мавриди танзим қарор дода шавад: «Самара, маҳсулот ва даромаде, ки хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар натиҷаи фаъолияти якҷоя ва истифодаи молу мулки хоҷагӣ ба даст овардааст, моликияти умумии якҷояи аъзо ба ҳисоб меравад, агар дар созишномаи байни аъзоён тартиби дигаре муқаррар нагардида бошад».

---

²¹⁰ Маҳмудов М.А., Тағойназоров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С. 400.

Адабиёт:

1. Аграрное право: учебник / Под ред. Г.Е. Быстрова., М.И. Козырь. – М.: Юристъ, 1996. – 640 с.
2. Бакирова Р.Т. Правовое регулирование организации и деятельности личных подсобных хозяйств граждан // Аграрное и земельное право. – 2006. – №4. – С. 52-59.
3. Басин Ю.Г., Стамкулов А.С. Правовые вопросы личного подсобного хозяйства. – Алма-Ата, 1980. – 156 с.
4. В ред. Федеральных законов от 22.07.2008. – №141–ФЗ, от 23.07.2008. – №160–ФЗ, от 30.12.2008. – №302–ФЗ, от 21.06.2011. – №147–ФЗ.
5. Исмоилов Ш.М., Шонасридинов Н.Ш., Нодиров Ф.М., Гафуров А.Д. Хукуки кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе, “Бухоро”, 2013. – 416 с.
6. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996, №23 // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 19.05.2023).
7. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 19.05.2023).
8. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, №682 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1998. – №22. – Мод. 303; 2006. – №4. – Мод. 196; 2008. – №3. – Мод. 201; 2010. – №7. – Мод. 546; 2011. – №3. – Мод. 177. – №12. – Мод. 855; 2013. – №3. – Мод. 195; 2015. – №11. – Мод. 960; 2016. – №3. – Мод. 143. – №11. – Мод. 881; 2017. – №1395.
9. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой. – М., 1995. – 895 с.
10. Кузьмич И.П. Личные подсобные хозяйства: проблемы правового регулирования // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. Вып. 4 / редкол: В.И. Семенов (гл.ред.), Г.А. Василевич (зам.гл.ред.) [и др.]; Национальный центр законодательства и правовых исследований Республики Беларусь. – Минск: Право и экономика, 2009. – С. 416-428.
11. Кузьмич И.П. Развитие законодательства Республики Беларусь о личном подсобном хозяйстве граждан // Государство и право. – 2000. – №4. – С. 98-101.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии ёрирасони шахсӣ» 19 июли соли 2022, №1891 // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 19.05.2023).
13. Маслов Ф.В. Осуществление и защита права личной собственности в СССР. – М.: Госюриздат, 1961. – 236 с.
14. Маҳмудов М.А., Тағойназоров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С. 400.

15. Нудненко В.А. Правовое регулирование подсобного хозяйство семьи колхозника (колхозного двора). – Томск, 1976. – 434 с.
16. Соҳибзода М.М., Шарифзода Ф.Ш., Асрорзода З., Қодирзода М.А., Шерзода Б.С., Одиназода Ш.Х. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ”: нашри аввал (тафсири оммавию илмӣ ва амалӣ) // Зери таҳрири Саидзода И.Х., директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2022. – 240 с.
17. Суханов Е.А. Право собственности в Гражданском кодексе // Закон. – 1995. – №11. – 585 с.
18. Устюкова В.В. Личное подсобное хозяйство: правовой режим имущества. – М.: Наука, 1990. – 123 с.
19. Устюкова В.В. Правовое положение крестьянское (фермерское) и личного подсобного хозяйства Российской Федерации: дис. ... д-ра. юрид. наук. – М., 2002. – 345 с.
20. Хохлов С.А. Право собственности и другие вещные права // Вести. Высшего Арбитражного Суда РФ. 1995. – №8. – С. 129.
21. Чубуков Г.В. Правовые вопросы приусадебного хозяйства. – М.: Знание, 1989. – 63 с.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Амренова Шогун,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры транспортного права и права
пользования природными ресурсами,
кандидат юридических наук

Тел.: 918-38-91-50

E-mail: stal.007@mail.ru

Саидмуродова Тахмина Ахадовна,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры транспортного права и права
пользования природными ресурсами,
кандидат юридических наук

Тел.: 918-38-91-50

E-mail: takhminasaidmurodova@gmail.ru

Аннотация: Государственная политика в сфере образования реализуется в соответствии с законодательством Республики Таджикистан на основании прогнозов, концепций, стратегий и государственных программ развития сферы образования. В образовательных учреждениях запрещается пропаганда, создание и деятельность структур политических партий, общественно-политических и религиозных движений. В период независимости Республики Таджикистан возникли качественно новые отношения в сфере образования, которые нашли отражение в Конституции Республики Таджикистан, действующих законах и других нормативных правовых документах. Несмотря на сложности и проблемы переходного периода, Правительство Республики Таджикистан рассматривало и поддерживало сферу образования как приоритетную отрасль страны. За этот период пересмотрено, разработано и утверждено более 400 нормативных правовых документов, регламентирующих деятельность образовательных учреждений. В этот период Республики Таджикистан «Об образовании» уже в третий раз перерабатывается с изменениями и дополнениями. При этом для всех уровней образования разработаны отдельные отраслевые законы. При этом для всех уровней образования разработаны отдельные отраслевые законы. В сотрудничестве с международными организациями Министерству удалось открыть дошкольные учреждения под названием «Центры развития ребенка».

В то же время организация частных детских садов и детских садов способствует развитию этого уровня образования. Финансирование этих учреждений с каждым годом улучшалось и в 2010 году достигло 22,0 млн. сомони (2,3 млн. сомони в 2000 году). Наряду с учреждением новых видов

дошкольных учреждений возникла необходимость внесения изменений и дополнений в Положение о дошкольных учреждениях. В целях совершенствования методического и воспитательного обеспечения в сфере дошкольного образования 31 октября 2005 года под № 395 принята «Государственная программа развития сферы дошкольного образования в Таджикистане на 2006-2010 годы». В рамках этой программы был возвращен ряд незаконно приватизированных детских садов и детсадов, одновременно в большинстве городов и районов страны началось строительство и реконструкция дошкольных учреждений. Учитывая потребность в образовании и дошкольном воспитании, Министерство образования Республики Таджикистан разработало «Государственный стандарт дошкольного образования», который утвержден Правительством Республики Таджикистан 2 июня 2009 года. В целях реализации данного стандарта был рассмотрен ряд мер, в том числе реализация программ подготовки к школе для детей, не посещающих детский сад. Для этого перед школами были сформированы подготовительные группы.

Ключевые слова: Конституция, право, регулирование, образование, государственная политика, независимость, наука, закон, обязанность, нормативно-правовой акт, знания, Правительство, стандарт, школа, министерство, положение, учреждение, деятельность, концепция, обучающихся.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ НИЗОМИ МАОРИФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Амренова Шогун,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва ҳуқуқи
истифодаи сарватҳои табиӣ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: 904-00-35-30

Е mail: stal.007@mail.ru

Саидмуродова Тахмина Аҳадовна,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва ҳуқуқи
истифодаи сарватҳои табиӣ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: 918-38-91-50

Е-mail: takhminasaidmurodova@gmail.ru

Фишурда: Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вучуд омаданд, ки онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар

санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабиҳо ва мушкилоти замони гузариш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зерин назар ва пуштибонии худ қарор дод. Дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ зиёда аз 400 санади меъёрии ҳуқуқӣ таҷдиди назар, таҳия ва тасдиқ гардиданд. Дар ин давра бори сеюм аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» бо тағйироту иловаҳо аз нав таҳия мешавад. Дар баробари ин, барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия гардидаанд. Дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ба вазорат муяссар гардид, ки дар кушодани муассисаҳои томактабӣ бо номи «Марказҳои инкишофи кӯдакон» муваффақ гардад. Ҳамзамон, ташкили боғчаҳо ва кӯдакитонҳои хусусӣ барои рушди ин зинаи таҳсилот мусоидат намуда истодааст. Маблағгузориҳои ин муассисаҳо ҳамасола беҳтар гардида, дар соли 2010 ба 22,0 млн сомонӣ расонида шуд (соли 2000-ум 2,3 млн сомонӣ буд). Баробари таъсисёбии намудҳои нави муассисаҳои томактабӣ зарурати ворид кардани тағйиру иловаҳо ба Низомномаи муассисаҳои томактабӣ ба миён омад. Барои беҳтар намудани таъминоти методӣ таълимӣ соҳаи тарбияи томактабӣ 31 октябри 2005 таҳти № 395 «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2006–2010» қабул карда шуд. Дар доираи барномаи мазкур як қатор боғчаю кӯдакитонҳои, ки ғайриқонунӣ шахсӣ гардонидани шуда буданд, пас гардонидани шуданд ва ҳамзамон дар аксари шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ сохтмони азнавсозии муассисаҳои томактабӣ оғоз гардид. Зарурати тарбия ва таҳсилоти томактабиро ба ҳисоб гирифта Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ»-ро таҳия намуд, ки он 2 июни 2009 аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд. Барои амалӣ гаштани ин стандарт як қатор тадбирҳо, аз ҷумла татбиқи барномаҳои ба мактаб омода намудани кӯдаконе, ки ба кӯдакитон фаро гирифта нашудаанд, дар назар гирифта шудааст. Бо ин мақсад дар назди мактабҳо гурӯҳҳои омодагӣ ташкил гардиданд.

Калидвожаҳо: Конститутсия, ҳуқуқ, танзим, маориф, сиёсати давлатӣ, истиқлолият, илм, қонун, вазифа, санади меъерӣ-ҳуқуқӣ, дониш, Ҳукумат, стандарт, мактаб, вазорат, низомнома, муассиса, фаъолият, концепсияи донишҷӯен.

EDUCATION IN TAJIKISTAN FROM THE POSITION OF THE LEGAL FRAMEWORK

Amrenova Shogun,

Tajik National University, faculty of law,
assistant of the Department of transport law
and the law of use of natural resources,
candidate of law

Phone: 904-00-35-30

E-mail: stal.007@mail.ru

Saidmurodova Takhmina Akhadovna,
Tajik National University, faculty of law,
assistant of the Department of transport law
and the law of use of natural resources,
candidate of law
Phone: 918389150
E-mail: takhminasaidmurodova@gmail.ru

Abstract: the state policy in the field of education is implemented in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan on the basis of forecasts, concepts, strategies and state programs for the development of education. Propaganda, creation and activity of structures of political parties, socio-political and religious movements are prohibited in educational institutions. During the period of independence of the Republic of Tajikistan, qualitatively new relations have developed in the field of education, which are reflected in the Constitution of the Republic of Tajikistan, codes and other normative legal documents. Despite the complexity and problems of the transition period, the Government of the Republic of Tajikistan considers and supports the education sector as a priority judicial instance. During this period, more than 400 legal documents regulating the activities of educational institutions have been revised and repeated. During this period, the Law of the Republic of Tajikistan "On Education" has been revised for the third time with amendments and additions. At the same time, separate sectoral laws have been developed for all levels of education. At the same time, separate sectoral laws have been developed for all levels of education. In cooperation with international organizations, the Ministry was able to open pre-school institutions called "Child Development Centers". At the same time, the organization of private kindergartens and kindergartens contributes to the development of this level of education. Financing of these institutions improved every year and in 2010 reached 22.0 million somoni (2.3 million somoni in 2000). Along with the establishment of new types of preschool institutions, it became necessary to make changes and additions to the Regulations on preschool institutions. In order to improve the methodological and educational support in the field of preschool education, on October 31, 2005, under No. 395, the "State Program for the Development of the Sphere of Preschool Education in Tajikistan for 2006-2010" was adopted. Within the framework of this program, a number of illegally privatized kindergartens and kindergartens were returned, at the same time, construction and reconstruction of preschool institutions began in most cities and regions of the country. Considering the need for education and preschool education, the Ministry of Education of the Republic of Tajikistan has developed the "State Standard for Preschool Education", which was approved by the Government of the Republic of Tajikistan on June 2, 2009. In order to implement this standard, a number of measures have been considered, including the implementation of pre-school programs for children not attending kindergarten. For this, preparatory groups were formed in front of the schools.

Keywords: Constitution, law, regulation, education, public policy, independence, science, law, duty, regulatory act, knowledge, Government, standard, school, ministry, regulation, institution, activity, concept, students.

В Послании Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона парламенту страны от 23.12.2022 года было подчёркнуто о необходимости развития и усовершенствования системы образования и строительства новых общеобразовательных учреждений. По его словам, в текущем году сданы в эксплуатацию 190 средних школ на 87000 ученических мест. Всего за последние 30 лет построены и введены в эксплуатацию 3,4 тыс. общеобразовательных учреждений. В 2022 году из республиканского бюджета на социальную сферу направлено 14,7 млрд сомони, это составляет 44% всех расходов бюджета. С учётом роста населения необходимо ежегодно строить до 200 школ. Переход на новую модель образования вызван изменениями в современном глобальном мире, который становится инновационным и ориентированным на экономику знаний. Знания становятся товаром, который производят ученые в академических институтах, преподаватели и студенты вузов и другие специалисты. Эта функция производства знаний становится все востребованной. Государственная политика в области образования — это деятельность государства (в лице его органов) по обеспечению функционирования и развития системы образования. Право на образование является элементом права на развитие каждого человека. Обязанной стороной, которая должна создать человеку условия для реализации этого права, является государство. Необходимо повышать его ответственность перед обществом, семьей и человеком за исполнение своих обязанностей. Содержание образования должно содействовать взаимопониманию и сотрудничеству между людьми, народами независимо от расовой, национальной, этнической, религиозной и социальной принадлежности, учитывать разнообразие мировоззренческих подходов, способствовать реализации права обучающихся на свободный выбор мнений и убеждений. Главный ресурс любого государства — это люди. Если человек имеет достаточное образование для того, чтобы найти свое место на рынке труда, заработать достаточно средств, обеспечивающих достойную жизнь для себя и своей семьи, то в этом случае будет процветать он, его семья, общество и государство. У человека должно быть такое образование, которое позволит ему обеспечить себе и своей семье достойную жизнь и свободное развитие. Эта цель политики нашего социального государства определена в ч.3 ст. 1 Конституции РТ²¹¹. Образование — единый целенаправленный процесс воспитания²¹² и

---

²¹¹ Конституция Республики Таджикистан (в ред. от 26.09.1999 г., от 22.06.2003 г., от 22.05.2016г.). [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/konstitutsiya> (дата обращения: 18.04.2023).

²¹² См.: Azimov S.Sh. Some theoretical and practical issues of legal education of youth in the conditions of the development of digital technologies // Материалы международной научно-практической конференции

обучения, являющийся общественно значимым благом и осуществляемый в интересах человека, семьи, общества и государства. В первую очередь образование должно удовлетворять интересы человека в развитии. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.) в ст. 13 признает право каждого человека на образование. Образование должно быть направлено на полное развитие человеческой личности и должно укреплять уважение к правам человека и основным свободам. Образование должно дать возможность всем быть полезными участниками свободного общества, способствовать взаимопониманию, терпимости и дружбе между всеми нациями и всеми расовыми, этническими и религиозными группами и содействовать работе ООН по поддержанию мира. Государственная политика в области образования основывается на следующих принципах:

1. признание приоритетности образования; 2) обеспечение права каждого человека на образование, недопустимость дискриминации в сфере образования; 3. гуманистический характер образования, приоритет жизни и здоровья человека, прав и свобод личности, свободного развития личности, воспитание взаимоуважения, трудолюбия, гражданственности, патриотизма, 4. свобода выбора получения образования согласно склонностям и потребностям человека, создание условий для самореализации каждого человека, свободное развитие его способностей, включая предоставление права выбора форм получения образования, форм обучения, организации, осуществляющей образовательную деятельность, направленности образования в пределах, предоставленных системой образования, а также предоставление педагогическим работникам свободы в выборе форм обучения, методов обучения и воспитания и т.д.

В настоящее время по мнению специалистов существуют 2 основные тенденции развития системы образования:

1. Гуманизация

2. Демократизация²¹³.

Гуманистический характер образования высшим принципом провозглашает интересы человека, духовное и физическое развитие человека как цели образования. Гуманизм признает ценность человека как личности, его право на свободу, счастье, развитие и проявление своих способностей. Гуманистический характер образования означает уважение всех участников образовательного процесса к человеку, ребенку как личности, доверие к нему, принятие его интересов, жизненных целей, запросов, уважение его достоинства. Педагог, стоящий на позициях гуманистической педагогики и психологии, решает ряд психолого-педагогических и культурных задач, задач правового воспитания. Это такие задачи, как: освоить вместе с ребенком механизмы его индивидуального саморазвития; помочь ему увидеть перспективы

«Гаджик в зеркале истории», посвященной 115-летию академика Бободжона Гафурова (27 октября 2023 года). Часть I. (право, экономика). – Душанбе, 2023. – С. 20-24.

²¹³ Шкатула Владимир Иванович –Образовательное право России-Москва Юстицинформ –Издательский Дом Илюни-2015г с86

саморазвития; стимулировать творческий взгляд на вещи; поощрять и развивать аналитическое конструктивно-практическое отношение к миру; сформировать отношение к законам. Гуманистический характер образования означает не только личностную ориентированность процесса обучения, но и его личностную центрированность на обучающемся, т.е. антропоцентрическую концепцию образования, предметно, дисциплинарно противостоящую сциентистской концепции. Принцип гуманизма предполагает такую модель педагогического взаимодействия, в процессе которого ученик выступает как самостоятельный, активный, свободный деятель, партнер, а не как пассивный объект обучения. Гуманистический характер образования меняет саму природу образовательной педагогической среды, наполняя ее духом сотрудничества, сотворчества, развития человека. Воспитывающая, развивающая функция учителя становится ведущей по отношению к его обучающей, информационной, контролирующей функциям.

Гуманизация неразрывно связано с обеспечением всех общеобразовательных учреждений высококвалифицированными кадрами, а демократизация охватывает вопросы, связанные с созданием для каждого учебного заведения, каждого преподавателя, учащегося и студента полностью раскрыть свои возможности и способности.

Образование в Таджикистане регулируется Законом об образовании, в который в последний раз вносились поправки в 2019 году. Закон обеспечивает правовую основу для предоставления образования на всех уровнях, включая дошкольное, начальное, среднее, профессиональное, высшее и послевузовское образование. Содержание образования определяется в образовательных программах. Содержание образования должно: 1) содействовать взаимопониманию и сотрудничеству между людьми, народами независимо от расовой, национальной, этнической, религиозной и социальной принадлежности; 2) учитывать разнообразие мировоззренческих подходов; 3) способствовать реализации права обучающихся на свободный выбор мнений и убеждений; 4) обеспечивать развитие способностей каждого человека, формирование и развитие его личности в соответствии с принятыми в семье и обществе духовно-нравственными и социокультурными ценностями. Образовательные программы реализуются организацией, осуществляющей образовательную деятельность как самостоятельно, так и посредством сетевых форм их реализации. При реализации образовательных программ используются различные образовательные технологии, в т.п. дистанционные образовательные технологии, электронное обучение. Может применяться форма организации образовательной деятельности, основанная на модульном принципе представления содержания образовательной программы, построения учебных планов и использования соответствующих образовательных технологий.²¹⁴ Право на занятие педагогической деятельностью имеют лица, имеющие среднее профессиональное или высшее образование и отвечающие

---

²¹⁴ Гуманизация образования / отв. ред. и.А. Зимняя. М., 1996.

квалификационным требованиям, указанным в квалификационных справочниках, и профессиональным стандартам. Под правовым статусом педагогических работников понимается совокупность прав и свобод (в т.п. академических прав и свобод), трудовых прав, социальных гарантий и компенсаций, ограничений, обязанностей и ответственности, которые установлены законодательством Республики Таджикистан. Педагогические работники пользуются следующими академическими правами и свободами: 1) свобода преподавания, свободное выражение своего мнения, свобода от вмешательства в профессиональную деятельность; 2) свобода выбора и использования педагогически обоснованных форм, средств, методов обучения и воспитания; 3) право на творческую инициативу, разработку и применение авторских программ и методов обучения и воспитания в пределах реализуемой образовательной программы, отдельного учебного предмета, курса, дисциплины (модуля); 4) право на выбор учебников, учебных пособий, материалов и иных средств обучения и воспитания 5) право на участие в разработке образовательных программ, в т.п. учебных планов, календарных учебных графиков, рабочих учебных предметов, курсов, дисциплин (модулей), методических материалов и иных компонентов образовательных программ; 6) право на осуществление научной, научно-технической, творческой, исследовательской деятельности, участие в экспериментальной и международной деятельности, разработках и во внедрении инноваций; 7) право на бесплатное пользование библиотеками и информационными ресурсами, а также доступ в порядке, установленном локальными нормативными актами организации, осуществляющей образовательную деятельность, к информационно-телекоммуникационным сетям и базам данных, учебным и методическим материалам, музейным фондам, материально-техническим средствам обеспечения образовательной деятельности, необходимым для качественного осуществления педагогической, научной или исследовательской деятельности в организациях, осуществляющих образовательную деятельность. Педагогические работники обязаны: 1) осуществлять свою деятельность на высоком профессиональном уровне, обеспечивать в полном объеме реализацию преподаваемых учебных предметов, курса, дисциплины (модуля) в соответствии с утвержденной рабочей программой; 2) соблюдать правовые, нравственные и этические нормы, следовать требованиям профессиональной этики; 3) уважать честь и достоинство обучающихся и других участников образовательных отношений; 4) развивать у обучающихся познавательную активность, самостоятельность, инициативу, творческие способности, формировать гражданскую позицию, способность к труду и жизни в условиях современного мира, формировать у обучающихся культуру здорового и безопасного образа жизни; 5) учитывать особенности психофизического развития обучающихся и состояние их здоровья, соблюдать специальные условия, необходимые для получения образования лицами с ограниченными возможностями здоровья, взаимодействовать при необходимости с медицинскими организациями; 6) систематически

повышать свой профессиональный уровень; 7) проходить аттестацию на соответствие занимаемой должности в порядке, установленном законодательством об образовании, 8) соблюдать устав образовательной организации, положение о специализированном структурном образовательном подразделении организации, осуществляющей обучение, правила внутреннего трудового распорядка.

Закон Республики Таджикистан об образовании (в редакции Закона РТ от (в редакции Закона РТ от 14.03.2014г.№1081, от 26.07.2014г.№1125, от 15.03.2016г.№1295, от 23.07.2016г. №1346, от 28.08.2017г.№1462, от 17.05.2018г.№1527, от 17.12.2020г.№1738) [1]. Настоящий Закон определяет правовые, организационные, социально-экономические основы и основные принципы государственной политики в сфере образования.²¹⁵

Изучим закон более подробно. Согласно Закону об образовании, образование является основополагающим правом каждого человека, и государство несет ответственность за обеспечение равного доступа к образованию для всех граждан. Закон также требует, чтобы государство обеспечивало бесплатное и обязательное начальное образование для всех детей²¹⁶.

Министерство образования и науки Таджикистана является главным государственным органом, ответственным за разработку и реализацию образовательной политики и программ. Министерство отвечает за регулирование системы образования, разработку образовательных стандартов и надзор за качеством образования.

Закон об образовании также регулирует аккредитацию образовательных учреждений, сертификацию учителей и учебную программу. Закон устанавливает минимальные требования к образовательным программам, которые должны быть утверждены Министерством образования и науки.

В дополнение к Закону об образовании, существуют другие законы и нормативные акты, которые влияют на образование в Таджикистане. Например, Закон о науке и инновациях обеспечивает правовую основу для исследований и разработок, в то время как Трудовой кодекс устанавливает права и обязанности работников сектора образования.

Правовая база образования в Таджикистане направлена на обеспечение равного доступа к образованию, повышение качества образования и содействие развитию человеческого капитала. Однако по-прежнему существуют проблемы с внедрением этих законов и нормативных актов, включая ограниченные ресурсы, неадекватную инфраструктуру и нехватку квалифицированных учителей.

---

²¹⁵ Закон Республики Таджикистан об образовании (в редакции Закона РТ от (в редакции Закона РТ от 14.03.2014г.№1081, от 26.07.2014г.№1125, от 15.03.2016г.№1295, от 23.07.2016г. №1346, от 28.08.2017г.№1462, от 17.05.2018г.№1527, от 17.12.2020г.№1738)

²¹⁶ Голомидова П.С. Экспорт российского высшего образования в Таджикистане: потенциал и перспективы // Социология и общество: традиции и инновации в социальном развитии регионов. – 2020. – С. 5604-5613.

Образование в Таджикистане имеет несколько уникальных особенностей, которые отличают его от других стран. Некоторыми из ключевых особенностей образования в Таджикистане являются:

Официальным языком обучения в Таджикистане является таджикский, который является национальным языком страны. Однако русский также широко распространен и используется в качестве языка обучения в некоторых школах и университетах, особенно в технических и научных областях.

Система образования в Таджикистане основана на советской модели образования с 11-летним обязательным школьным обучением. Система образования включает дошкольное, начальное, среднее, профессиональное, высшее и послевузовское образование.

Несмотря на значительный прогресс, достигнутый в последние годы, доступ к образованию в Таджикистане по-прежнему ограничен, особенно в сельских районах. В стране высокий уровень отсева, и многие дети не заканчивают начальную школу. Существует также значительный гендерный разрыв: девочки реже посещают школу, чем мальчики²¹⁷.

Учебная программа в Таджикистане централизована и стандартизирована, с сильным акцентом на академические предметы, такие как математика, естественные науки и язык. Учебная программа предназначена для подготовки студентов к высшему образованию и техническим профессиям.

Подготовка учителей в Таджикистане является серьезной проблемой, поскольку многим учителям не хватает надлежащей квалификации. Правительство работает над совершенствованием программ подготовки учителей для повышения качества образования.

Таджикистан сталкивается со значительным цифровым разрывом, поскольку многие школы не имеют доступа к технологиям и Интернету. Это ограничивает использование цифровых инструментов и ресурсов в классе и ставит студентов в невыгодное положение на современном рынке труда.

В целом, образование в Таджикистане добилось значительного прогресса за последние годы, но по-прежнему существует потребность в увеличении инвестиций в инфраструктуру, подготовку учителей и доступ к образованию. Правительство и международные организации работают над решением этих проблем и повышением качества образования в стране.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан (в ред. от 26.09.1999 г., от 22.06.2003г., от 22.05.2016г.). [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/konstitutsiya> (дата обращения: 18.04.2023).

2. Закон Республики Таджикистан об образовании (в редакции Закона РТ от (в редакции Закона РТ от 14.03.2014г.№1081, от

---

²¹⁷ Шоисматуллоев Ш., Гардоншоев А.М. Проблема доступности и качества образования в Таджикистане.

26.07.2014г.№1125, от 15.03.2016г.№1295, от 23.07.2016г. №1346, от 28.08.2017г.№1462, от 17.05.2018г.№1527, от 17.12.2020г.№1738)

3. Голомидова П.С. Экспорт российского высшего образования в Таджикистане: потенциал и перспективы // Социология и общество: традиции и инновации в социальном развитии регионов. – 2020. – С. 5604-5613.

4. Шоисматуллоев Ш., Гардоншоев А.М. Проблема доступности и качества образования в Таджикистане.

5. Шкатула Владимир Иванович –Образовательное право России-Москва Юстицинформ. – Издательский Дом Илюни-2015г. – С. 86.

6. Гуманизация образования / отв. ред. и.А. Зимняя. – М., 1996.

7. Azimov S.Sh. Some theoretical and practical issues of legal education of youth in the conditions of the development of digital technologies // Материалы международной научно-практической конференции «Таджики в зеркале истории», посвященной 115-летию академика Бободжона Гафурова (27 октября 2023 года). Часть I. (право, экономика). – Душанбе, 2023. – С. 20-24.

МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ҚАРОРИ ТАШКИЛОТҲО ҲАМЧУН ФАКТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҲУҚУҚИ МАДАНИӢ

Шерзода Бурҳоналӣ Сабзалӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи граждани
Тел: 939-04-13-63
E-mail: sherzoda.b.1999@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Соҳибзода М.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент

Муқарриз: Бобохонов Ҳ.З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Фишурда: Фактҳои ҳуқуқӣ барои тамоми муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ аҳамияти муҳими назарӣ ва амалӣ дошта, аз онҳо пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардонии ҳуқуқу уҳдадориҳо вобасбағӣ дорад. Асосҳои пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардии ҳуқуқу уҳдадориҳои маданӣ дар пасманзари рушди босуръати муносибатҳои маданӣ дар ҳолати инкишоф қарор доранд. Аз ин рӯ, бо қабули Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918 дар номгӯи асосҳои пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардии ҳуқуқу уҳдадориҳои маданӣ факти ҳуқуқии нав – қарори ташкилотҳо ба вучуд омад.

Мубрамияти мавзӯ бо нав будани падидаи мазкур дар ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавҷудияти баҳсҳои назариявӣ доир ба мафҳум ва табиати ҳуқуқии қарори ташкилотҳо асоснок мегардад. Ҳамзамон, дар амалияи татбиқи ҳуқуқ низ баъзан ҳолатҳои баҳснок ва мураккаби ба қарори ташкилотҳо алоқаманд, хосатан пешниҳоди қарорҳои сохтаи ташкилотҳо ба назар мерасад, ки зарурати танзими ҳуқуқии масъалаи мазкурро ба вучуд оварда, таҳқиқи илмии онҳо мақсадок аст.

Муаллиф дар мақола, заминаи пайдоиши қарори ташкилотҳоро ҳамчун факти ҳуқуқӣ дар заминаи мушкилоти дар амалия вучуддошта таҳлил намуда, таносуби қарори ташкилотҳо ва аҳдҳоро муайян намудааст. Ҳамзамон дар мақола андешаҳои муаллиф чихати дар оянда танзим намудани паҳлуҳои алоҳидаи қарори ташкилотҳо пешниҳод гардидааст, ки натиҷаҳои таҳқиқот маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи хусусӣ, факти ҳуқуқӣ, пайдоиши ҳуқуқҳои маданӣ, қарор, қарори ташкилотҳо, табиати ҳуқуқии қарори ташкилотҳо, қабули қарори ташкилотҳо, аҳд, шартнома, таносуби қарори ташкилот ва аҳд, шахси ҳуқуқӣ, ташкилот.

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА РЕШЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКТА В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Шерзода Бурхонали Сабзали,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
ассистент кафедры гражданского
права.
E-mail: sherzoda.b.1999@gmail.com
Тел: (+992) 939-04-13-63

Научный руководитель: Сохибзода М.М., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Бобохонов Х.З., кандидат юридических наук

Аннотация: Юридические факты имеют большое теоретическое и практическое значение для всех правоотношений, в том числе и гражданских правоотношений, от них зависит возникновение, изменение и прекращение прав и обязанностей. Основы возникновения, изменения и прекращения гражданских прав и обязанностей находятся в состоянии развития на фоне стремительного развития гражданских правоотношений. Поэтому с принятием Гражданского кодекса Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года № 1918 в перечне оснований возникновения, изменения и прекращения гражданских прав и обязанности был создан новый юридический факт - решение организаций.

Актуальность темы обосновывается новизной данного института в гражданском праве Республики Таджикистан и наличием теоретических дискуссий о понятии и правовой природе решений организаций. В то же время в практике правоприменения иногда возникают спорные и сложные ситуации, связанные с решениями организаций, особенно с представлением подложных решений организаций, что создает необходимость правового регулирования данного вопроса, их научного исследования является целеустремленным.

В статье автор проанализировал основание решения организации как юридического факта на основе проблем практики, а также исследовал теоретический вопрос о соотношении решения организации и договоров. Также в статье представлены мнения автора о будущем регулировании отдельных аспектов решений организаций, которые являются результатами исследования.

Ключевые слова: Гражданское право, частное право, юридический факт, возникновение гражданских прав, решение, решение организаций, правовая природа решения организаций, принятие решения организаций, сделки, договор, соотношение решения организации и сделки, юридическое лицо, организация.

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF THE DECISION OF THE ORGANIZATION AS A LEGAL FACT IN CIVIL LAW

Sherzoda Burhonali Sabzali,
Tajik National University, Faculty of
Law, assistant of the Department of Civil
Law
E-mail: sherzoda.b.1999@gmail.com
Phone: (+992) 939 04 13 63

Research supervisor: Sohibzoda M.M., Candidate of Laws, associate Professor

Reviewer: Bobokhonov H.Z., Candidate of Legal Sciences.

Annotation: Legal facts are of great theoretical and practical importance for all legal relations, including civil legal relations, the emergence, change and termination of rights and obligations depend on them. The foundations for the emergence, change and termination of civil rights and obligations are in a state of development against the backdrop of the rapid development of civil legal relations. Therefore, with the adoption of the Civil Code of the Republic of Tajikistan dated December 24, 2022 No. 1918, a new legal fact was created in the list of grounds for the emergence, change and termination of civil rights and obligations - the decision of organizations.

The relevance of the topic is justified by the novelty of this institution in the civil law of the Republic of Tajikistan and the presence of theoretical discussions about the concept and legal nature of the decisions of organizations. At the same time, in the practice of law enforcement sometimes there are controversial and complex situations related to the decisions of organizations, especially with the presentation of false decisions of organizations, which creates the need for legal regulation of this issue, their scientific research is purposeful.

In the article, the author analyzed the basis of the decision of the organization as a legal fact based on the problems of practice, and also investigated the theoretical question of the relationship between the decision of the organization and contracts. The article also presents the author's opinions on the future regulation of certain aspects of the decisions of organizations, which are the results of the study.

Key words: Civil law, private law, legal fact, emergence of civil rights, decision, decision of organizations, legal nature of decisions of organizations, decision making of organizations, transactions, contract, correlation between organization's decision and transactions, legal entity, organization.

Дар даврони Истиклолияти давлатӣ қонунгузори маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи арзишҳои бунёдии класикӣ ва муосир, ки ба таври анъанавӣ ба ҳуқуқи хусусӣ ҳос мебошанд, ташаккул ёфта истодааст.

Шаҳодати ин дар таҳрири нав қабул гардидани Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918²¹⁸ мебошад.

Ба ҳуқуқи маданӣ васеъ будани мавзуи танзим ва зудинкишофёбии муносибатҳои ба доираи танзими он дохилшаванда хос мебошад, ки барои танзими бонизом ва дахлдори муносибатҳои маданӣ қабули саривақтии санадҳои қонунгузорӣ муҳим буда, аз онҳо инкишофи муътадили муносибатҳои мазкур вобастагии муҳим дорад.

Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дар назар доштани танзими муносибатҳои нави хусусӣ, ба талаботи замони нав мутобиқ гардондани меъёрҳои амалкунанда, рушди соҳаи хусусӣ бо роҳи фароҳам овардани танзими шартномавӣ ва озодии муносибатҳои бозоргонӣ ва омилҳои дигар қабул гардид. Қабули Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қадами навбатӣ дар самти ислоҳоти қонунгузории соҳа, ташаккули ҳуқуқи хусусӣ буда, тағйироти дахлдор, ба монанди падидаҳои нави ҳуқуқӣ, такмили падидаҳои мавҷуда, мукамал намудани техникаи ҳуқуқӣ, хосатан риояи талаботи забонӣ (ба монанди иваз гардидани истилоҳи граждани ба маданӣ, анъанаҳои муомилоти корӣ ба одатҳои муомилоти корӣ, ҳадя ба ҳадия, пудрат ба паймонкорӣ ва ғайра) ва услубиро ба вучуд овард. Аз ҷумла, яке аз тағйироти ҷиддӣ ин танзими пурра ва мукаммали ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ (фасли 2), танзими баъзе шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ, ба монанди шартномаи рента (боби 38), шартномаи иҷораи захираҳои табиӣ (моддаҳои 739-746), шартномаи суратҳисоби бонкии эскроу (моддаҳои 953-955), шартномаи суратҳисоби бонкии амонатии оммавӣ (956-960), эскроу (боби 52), шартномаи агентӣ (боби 56), шартномаи сохтмони ҳиссагии бинои истиқоматӣ (боби 60), шартномаи консессия (61) ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Ҳуқуқу уҳдадорихои маданӣ тибқи асосҳои муайян пайдо мешаванд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд, ки онҳо факти ҳуқуқӣ номида мешавад. Номгӯи фактҳои ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи маданӣ дар қисми 2 моддаи 7 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд. Ҳуқуқу уҳдадорихои маданӣ метавонанд аз фактҳои ҳуқуқии дар қонун пешбинишуда, инчунин дар қонун пешбинишуда ба вучуд оянд, тағйир ёбанд ва қатъ гарданд. Вобаста ба ин масъала, Д.С. Раҳмон қайд менамояд, ки “талаботи инкишофи муомилоти иқтисодӣ, махсусан дар марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ, ба чунин ҳолатҳое вобаста мебошад, ки дар қонун қаблан муқаррар намудани онҳо мутлақо имконнопазир аст. Зеро муносибатҳои ҷамъиятӣ метавонанд самти инкишофи худро тағйир диҳанд. Зиёда аз ин талабот ба чунин фактҳои ҳуқуқӣ метавонад, ки ногаҳонӣ ва очилӣ ба миён ояд, дар ҳоле ки воридсозии тағйирот ба қонунгузории граждани доимо муҳлати муайяноро тақозо менамоянд. Бинобар ин, дар қонунгузории граждани чунин қоидае пешбинӣ шудааст, ки мутобиқи он фактҳои ҳуқуқие, ки дар қонунгузории граждани пешбинӣ нашудаанд, оқибатҳои дахлдори ҳуқуқиро ба миён меоранд, агар ба

---

²¹⁸ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022. Садои мардум. №1-9 (4584-4592). – Душанбе. – 36 с.

асосҳои умумию моҳияти қонунҳои граждани муҳолифат нақунанд²¹⁹. Дар ин замина, қарори ташкилотҳо низ новобаста аз пешбини шуданашон дар қонун ҳамчун факти ҳуқуқи боиси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардии ҳуқуқу уҳдадорихои мадани мегардиданд.

Ҷиҳати хоси Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он зоҳир мегардад, ки муносибатҳои ҳуқуқии мадания, ки то қабули он аз танзими ҳуқуқи берун монда буданд, мавриди танзими ҳуқуқи қарор дода шуданд.

Аз доираи танзими ҳуқуқи берун мондани тартиби қабул ва тасдиқи қабули қарорҳои ташкилотҳо мурабаҳои муайяно дар амалияи татбиқи ҳуқуқ ба вучуд меоварад, инчунин ҳолатҳои мазкур устувори инкишофи муомилоти мадани таъсир мерасонад. Мутаассифона, таҷрибаи сохтатории қарорҳои мақоми роҳбарикунандаи шахсони ҳуқуқи хеле маъмул аст, ки боиси ба шахсони сеюм, суд, инчунин ба идораҳои нотариалии давлатӣ пешниҳод шудани қарорҳои мақомоти роҳбарикунанда, ки воқеан қабул нашудаанд, мегардад. Таҷрибаи монанди қабули қарорҳо бо имзо аз тарафи «роҳбар ва котиби маҷлис» боиси сохтатории ин гуна қарорҳо, вайрон шудани ҳуқуқу маффиатҳои қонунии шахсони сеюм ва иштирокчиёни дигари ташкилотҳо мегардад. Масалан, мақоми иҷроияи шахси ҳуқуқи бо мақсади ҳимояи манфиатҳои дорои хусусияти шубҳанок ё тасдиқи салоҳияти худ ё далели қабули қарор оид ба мувофиқа, масалан, аҳди калон ё аҳди манфиатдор метавонад қарор пешниҳод намояд, ки аз тарафи «роҳбар ва котиби маҷлис» имзо шудааст, дар сурате, ки дар ширкат зиёда аз даҳ нафар иштирокчиён буда метавонистанд, тафтиш кардани иродаи онҳо бо ин тарзи инъикоси факти қабули қарор тамоман имконнопазир аст. Ин амалия боиси ноустувори муомилоти мадани мегардад, зеро контрагентҳои шахси ҳуқуқи, ҳатто боэҳтиёт бошанд ҳам, тасдиқи бардурӯғ дар бораи мавҷудияти ваколатҳои мақоми иҷроияи ҷамъият, тасдиқи аҳди калон, аҳд бо манфиатнокӣ ва ғайра, ки ҳамин асосҳо минбаъд барои дар суд рад кардани аҳди ҷамъият асос шуда метавонанд. Илова бар ин, чунин қарорҳои сохта аксар вақт боиси ба таври назаррас вайрон шудани ҳуқуқи иштирокчиёни миноритарии (иштирокчиёне, ки андозаи пакети саҳмияҳои он имкон намедихад, ки бевосита дар идоракунии ҷамъият иштирок намояд) ҷамъиятҳои хочагидорӣ мегарданд.

Бо қабули Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори ташкилотҳо ҳамчун асоси ба вучуд омадани ҳуқуқу уҳдадорихои мадани ворид карда шуд. Тибқи қисми 2 моддаи 7 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон²²⁰ қарори ташкилотҳо дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун асоси ба вучуд омадани ҳуқуқ ва уҳдадорихои мадани мебошад.

Қарори ташкилотҳо, ки қонун ба он оқибатҳои ҳуқуқии маданияро вобаста кардааст, барои ҳамаи шахсоне, ки дар ин маҷлис ҳуқуқи иштирок

²¹⁹ Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум (нашри дуум) / Муҳаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе, “Истеъдод”. 2022. – С. 93 (муаллифи боб Д.С. Раҳмон).

²²⁰ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022. Садои мардум. №1-9 (4584-4592). – Душанбе. – С. 5.

карданро доранд (иштирокчиёни шахси ҳуқуқӣ, моликони муштарак, кредиторони муфлисшавӣ ва дигар иштирокчиёни ташкилот), инчунин барои шахсони дигар, агар ин дар қонун муқаррар шуда бошад ё аз моҳияти муносибат бармеояд, ба вучуд меорад. Қарори ташкилотҳо на танҳо барои иштирокчиёни маҷлис, ки ба тарафдории қабули он овоз додаанд, балки барои шахсоне, ки ба муқобили он овоз додаанд ё дар вақти қабули қарор умуман ҳозир набудаанд, оқибатҳои ҳуқуқӣ меоранд.

Дар қонунгузории мамлакатҳои хориҷӣ низ қарори ташкилотҳо ҳамчун асоси пайдоиши ҳуқуқу уҳдадориҳои маданӣ муқаррар карда шудааст. Дарвоқеъ, қарори маҷлиси шахси ҳуқуқӣ факти ҳуқуқӣ буда, дар заминаи он муносибатҳои дохилии шахси ҳуқуқӣ, муносибатҳо вобаста ба идоракукунии шахси ҳуқуқӣ ва молу мулки он пайдо мешаванд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Тибқи моддаи 8 Кодекси граждани Федератсияи Россия²²¹ қарорҳои маҷлиси ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ ҳамчун яке аз асосҳои ба вучуд омадани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои маданӣ муқаррар шудааст. Қарори маҷлис ҳамчун асоси пайдоиш, тағйир ва қатъ гардидани ҳуқуқу уҳдадориҳои маданӣ дар қонунгузории Федератсияи Россия бо Қонуни федералӣ “Дар бораи ворид намудани тағйирот ба бобҳои 1, 2, 3 ва 4 қисми якуми Кодекси граждани Федератсияи Русия” аз 30 декабри соли 2012, №302-ФЗ ворид карда шуд.

Дар назарияи ҳуқуқи маданӣ доир ба мафҳум ва табиати ҳуқуқи қарори ташкилотҳо андешаи ягона вучуд надорад. Қарори ташкилотҳоро дар адабиёти илмӣ ба таври гуногун баррасӣ менамоянд: санади иродаи дастаҷамъӣ аст, ки аз аҳдҳо тафовут дорад²²²; санади амрдиҳӣ (меъёрӣ ё ғайримереъёрӣ)-и мақомоти шахси ҳуқуқӣ²²³; факти ҳуқуқи *sui generis* – санадҳои корпоративии ташкилотҳои корпоративӣ, ки вазъи шахси ҳуқуқиро доранд²²⁴; амали объективишудаи натиҷаи фаъолият оид ба ташкили ба амал баровардани ҳуқуқи субъективӣ ба овози иштирокчиёни маҷлис²²⁵.

О.А. Красавчиков қайд намуд, ки амали ду ва ё зиёда шахсоне, ки оқибатҳои «пароканда» (мустақил, алоҳида)-и ҳуқуқиро ба вучуд намеоваранд, вале барои ин амалҳо натиҷаи ягонаи умумии ҳуқуқӣ хос аст, бояд аз ҷумлаи проблемаҳои фактҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб гирифта шаванд²²⁶.

Баъзе муҳаққиқон қарори ташкилотҳоро ҳамчун аҳди ҳуқуқи маданӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Ба андешаи В.И. Труханов “қарори маҷлис ҳамчун як намуди аҳд хусусияти гуногунҷабҳа дорад. Шахсоне, ки дар маҷлис, ки қарор қабул шудааст, иштирок накардаанд, гарчанде ки ҳуқуқ доштанд ва ё иштирок доштанд, вале ба муқобили қарор овоз доданд

²²¹ Гражданский кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Источник доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/?ysclid=ler4h4091a812909699 (дата обращения: 20.02.2023)

²²² Харитонов Ю.С. Недействительность решений собраний и сделок: точки пересечения // Законы России: опыт, анализ, практика. 2014. – № 5.

²²³ Ганижев А.Я. Правовая природа и виды решений общего собрания хозяйственного общества // Журнал российского права. 2012. – №8. – С.17

²²⁴ Гражданское право: в 4 т. т. 1. Общая часть: учебник / отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М., 2004.

²²⁵ Родионова О.М. О правовой природе решений собраний и их недействительности в германском и российском гражданском праве // Вестник гражданского права. 2012. – № 5.

²²⁶ Красавчиков О.А. Категории науки гражданского права. Избр. тр.: в 2 т. – М., 2005. Т. 2. – С. 157.

ва чунин қарор қабул карда мешавад, тарафҳои аҳд намебошанд, вале барои онҳо қувваи муайяни ҳуқуқӣ хоҳад дошт (принсипи ҳатмияти қарори маҷлис барои ҳамаи иштироккунандагон)²²⁷.

Л.К. Беджаше ва Ю.Г. Степанов дар асоси воқеияти коркарди ками назарияи фактҳои ҳуқуқӣ баъзе қарорҳои маҷлисоҳоро ҳамчун аҳд эътироф намуда, қисми қарорҳои маҷлисоҳоро умуман эътироф намекунанд²²⁸.

С.С. Кривушева қайд мекунад, ки қарор дар бораи таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва баъзе қарорҳои дигари корпоративӣ, албатта, як аҳди бисёрҷониба мебошанд, аммо бисёре аз қарорҳои маҷлисоҳоро, ҳамчун як роҳи ҳамоҳангсозии ифодаи иродаи иштирокчиёни ҷомеаи ҳуқуқи маданӣ, воқеан зарур аст, ки ҳамчун гуруҳи алоҳидаи фактҳои ҳуқуқӣ ҷудо карда шаванд²²⁹.

О.В. Ефимова чунин мешуморад, ки қарори маҷлисоҳоро бо аҳдҳои умумияти зиёд доранд, зеро ҳар дуи онҳо фактҳои ҳуқуқии ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ мебошанд. Дар баробари ин, ин падидаҳои ҳуқуқӣ низ тафовути худро доранд, ки қарорҳои маҷлис бо хусусиятҳои худ ба як падидаи ҳуқуқии алоҳида ҷудо мегардад²³⁰.

Мавқеи олимоне, ки фарқи байни қарори маҷлисоҳоро ва аҳдро пешниҳод мекунанд, дурусттар аст. Албатта, ҳарду фактҳои ҳуқуқӣ мебошанд, аммо бо ҳам алоқаманд нестанд, омехта кардани ин падидаҳо танҳо дарки раванди татбиқи қонунгузорию мураккаб мекунад.

Бо дарназардошти шабоҳати зиёд доштани қарори ташкилотҳо ва аҳдҳои ҳуқуқи маданӣ дар адабиёти илмӣ дар масъалаи умумият ва шабоҳати онҳо андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Муайян кардани мавқеи қарори ташкилотҳо дар низоми фактҳои ҳуқуқӣ ва табиати ҳуқуқии онҳо на танҳо аҳаммияти назарӣ, балки амалӣ низ дорад. Дар замони муосир доир ба таносуби аҳдҳо ва қарори ташкилотҳо назарияҳои зерин вучуд дорад:

- аҳди яктарафа будани қарори ташкилотҳо;
- табиати ҳуқуқии аҳди дутарафа доштани қарори ташкилотҳо;
- қарори ташкилотҳоро ҳамчун факти ҳуқуқии мустақил.

Таносуби қарори ташкилотҳо ва аҳдҳои ҳуқуқи маданиро бо асосҳои зерин метавон муайян кард:

1) Унсурҳои иродаи мувофиқати ирода ва изҳори иродаи субъектонанчом дода мешаванд, дар ҳолати баръакс чунин аҳдҳо безътибор ё бастанашуда дониста мешаванд, боиси пайдоиши оқибатҳои безътибории аҳди безътибор мегарданд. Мувофиқат накардани ирода ва изҳори он боиси ба вучуд омадани оқибатҳои безътибории аҳди безътибор мегардад, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд.

²²⁷ Труханов К.И. Решения собраний – новая категория в Гражданском Кодексе РФ // Закон. 2013. – № 10. – С. 125-134.

²²⁸ Беджаше Л.К., Степанов Ю.Г. Правовая природа решений собраний // Теория и практика общественного развития. 2014. – №15 – С. 136.

²²⁹ Кривушева С.С. Особенности решения собрания в качестве юридического факта // Вопросы российского и международного права, 2016, – №10А, – С. 98

²³⁰ Ефимова О.В. Регулирование решений собраний гражданским законодательством Российской Федерации // Вестник Московского городского педагогического университета: юридические науки. 2014, – №2(14). – С.70.

Иродаи шахсе, ки дар қабули қарори ташкилот иштирок мекунад, метавонад бо изҳори ирода мувофиқат накунад, яъне ҳатмӣ нест. Набудани унсури ба ҳам мувофиқатии ирода ва изҳори он барои эътиборнокии қарори маҷлис камбудӣ намебошад. Субъект метавонад ҳар гуна асосро ҳангоми ба тарафдории ин ё он қарор овоз додан ба роҳбарӣ гирад. Иродаи воқеии иштирокчӣ ҳатмӣ нест, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар назди субъекти фаъолияти соҳибкорӣ гузошташуда, хосатан дар шароити баҳсҳои корпоративӣ равона шавад.

2) Таркиби субъективӣ. Аҳд боиси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардии ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахс (шахсон)-и онро анҷомдода мегардад. Танҳо дар ҳолатҳои исисноии пешбининамудаи аҳд ё қонунгузорӣ аҳдҳои ҳуқуқи маданӣ метавонанд барои шахси сеюм ҳуқуқ ё уҳдадориро ба вучуд оранд (масалан, шартнома ба манфиати шахси сеюм).

Қарори ташкилотҳо боиси пайдоиши оқибатҳои ҳуқуқиро нисбат ба шахсоне, ки дар қабули он иштирок кардаанд, инчунин барои шахсоне, ки ҳуқуқи иштирок кардан дар маҷлисро доранд, аммо дар қабули он иштирок накардаанд, ба вучуд меорад. Қарори қабулнамудаи ташкилот ба маълумоти шахсони дар маҷлиси ҳуқуқи иштирокро дошта расонда мешавад. Масалан, мувофиқи қисми 4 моддаи 61 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ” аз 5 март соли 2007, №237²³¹ қарорҳои қабулнамудаи Маҷлиси умумии саҳмдорон, инчунин натиҷаи овоздиҳӣ дар Маҷлиси умумии саҳмдорон, ки дар рафти он овоз додаанд, эълон карда мешавад ё дар мӯҳлати на дертар аз 10 рӯзи баъди тартиб додани протокол оид ба натиҷаи овоздиҳӣ ба маълумоти шахсони ба рӯйхати шахсони дорои ҳуқуқи иштирок дар Маҷлиси умумии саҳмдорон дохилшуда бо тартиби огоҳонӣ аз гузарондани Маҷлиси умумии саҳмдорон пешбинигардида расонда мешавад.

Бинобар ин, қарор метавонад бе иштирок ва ба назар гирифтани иродаи баъзе шахсоне, ки аъзои ин ташкилот мебошанд, қабул карда шавад. Агар кворум мавҷуд бошад, вале мавҷуд набудани қисми аъзоёни ташкилот, ки ҳуқуқи иштирок намудан дар овоздиҳиро доранд, қарори қабулшуда барои ҳамаи аъзоёни ташкилот ҳатмӣ аст ва онҳо (шахсони дар маҷлис иштирокнакарда) уҳдадоранд, ки онро риоя ва иҷро намоянд. Қарорҳои қабулшуда барои иштирокчиёни ояндаи ташкилот низ ҳатмӣ мебошанд. Ҳамзамон, қарори ташкилот, ки вобаста ба ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахсони сеюм қабул карда мешаванд, онҳо низ уҳдадоранд онро риоя ва иҷро намоянд.

3) Шакл ва тартиби ба вучуд омадани ин фактҳои ҳуқуқӣ. Барои ба факти ҳуқуқӣ табдил ёфтани қарори ташкилотҳо риояи як қатор расмиёт, ба монанди огоҳ намудани аъзои ташкилот дар бораи маҷлис, даъвати маҷлис, ба қайд гирифтани иштирокчиён ва тарзи тасдиқи иштироки онҳо, муайян кардани кворум, раванди овоздиҳӣ, ҳисоб кардани бюллетенҳо ва ба расмият даровардани натиҷаҳои овоздиҳӣ дар шакли дахлдор зарур аст.

---

²³¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №3, мод. 170; с. 2008, №10, мод. 812; с. 2009, № 5, мод. 318, №7-8, мод. 496; с. 2010, №1, мод. 9, №12, к. 1, мод. 816; с. 2011, №12, мод. 844; с. 2016, №11, мод. 890

Масалан, тибқи қисми 1 моддаи 48 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ” аз 5 март соли 2007, №237²³² иттилоот дар бораи гузарондани Маҷлиси умумии саҳмдорон бояд на дертар аз 20 рӯз, вале иттилоот дар бораи гузарондани Маҷлиси умумии саҳмдорон, ки рӯзномаи он дорои масъалаҳои азнавташқилдиҳии чамъияти саҳомӣ мебошад, дар мӯҳлати на дертар аз 30 рӯз то санаи гузаронидани он пешниҳод карда шавад. Қарори Маҷлиси умумии саҳмдорон оид ба масъалаҳои вочибӣ овоздиҳӣ бо аксарияти овози саҳмдорон–соҳибони саҳмияҳои овоздори чамъияти саҳомӣ, ки дар маҷлис иштирок намудаанд, қабул карда мешавад, агар Қонуни мазкур барои қабули қарор тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошад. Ҳамзамон тибқи қисми 1 моддаи 57 Қонуни мазкур Маҷлиси умумии саҳмдорон дар сурате босалоҳият (дорои кворум) аст, ки дар он саҳмдорони дар маҷмӯъ дорои беш аз нисфи овозҳои саҳмияҳои овоздори паҳнкардашудаи чамъияти саҳомӣ иштирок намоянд.

Вайрон кардани ҳатто як расмиёти раванди қабули қарори ташкилотҳо боиси безътибордонистани қарор мегардад. Дар баробари ин, агар барои ба қарори маҷлис додани шакли дахлдор, дар ҳуччат – протокол ё қарор, имзои котиби маҷлис ва раисиқунанда, сарфи назар аз шумораи шахсоне, ки дар маҷлис иштирок доштанд, кифоя аст.

Бо ҳамин назардошт, дар мавридҳои, ки қарори ташкилот ҳамчун асоси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардии ҳуқуқҳои маданӣ ба мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо ва шахсони дигар пешниҳод мегардад, субъектони зикршуда метавонанд барои ба таври қонунӣ қабул шудани онро санҷидан, дигар ҳуччатҳоеро, ки ба барасмиятдарории ин қарори ташкилот алоқаманданд (нусхаи огоҳномаи аъзои ташкилот барои гузарондани маҷлис, варақаи тасдиқи иштироки аъзои ташкилот дар маҷлис ва ғайра) талаб карда шавад. Дар сурати рад намудани пешниҳоди чунин ҳуччатҳо мақомоти давлатӣ, аз ҷумла суд, идораҳои нотариалии давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҳуқуқдоранд, ки қарори пешниҳодшударо ҳамчун асос ба инобат нагиранд.

Аҳдҳо дар шакли шифохӣ, хаттии оддӣ ва хаттии нотариалӣ, бо роҳи пешниҳоди оферта ва гирифтани аксепти он баста мешаванд. Танҳо барои намудҳои алоҳидаи аҳдҳо (масалан, бастанӣ шартнома бо роҳи гузарондани савдо) қонун риоя намудани тартиби бастанӣ онро пеш аз ба расмият даровардани ҳуччат ва имзои тарафҳо муқаррар менамояд. Масалан, дар асоси моддаи 514 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсе, ки дар савдо ғолиб омадааст ва ташкилкунандаи савдо дар рӯзи гузарондани музоада ё озмун протокол оид ба натиҷаҳои савдори имзо мекунад, ки он аҳамияти ҳуқуқмуайянкунанда дорад (қисми 6 моддаи 514). Агар мавзӯи савдо танҳо ҳуқуқи бастанӣ шартнома бошад, чунин шартнома аз ҷониби тарафҳо бояд баъди анҷоми савдо ва тартиб додани

---

²³² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №3, мод. 170; с. 2008, №10, мод. 812; с. 2009, № 5, мод. 318, №7-8, мод. 496; с. 2010, №1, мод. 9, №12, к. 1, мод. 816; с. 2011, №12, мод. 844; с. 2016, №11, мод. 890

протокол дар давоми бист рӯз ё муҳлати дигари дар огоҳинома муайяншуда баста шавад (қисми 7 моддаи 514).

Аксарияти аҳдхоро тарафҳо ҳам дар хузури якҷоя ва ҳам бо роҳи гузоштани имзо дар навбати худ бо истифода аз воситаҳои муосири алоқа ё бо имзои электронии рақамӣ метавонанд имзо намоянд. Бо вучуди ин, аз ҷониби тарафҳои аҳд имзо кардани он (аҳди хаттии оддӣ ё хаттии нотариалӣ) хатмӣ аст.

4) доираи ҳуқуку уҳдадорихои субъектони амал. Маҳаки дигари фарқкунандаи қарорҳои ташкилот аз аҳд дараҷаи таъсири субъект ба қабули қарор мебошад. Ҳангоми бастании аҳд тарафҳои он баробаранд ва ҳангоми бастании он аз ҳуқуқҳои баробар истифода мебаранд. Илова бар ин, тарафи сусти аҳд (масалан, харидор дар шартномаи хариду фурӯши чакана) бештар аз ҷониби қонунгузори (аз ҷумла тавассути меъёри Кодекси маданӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон”) ҳифз карда мешавад.

Ҳангоми танзими муносибатҳои ташкилотҳо дар мавриди қабули қарор, чун қоида, ақалият ба аксарият итоат мекунад, гарчанде ки тартиби дигар метавонад муқаррар шавад.

5) Мақсади қабули қарор ва анҷом додани аҳд. Дар ниҳоят аҳдҳо барои ба вучуд овардан, тағйир додан ва қатъ гардондани ҳуқуқ ва уҳдадорихои маданӣ дар ҳолати муайян, бо сабабҳои муайян, ба тақдири субъект ва қонун намудани эҳтиёҷоти худӣ вай равона карда мешаванд. Қарорҳои ташкилотҳо бошад, такроран, мунтазам қабул карда шуда, ба тақдири ташкилот дахлдоранд ва ба ҳуқуку қобилияти он таъсир расонда, барои худӣ аъзоёни ташкилот қарори маҷлис талаботро дар доираи манфиатҳои муайян, ки иштироқи онҳоро дар ташкилот муайян мекунад, қонун мегардонад.

Ҳамин тариқ, аҳдҳо ва қарорҳои ташкилотҳо падидаҳои гуногун ва фактҳои мухталифи ҳуқуқӣ мебошанд, ки барои танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ шудаанд, ки бо табиати ҳуқуқии худ қомилан фарқ мекунанд.

Ин фарқиятҳо танҳо шаҳодат медиҳанд, ки меъёрҳои қонунгузори дар бораи қарорҳои ташкилотҳо барои танзими муносибатҳои ҳуқуқие пешбинӣ шудаанд, ки аз муносибатҳои шартномавӣ ба қуллӣ фарқ мекунанд. Бояд қайд кард, ки қонунгузори ҳамеша барои равшан кардани он муносибатҳое пешбинӣ шудааст, ки дар воқеият ба амал меоянд. Ба сифати заминаи алоҳида ба вучуд омадани ҳуқуку уҳдадорихои маданӣ муайян шудани қарори ташкилотҳо натиҷаи он гардид, ки дар ташкилот баъзе муносибатҳо мавҷуданд, ки сохторҳои мавҷударо танзим карда наметавонанд.

Қарори ташкилотҳо дар таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ ҳамчун факти ҳуқуқӣ муайян шудаанд. Дар қонунгузори мамлакатҳои хориҷӣ дар ибтидо қарори ташкилотҳо танҳо ҳамчун факти ҳуқуқӣ дар низоми асосҳои пайдоиши ҳуқуку уҳдадорихои маданӣ муқаррар гардида, минбаъда танзими пурраи паҳлуҳои алоҳидаи падидаи мазкур амалӣ карда шудааст. Масалан, таҷрибаи Федератсияи Россия оид ба эътирофи қарори

ташкilotхо ҳамчун асоси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардии ҳуқуку уҳдадорихои маданӣ нишон медиҳад, ки дар ибтидо танҳо дар Кодекси граждани муқаррарот оид ба факти ҳуқуқӣ будани он пешбини гардид, аммо бо сабаби танзим нашудани масъалаҳои алоҳидаи он мураккабиҳои муайян (ба монанди пешниҳоди қарорҳои қалбақӣ, қабули қарор бидуни риояи тартиби пешбинишудаи қонун ва ғайра) дар амалия ба миён омад. Бо ҳамин назардошт, дар Кодекси граждани Федератсияи Россия баъди муддати муайян (соли 2014) моддаи 67.1 илова гардид, ки дар он тартиби қабул ва тартиби тасдиқи қарори маҷлисиҳои ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ муқаррар гардид.

Бо ворид намудани қарори ташкilotхо ҳамчун факти ҳуқуқӣ танзими ҳуқуқии падидаи мазкур ба итмом нарасида, дар номгӯи фактҳои ҳуқуқӣ номбар намудани он мушкилот ва мураккабиҳои дар амалия мавҷударо баргараф намекунад. Бо ҳамин назардошт, дар оянда танзими ҳуқуқии пурраи падидаи қарори ташкilotхо ҳамчун факти ҳуқуқӣ бояд пурра анҷом дода шавад.

Дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои дигари марбут ба қарори маҷлисиҳо ҳамчун факти ҳуқуқӣ танзим нагардидааст. Аз ҷумла, масъалаҳо вобаста ба дар кадом шакл ба расмият даровардани қарори маҷлисиҳо (хаттӣ оддӣ ва ё нотариалӣ), талабот ба тартиби қабул ва барасмиятдарории он ва ғайра дар Кодекси маданӣ танзими худро наёфтаанд. Бе ҳалли чунин масъалаҳо қарори ташкilotхо ба таври муътадил дар рушди муомилоти маданӣ хизмат карда наметавонад, зеро метавонад ба таври сохта қарори ташкilotхо таҳия гардад ё бе ризоият ва ё иштироки субъектони дахлдор, ки ҳуқуқи иштирок намудан дар маҷлис ё овоз додан ба қабул ё рад намудани қарорро доранд, қабул карда шаванд.

Бо ҳамин назардошт, дар ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври пурра танзим намудани қарори ташкilotхо ҳамчун асоси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардии ҳуқуку уҳдадорихои маданӣ мақсаднок аст.

Адабиёт:

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022. Садои мардум. №1-9 (4584-4592). – Душанбе. 2 январи соли 2023. – С. 1-36.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои сахомӣ”. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №3, мод. 170; с. 2008, №10, мод. 812; с. 2009, № 5, мод. 318, №7-8, мод. 496; с. 2010, №1, мод. 9, №12, қ. 1, мод. 816; с. 2011, №12, мод. 844; с. 2016, №11, мод. 890
3. Гражданский кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Источник доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/?ysclid=ler4h4091a812909699 (дата обращения: 20.02.2023)
4. Беджаше Л.К., Степанов Ю.Г. Правовая природа решений собраний // Теория и практика общественного развития. 2014, – №15 – С. 136-145.

5. Ганижев А.Я. Правовая природа и виды решений общего собрания хозяйственного общества // Журнал российского права. 2012. – №8. – С.112-120
6. Гражданское право: в 4 т. т. 1. Общая часть: учебник / отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М., 2004. – 720 с.
7. Ефимова О.В. Регулирование решений собраний гражданским законодательством Российской Федерации // Вестник Московского городского педагогического университета: юридические науки. 2014, – №2(14). – С.65-70.
8. Красавчиков О.А. Категории науки гражданского права. Избр. тр.: в 2 т. – М., 2005. Т. 2. – 492 с.
9. Кривушева С.С. Особенности решения собрания в качестве юридического факта // Вопросы российского и международного права, 2016, – №10А, – С. 66-93
10. Родионова О.М. О правовой природе решений собраний и их недействительности в германском и российском гражданском праве // Вестник гражданского права. 2012. – № 5. – С. 61-66.
11. Труханов К.И. Решения собраний – новая категория в Гражданском Кодексе РФ // Закон. 2013. – № 10. – С. 125-134.
12. Харитонова Ю.С. Недействительность решений собраний и сделок: точки пересечения // Законы России: опыт, анализ, практика. 2014. – № 5. – С. 217-223.
13. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум (нашри дуюм) / Мухаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе, “Истеъдод”. 2022. – 488 с.

МАСОИЛИ ОМУЗИШИ ШАРТҲОИ ШАРТНОМАИ ХАРИДУ ФУРУШИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛ

Давлатов Насимҷон Махмадҷонович,
Маркази миллии қонунгузори назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
унвонҷӯ
Тел.:(+992) 933888844
Email: nasimjon.19941994@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Раҷабзода М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент

Муқарриз: Идизода Ф.Ф., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақола, шартҳои шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар баробари рушди қонунгузорӣ, мусоидат ба раванди фаъолияти соҳибкорӣ ҳамзамон имконияти хуб ҷиҳати амали гардонидани ҳадафҳои стратегияи кишвар ба ҳисоб меравад.

Муаллиф дар мақолаи мазкур Конвенсияи Венаро ҳам чун як сарчашмаи асосӣ дар танзими муносиатҳои марбут ба ин шакли шартнома маънидод карда, андешаҳои олимони дохилӣ ва хориҷиро мавриди омӯзишу тадқиқ қарор додааст.

Нуктаи аз ҳама нозук, ки боиси нофаҳмии тарафҳо мегардад, ин маънидод кардан ё тафсири дурусти шартҳои шартнома мебошад. Бо ин назардошт шартҳои шартнома тавре тафсир карда шаванд, ки ба тарафҳо имкони ғайриқонунӣ ё беинсофона амал карданро надиханд.

Тартиби бастанӣ шартнома мувофиқати шартҳоеро дар бар мегирад, ки ҳуқуқу уҳдадорӣҳои тарафайни уҳдадорӣҳои шартномавиро муайян мекунад. Мутобиқи моддаи 3 банди 2-и Принсипҳои УНИДРУА шартнома тибқи созишномаи тарафҳо бе ягон талаботи иловагӣ баста, тағйир ё бекор карда мешавад. Ин муқаррароти умумӣ маънои онро дорад, ки ҳангоми бастанӣ шартнома тарафҳо бояд вобаста ба шартҳои муҳими эътирофшуда ба созиш оянд.

Аз меъёрҳои Конвенсияи Вена бармеояд, ки ҳангоми бастанӣ шартномаи байналмилалӣ хариду фурӯш миқдори мол бояд бевосита ё бавосита муқаррар карда шавад. Шарт дар бораи миқдори мол бо роҳи дар шартнома муқаррар намудани тартиби муайян кардани он мумкин аст бо истифода аз қурбҳо, коэффисентҳо, қурби асъори хориҷӣ дар рӯзи таҳвил мувофиқа карда шавад.

Дар шартнома мавҷуд набудани нишондодҳои зарурӣ барои муайян кардани миқдори мол, нархи мол, муҳлати таҳвил ва асъор боиси бастанашуда эътироф шудани шартнома мегардад.

Ба андешаи Т.С. Угрин, барои басташуда шуморида шудани шартнома, ҳадди ақал дар мавриди мавзӯи шартнома ва нархи мол мувофиқа кардан лозим аст. М.Г. Розенберг қайд кардааст, ки пардохти

маблағи муайяни пул (нарх) уҳдадории асосии харидор аз рӯйи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мебошад

Аз омӯзишу тадқиқи мавзуи «Масоили омӯзиши шартҳои шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол» ба чунин хулосае омадаем, ки масъалаи музкур гарчанде дар қонунгузории аксарияти давлатҳои хориҷӣ танзими ҳуқуқи худро ёфта бошад, дар қонунгузории миллӣ ниёз ба такмил дорад.

Калидвожаҳо: Шартҳои шартнома, шартҳои муҳим, шартҳои бавосита, шартҳои муқаррарӣ, номи мол, миқдори мол, нархи мол, муҳлати таҳвил, асбори пардохт, хариду фурӯши байналмилалӣ, созишномаи байналмилалӣ, савдои хориҷӣ, конвенсияҳо, созишномаҳо, шартномаҳо, субъектҳои фаъолияти савдои хориҷӣ, Конвенсияи Вена, шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол, шартномаи байналмилалӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, қонунгузорӣ, харидор, фурӯшанда, урфу одатҳои соҳибкорӣ, танзими ҳуқуқи шартнома, оферта, офертаи оммавӣ, аксепт, ҳуқуқи уҳдадорихои тарафҳо, пешниҳоди мол мутобиқи шартнома, иҷозатгирӣ, молсупорӣ, бандубасти мол, тамғазанӣ, пардохти арзиш, шартномаи боркашонӣ ва суғурта, қабули мол, тақсими хароҷот, тафтиши мол, гуфтушунид.

ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ УСЛОВИЙ ДОГОВОРА МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРОДАЖИ ТОВАРОВ

Давлатов Насимдҷон Махмадҷонович,
Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан,
соискатель
Тел.:(+992) 933888844
E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Научный руководитель: Раджабзода М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Рецензент: Идизода Ф.Ф., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье исследуются условия договора международной купли-продажи. Договор международной купли-продажи товаров наряду с развитием законодательства, продвижением процесса предпринимательской деятельности считается хорошей возможностью для реализации стратегических целей страны.

В данной статье автор интерпретировал Венскую конвенцию как основной источник в регулировании отношений, связанных с данным видом договора, а также изучил и исследовал мнения отечественных и зарубежных ученых.

Самым деликатным моментом, вызывающим непонимание между сторонами, является толкование или правильное толкование условий договора. С учетом этого условия договора следует толковать таким

образом, чтобы не давать сторонам возможности действовать незаконно или недобросовестно.

Порядок заключения договора включает соблюдение условий, определяющих права и обязанности сторон договорных обязательств. Согласно статье 3, пункту 2 Принципов УНИДРУ, договор заключается, изменяется или расторгается по соглашению сторон без каких-либо дополнительных требований. Это общее положение означает, что при заключении договора стороны должны согласовать признанные существенные условия.

Из правил Венской конвенции следует, что при заключении международного договора купли-продажи количество товара должно быть определено прямо или косвенно. Договор о количестве товара может быть согласован с указанием порядка его определения с использованием ставок, коэффициентов, курсов валют на день поставки.

Отсутствие в договоре необходимых указаний на определение количества товара, цены товара, срока поставки и валюты влечет за собой признание договора незаключенным.

По словам Т.С. Угрин, для того чтобы договор считался заключенным, необходимо согласовать хотя бы предмет договора и цену товара. М.Г. Розенберг отметил, что уплата определенной денежной суммы (цены) является основным обязательством покупателя по договору международной купли-продажи.

Из изучения и исследования темы «Вопросы изучения условий договора международной купли-продажи товаров» мы пришли к выводу, что хотя данный вопрос нашел свое правовое регулирование в законодательстве большинства зарубежных стран, он нуждается в совершенствовании национального законодательства.

Ключевые слова: Условия контракта, важные условия, косвенные условия, типовые условия, наименование товара, количество товара, цена товара, срок поставки, валюта платежа, международная купля-продажа, международный договор, внешняя торговля, конвенции, соглашения, контракты, субъекты внешнеэкономической деятельности, Венская конвенция, договор международной купли-продажи товаров, международный договор, международные отношения, законодательство, покупатель, продавец, обычаи делового оборота, правовое регулирование договора, оферта, публичная оферта, акцепт, права и обязанности сторон, представление товара в соответствии с договором, авторизация, доставка товаров, упаковка товаров, маркировка, оплата стоимости, договор перевозки и страхования, приемка товаров, распределение расходов, осмотр товаров, переговоры.

ISSUES OF STUDYING THE TERMS OF THE CONTRACT FOR THE INTERNATIONAL SALE OF GOODS

Davlatov Nasimjon Mahmadjonovich,
National Center for Legislation under the
President of the Republic of Tajikistan,
applicant

Phone.: (+992) 933888844

E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Research supervisor: Rajabzoda M.N., candidate of law, associate Professor

Reviewer: Idizoda F.F., candidate of legal Sciences, associate Professor

Annotation: In the article, the terms of the international sales contract are studied. The contract of international purchase and sale of goods along with the development of legislation, promotion of the process of business activity is considered a good opportunity to realize the strategic goals of the country.

In this article, the author interpreted the Vienna Convention as a main source in regulating relations related to this type of contract, and studied and researched the opinions of domestic and foreign scientists.

The most delicate point, which causes misunderstanding between the parties, is the interpretation or correct interpretation of the terms of the contract. With this in mind, the terms of the contract should be interpreted in such a way as not to give the parties the opportunity to act illegally or dishonestly.

The procedure for concluding a contract includes compliance with the conditions that determine the rights and obligations of the parties to the contractual obligations. According to Article 3, Clause 2 of the UNIDROU Principles, the contract is concluded, changed or canceled by agreement of the parties without any additional requirements. This general provision means that when entering into a contract, the parties must agree on the recognized essential terms.

It follows from the rules of the Vienna Convention that when concluding an international contract of sale, the quantity of goods must be determined directly or indirectly. The contract on the quantity of goods can be agreed upon by specifying the procedure for its determination using rates, coefficients, foreign exchange rates on the day of delivery.

The absence of the necessary indications in the contract to determine the quantity of goods, the price of the goods, the delivery period and the currency will cause the contract to be recognized as not concluded.

According to T.S. Ugrin, for the contract to be considered concluded, it is necessary to agree at least on the subject of the contract and the price of the goods. M.G. Rosenberg noted that the payment of a certain amount of money (price) is the main obligation of the buyer under the international sales contract.

From the study and research of the subject "Issues of study of the terms of the contract of international purchase and sale of goods" we came to the

conclusion that although this issue has found its legal regulation in the legislation of most foreign countries, it needs improvement in the national legislation.

Keywords: Contract terms, important terms, indirect terms, standard terms, product name, product quantity, product price, delivery time, payment currency, international sale, international contract, foreign trade, conventions, agreements, contracts, subjects of foreign economic activity, Vienna Convention, contract for the international sale of goods, international contract, international relations, legislation, buyer, seller, business customs, legal regulation of the contract, offer, public offer, acceptance, rights and obligations of the parties, presentation of goods in accordance with the contract, authorization, delivery goods, packaging of goods, marking, payment of the cost, contract of carriage and insurance, acceptance of goods, distribution of costs, inspection of goods, negotiation.

Дар бастанӣ ҳам гуна намуди шартнома, аз ҷумла, шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол шартҳои он муҳим доништа шуда, тарафҳо талаботи асосиро бо назардошти санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллӣ дар самти савдои хориҷӣ бо иродаи хеш муайян мекунанд. Ин амал имкон медиҳанд, ки шартнома бо сифати баланд дар муҳлати муайяншуда иҷро гардад. Бо рушди муносибатҳои хориҷӣ масъалаи бастан, иҷро ва танзими ҳуқуқи шартнома дар самти савдои байналмилалӣ ба татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва урфу одатҳои соҳибкорӣ асос ёфтааст. Гузариш ба муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ дар ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ ворид намудани дигаргуниҳои ҷиддии назаррасро ба миён овард²³³.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои дастрасии субъектҳои ватании фаъолияти савдои хориҷӣ ба бозорҳои давлатҳои хориҷӣ чораҳо андешида, бо ин мақсад гуфтушунидҳои дуҷониба ва бисёрҷониба мегузаронад, шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба имзо мерасонад, инчунин ҷиҳати мусоидат ба инкишофи робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъсис ва фаъолияти ташкилотҳои байналмилалӣ ва комиссияҳои байнихукуматӣ иштирок менамояд²³⁴.

Конвенсияи Вена яке аз ҳуҷҷатҳои афзалиятноки байналмилалӣ мебошад, ки шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ танзим мекунанд. Ҳадафи асосии ин Конвенсия бартараф кардани монеаҳо дар савдои байналмилалӣ, рушди ҳамкориҳои байни кишварҳо ва афзоиши савдо мебошад.

Нисбат ба шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар амал аксар вақт мулоҳизаҳои хато мавҷуданд, ки дар бораи он ки кадом

²³³ Ниг.: Хикматов С., Ҷаҳоншоҳ С. Бюджет ва низоми бюджетӣ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе-2021. – С. 8.

²³⁴ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ» аз 3 июли соли 2012, № 846 М.14.

шартҳои шартнома бояд ҳатман ба он дохил карда шаванд ва агар шартҳои муайян дохил нагардида бошанд, чи оқибатҳо ба амал меоянд²³⁵.

Яке аз маҳакҳои асосии шартнома ин мустақилияти иродаи тарафҳо мебошад. Тарафҳо озоданд, ки дар асоси шартнома ҳуқуқу уҳдадорихои худро озодона муқаррар намоянд ва ҳама гуна шартҳои шартномаро, ки хилофи қонунгузори миллӣ ва санадҳои байналмилалӣ нест муайян намоянд.

Воқеан, пешрафти давлатро бе савдои байналмилалӣ тасаввур кардан ғайри имкон аст. Натиҷаи ҳамкориҳои субъектҳои байналмилали буд, ки савдои байналмилалӣ аз пайдоиши нахуст давлатҳо то ба ҳол рушд карда истодааст. Сарчашмаҳои таърихӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳамкори дар самти савдои байналмилалии мол дар байни давлатҳо ҷой дошт. Имрӯз низ ин муносибатҳо бо муваффақият идома дорад, ки ба пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии давлатҳо мусоидат мекунад²³⁶.

Тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартнома дар сурате басташуда ҳисобида мешавад, ки байни тарафҳои оид ба тамоми шартҳои он созиш ҳосил шуда бошад.

Муҳим шарт мебошад, ки тарафҳо ҳангоми бастании шартнома ба он чунин арзиш медиҳанд, ки барои гуфтани он, ки шарт ба ҳуди моҳияти шартнома дахл дорад²³⁷.

Бояд қайд кард, ки нисбат ба шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол шартҳои муҳим бояд мутобиқи қонунгузори тарафҳои аҳдкунанда, ки ба шартнома ва конвенсияҳои байналмилалӣ татбиқ мешаванд, сурат гирад²³⁸.

Дар моддаҳои 483, банди 4, 484, банди 2, 488, банди 3 ва 6, 489, 490, 493, 494, 496, 498, 511, 512, 523, 526, 534, 536, 546, 551, 553, 554 ва дигар моддаҳои Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба шартҳои шартнома сухан меравад. Аз ҷумла, тибқи муқаррароти моддаи 498 шартнома басташуда дониста мешавад, агар байни тарафҳо мувофиқи шакле, ки дар ҳолатҳои дахлдор талаб карда мешавад, аз рӯи ҳамаи шартҳои муҳимми шартнома созиш ба вучуд омада бошад. Шартҳо оид ба мавзӯи шартнома, шартҳои, ки дар қонунгузорӣ барои шартномаи намуди мазкур муҳим номбар шудаанд ё заруранд, инчунин ҳамаи он шартҳои, ки нисбат ба онҳо тибқи аризаи яке аз тарафҳо бояд созиш ба даст ояд, шартҳои муҳим ба ҳисоб мераванд²³⁹. Бояд қайд намуд, ки дар

²³⁵ Ниг.: Розенберг М.Г. Международная купля-продажа товаров [Текст]: комментарий к правовому регулированию и практике разрешения споров / М.Г. Розенберг. — М.: Статут, 2010. — 462 с. // СПС Консультант плюс (Дата обращения 01.06.2022 г.). — 247 с.

²³⁶ Ниг.: Раджабзода М.Н., Давлатов Н.М. Некоторые историко-правовые вопросы международной торговли и международного договора в Республике Таджикистан // Актуальные вопросы и векторы развития современной науки и технологий: монография / [Андрющенко Д. В. и др.]. — Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. — 397 с.: ил. — Коллектив авторов.

²³⁷ Ниг.: Шмиттгофф К.М. Экспорт: право и практика международной торговли / Пер. с англ. — М.: Юрид. лит., 1993. — 512 с.

²³⁸ Ниг.: Канашевский А.В. Внешнеэкономические сделки: правовое регулирование / А. В. Канашевский. — М.: Междунар.отношения, 2005. — 300 с.

²³⁹ Ниг.: Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-июли соли 2023. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 06.05.2023).

қонунгузории кишвар мафҳуми шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол, хусусият, аломат ва шартҳои бастанӣ он муайян нашудааст.

Дар асоси манбаҳои ҳуқуқи савдои байналмилалӣ ҳамаи шартҳои шартномаи хариду фурӯши байналмилалиро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1) шартҳое, ки созишашон барои бастанӣ шартнома зарур ва кифоя аст ва бояд дар шартнома ба таври возеҳ нишон дода шавад. Бе мувофиқа накардани шартҳои муҳим ва дар муҳтавои шартнома муқаррар намудани онҳо шартномаи хариду фурӯши байналмилалии молро басташуда ҳисоб кардан мумкин нест;

2) шартҳое, ки нисбат ба онҳо иродаи тарафҳо бояд ифода карда шавад, вале онҳо дар шартнома мустақиман ё бавосита зикр шуда метавонанд ё нишон дода нашудаанд, вале дар шартнома бояд тартиби муайян кардани онҳо пешбинӣ карда шавад. Чунин шартҳоро қисми муҳим ҳисоб кардан мумкин аст, зеро дар ҳар ҳолат онҳо бояд дар шартнома бо яке аз роҳҳои дар боло зикршуда нишон дода шаванд, вагарна эътибор ва иҷрои шартнома метавонад зери суол қарор гирад;

3) шартҳое, ки мувофиқи Конвенсияи Вена барои басташуда эътироф шудани шартнома мувофиқи онҳо талаб карда намешавад – шартҳои муқаррарӣ; онҳо шартҳои муҳимро риоя мекунад ва ба мазмуни шартнома дар шакли муқаррарнамудаи муқаррароти Конвенсияи Вена, Принсипҳои УНИДРУА ва муқаррароти дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи татбиқшаванда дохил мешаванд, агар дар созишномаи тарафҳо тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад²⁴⁰.

Ҳамзамон, аз натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки шартҳои шартнома, ки ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол бояд ба инобат гирифта шаванд, дар қонунгузории Тоҷикистон ба таври равшан муқаррар нашудаанд. Бинобар ин, беҳтар мебуд, ки дар қонунгузории фаъолияти савдои хориҷӣ шартҳои шартнома пешбинӣ мегардид. Ба андешаи мо шартҳои шартнома ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1) Шартҳои муҳим, ки созишашон барои бастанӣ шартнома зарур ва кифоя аст ва бояд дар шартнома ба таври возеҳ нишон дода шавад;

2) Шартҳои бавосита, ки нисбат ба онҳо иродаи тарафҳо бояд ифода карда шавад, вале онҳо дар шартнома мустақиман ё бавосита зикр шуда метавонанд ё нишон дода нашудаанд, вале дар шартнома бояд тартиби муайян кардани онҳо пешбинӣ карда шавад;

3) Шартҳои муқаррарӣ, ки мувофиқи Конвенсияи Вена барои басташуда эътироф шудани шартнома мувофиқи онҳо талаб карда намешавад;

4) Шартҳое, ки аз қонунгузории тарафҳои шартнома бармеоянд.

Дар Конвенсияи Вена шартҳои муҳим бояд дар пешниҳоди бастанӣ шартнома нишон дода шаванд, ки онро оферта меноманд. Пешниҳод бояд ба қадри кофӣ мушаххас бошад, дар он мол нишон дода шуда, миқдор ва

²⁴⁰ Ниг.: Международное торговое право: учеб. пособие/[Бушев А.Ю.М43 и др.]; под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. — М.: Омега-Л, 2005. — С. 92-93.

нархро бевосита ё ғайримустақим муқаррар намояд ё тартиби муайян кардани онҳоро пешбини намояд²⁴¹.

Дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оферта ин пешниҳоди равонашуда ба як ё якчанд шахси мушаххас мебошад, ки ба таври кофӣ муайян буда, нияти шахси пешниҳодкардари дар хусуси аз ҷониби худ басташуда ҳисобидани шартнома бо гирандаи пешниҳод, ки онро қабул мекунад, ифода менамояд. Оферта бояд шартҳои муҳимми шартномаро дар бар гирад²⁴².

Пешниҳоде, ки тамоми шартҳои муҳимми шартномаро фаро гирифтааст ва аз он нияти шахси манзурнамудаи пешниҳод дар хусуси бастании шартнома тибқи шартҳои дар пешниҳод манзургардида бо ҳар шахсе, ки ҷавоб медиҳад, муайян мегардад, чун офертаи оммавӣ эътироф карда мешавад²⁴³.

Дар оферта бо нишон додани шартҳое, ки дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудаанд, интиҳоб намудани ҳуқуқи татбиқшаванда низ муҳим дониста мешавад.

Дар асоси қонунгузории маданияи ҷумҳурӣ интиҳоби ҳуқуқи татбиқшавандари тарафҳои шартнома метавонанд дар вақти дилхоҳ ҳангоми бастании шартнома ё минбаъд анҷом диҳанд. Тарафҳо метавонанд дар вақти дилхоҳ оид ба тағйир додани ҳуқуқи ба шартнома татбиқшаванда созиш банданд²⁴⁴.

Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон моли тибқи шартномаи хариду фурӯш метавонад ҳама гуна ашё бошад (ашёи манқул ва ғайри манқул).

Объекти шартномаи байналмилалӣ маҳсулоте мебошад, ки бо аломатҳои инфиродӣ ё умумӣ хос аст²⁴⁵.

Дар назар доштан лозим аст, ки агар таърифи мол ба таври кофӣ мушаххас набошад, аз ҷумла, ҳангоми нишон додани танҳо хусусиятҳои умумӣ, хавфи бастанашуда эътироф намудани шартнома бо сабаби ихтилоф дар мавзӯи он мавҷуд аст. Дар шартнома ғайр аз номи мол, миқдори мол, нархи мол, муҳлати тахвил ва асъори пардохт бояд нишон дода шавад.

Аз меъёрҳои Конвенсияи Вена бармеояд, ки ҳангоми бастании шартномаи байналмилалии хариду фурӯш миқдори мол бояд бевосита ё бавосита муқаррар карда шавад. Шарт дар бораи миқдори мол бо роҳи дар шартнома муқаррар намудани тартиби муайян кардани он мумкин аст бо

²⁴¹ Ниг.: Венская Конвенция о международной купле-продаже товаров с 1980 г. – (статья. 14).

²⁴² Ниг.: Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-июни соли 2023. Қисми 1. Моддаи 502 банди 1. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 06.05.2023).

²⁴³ Ниг.: Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-июни соли 2023. Қисми 1. Моддаи 503. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 06.05.2023).

²⁴⁴ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-июни соли 2023. моддаи 1333, банди 4. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 06.05.2023).

²⁴⁵ Ниг.: Угрин Т.С. Договор международной купле-продажи товаров в системе гражданского права Российской Федерации: учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Т.С. Угрин — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2014. — 127 с.

истифода аз қурбҳо, коэффисентҳо, қурби асъори хориҷӣ дар рӯзи таҳвил мувофиқа карда шавад.

Дар шартнома мавҷуд набудани нишондодҳои зарурӣ барои муайян кардани миқдори мол, нархи мол, муҳлати таҳвил ва асъор боиси бастанашуда эътироф шудани шартнома мегардад.

Ба андешаи Т.С.Угрин, барои басташуда шуморида шудани шартнома, ҳадди ақал дар мавриди мавзуи шартнома ва нархи мол мувофиқа кардан лозим аст. М.Г. Розенберг қайд кардааст, ки пардохти маблағи муайяни пул (нарх) уҳдадории асосии харидор аз рӯи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мебошад.

Дар моддаи 14-и Конвенсияи Вена оварда шудааст, ки пешниҳод бояд шартеро дар бораи нарх дошта бошад, ки бояд мустақиман ё бавосита муайян карда шавад. Агар дар шартнома нарх бевосита ё бавосита муқаррар нагардида бошад, ё тартиби ҳалли он муайян нагардида бошад, чунин ҳисоб мешавад, ки тарафҳо ишораи нархеро дар назар доштаанд, ки ҳангоми бастанани шартнома одатан барои чунин мол ситонида мешуд.

Барои шартномаи фурӯши байналмилалӣ молҳое, ки предмети он амволи ғайриманқул мебошад, шarti асосии шартнома нарх мебошад. Ҳангоми дар шартнома мавҷуд набудани нархи амволи ғайриманқуле, ки аз ҷониби тарафҳо дар шакли хаттӣ мувофиқа шудааст, шартнома басташуда ҳисоб намеёбад. Қоидаи муайян кардани нархи чунин шартномаҳо, агар дар шартнома нарх пешбинӣ нагардида бошад, иҷрои шартнома бояд бо нархе пардохт шавад, ки вобаста ба он тарафҳо ба созиш оянд.

Тибқи қонунгузории Тоҷикистон, шартномаи хариду фурӯш ба шarti иҷрои он дар муҳлати қатъӣ муайянгардида басташуда эътироф мегардад, агар аз шартнома баръало маълум бошад, ки ҳангоми вайрон кардани ин муҳлат харидор нисбат ба иҷрои шартнома манфиатдории худро гум мекунад²⁴⁶. Агар дар чараёни гуфтушунид яке аз тарафҳо шarti нархро пешниҳод кунад, пас чунин шарт барои созишнома муҳим аст. Дар маврид набудани созиш дар бораи шarti нарх шартнома басташуда ҳисоб намешавад, то он вақте, ки тарафҳо дар шартнома нархро нишон диҳанд ва ба он мувофиқат кунанд. Бояд қайд намуд, ки дар муносибатҳои тиҷорати хориҷӣ ин масъала хеле муҳим аст, зеро уҳдадориҳои савдои хориҷӣ бо асъори хориҷӣ вобаста аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд ба болоравӣ майл дорад.

Тарафҳо дар шартнома одатан дигар шартҳои барои таҳвил заруриро, ба мисли муҳлати таҳвил, тартиб ва муҳлати қабули (санҷиши) мол, пешниҳоди даъвоҳо дар ҳолати мувофиқат накардани мол ба шартҳои шартнома нишон медиҳанд, вале Конвенсияи Вена онҳоро ҳамчун шarti хатмӣ (муҳим) тасниф намекунад ва дар шартнома мавҷуд набудани ягонтои онҳо боиси бастанашуда ё безътибор эътироф шудани он намегардад.

---

²⁴⁶ Ниг.: Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-июли соли 2023. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 06.05.2023).

Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки тарафҳои шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол ин харидор ва фурӯшанда буда, онҳо дар навбати хеш дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳо мебошанд. Бояд гуфт, ки уҳдадориҳои як тараф барои тарафи дигар ҳуқуқ ва баръакс мебошад. Ҳамин тавр, ба сифати уҳдадориҳои асосии фурӯшанда инҳо баромад мекунанд: пешниҳоди мол мутобиқи шартнома, иҷозатгирӣ, шаҳодатнома ва дигар расмиятҳо, шартномаи боркашонӣ ва суғурта, молсупорӣ, аз таваккал гузаштан, тақсим кардани хароҷот, харидорро огоҳ кардан, далели молсупорӣ, ҳуҷҷатҳои роҳ ва ё хабарномаи электронии асьорӣ, аз назар гузаронидан, бандубасти мол, тамғазанӣ ва дигар уҳдадориҳо. Ин уҳдадориҳо барои харидор ҳуқуқ ба ҳисоб мераванд. Харидор бошад чунин уҳдадориҳо дорад: пардохти арзиш, иҷозатгирӣ, шаҳодатнома ва дигар расмиятҳо, шартномаи боркашонӣ ва суғурта, қабули мол, аз таваккал гузаштан, тақсими хароҷот, фурӯшандаро огоҳ кардан, далели молсупорӣ, ҳуҷҷатҳои роҳ ва ё хабарномаи электронии асьорӣ; азназаргузаронии мол, дигар уҳдадориҳо.

Нуқтаи аз ҳама нозук, ки боиси нофаҳмии тарафҳо мегардад, ин маънидод кардан ё тафсири дурусти шартҳои шартнома мебошад. Бо ин назардошт шартҳои шартнома тавре тафсир карда шаванд, ки ба тарафҳо имкони ғайриқонунӣ ё беинсофона амал карданро надиханд.

Тартиби бастанӣ шартнома мувофиқати шартҳоеро дар бар мегирад, ки ҳуқуқи уҳдадориҳои тарафайни уҳдадориҳои шартномавино муайян мекунанд. Мутобиқи моддаи 3 банди 2-и Принсипҳои УНИДРУА шартнома тибқи созишномаи тарафҳо бе ягон талаботи иловагӣ баста, тағйир ё бекор карда мешавад. Ин муқаррароти умумӣ маънои онро дорад, ки ҳангоми бастанӣ шартнома тарафҳо бояд вобаста ба шартҳои муҳими эътирофшуда ба созиш оянд²⁴⁷.

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки Конвенсияи Вена асосан ба танзими муомилот оид ба фурӯши сарватҳои моддӣ нигаронида шудааст. Дар адабиётҳо ба доираи маҳдуди мавзӯи шартномаҳо, ки Конвенсияи Вена танзим мекунанд, тавачҷуҳ зоҳир шудааст. Масалан, И.В. Елисеев таъкид мекунад, ки предмети шартномаи хариду фурӯш дар Конвенсияи Вена... «танҳо баъзе ашёи манқулро фаро мегирад (ба истиснои муқаррароти дар моддаи 2 Конвенсияи пешбинишуда)»²⁴⁸. Дар ҳолатҳои, ки шартномаи байналхалқии хариду фурӯш нисбат ба чунин объектҳо баста мешавад, ки фурӯши онҳо аз доираи танзими Конвенсияи Вена берун аст, он гоҳ муносибатҳо, ки аз шартнома бармеоянд бо дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналхалқии тичоратӣ ё бо қонунгузориҳои миллии давлатҳо, ки тарафҳои шартнома шахрванди онҳо мебошанд, танзим карда мешаванд.

Доираи шартҳо, ки тарафҳо ҳангоми бастанӣ шартномаҳо оид ба фурӯши байналхалқии мол ба созиш меоянд, асосан аз рӯи хусусиятҳои предмети таҳвил муайян карда мешавад. Дар мавридҳои, ки предмети шартнома, масалан, мошинҳо, механизмҳои борбардор, чархаҳо, дигар

²⁴⁷ Ниг.: Международное торговое право: учеб. Пособие / [Бушев А.Ю.М43 и др.]; под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. — М.: Омега-Л, 2005. — С. 92.

²⁴⁸ Ниг.: Елисеев И.В. Указ. соч. — С. 132.

таҷҳизоти мураккаби истехсолӣ бошад, дар шартномаҳо хусусияти техникий объект, мукамал будани он ба таври муфассал қайд карда мешавад. Дар баробари чунин шартҳое, ки аз предмети тахвил вобастаанд, дар шартномаҳо шартҳое навишта мешаванд, ки бо хусусиятҳои предмет муайян нашудаанд, вале барои таъмини манфиатҳои тарафҳо дар ҳолати эҳтимоли вайрон кардани иҷрои уҳадории шартнома дар ҷараёни тахвил заруранд. Чунин шартҳо шартҳои қонуни амалкунанда ва тартиби ҳалли баҳсхоро дар бар мегиранд. Иштирокчиёни амалиёти содироту воридот дар ҳалли ин масъалаҳо маҳдуд намешаванд; интихоби қонуни татбиқшаванда ва тартиби ҳалли баҳсҳои эҳтимоли, чун қоида, натиҷаи ба даст овардани созиши муайяне мебошад, ки ба ҳар ду тарафи шартнома мувофиқ аст²⁴⁹. Бояд гуфт, ки агар ин масъалаҳо дар шартнома пешбинӣ нашуда бошанд, он гоҳ онҳо ба таври умумӣ дар асоси сарчашмаҳои дахлдори ҳуқуқи савдои байналхалқӣ ҳал карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, баъди омӯзишу тадқиқи мавзӯи «Масоили омӯзиши шартҳои шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол» чунин хулоса намудан, ки хуб мешуд, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ” шартҳои шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол, субъектҳо ва ҳуқуқи уҳадорихои асосии тарафҳо пешбинӣ, ё дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳуқуқи шартномаи мазкур бо ҳамаи хусусият, аломат ва шартҳои ворид карда мешуд.

Адабиёт:

1. Венская Конвенция о международной купле-продаже товаров с 1980 г. – статья -14.
2. Елисеев И.В. Указ. соч. С. 132.
3. Канашевский А.В. Внешнеэкономические сделки: правовое регулирование / А. В. Канашевский. — М.: Междунар.отношения, 2005. — 300 с.
4. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-июни соли 2023. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 06.05.2023).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ" аз 3 июли соли 2012, № 846 М.14.
6. Международное торговое право: учеб. Пособие / [Бушев А.Ю.М43 и др.]; под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. — М.: Омега-Л, 2005. – С. 92.
7. Раджабзода М.Н., Давлатов Н.М. Некоторые историко-правовые вопросы международной торговли и международного договора в Республике Таджикистан // Актуальные вопросы и векторы развития современной науки и технологий: монография / [Андрющенко Д. В. и др.]. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 397 с.: ил. – Коллектив авторов.

---

²⁴⁹ Ниг.: Международное торговое право: учеб. пособие/[Бушев А.Ю.М43 и др.]; под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. — М.: Омега-Л, 2005. – С. 99.

8. Розенберг, М.Г. Международная купля-продажа товаров [Текст]: комментарий к правовому регулированию и практике разрешения споров / М.Г. Розенберг. — М.: Статут, 2010. — 462 с. // СПС Консультант плюс (Дата обращения 01.06.2022 г.). -247 с.

9. Угрин, Т. С. Договор международной купле-продажи товаров в системе гражданского права Российской Федерации: учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Т. С. Угрин — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2014. — 127 с.

10. Ҳикматов С., Чаҳоншоҳ С. Бучет ва низоми бучетӣ. Воситаи таълимӣ. Душанбе-2021. – С. 8.

11. Шмиттгофф К.М. Экспорт: право и практика международной торговли / Пер. с англ. — М.: Юрид. лит., 1993. — 512 с.

**ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ; ҲУҚУҚИ АНДОЗ; ҲУҚУҚИ БУЧЕТӢ
(ИХТИСОС: 12.00.04) – ФИНАНСОВОЕ ПРАВО; НАЛОГОВОЕ ПРАВО;
БЮДЖЕТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.04)**

ДОИР БА МАСЪАЛАҲОИ ПРИНЦИПҲОИ НАЗОРАТИ АНДОЗ

Табарзода Далер Раҳматулло,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва
хизмати давлатӣ
Тел.: +992 918444446
E-mail: dalereko@mail.ru

Фишурда: Мақола ба масъалаи принципҳои назорати андоз бахшида шудааст. Ташкили назорати андоз ба низоми принципҳои асосӣ ёфтааст, ки онҳо бунёди механизми назорати андозро ба ҳаракат меоранд. Муаллиф ду гурӯҳи принципҳоро баррасӣ намудааст: умумӣ ва махсус. Ба таҳлили меъёрҳои алоҳидаи қонунгузори милли, ки муқарраротро оид ба хусусиятҳои инфиродии назорати андоз дар бар мегиранд, тавачҷӯҳои махсус дода шудааст. Таҳлили принципҳои гуногуни назорати андоз ба муаллиф имкон дод, ки онҳоро ба гуруҳҳо муттаҳид созад.

Калидвожаҳо: принципҳои назорати андоз, бюджет, мақомот, созмони байналмилалӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, давлат, санҷиш, шаҳрванд, ҳуқуқвайронкунии андоз, функсияи идоракунии давлатӣ.

К ВОПРОСУ О ПРИНЦИПАХ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ

Табарзода Далер Раҳматулло,
Академия государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, соискатель кафедры
административного права и
государственной службы
Тел.: +992 918444446
E-mail: dalereko@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена принципам налогового контроля. Организация налогового контроля основаны на системе принципов, которые являются основополагающими началами, приводящими в движение механизм налогового контроля. Автор рассматривает две группы принципов: общие и специальные. Особое внимание уделяется анализу отдельных норм отечественного законодательства, содержащим положения об отдельных признаках налогового контроля. Анализ многообразия различных принципов налогового контроля позволил автору объединить их по группам.

Ключевые слова: Принципы налогового контроля, бюджет, орган, международная организация, общественные отношения, государство, проверка, гражданин, налоговое правонарушение, функция государственного управления.

ON THE QUESTION OF THE PRINCIPLES OF TAX CONTROL

Tabarzoda Daler Rakhmatullo,
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan,
competitor of the Department of
Administrative Law and Public Service
Phone: +992 918444446
E-mail: dalereko@mail.ru

Annotation: The article is devoted to the principles of tax control. The organization of tax control is based on a system of principles, which are the fundamental principles that set the tax control mechanism in motion. The author considers two groups of principles: general and special. Particular attention is paid to the analysis of individual norms of domestic legislation containing provisions on individual features of tax control. Analysis of the variety of different principles of tax control allowed the author to combine them into groups.

Key words: Principles of tax control, budget, body, international organization, public relations, state, audit, citizen, tax offense, function of public administration.

Барои самаранок амалӣ намудани назорати андоз принципҳои ба он хос лозиманд, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори (салоҳиятдори) давлатӣ дар рафти фаъолият оиди дуруст ҳисоб кардан, пурра ва саривақт пардохт намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучети давлатӣ ба роҳбарӣ гирифта мешаванд.

Принсипҳои назорати андоз асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки дар меъёрҳои қонунгузори андоз ифода ёфтаанд. Дар умум ҳуди истилоҳи принцип ин калимаи латинӣ «principle» буда маънояш ғояи асос, замина, таҳкурсии, ақидаи асосӣ, қоидаи ҳатмии роҳбарикунанда мебошад.

Ба андешаи О.А. Ногина принципҳои назорати андоз муқаррароти базавии ҳуқуқие, ки ташкил ва татбиқи самарабахши назорати андозро муайян намуда, субъектҳои назорати андоз ҳангоми татбиқи тадбирҳои назорат дар соҳаи андоз бояд ба роҳбари гиранд мебошанд²⁵⁰.

Бояд гуфт, ки дар марҳалаи тараққиёти имрӯзаи давлати мо ба ҳайси асосҳои роҳбарикунандаи назорати андоз метавонанд муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Паёмҳои солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии

---

²⁵⁰ Ниг.: Ногина О.А. Налоговый контроль: вопросы теории. – СПб, 2002. – С. 71.

Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁵¹, инчунин принципҳои ҳуқуқи молиявӣ баромад намоянд. Масалан, дар моддаи 45-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст, ки: «Додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунад ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд»; қ. 3-и м. 59 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки; «Лоихаи қонун дар бораи бучет, оид ба муқаррар кардан ва бекор кардани андозҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад»; дар қ. 2 -и моддаи 77 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, ки: «Маҷлиси вакилони халқ бучети маҳаллӣ ва ҳисоботи иҷроӣ онро тасдиқ мекунад, роҳҳои инкишофи иқтисодиву иҷтимоии маҳалро муайян менамояд, андоз ва пардохти маҳаллиро мувофиқи қонун муқаррар мекунад, ки дар доираи қонун тарзи идора ва ихтиёрдорӣ моликияти коммуналиро муайян менамояд ва ваколатҳои дигареро амали месозад, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардааст»²⁵².

Аз муқаррароти Конститутсияи ҚТ метавон принципҳои зеринро номбар намуд: қонуният, баробарҳуқуқӣ, масъулият ва ғ.

Дар таълимоти назарияи давлат ва ҳуқуқ ду равиши асосии дарки моҳияти принципҳои ҳуқуқ мавҷуд аст:

1) принципҳои ҳуқуқ – ин муқаррароти асосие, ки дар санади меъёрии ҳуқуқӣ қайд карда шудааст ё идеяи ба таври расмӣ ифодаёфта, ки тамоми маҷмӯи меъёро фаро гирифтааст (дар назарияи ҳуқуқ ҳатто як навъи махсуси меъёрҳое, ки принципҳои ҳуқуқиро муқаррар мекунад - «меъёрҳои принципҳо» ҷудо карда мешавад);

2) принципҳои ҳуқуқ – ин меъёрҳо не, балки дастурҳои асосии ҳокимияти ҳукмронӣ давлат мебошанд. Мувофиқан онҳо асоси сиёсӣ доранд, на меъёрӣ²⁵³.

Дар навбати худ бояд қайд кард, ки принципҳои ҳуқуқӣ аз принципҳои умумӣ бо он фарқ мекунад, ки онҳо набояд танҳо ба базаи илмӣ асос ёбанд ва маҳз мустаҳкам намудани ҳуқуқии ин принципҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Бояд қайд кард, ки он институтҳои ҳуқуқӣ, ки танҳо дар марҳилаи ташаккули худ ҳастанд, низ принципҳои худро доранд. Аммо раванди

---

²⁵¹ Ниг.: Дар Паёми имсолаи **Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат**, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022 таъкид гардид, ки: “Кумитаи андоз вазифадор карда мешавад, ки якҷо бо мақомоти марбута ҷиҳати беҳтар гардонидани хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ, мукамалсозии маъмурикунонии андоз ва дар ин замина бартараф намудани таъсири омилҳои инсонӣ ба раванди андозсупорӣ, инчунин, истифодаи ҳатмии дастгоҳи назоративу ҳазинавии дар речаи вақти воқеӣ амалкунанда ва низоми ҳазинаҳои маҷозӣ ҳангоми анҷом додани ҳисоббаробаркунонии пулӣ бо аҳолии тадбирҳои иловагиро амалӣ гардонад”. Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26 январи соли 2021 // [Маводи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: www.president.tj. (санаи дастрасӣ: 19.07.2022).

²⁵² Ниг.: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйири иловаҳои 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Матн]. – Душанбе, 2016. – 136 с.

²⁵³ Ниг.: Лагутин И.Б. Системность бюджетного контроля и бюджетного аудита в Российской Федерации: финансово-правовое регулирование : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2014. – С. 242.

ташаккули институти ҳуқуқӣ бешубҳа ба баъзе принципҳои умумие, ки ба ин фаъолият хосанд, асос ёфтааст. Аз сабаби он, ки заминаи меъёрии ин ниҳод пурра ташаккул наёфтааст, на ҳама принципҳо таҳкими ҳуқуқии худро гирифтаанд. Ба ин институтҳо метавон назорати андозро низ ҳамроҳ намуд.

Дар мавриди назорати андоз, принципҳои асосии назорати молиявӣ низ баромад менамоянд, зеро маҳз онҳо на танҳо заминаи фаъолияти назоратро муқаррар мекунанд, балки талаботи ҳадди ақалро нисбати сохтор ва ташкили мақомоти назорат низ ба миён мегузоранд. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо метавон принципҳои назорати молиявиرو барои таҳлили дурусти принципҳои назорати андоз мисол овард.

И.Б. Лагутин дар таҳқиқоти худ се гурӯҳи принципҳои назоратро пешниҳод менамояд, ки инҳоянд:

- 1.) принципҳои умумии ҳуқуқӣ;
- 2.) принципҳои соҳавӣ;
- 3.) принципҳои назорат²⁵⁴

Гурӯҳи якуми принципҳои назорати молиявӣ ба андешаи И.Б. Лагутин он асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки дар Эъломияи Лима оид ба принципҳои роҳбарикунандаи назорат мавҷуданд²⁵⁵. Онҳо аслан принципҳои универсалӣ мебошанд ва ҳангоми таъсис, ташкил ва фаъолияти ҳамаи мақомоти молиявӣ-назоратии кишварҳои узви ИНТОСАИ, сарфи назар аз мақоми ҳуқуқии онҳо, бояд ба назар гирифта шаванд.

Бояд гуфт, ки Эъломияи Лима оид ба принципҳои роҳбарикунандаи назорат, ки дар Конгресси IX Созмони байналмилалӣ мақомоти олии назорати молиявӣ (ИНТОСАИ) дар шаҳри Лима (Ҷумҳурии Перу) соли 1977 қабул гардидааст, ки яке аз санади муҳими сатҳи байналмилалӣ дар самти муқаррар намудани принципҳои асосии назорат мебошад²⁵⁶. Дар сатҳи байналмилалӣ ин санади бунёдии муҳимтарини танзими фаъолияти давлат ва мақомоти назоратии он мебошад. Доир ба ин Эъломия мо дар зербоби 2.2. таҳқиқотамон муфассал баррасӣ намудаем.

Қайд кардан зарур аст, ки олимони дигар, масалан, А.А. Джагарян вобаста ба принципҳои пешбини намудаи Эъломияи Лима оид ба принципҳои роҳбарикунандаи назорат принципҳои иловагии универсалии назорати давлатиро қайд мекунад, ки ба андешаи ӯ, инҳоянд:

1. Принципи қонуниятии конституционӣ, ки «ташкил ва татбиқи назорати давлатӣ бояд ба қонун асос ёбад, санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ наметавонанд ба муқаррароти қонун муҳолиф бошанд». Аммо ин принцип умумӣ-ҳуқуқӣ аст, зеро он хоси ҳамаи самтҳои ҳуқуқ мебошад. Самти назорат низ, албатта, истисно нест.

²⁵⁴ Ниг.: Лагутин И.Б. Системность бюджетного контроля и бюджетного аудита в Российской Федерации: финансово-правовое регулирование : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2014. – С. 243.

²⁵⁵ Ниг.: Лагутин И.Б. Системность бюджетного контроля и бюджетного аудита в Российской Федерации: финансово-правовое регулирование : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2014. – С. 243.

²⁵⁶ Ниг.: Лимская декларация руководящих принципов контроля : принята в г. Лиме (Республика Перу) 17–26 октября 1977 г. // Официальный сайт Счетной палаты РТ [Захираи электронӣ] // URL:<http://www.sai.tj> (санаи дастрасӣ: 13.07.2022)..

2. Принципи мутаносибӣ, ки се талаботи назорати давлатиро муайян мекунад:

1) муносибати мутавозин ба бунёди низоми ташкилии идоракунӣ ва назорат (мутаносиби ташкилӣ);

2) муқаррар намудани мавҷудияти зарурӣ ва кофии назорати давлатӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва мувозинати ваколатҳои мақомоти як шохай ҳокимият оид ба назорати шохҳои дигар (мутаносиби функционалӣ);

3) ба мақомоти танзимкунанда додани чунин доираи салоҳият, ки ба вазифае, ки дар соҳаи муайяни муносибатҳои ҷомеа рӯ ба рӯ мешаванд, мувофиқ аст (мутаносиби салоҳият)²⁵⁷.

Дар илми ҳуқуқи молиявии ватанӣ роҷеъ ба масъалаи принципҳои назорати давлатии молиявӣ аввалин олиме, ки мавриди тадқиқоти илмии хеш қарор додааст Ҷ.Ю. Рустамзода мебошад²⁵⁸. Ӯ дар таҳқиқоти худ ду гурӯҳи принципҳои назорати давлатии молиявиро тасниф менамояд, ки инҳоянд:

1. Принципҳои умумии ҳуқуқии (универсалии) назорати давлатии молиявӣ. Ба ин гурӯҳи принципҳо ба ақидаи Ҷ.Ю. Рустамзода он асосҳои роҳбарикунандае дохил мешаванд, ки амалисозии мустақими онҳо ба тамоми низоми мақомот, аз ҷумла мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин дигар иштирокчиёни раванди бучетӣ дар рафти иҷрои вазифаҳои ба зиммаи онҳо воғузоргардида паҳн мегарданд. Ин принципҳо инҳоянд: қонуният, мустақилият, низомнокӣ, ба инобат гирифтани афкори ҷомеа, эҳтиром ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, баробарии ҳама дар назди қонун ва ғайра.

2. Принципҳои махсуси назорати давлатии молиявӣ. Ин гурӯҳи дуҷуми принципҳо ба ақидаи Ҷ.Ю. Рустамзода танҳо он асосҳои роҳбарикунандаеро дар бар мегиранд, ки онҳо натавонанд ба фаъолияти мақомоти назорати давлатии молиявӣ, балки дигар иштирокчиёни раванди бучетӣ паҳн мегарданд. Ин принципҳо дар қонунҳои зерин пешбинӣ шудаанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон" ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон"²⁵⁹.

Ба андешаи мо, принципҳои махсуси назоратӣ он асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки дар қонунҳои соҳавии мақомоти назорат пешбинӣ гардидаанд.

Ба ақидаи мо, таснифоти принципҳои пешниҳоднамудаи Ҷ.Ю. Рустамзода дар маҷмӯъ хеле мантиқӣ ва сохторӣ ба назар мерасанд. Аммо

²⁵⁷ Джагарян А.А. Конституционно-правовые основы государственного контроля в Российской Федерации. М., 2008. – С. 93-94.

²⁵⁸ Ниг.: Рустамзода Д.Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография & под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. – С. 49.

²⁵⁹ Ниг.: Рустамзода Д.Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография & под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. – С. 49.

онҳо принципҳои назорати давлатии молиявиро муқаррар мекунанд, на назорати андозро. Аз ин рӯ, моро мебошад, ки ба таҳқиқи принципҳои назорати андоз гузарем. Зеро онҳо ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии андозсупорандагон ва дигари иштирокчиёни муносибатҳои, ки қонунгузори андоз танзим менамояд, ҳангоми татбиқи назорати андоз, инчунин сохтори чараёни татбиқи тадбирҳои назоратӣ аз ҷониби мақомоти андоз равона гардидаанд.

Як қатор олимони ҳангоми баррасии принципҳои назорати андоз онҳоро ба чунин гурӯҳҳо таснифбандӣ намудаанд. Инак, Г.А. Гаджиев ва С.Г. Пепеляев принципҳои назорати андозро ба се гуруҳ тасниф намудаанд:

1. Принципҳои, ки татбиқ ва риояи асосҳои сохти конститусиониро таъмин мекунанд;

2. Принципҳои, ки амалӣ ва риояи ҳуқуқи озодиҳои асосии андозсупорандагонро таъмин мекунанд;

3. Принципҳои, ки татбиқ ва риояи федерализми Русияро таъмин мекунанд²⁶⁰.

Ба андешаи О.А. Ногина принципҳои назорати андоз меёрҳои умумие мебошанд, ки асосҳои фаъолияти назоратии мақомоти ваколатдорро ташкил медиҳанд. Ё се гурӯҳи принципҳои назорати андозро муайян мекунад: принципҳои умумии ҳуқуқӣ, принципҳои махсуси назорат ва принципҳои ҳуқуқи андоз²⁶¹.

О.А. Ногина принципҳои зерини назорати муайян мекунад: принципи мустақилият; принципи банақшаگیرӣ; принципи мунтазамии (системанокии) назорат; принципи объективӣ ва эътимоднокӣ; принципи ҳуҷҷатгузори натиҷаҳои назорат; принципи ҳамкорӣ ва мубодилаи ахбор бо мақомоти дигари давлатӣ.

Аз таҳлили омӯзиши принципҳои дар боло овардашуда мо ба хулосае омадем, ки принципҳои назорати андозро метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тасниф намуд:

1. Принципҳои умумии ҳуқуқии (онҳоро конституционӣ ва универсалии низ меноманд) назорати андоз. Принципҳои умумии ҳуқуқии назорати андоз он асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки амалисозии онҳо на танҳо ба раванди назорати андоз ё иштирокчиёни он, балки ба тамоми субъектҳои, ки дар муносибатҳои бо қонунгузори андоз танзимшаванда иштирок мекунанд, паҳн мегардад. Ин принципҳо, дар Эъломияи Лима оид ба принципҳои роҳбарикунандаи назорат низ пешбини гардидаанд.

Ба андешаи мо, ба гурӯҳи принципҳои умумии ҳуқуқии назорати андоз инҳо баромад карда метавонанд: принципи қонуният; принципи риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд; принципи ошкорбаёнӣ; принципи дуруст ва пурра ҳисоб намудани андозҳо; принципи риояи сирри андоз; принципи ҷуброни зараре, ки дар натиҷаи амали ғайриқонунӣ дар чараёни гузаронидани санҷиш ва назорати андоз расонида шудааст;

²⁶⁰ Ниг.: Гаджиев Г.А., Пепеляев С.Г. Предприниматель-налогоплательщик-государство. Правовые позиции Конституционного Суда РФ: учебное пособие. – М., 1998. – С. 45.

²⁶¹ Ниг.: Ногина О.А. Налоговый контроль: вопросы теории. СПб, 2002. – С. 75-77.

принсипи поквичдонии андозсупорандагон (агентони андоз) ва дигар супорандагони бочҳои давлатӣ; принсипи ҳифзи ҳуқуқи андозсупорандагон (агентони андоз) ва дигар супорандагони бочҳои давлатӣ; принсипи масъулияти мутақобилаи субъектҳои назорати андоз; принсипи маҳдуд кардани доираи назорати андоз танҳо ба масъалаҳои вобаста ба иҷрои уҳдадорихои пешбиниамудаи қонунгузори андоз; принсипи объективӣ ва эътимоднокӣ; принсипи банақшагирӣ; принсипи ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупорандагон (агентони андоз) ва супорандагони бочҳои давлатӣ; принсипи иштироки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти назорати андоз.

Ақун моро мебояд, ки ба тафсири принсипҳои умумии назорати андоз, ки ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии андозсупорандагон ва дигари иштирокчиёни муносибатҳои андоз танзим менамояд, гузарем. Зеро, таҳлили онҳо дар алоҳидагӣ ба мо имкон медиҳад, ки бо он маъно, ки дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд ва татбиқ мешаванд, фаҳмем.

Инак, *Принсипи қонуният*. Ин маънои мутобиқати фаъолияти мақомоти андоз ба қонунҳо, риояи бечуну чарои талаботҳои қонунгузори андоз, инчунин, риояи ҳуқуқҳои субъектҳои назоратшаванда, қоидаҳо ва стандартҳои иҷроӣ фаъолияти назоратиро дорад. Ин принсип умумӣ буда, дар ҳама санадҳои меъёрии ҳуқуқи соҳаи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст.

Ба андешаи Ғафурзода А.Д. ва Ҷ.Ю. Рустамзода, ки мо пурра рози ҳастем принсипи қонуният дар раванди амалӣ намудани назорати давлатии молиявӣ дар муқаррароти зерин зоҳир мешавад: ҳама бояд қонунгузори назорати давлатии молиявиро риоя ва бечуну чаро иҷро кунанд, алалхусус ҳуди мақомоти назорати давлатии молиявӣ. Ин принсип инчунин, дар он ифода меёбад, ки ҳамаи мақомоти назорати давлатии молиявӣ на танҳо қонунӣ будан, балки мақсаднокӣ, самаранокӣ ва натиҷанокии истифодаи маблағҳои буҷети давлатиро назорат баранд²⁶².

Ш.К. Ғаюров дуруст қайд мекунад, ки риояи бемайлоии қонунгузорӣ асоси ташкилу фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои молиявӣ мебошад. Дар ҳамаи давраҳои фаъолияти молиявии давлат – ташкил, тақсим ва истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетии давлатӣ қонуният ҳатман бояд таъмин карда шавад²⁶³.

Принсипи қонуният, ки риояи қатъии қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад, яке аз вазифаҳои мақомоти андозро дар самти таъмин намудани воридоти андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет дар муҳлатҳои муқарраршуда аз ҷониби иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ муқаррар менамояд (қ.2 моддаи 162 Кодекси андози ҚТ)²⁶⁴.

²⁶² Ниг.: Ғафурзода А.Д., Рустамзода Ҷ.Ю. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Матбааи АИДПҚТ 2022. С. 133.

²⁶³ Ғаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Шонасридинов Н.Ш. Душанбе, «Сино». 2005. – С. 26.

²⁶⁴ Ниг.: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj> . (санаи дастрасӣ: 18.07.2022).

Кодекси андози ҚТ ба кормандони мақомоти андоз ҳангоми гузаронидани назорат ва санчишҳои андозӣ расонидани зарар бо амалҳои ғайриқонунӣ ба андозсупорандагон ё молу мулки дар истифода ё ихтиёрдории онҳо қарордоштаро манъ менамояд (қ.6 моддаи 164 Кодекси андози ҚТ)²⁶⁵.

Ҳамзамон бояд гуфт, ки принсипи қонуният сатҳи риоя ва иҷроиши бемайлоии муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби тамоми корхона, ташкилот, муассиса, шахсони мансабдор ва шахрвандонро ифода менамояд. Муқаррароти ин принсип дар қисми 2 моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаи 8 Кодекси андози ҚТ²⁶⁶ пешбинӣ шудааст.

Принсипи баробарҳуқуқии субъектҳои назорати андоз. Ин принсип аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне баробарии ҳама дар назди қонун ва суд бармеояд (қисми 1 моддаи 17 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон)²⁶⁷. Муқаррароти конститутсионии ин принсипро дар қ. 3 м. 104 ва қ. 2 м.119 – и Кодекси андози ҚТ²⁶⁸ дидан мумкин аст.

Принсипи баробарии ҳуқуқии субъектҳои назорати андоз маънои онро дорад, ки ҳангоми қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки тартиби амалигардонии назорати андозро танзим мекунанд, наметавонад шартҳои тадбирҳои назоратро, масалан, давраҳои тӯлонии санчишҳои андоз ё санчишҳои зуд-зуд гузаронад, вобаста ба ҷунин асосҳо ба монанди шакли моликият, шакли ҳуқуқии ташкилот, соҳибқори инфиродӣ ва ғайра.

Ҳамзамон, ҳангоми татбиқи тадбирҳои назорати андоз нисбат ба шахсони санчишшаванда муқаррар намудани ягон имтиёз ё, баръакс, таъйиз қобили қабул нест.

Принсипи риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд. Муқаррароти ин принсип дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми гузаронидани санчиши андоз ва дигари чорабиниҳои назоратии андоз ворид шудани шахси мансабдори мақомоти андоз дар ҳолати гузаштани муҳлати санчиши дар фармоиш нишондодашуда ё фаро нарасидани он иҷозат дода намешавад (қ.3 моддаи 50 Кодекси андози ҚТ). Ҳамзамон, метавон муқаррароти қ.11 моддаи 51 Кодекси андози ҚТ-ро мисол овард, ки тибқи он: Дар чараёни санчиши андоз ва чорабиниҳои дигари назоратии андозӣ мақомоти андоз ҳуқуқ надоранд аз андозсупоранда ҳучҷатҳоро, ки қаблан ба мақомоти андоз ҳангоми назорати камералӣ ё санчиши сайёр ва ё дар чараёни мониторинги

²⁶⁵ Ниг.: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj> . (санаи дастрасӣ: 18.07.2022).

²⁶⁶ Ниг.: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj> . (санаи дастрасӣ: 18.07.2022).

²⁶⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйиру иловаҳои 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Матн]. – Душанбе, 2016. – 136 с.

²⁶⁸ Қ. 3. моддаи 104 Кодекси андози ҚТ: Барои мақсадҳои ҳамин модда суратҳисобҳои ташкилотҳои (муассисаҳои) давлатӣ, ки дар Сарраёсати хазинадорӣ марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кушода шудаанд, ба суратҳисобҳои бонкӣ баробар ҳисобида мешаванд. Қ. 2. Моддаи 119 Кодекси андози ҚТ: Уҳдадорӣ андозӣ оид ба ҳисоб қардан, нигоҳдорӣ, дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба бучет пардохт намудан ва ё ба андозсупоранда баргардонидани андозҳо, ки ба зиммаи агентҳои андоз вогузор гардидаанд, ба уҳдадорҳои андозии андозсупоранда баробар қарда мешаванд. Ниг.: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj> . (санаи дастрасӣ: 18.07.2022).

андозӣ пешниҳод карда шудаанд, дар шакли асли талаб намояд. Хуччатҳо метавонанд аз андозсупоранда такроран гирифта шаванд, агар онҳо қаблан ба мақомоти андоз дар шакли асли ба андозсупоранда баргардонидани шуда бошад, инчунин, дар ҳолате, ки хуччатҳои ба мақомоти андоз додасуда бо сабаби ҳолатҳои фавқулода гум шуда бошанд²⁶⁹.

Илова бар ин, шахсони мансабдори мақомоти андоз вазифадоранд нисбат ба андозсупорандагон, агентони андоз ва намояндагони онҳо муносибати дуруст кунанд, шаъну шарафи онҳоро паст назананд. Ин муқаррароти умумии конституционӣ мебошад, ки дар моддаи 42 Конституцияи ҚТ пешбинӣ гардидааст.

Принципи ошкорбаёнӣ. Принципи ошкорбаёнӣ маънои онро дорад, ки мақомоти андоз ҳангоми гузаронидани назорати андоз андозсупорандаро дар бораи чораҳои назорати андоз огоҳ мекунанд, инчунин ба андозсупорандагон дастрасии кушодро ба маълумоте, ки сирри андоз намебошанд, фароҳам меоранд.

Вобаста ба ин принцип, олимони ватанӣ А.Д. Ғафурзода ва Ҷ.Ю. Рустамзода хело дурусту фаҳмо қайд менамоянд, ки принципи ошкорбаёнӣ дар ҳуқуқи молиявӣ маънои онро дорад, ки санадҳои молиявӣ - ҳуқуқӣ, ки агар онҳо ба ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон дахл дошта бошанд, бояд барои маълумоти умум расман нашр карда шаванд. Пеш аз ҳама, ин принцип ба меъёрҳои андоз дахл дорад, ки чомеа ба онҳо диққати хоса дорад. Худи тартиботи ба маълумоти ҳама шаҳрвандон расонидани маълумоти дахлдори молиявӣ - ҳуқуқӣ бо ёрии матбуоти даврӣ ва телевизион амалӣ карда мешавад. Шаҳрвандон мехоҳанд мазмуни лоиҳаҳои бучетҳо, чараҳои муҳокима, тасдиқ ва иҷрои онҳоро донанд, маблағҳое, ки дар асоси даромадҳои андоз ҷамъоварӣ карда мешаванд, ба кадом мақсад ва ба кадом соҳа сарф карда мешаванд. Принципи ошкорбаёнӣ инчунин, зарурати шаффофияти натиҷаҳои аудит ва санҷишҳои фаъолияти молиявии ҳам сохторҳои давлатӣ ва ҳам хусусиро дар назар дорад²⁷⁰.

Аломати дигари принципи ошкорбаёнӣ ин дастрас будани меъёрҳои молиявӣ – ҳуқуқӣ барои аҳоли ва соддаю фаҳмо будани онҳо мебошад. Ин талабот дар робита ба ҳуқуқи андоз махсусан муҳим аст, зеро таҳияи номуайянии меъёрҳои ин зерсоҳа ба тафсирҳои мухталифи онҳо ба саркашӣ намудан аз пардохти андозҳо оварда мерасонад.

Ҳамин тавр, принципи ошкорбаёнӣ ин ошкоро будани фаъолияти андозии давлат яъне интишори ҳатмии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин санадҳои зерқонунии мақомоти ваколатдори давлатӣ, ҳисоботҳо оиди дурустии ҳисоб кардан, пурра ва саривақт пардохт (интиқол) намудани андозҳо ба бучети давлатӣ, дигар фондҳои давлатӣ ва бочҳо дар воситаҳои ахбори омма ва ба аҳоли дастрас будани онҳо мебошад.

²⁶⁹ Ниг.: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj> . (санаи дастрасӣ: 18.07.2022).

²⁷⁰ Ниг.: Ғафурзода А.Д., Рустамзода Ҷ.Ю. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Матбааи АИДПҚТ 2022. – С. 33.

Бояд қайд намуд, ки принципҳои махсуси назорати андоз дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавии мақомоти назорат пешбинӣ гардидаанд. Бояд гуфт, ки принципҳои махсуси назорати андоз, ки дар боло мавриди баррасӣ қарор додем, низоми пурраи принципҳои махсуси назорати андозро фаро намегиранд, зеро хусусияти соҳаи андозбандӣ бо принципҳои махсуси ҳуқуқи андоз, ки ба мазмуни назорати андоз таъсири афзалиятнок доранд, инъикос меёбанд. Ба андешаи мо, принципҳои мазкурро қонунгузор пурра муайян накардааст, вале таҳлили қонунгузори андоз имкон медиҳад, ки ин принципҳоро муайян кунем. Дар робита ба ин, ба андешаи мо принципҳои зерин метавонан ба ҳайси принципҳои махсуси назорати андоз баромад намоянд:

- принсипи мустақилият;
- принсипи фаъолияти нақшавии назорат;
- принсипи мунтазамии назорат;
- принсипи объективӣ ва эътимоднокии фаъолияти назоратӣ;
- принсипи ҳуччатгузори натиҷаҳои назорат;
- принсипи ҳамкорӣ ва мубодилаи иттилоот бо дигар мақомоти давлатӣ.

Инак, ҳамаи принципҳои тавсифшуда, ҳамчун асосҳои роҳбарикунандаи ҳуқуқи андози Тоҷикистон хизмат мекунанд ва заминаи ягонаеро ташкил медиҳанд, ки дар он тамоми низоми меъёрҳои назорати андоз ташаккул ва инкишоф меёбад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйиру иловаҳои 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Матн]. – Душанбе, 2016. – 136 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26 январи соли 2021 // [Маводи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: www.president.tj. (санаи дастрасӣ: 19.07.2022).
3. Фафурзода А.Д., Рустамзода Ҷ.Ю. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Матбааи АИДПҶТ 2022. 260 с.
4. Фаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Шонасридинов Н.Ш. Душанбе, «Сино». 2005. – С. 26.
5. Рустамзода Д.Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография & под. ред. Е.Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. – 235 с.
6. Лагутин И.Б. Системность бюджетного контроля и бюджетного аудита в Российской Федерации: финансово-правовое регулирование : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2014. – С. 242.
7. Лимская декларация руководящих принципов контроля : принята в г. Лиме (Республика Перу) 17-26 октября 1977 г. // Официальный сайт

Счетной палаты РТ [Захираи электронӣ] // URL:[http:// www.sai.tj](http://www.sai.tj) (санаи дастрасӣ: 13.07.2022).

8. Джагарян А.А. Конституционно-правовые основы государственного контроля в Российской Федерации. М., 2008. С. 93-94.

9. Гаджиев Г.А., Пепеляев С.Г. Предприниматель-налогоплательщик-государство. Правовые позиции Конституционного Суда РФ: учебное пособие. – М., 1998. – С. 45.

10. Ногина О.А. Налоговый контроль: вопросы теории. – СПб, 2002. – С. 75-77.

11. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : [http:// mmk . tj](http://mmk.tj) . (санаи дастрасӣ: 18.07.2022).

НАЗОРАТИ АНДОЗ ҲАМЧУН ҚИСМИ ҚУДОНАШАВАНДАИ НАЗОРАТИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯВӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Табарзода Далер Рахматулло,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Қумҳурии Тоҷикистон,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва
хизмати давлатӣ
Тел.: +992 918444446
E-mail: dalereko@mail.ru

Фишурда: Яке аз намудҳои назорати молиявӣ ин назорати андоз мебошад, ки дар низоми танзими давлатии фаъолияти иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Қайд карда мешавад, ки дар марҳалаи кунунии рушди илми ҳуқуқи андоз масъалаҳои марбут ба танзими ҳуқуқи назорати андоз ҳанӯз кам омӯхта шудаанд. Чунин ба назар мерасад, ки сабаби ин дар қонунгузори андоз танзим нашудани як қатор муқаррароти асосии назорати андоз мебошад.

Калидвожаҳо: Санҷиши андоз, назорати андоз, даромадҳои андоз, бучет, кодекси андоз, андозсупоранда, агенти андоз, назорати давлатии молиявӣ.

НАЛОГОВЫЙ КОНТРОЛЬ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Табарзода Далер Рахматулло,
Академия государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, соискатель кафедры
административного права и
государственной службы
Тел.: +992 918444446
E-mail: dalereko@mail.ru

Аннотация: Одним из видов финансового контроля является налоговый контроль, который занимает особое место в системе государственного регулирования экономической деятельности. Отмечается, что на современном этапе развития науки налогового права вопросы, касающиеся правового регулирования налогового контроля, до сих пор остаются малоизученными. Представляется, что причиной тому является неурегулированность в налоговом законодательстве ряда основных положений налогового контроля.

Ключевые слова: Налоговая проверка, налоговый контроль, налоговые поступления, бюджет, налоговый кодекс, налогоплательщик, налоговый агент, государственный финансовый контроль,

TAX CONTROL AS AN INTEGRAL PART OF STATE FINANCIAL CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Tabarzoda Daler Rakhmatullo,
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan
competitor of the Department of
Administrative Law and Public Service
Phone: +992 918444446
E-mail: dalereko@mail.ru

Annotation: One of the types of financial control is tax control, which occupies a special place in the system of state regulation of economic activity. It is noted that at the present stage of development of the science of tax law, issues related to the legal regulation of tax control are still poorly understood. It seems that the reason for this is the lack of regulation in the tax legislation of a number of basic provisions of tax control.

Key words: Tax audit, tax control, tax revenues, budget, tax code, taxpayer, tax agent, state financial control.

Назорати андоз яке аз намудҳои назорати давлатии молиявӣ мебошад, бинобар ин омӯзиш ва таҳқиқи мафҳуми назорати молиявӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳо ва мазмуни асосии назорати андоз, шаклу усулҳо ва намудҳои он муайян карда шаванд.

Назорати давлатии молиявӣ - яке аз функсияҳои асосии ҳар як давлат мебошад, ки онро мақомотҳои ваколатдори давлатӣ мувофиқи салоҳияти муайяншудаи қонун амалӣ мекунанд. Ин назорат, воситаи муҳими қонунӣ ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои молиявии давлатиро таъмин менамояд²⁷¹.

Ҷаъолияти молиявии давлат, ки ба ташаккул, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулӣ равона карда шудааст, тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегирад ва ба манфиати тамоми ҷомеа амалӣ карда мешавад. Он шумораи зиёди субъектҳо - мақомоти давлатӣ ва маҳаллии ҳокимият, инчунин шахсони мансабдор, шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро дар бар мегирад. Давлат ва ҷомеа манфиатдоранд, ки ҷаъолияти ҳамаи иштирокчиёни раванди молиявӣ қонунӣ ва самаранок бошанд. Барои санҷидани ин намуди ҷаъолият назорати молиявӣ ташкил ва амалӣ карда мешавад, ки тавассути он вазифаи назоратӣ амалӣ карда мешаванд²⁷².

²⁷¹ Ниг.: Рустамзода Д.Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография / под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. – С. 24.

²⁷² Ниг.: Рустамзода Ч.Ю. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Қисми умумӣ: Воситаи таълимӣ. Душанбе, 2021. – С. 135.

Мақсади назорати молиявӣ аз он иборат аст, ки иштирокчиёни фаъолияти молиявӣ дар раванди ташаккул, тақсим ва истифодаи маблағҳои мутамарказонидашуда ва ғайримутамарказонидашуда риояи қонунҳоро амалӣ кунанд. Бо иборайи дигар ғӯем, ин таъмин намудани қонуният, мақсаднок ва самарбахш будани фаъолияти молиявии давлатӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки то ба имрӯз дар таълимоти ҳуқуқии миллӣ ва қонунгузори кишвар концепсияи ягонаи мафҳуми “назорати давлатии молиявӣ” вучуд надорад. Ин мушкилот барои рушди минбаъдаи илми ҳуқуқи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Олимони дигар давлатҳо низ ба ин мушкилот тавачҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Масалан, ба ақидаи профессори украинӣ Т.А. Коломоец “... набудани як санади ягонаи қонунгузорӣ бахшида ба назорат дар идоракунии давлатӣ боиси баҳо надодани потенциали назорат дар давлат, мушаххас кардани иштибоҳи он бо мафҳумҳои ҳуқуқии марбута мегардад”²⁷³.

Назорати молиявӣ як категорияи мураккаб ва бисёрҷанба буда, аз як тараф, он функсияи идоракунии давлатист, ки дар робита ба он ҳамчун воситаи амалигардонии сиёсати давлат амал мекунад, аз ҷониби дигар, ҳуди назорати молиявиро метавон ҳамчун як фаъолияти идоракунии баррасӣ кард, ки усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои амалии худро дорад. Ошкор кардани моҳияти назорат ба баррасии он дар тамоми ҷанбаҳои зуҳури он мусоидат мекунад. Аммо муайян кардани мақсади он дар ҷамъият, муайян кардани робитаи он бо идораи давлатӣ мебошад. Мақсади идоракунии давлатӣ ноил шудан ба тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа буда, фаъолияти, ки ба таври қатъӣ мутобиқи талаботи қонун, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шудаанд мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад давлат назоратро дар соҳаҳо ва самтҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла дар соҳаи молия ва андоз умуман дар ҷараёни фаъолияти молиявӣ ташкил мекунад.

Дар илми муносири ҳуқуқшиносӣ мафҳуми назорати давлатии молиявӣ ба таври анъанавӣ аз ду мавқеъ баррасӣ карда мешавад - ҳуқуқӣ (ҳамчун яке аз унсурҳои концептуалӣ ва категориявӣ) ва иқтисодӣ (ҳамчун яке аз функсияҳои асосӣ ва комилан зарурии давлат ва мақомоти салоҳиятдори он). Бояд қайд кард, ки дар доктринаи ҳуқуқии Россия, дар муқоиса бо илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон, институти назорати давлатии молиявӣ аллакай хуб омӯхта шудааст, таҳлили нуктаи назари олимони гурӯҳбандии андешаҳои онҳо нисбати категорияи назорати давлатии молиявӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ борҳо оварда шудааст.

Истилоҳи назорати давлатии молиявӣ дар давраи пеш аз инқилоб давлат, амалан дар қонунгузорӣ истифода намешуд, аммо истилоҳи «назорати молиявӣ» дар қорҳои илмии он замон ба ҷашм

---

²⁷³ Коломоец Т.А. Контроль в сфере государственного управления в Украине: современные тенденции нормативного закрепления и исследования в административно-правовой науке : матер. науч.-практ. конф. // Душанбе : Чопхонаи Дониш, 2017. С. 166.

мерасад.²⁷⁴ Тақрибан дар охири солҳои 20 асри ХХ истилоҳи номбурдаро дар илм профессор С. Котляревский фаёлона истифода кардааст²⁷⁵. Танҳо дар солҳои 50 асри ХХ. ин мафҳум дар ҳуқуқи молиявии Россия мустақкам истифода шудааст²⁷⁶. Масала, ба ақидаи олими рус И.Б. Лагутин истифодаи мафҳуми назорати давлатии молиявӣ бо пайдоиши ҳуди мақомоти назоратӣ ва ташаққули ин ниҳод - бо таъсиси Сарраёсати идоракунии ревизияи ҳисобҳои давлатӣ алоқаманд аст²⁷⁷.

Бояд, гуфт, ки дар амалияи ҳуқуқии Аврупо, истилоҳи “назорати молиявӣ” ҳамчун як падидаи ҳуқуқӣ хеле пештар пайдо шудааст.²⁷⁸ Н.З. Кунс қайд мекунад, ки истилоҳи назорати молиявӣ бори аввал дар рисолаи Лука Пачоли дар бораи “ҳисобҳо ва сабтҳо” дар соли 1494 зикр шудааст²⁷⁹. Аксарияти муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки пайдоиш ва ташаққули назорати давлатии молиявӣ дар давлатҳои Аврупо дар асри XVII ба амал омадааст²⁸⁰. Дар шароити рушди фаёли муносибатҳои пулӣ-моли дар миёнаҳои асри XVII назорати давлатии молиявӣ ба як функцияи идоракунии давлатӣ табдил ёфтааст²⁸¹.

Мо бо боварӣ гуфта метавонем, ки идоракунӣ бидуни назорат ғайриимкон аст ва назорат берун аз идоракунӣ бемаънӣ аст. Ҳамин тариқ, ин равандҳо ҳамдигарро такмил медиҳанд.

Олимони ҳуқуқшиноси ватанӣ барон боваранд, ки соддатарин шаклҳои назорат дар ҷомеаи ибтидоӣ вучуд дошт, барои мисол, дар давоми сафарбаркунии одамон барои қор, шикор, моҳидорӣ, ки додани тамоми маҳсулот ба раҳбар ва дар ҷараёни тақсими баробари маҳсулот байни аъзои қабила, унсурҳои назорати ҷамъиятӣ зоҳир мешуданд²⁸². Баъдтар, пас аз пайдо шудани аввалин шаклҳои қадимаи ташаққули давлатӣ дар қаламрави Тоҷикистони муосир, функцияи назорат ба салоҳияти сарвари давлат ва шахсони воломақоме, ки ӯ таъин кардааст гузашт²⁸³.

Ташаққули институти назорати давлатии молиявӣ дар таърихи пеш аз шуравии Тоҷикистон назар ба тавлид ва хароҷоти ҳуди молия хеле

²⁷⁴ Ниг.: Ялбулганов А.А. Финансовый контроль как правовой институт: основные этапы развития // Правоведение. 2000. № 3. С. 84; Лагутин И.Б. Финансовый контроль: вопросы теории // Ученые записки. [Электронный ресурс] // URL:<http://www.scientific-notes.ru/pdf/sa23.pdf> (дата обращения: 05.11.2018).

²⁷⁵ Ниг.: Котляревский С.А. Финансовое право СССР. Л., 1926. – С. 259.

²⁷⁶ Ниг.: Халфина Р.О. К вопросу о предмете и системе советского финансового права // Вопросы советского административного и финансового права. М., 1952. С. 184.

²⁷⁷ Ниг.: Лагутин И.Б. Системность бюджетного контроля и бюджетного аудита в Российской Федерации: финансово-правовое регулирование. С. 138.

²⁷⁸ Ниг.: Рустамзода Д. Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография & под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. — С 30.

²⁷⁹ Ниг.: Кунц Н.З. Государственный финансовый контроль в Российской Федерации. М., 2010. С. 21.

²⁸⁰ Ниг.: Владимиров В.В. Об особенностях деятельности органов государственного финансового контроля в Российской Федерации [Электронный ресурс] // СПС «Консультант Плюс».

²⁸¹ Ниг.: Рустамзода Д. Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография & под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. — С 30.

²⁸² Ниг.: Буриев И.Б. Контроль и надзор в истории государственного управления в Таджикистане (на тадж. языке) // матер. науч.-практ. конф. Душанбе : Чопхонаи Дониш, 2017. С. 62–66.

²⁸³ Ниг.: Рустамзода Д. Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография & под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. — С 30.

сусттар ба чашм мерасид. Олимон қайд мекунанд, ки муносибатҳои пулӣ дар он замон дар Тоҷикистон дар ҳолати бетартибӣ қарор доштанд. Ҳамин тавр, институти назорати давлатии молиявӣ давраҳои тӯлонии таърихро паси сар намуда, такмилу ташаккул ёфта, то ба имрӯз омада расидааст.

Дар муддати тӯлонӣ, таҳти мафҳуми назорати молиявӣ фаъолият вобаста ба тафтиши суратхисобҳо ва назорати пурраи даромадҳои давлат фаҳмида мешуд. Аммо, тадричан ин мафҳум васеътар тафсир карда шуданро сар кард.

То имрӯз ягон таърифи меъёрии мафҳуми «назорати молиявӣ» мавҷуд нест. Ҳамзамон, дар илми ҳуқуқи молиявӣ мафҳумҳои гуногуни назорати молиявӣ дода шудаанд, ки муаллифони онҳо ҷанбаҳои гуногуни онро қайд мекунанд, ба мисли:

- як навъ назорати давлатӣ;

- муҳимтарин василаи таъмини волоияти қонун дар фаъолияти молиявӣ хоҷагӣ²⁸⁴.

- усули махсуси таъмини қонуният дар қонунгузори молиявӣ, ки дар тамоми марҳилаҳои фаъолияти молиявӣ амалӣ карда мешавад;²⁸⁵

- қисми таркибии фаъолияти молиявии давлат;

Ба назари мо, беҳтарин мафҳуми назорати молиявиро Ҷ.Ю. Рустамзода пешниҳод намудааст, ки тибқи ақидаи он «Назорати давлатии молиявӣ – навъи махсуси фаъолияти идоракунӣ ва дар як вақт функцияи алоҳидаи давлатӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, дигар мақомотҳои ваколатдори давлатие, ки санҷишу тафтишхоро бо мақсади мутобиқати қонунгузори молиявӣ – бучетӣ, оид ба ноил шудан ба волоияти қонун, саривақтӣ, мақсаднокӣ ва самаранокии ташаккул, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулӣ ва дигар захираҳои молиявӣ амалӣ мекунанд, мебошад»²⁸⁶.

Чунин ба назар мерасад, ки назорати молиявиро, аввалан, ҳамчун як ниҳоди мураккаби ҳуқуқи молиявӣ муайян кардан мумкин аст, ки муносибатхоро оид ба санҷиши қонунӣ, асоснокӣ, саривақтӣ, самаранокии амалиётҳо барои ташаккул, тақсим ва истифодаи маблағҳои давлатӣ танзим мекунад, дуввум, фаъолияти мақомот ва ташкилотҳои ваколатдори давлатӣ ва ғайридавлатӣ, оид ба татбиқи чораҳои назорат дар соҳаи фаъолияти молиявӣ, ки бо меъёрҳои қонун танзим карда мешаванд.

Бояд гуфт, ки хусусиятҳои алоҳидаи назорати давлатии молиявӣ низ ба назорати андоз хосанд. Тавре ки қаблан дар боло қайд намуда будем, назорати андоз яке аз намуди назорати молиявӣ ба ҳисоб меравад, зеро он вобаста ба ташаккули фондҳои маблағҳои пулӣ ба амал бароварда мешавад.

Дар асоси қ. 1 моддаи 41 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844 мафҳуми назорати андоз оварда шудааст, ки

²⁸⁴ Финансовое право: Учебник / Под ред. Е.Ю. Грачевой, Г.П. Толстопятенко. – М., 2003. – С. 38; Финансовое право: Учебник / Отв. ред. С.В. Запольский. 2-е изд., испр. и доп. – М., 2011.

²⁸⁵ Крохина Ю.А. Финансовое право: Учебник. 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2011. – С. 128, 131.

²⁸⁶ Ниг.: Рустамов Д.Ю. Организационно-правовые основы государственного финансового контроля в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук: – М., 2019. – С. 36.

тибқи он: «Назорати андозӣ шакли назорати давлатӣ буда, танҳо аз ҷониби мақомоти андоз гузаронида мешавад»²⁸⁷. Чунин мафҳуми назорати андоз ба назари мо, на ҳамаи хусусиятҳои хоси онро ошкор мекунад ва ба қадри кофи муқаммал нест.

Аз сабаби он, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми нисбатан умумии назорати андоз муқаррар карда шудааст, дар адабиёти илмию таълимӣ мафҳумҳои гуногуни назорати андоз низ дида мешавад.

Инак, дар адабиёти ҳуқуқи мафҳуми «назорати андоз» аз ду ҷиҳат, яъне васеъ ва маҳдуд барраси карда мешавад. Ба маънои васеъ «назорати андоз» тамоми самтҳои фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ, аз ҷумла бақайдгирии давлатии андозсупорандагон, баҳисобгирии андоз, санҷишҳои андоз, инчунин самтҳои фаъолияти субъектҳои назоратшавандаро вобаста ба пардохти андозҳо фаро мегирад.

Ба андешаи олими рус Т.Ю. Курбатов назорати андоз ба маънои васеъ «фаъолияти давлат дар шахси мақомоти ваколатдор (салоҳиятдор) оид ба назорати риояи қонунгузорӣ дар бораи андозҳо ва пардохтҳо аз ҷониби ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии андоз бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории амалкунанда» фаҳмида мешавад²⁸⁸.

Ба андешаи олими ватанӣ Ҷ.Ю. Рустамзода назорати андоз ба маънои васеъ «фаъолияти давлатро дар симои мақомоти ваколатдори он оид ба таъмини риояи қонунгузории андоз, дуруст ҳисоб кардан, пурра ва саривақт пардохт (интиқол) намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатми ба буҷети давлатӣ» фаҳмида мешавад²⁸⁹.

Ба ақидаи олими дигари рус А.Ю. Ильин бо маънои васеъ, назорати андоз «ин назорати давлат аз болои риояи қонунҳои андоз аз ҷониби ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии андоз дар ҳама марҳилаҳои раванди андоз – аз таъсиси андозҳо ва пардохтҳо то қатъи андозҳо» фаҳмида мешавад²⁹⁰.

Бо маънои маҳдуд назорати андоз ҳамчун назорати давлатӣ, ки аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор муаррифӣ мешавад, аз болои қонунӣ ва ба мақсад мувофиқ будани амалҳо дар чараёни таъин, супоридан ё ситонидани андозҳо ва пардохтҳо муайян карда мешавад, фаҳмида мешавад²⁹¹.

Ба андешаи мо, назорати андоз ба маънои маҳдуд фаъолияти мақомоти ваколатдор оид ба пешгирӣ, ошкор ва рафъ намудани ҳуқуқвайронкуниҳои аз ҷониби андозсупорандагон, супорандагони бочҳо ва агентҳои андоз дар чараёни санҷишҳои андоз мебошад.

---

²⁸⁷ Ниг.: Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj> . (санаи дастрасӣ: 02.02.2022).

²⁸⁸ Ниг.: Курбатов Т. Ю. Правовые формы и методы налогового контроля : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – С. 23.

²⁸⁹ Рустамзода Д.Ю. Понятие налогового контроля и его формы в Республике Таджикистан // Федеральный научно-практический журнал «налоги». 2021. – № 3. – С. 39.

²⁹⁰ Административная юрисдикция налоговых органов : учебник / под ред. М.А. Лапиной. – М. : ВГНА Минфина России, 2012. С. 19.

²⁹¹ Ниг.: Курбатов Т.Ю. Правовые формы и методы налогового контроля : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – С. 23.

Хамин тавр, ба андешаи мо, мафхуми назорати андоз, ки қ. 1 моддаи 41-и Кодекси андози ҶТ пешбинӣ намудааст, ба қадри кофӣ мукаммал нест ва аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки ба Кодекси андози ҶТ тағйирот ворид карда шуда, мафхуми зерини назорати андоз муқаррар карда шавад:

«Назорати андоз – ин фаъолияти давлат дар шахси мақомоти ваколатдори (салоҳиятдори) он оид ба назорати таъмини қонуният, санчиши дурустии ҳисоб кардан, пурра ва саривақт пардохт (интиқол) намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба фондҳои пулии давлатӣ бо мақсади амалӣ намудани вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва функцияи идоракунии давлат ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, бо истифодаи шаклу усулҳои мушаххаси таъсиррасонӣ ба андозсупорандагон (агентони андоз) ва дигар шахсони уҳдадор, ки тибқи Кодекси мазкур гузаронида мешавад, мебошад».

Адабиёт:

1. Административная юрисдикция налоговых органов : учебник / под ред. М.А. Лапиной. – М. : ВГНА Минфина России, 2012. – С. 19.
2. Буриев И.Б. Контроль и надзор в истории государственного управления в Таджикистане (на тадж. языке) // матер. науч.-практ. конф. – Душанбе : Чопхонаи Дониш, 2017. – С. 62-66.
3. Рустамзода Д.Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография / под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. – С. 24.
4. Рустамзода Ҷ.Ю. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Қисми умумӣ: Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2021. – С. 135.
5. Рустамзода Д.Ю. Понятие налогового контроля и его формы в Республике Таджикистан // Федеральный научно-практический журнал «налоги». 2021. № 3. – С. 39.
6. Коломоец Т.А. Контроль в сфере государственного управления в Украине: современные тенденции нормативного закрепления и исследования в административно-правовой науке : матер. науч.-практ. конф. // Душанбе : Чопхонаи Дониш, 2017. – С. 166.
7. Котляревский С.А. Финансовое право СССР. Л., 1926. С. 259.
8. Халфина Р.О. К вопросу о предмете и системе советского финансового права // Вопросы советского административного и финансового права. – М., 1952. – С. 184.
9. Лагутин И.Б. Системность бюджетного контроля и бюджетного аудита в Российской Федерации: финансово-правовое регулирование. – С. 138.
10. Кунц Н.З. Государственный финансовый контроль в Российской Федерации. – М., 2010. – С. 21.
11. Владимиров В.В. Об особенностях деятельности органов государственного финансового контроля в Российской Федерации [Электронный ресурс] // СПС «Консультант Плюс».

12. Финансовое право: Учебник / Под ред. Е.Ю. Грачевой, Г.П. Толстопятенко. М., 2003. С. 38; Финансовое право: Учебник / Отв. ред. С.В. Запольский. 2-е изд., испр. и доп. – М., 2011.
13. Крохина Ю.А. Финансовое право: Учебник. 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2011. – С. 128, 131.
14. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj>. (санаи дастрасӣ: 02.02.2022).
15. Курбатов Т. Ю. Правовые формы и методы налогового контроля : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – С. 23.
16. Ялбулганов А.А. Финансовый контроль как правовой институт: основные этапы развития // Правоведение. 2000. № 3. – С. 84.

**ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ
ҶАЗОИ ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**IMPLEMENTATION OF THE GENERAL PRINCIPLES OF
INTERNATIONAL CRIMINAL LAW IN THE CRIMINAL CODE OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Safarzoda Anvar Islom,
Tajik National University, Faculty of Law,
Professor of the Department of Criminal
Law and Combatting the corruption,
Doctor of Law
Phone: (992) 905886363
Email: Anvar_safarov85@mail.ru

Kamolov Khurshedullo Subhonqulovich
Tajik National University, Faculty of Law,
assistant of the Department of Criminal
Law and combatting the corruption
Phone: (992) 554452929
Email: Khurshedullo.97@mail.ru

Abstract: International Criminal Law [ICL] contains several general principles, which form the foundations of and conditions for holding individuals criminally responsible for crimes under international law (genocide, crimes against humanity, war crimes, and the crime of aggression), and other crimes against the peace and security of mankind. Most general principles of International Criminal Law have been adequately implemented in the current Criminal Code of the Republic of Tajikistan. This scientific article analyzes which principles of international criminal law are implemented in the Criminal Code of Tajikistan and what are appointments of these principles.

Keywords: International Criminal Law, principles of International criminal law, Rome Statute, Criminal Code, the principle of legality, individual criminal responsibility, Non-retroactivity, etc.

**ТАТБИҚИ ПРИНЦИПҲОИ УМУМИИ ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТИИ
БАЙНАЛМИЛАЛИ ДАР КОДЕКСИ ҚИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Сафарзода Анвар Ислом,
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи қинояти ва муқовимат

бо коррупсия, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ

Тел: (992) 554452929

Email: Anvar_safarov85@mail.ru

Камолов Хуршедулло Субҳонкулович

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат
бо коррупсия

Тел: (992) 554452929

Email: Khurshedullo.97@mail.ru

Фишурда: Ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ як қатор принципҳои умумиро дар бар мегирад, ки асос ва шартҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсро барои ҷиноятҳои тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ (генотсид, ҷиноятҳои зидди башарият, ҷиноятҳои ҷангӣ, ҷиноятҳои таҷовуз) ва дигар ҷиноятҳои зидди сулҳ ва амнияти инсониятро муайян мекунад. Дар Кодекси ҷиноятӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари принципҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ ба таври кофӣ татбиқ карда шудаанд. Дар ин мақолаи илмӣ таҳлил карда мешавад, ки кадом принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ дар Кодекси ҷиноятӣ Тоҷикистон татбиқ карда шудаанд ва табиноти принципҳои мазкур аз чи иборат аст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ, принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалӣ, Статути Рим, Кодекси ҷиноятӣ, принципи қонуният, ҷавобгарии ҷиноятӣ фардӣ, бебозгашт ва ғайра.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ОБЩИХ ПРИНЦИПОВ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сафарзода Анвар Ислон,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, профессор
кафедры уголовного права и
противодействия коррупции, доктор
юридических наук

Тел: (992) 905886363

Email: Anvar_safarov85@mail.ru

Камолов Хуршедулло Субҳонкулович,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры уголовного права и
противодействия коррупции.

Тел: (992) 554452929

Email: Khurshedullo.97@mail.ru

Аннотация: Международное уголовное право [МУП] содержит ряд общих принципов, которые формируют основы и условия привлечения лиц к уголовной ответственности за преступления по международному праву (геноцид, преступления против человечности, военные преступления, преступление агрессии) и другие преступления против мира и безопасности человечества. Большинство общих принципов МУП были адекватно реализованы в действующем Уголовном кодексе Республики Таджикистан. В данной научной статье анализируется, какие принципы международного уголовного права имплементированы в уголовный кодекс Таджикистана и каковы назначения этих принципов.

Ключевые слова: Международное уголовное право, принципы международного уголовного права, Римский статут, Уголовный кодекс, принцип законности, индивидуальная уголовная ответственность, неретроактивность и др.

Originally, the term principle was taken from the Latin word “principum” which means base and foundation by which scientific laws and other legal documents are organized. Principles of law are guiding rules of law that determine the content and directions of legal regulation.²⁹² International Criminal Law (ICL) being a branch of public international law, shares of course, with any sector of this corpus of rules, the general principles proper to it. However, given the unique features and overarching purpose of this body of law, on many occasions, those general principles may turn out to be of scant assistance. More useful and relevant appear to be the general principles proper to international criminal law, for they are more attuned to its specificities.²⁹³

In this regard, we should not forget that in international criminal law, there exist principles, that are not specific to this body of law, for the same principles can also be found in most state legal systems of the world. Nevertheless, as we shall see, often the unique features of the international legal order, and the way law takes shape therein, condition the content and scope of some of those principles. One may therefore conclude that some of those principles ultimately bear scant resemblance to those states’ legal systems, for they are uniquely shaped to suit the characteristic features of the world legal order.

According to Profesor I. I. Lukashuk, the principles of international law «are the most general norms of international law, determining its content and features²⁹⁴». In this regard, the sectoral principles of international criminal law are key norms and form the system of the General Part of international criminal law, determining the conditions of application of criminal responsibility for the

---

²⁹² Safarzoda A.I., Kamolov Kh.S., Jurakhonov B.A. Criminal law of Tajikistan. General part. Dushanbe, 2021. – P.16

²⁹³ Antonio Cassese. International Criminal Law (second edition) Oxford: Oxford University Press, 2008. – P.32

²⁹⁴ Lukashuk I.I. International Law. General part (third edition) Moscow, 2005. – P. 155.

commission of crimes under international law. In a centralized form, the principles of the modern ICC are reflected in Part III of the Rome Statute of the International Criminal Court (Articles 22-33).

Some principles of this body of law are already reflected in the criminal legislation of the Republic of Tajikistan. An example of these principles can be served the principle of legality, non-retroactivity (*ratione personae*), Individual criminal responsibility, irrelevance of official capacity, and responsibility of commanders and other superiors. **The principle of legality** is enshrined in Articles 22[1] and 23[2] of the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC), according to which a person shall not be criminally responsible under this Statute unless the conduct in question constitutes, at the time it takes place, a crime within the jurisdiction of the Court. The definition of a crime shall be strictly construed and shall not be extended by analogy. In case of ambiguity, the definition shall be interpreted in favor of the person being investigated, prosecuted, or convicted. A person convicted by the Court may be punished only by this Statute²⁹⁵.

Accordingly, the Criminal Code of Tajikistan provides that only the Criminal Code determines the criminality of an act, its punishability, and other criminal legal consequences. No one may be deemed to be guilty of a crime, and no one may be inflicted a criminal penalty until his/her guilt is determined by a legally binding court verdict. Application of criminal law by analogy is not allowed. Contents of the criminal law should be understood in exact conformity with its text.²⁹⁶ The above-mentioned norm reveals that the settlement of articles 22 and 23 of the Rome Statute to some extent has been implemented.

Article 24 of the ICC Statute lays down the principle of **non-retroactivity** (*ratione personae*).²⁹⁷ Having regard to Article 15 of the International Covenant on Civil and Political Rights,²⁹⁸ this principle means that the rules of treaties and domestic criminal laws implementing ICL, which establish the criminality of certain acts, should not apply to acts that were committed before the respective treaties and/or domestic criminal laws were entered into force. At the same time, if a source of international or domestic criminal law is amended such that it improves the condition of the person being investigated, prosecuted, or convicted—for example, an act is decriminalized, or a less strict punishment is introduced—such a norm would also apply to acts committed in the past. This principle is embodied in Article 13 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan²⁹⁹ and thus is part of the legislation of Tajikistan.

In ICL, the general principle applies that no one may be held accountable for an act he has not performed in the commission of which he has not in some way participated, or for an omission that cannot be attributed to him.³⁰⁰ The principle of **individual criminal responsibility** under international criminal law was

---

²⁹⁵ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P.14 | www.icc-cpi.int

²⁹⁶ Criminal Code of Tajikistan. Dushanbe 2015 -P.1 www.warnathgroup.com

²⁹⁷ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P.14 | www.icc-cpi.int

²⁹⁸ International Covenant on Civil and Political Rights, United Nations, 1967. – P. 9.

²⁹⁹ Criminal Code of Tajikistan. Dushanbe, 2015. – P. 2. www.warnathgroup.com

³⁰⁰ Antonio Cassese. International Criminal Law (second edition) Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 33.

one of the most important theses of the Nuremberg trials³⁰¹. According to M. Sassoli and A. Bouwer, «criminal prosecution leaves responsibility and punishment to individuals». This shows the terrible crimes of the 20th century are not committed by nations but by individuals. Conversely, as long as the responsibility falls on States and peoples, each violation in itself generates another war³⁰².

According to this principle, responsibility under international criminal law can be applied only to natural persons (Article 25 of the Statute)³⁰³. The ICC has such jurisdiction only over persons who have reached the age of 18 (Article 26)³⁰⁴. The aforesaid principle means that a person is criminally responsible under international criminal law only if he or she is the perpetrator or other accomplice of the crime, as well as if he or she has committed the crime.

In terms of the offender's age, there may be a complete discrepancy between international and national criminal law. For instance, in the norms of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan providing for liability for crimes against the peace and security of mankind (Articles 395-405),³⁰⁵ the age of the subject is determined from 16 years of age. This raises the question: Would a person who committed such a crime between the ages of 16 and 18 be prosecuted under international criminal law?

International criminal law rarely specifies a minimum age for the subject of the crime. Thus, according to the understanding of the provisions on the interpretation of legal norms, there can be only one answer to any doubt about the interests of a person – such a person is not held responsible under international criminal law. The principle of individual criminal responsibility allows for differentiation and individualization of a natural person depending on the actual participation in the commission of the act, as well as the degree of consequences.

By Article 26 of the Rome Statute (**Exclusion of jurisdiction over persons under 18**), The Court shall have no jurisdiction over any person who was under the age of 18 at the time of the alleged commission of a crime.³⁰⁶ In turn, by Article 23 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the age of criminal responsibility for the commission of crimes against the peace and security of mankind is sixteen.³⁰⁷ Hence, the criminal legislation of Tajikistan applies to a broader range of potential perpetrators of crimes under international law than international law itself does. At the same time, it appears that the age of criminal responsibility could be reduced to fourteen years for some other crimes including terrorism (Article 179), the capture of hostages (Article 181), theft of weapons, ammunition, and explosives (Article 199), illegal trafficking of narcotics (Article 200), theft of drugs and precursors (Article 202), illegal cultivating of plants containing narcotic substances (Article 204), etc.³⁰⁸.

---

³⁰¹ Volchkov A. F. The Nuremberg Sentence // Soviet State and Law. 1976. № 10. – P. 14.

³⁰² Sassoli M., Bouvier A. Legal Defense in Time of War. T. 1. M., 2008. – P. 364.

³⁰³ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 14. | www.icc-cpi.int

³⁰⁴ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 15. | www.icc-cpi.int

³⁰⁵ Criminal Code of Tajikistan. – Dushanbe 2015. – P. 81.

³⁰⁶ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 15. | www.icc-cpi.int

³⁰⁷ Criminal Code of Tajikistan. – Dushanbe, 2015. – P. 4. www.warnathgroup.com

³⁰⁸ Criminal Code of Tajikistan. Dushanbe, 2015. – P. 4. www.warnathgroup.com

Another principle of international criminal law enshrined in the Rome Statute and relatively, the Criminal Code of Tajikistan is the principle of **Irrelevance of official capacity**. The principle of irrelevance of official capacity was first introduced in Art. 7 of the Statute of the Nuremberg Tribunal: «The official position of the defendants, their position as head of state and persons responsible for various public offices cannot be considered as grounds for exemption from liability or mitigation of punishment»,³⁰⁹ and then it is repeated in the Statute of the ICTY (Art.7)³¹⁰ and ICTR (art.6)³¹¹.

According to Art. 13 of the Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind (1996), no official authority of a person (including heads of state and government) shall exempt him or her from criminal responsibility for committing crimes against the peace and security of mankind³¹². In addition, p.1 of Art. 27 of the Statute of the International Criminal Court provides that the provisions of the Statute apply equally to all persons «without any distinction based on official status». ³¹³ The force of this principle has been confirmed in the decisions of international ad hoc courts. Such a provision allows the principle of irrelevance of official capacity to ensure equality of all persons, regardless of their official position in international criminal law. Similarly, the Criminal Code of Tajikistan sets the principle of equality before the law, according to which persons who have committed crimes are equal before the law and are liable to criminal responsibility irrespective of sex, race, nationality, language, religion, political convictions, education, social, official and property status, belonging to public unions, place of living and other circumstances (art. 5 of the Criminal Code of Tajikistan)³¹⁴.

In recent international practice, there are examples when the court did not consider a person's immunity to bring an official to justice. Thus, the English court did not take into account the parliamentary immunity of the former Chilean dictator A. Pinochet, accused of committing several war crimes.

A logical extension of the principle of irrelevance of official capacity is the principle of **responsibility of commanders and other superiors**. According to this a military commander or person effectively acting as a military commander shall be criminally responsible for crimes within the jurisdiction of the Court committed by forces under his or her effective command and control, or effective authority and control as the case may be, as a result of his or her failure to exercise control properly over such forces, where: that military commander or person either knew or, owing to the circumstances at the time, should have known that the forces were committing or about to commit such crimes; and that military commander or person failed to take all necessary and reasonable measures within his or her power to prevent or repress their commission or to submit the matter to the competent authorities for investigation and prosecution

---

³⁰⁹ Charter of the Nuremberg Tribunal, 1945. – Article 7. – P. 3. [https:// ihl-databases.icrc.org](https://ihl-databases.icrc.org)

³¹⁰ Statute of ICTY, 1993- Article 7. P-3 <https://ihl-databases.icrc.org/>

³¹¹ Statute of ICTR, 1994 – Article 6. P-47 <https://www.ohchr.org/>

³¹² Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind 1996- Article 13. P-38 <https://legal.un.org/>

³¹³ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 15. | www.icc-cpi.int

³¹⁴ Criminal Code of Tajikistan. – Dushanbe, 2015. – P. 1. www.warnathgroup.com

(Art.28 of the Rome Statute)³¹⁵. Correspondingly, such a norm is considered in Art. 5 of the Criminal Code of Tajikistan.

It should be noted that in the science of international criminal law, such a principle is also known as an independent principle of international criminal law (the principle of "responsibility of high officials"). However, the responsibility of public officials and the responsibility of "high-level officials" is combined with the fact that these persons use their legal status to commit crimes under international criminal law. In this case, they cannot commit a crime directly by their action or inaction, but are considered as its perpetrators, because their subordinates follow their orders and instructions. A military commander is liable for the actions of his subordinates when he should have known that the forces entrusted to him were committing an offense, but failed to apply all measures within his power to prevent or forestall the commission of the offense. This provision appeared first in the Fourth Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land (1907)³¹⁶ and then more fully in the First Additional Protocol to the Geneva Conventions 1949.

By Article 29 of the ICC Statute, the crimes within the jurisdiction of the Court shall not be subject to any statute of limitations.³¹⁷ Overall, this rule reflects the provisions of the Convention on the non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity of 26 November 1968 and relevant rules of customary international law. It should be noted that the 1968 Convention is without prejudice to the non-applicability of statutory limitations to the crimes of genocide and aggression.³¹⁸ For the ICC, the statute of limitations does not apply to all four categories of crimes under international law which the ICC has jurisdiction over. Concerning the crime of aggression, the question of limitation periods would only matter after the activation of the ICC jurisdiction. In full compliance with international law, the criminal legislation of the Republic of Tajikistan does not provide for statutory limitations concerning crimes against the peace and security of mankind.

A literal interpretation of Article 30 of the Rome Statute suggests that the **mental element** of crimes under international law, which are within the ICC jurisdiction, is direct intent.³¹⁹ However, it follows from the case law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia—which certainly has an impact on the ICC case law—that in some cases, criminal responsibility, for example for the commission of war crimes or crimes against humanity, might involve indirect intent.³²⁰ In turn, crimes of genocide or aggression can only be committed with direct intent. In the case of the crime of genocide, the intent requirement is special—it is directed at the destruction, in whole or in part, of a national, ethnic, racial, or religious group as such. In the case of the crime of aggression, the intent of a special subject (a high-ranking official with political

---

³¹⁵ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 15. | www.icc-cpi.int

³¹⁶ Fourth Hague Convention respecting the Customs of War and Land (1907) <https://ihl-databases.icrc.org/>

³¹⁷ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 15. | www.icc-cpi.int

³¹⁸ Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 1968. – Article 1. – P. 1. www.un.org

³¹⁹ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 15-16. | www.icc-cpi.int

³²⁰ Statute of ICTY, 1993- Article 4 <https://ihl-databases.icrc.org/>

and/or military authority in a state) is directed at the use by that state of military force against another state, in violation of international law. Hence, in the context of the crime of aggression, indirect intent and negligence do not fulfil the mental element.

The grounds for excluding criminal responsibility, which is listed in Article 31 of the Rome Statute,³²¹ are by and large reflected in the criminal legislation of the Republic of Tajikistan,³²² which attests to their customary character. Such grounds as a mental disease or defect, self-defense, extreme necessity, justifiable risk, and others, are common to most domestic legal systems and raise no questions. On the other hand, by Art. 62 of the Criminal Code of Tajikistan, intoxication by alcohol, drugs, or other toxic substances is, as a rule, regarded as a circumstance aggravating criminal responsibility and punishment³²³. According to the second sentence of the same provision, in exceptional cases, a court might not view such circumstances as aggravating, having regard to the character of the criminal offense in question. It should be noted further that the list of grounds for excluding criminal responsibility in Article 31 of the Statute is not exhaustive, and the ICC may also recognize other circumstances, such as mistakes (see Part XI below), as sufficient to extinguish a person's criminal responsibility, where such grounds are derived from applicable law as set out in Article 21 of the Statute.

Another principle that is characteristic of international criminal law and has been enshrined to varying degrees in the Criminal Code is **the mistake of fact or the mistake of law**. According to Article 32 of the Rome Statute, the mistake of fact or law may be a ground for exemption from criminal responsibility if it excludes the subjective element of a certain crime. In this respect, Article 32 and Article 31 of the Rome Statute are inextricably linked. German Professor G. Wergle notes that the doctrine of mistake was introduced to the ICC from the common legal system and that the content of this concept is described in the spirit of this legal tradition.

A mistake of fact is an erroneous perception by the perpetrator of a crime regarding facts that constitute the material elements (*actus reus*) of the crime: «This is the case, for example, if the perpetrator shoots at a Red Cross vehicle because he or she assumes, due to bad visibility, that this is an enemy tank»³²⁴. One may assume indeed that the perpetrator would not shoot at a Red Cross vehicle, knowing that it was protected by international humanitarian law if he had discerned that the vehicle was not an enemy tank but a humanitarian transport. In turn, a mistake of law is confusion on the part of the perpetrator of a crime regarding a legal qualification of the material elements of an act or omission. An irrelevant mistake of law is not a ground for extinguishing an individual's criminal responsibility because it does not negate the mental element required by the

---

³²¹ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 16. | www.icc-cpi.int

³²² Criminal Code of Tajikistan. – Dushanbe 2015. Article 40-45. – P. 7. www.warnathgroup.com

³²³ Criminal Code of Tajikistan. – Dushanbe 2015. Article 62. – P.12. www.warnathgroup.com

³²⁴ *Ibid.* (footnotes omitted).

crime—in such cases, “only mitigation of punishment is possible”.³²⁵ In contrast, a relevant mistake of law does negate the mental element required by the crime and hence may constitute a ground for extinguishing an individual’s criminal responsibility: “A relevant mistake of law is present, for example, if a perpetrator holding a trial of prisoner of war considers an objectively insufficient hearing of the defendant to be sufficient. In such a case, the perpetrator is not responsible for a war crime under Article 8(2)(a)(vi) of the ICC Statute”.

The criminal legislation of the Republic of Tajikistan does not contain explicit provisions on mistakes of fact or law. However, this does not mean that the concepts are unknown to the Tajikistan doctrine of criminal law. Both concepts are implemented in the Criminal Code’s provisions on the mental element of crimes and, in practical terms, might have an impact on the qualification of crimes (especially war crimes) and sentencing.

Article 33 of the ICC Statute³²⁶ introduces criminal responsibility for crimes under international law where such crimes are committed under the order of a **military commander or a civilian superior**. This provision of ICL is required to prevent impunity, since defendants in international criminal trials may attempt to claim that they committed the acts in question under superior orders, which they were compelled to obey by legal or factual hierarchies.³²⁷ Under Article 33, for a person who committed a crime under international law under a superior order to avoid criminal responsibility, all three circumstances listed in Article 33(1) must be present. It is thus presumed that orders to commit genocide or crimes against humanity are manifestly unlawful—that is, the criminal character of these acts is so self-evident that no justification by reference to a superior order may be accepted. In turn, orders to commit war crimes or a crime of aggression are not manifestly unlawful, by Article 33(2) of the Rome Statute. This is related, above all, to the technical complexity of the rules of international humanitarian and criminal law and the law of international security, which regulates the respective primary legal relations. One should not expect non-experts to be professionally competent in the relevant areas of law—most potential (military and civilian) perpetrators of war crimes and crimes of aggression are not law experts. Providing legal advice to military commanders and civilian superiors on international and domestic law matters is a task for competent legal advisers³²⁸.

However, the criminal legislation of the Republic of Tajikistan categorizes orders to commit war crimes provided for in Articles 395–405 of the Criminal Code as manifestly unlawful. It may hence be inferred that members of the armed forces of the Republic of Tajikistan who refuse to comply with orders to commit war crimes should not be held criminally responsible under Article 367 of the Criminal Code. As far as orders to

---

³²⁵ *Ibid.*, at 247.

³²⁶ Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 16. | www.icc-cpi.int

³²⁷ See Werle and Jessberger, *supra* note 1 at 248–253.

³²⁸ First Additional Protocol of 8 June 1977 to the 1949 Geneva Conventions. Art.82. – P. 286.

commit other crimes against the peace and security of mankind are concerned, they must be covered by Article 45 of the Criminal Code of Tajikistan, It appears that the criminal responsibility of perpetrators depends on whether they comply with an order to commit a crime against the peace and security of mankind, the level of their legal conscience, and whether the court considers the order to be manifestly unlawful.

In conclusion, the Criminal Code of the Republic of Tajikistan has incorporated most of the general principles of ICL. Further improvements could be made to bring the Code into fuller conformity with ICL, especially as far as the notion of crimes against humanity is concerned. The current extent of implementation of general ICL principles in domestic criminal law and procedure enables Tajikistan's horizontal cooperation with other states in combating transnational crimes. To date, Tajikistan and other states of Central Asia have had no experience of prosecuting individuals for crimes against the peace and security of mankind, except for participation in armed conflicts abroad and the incitement of social, national, clan-based, racial, class-based, or religious discord. If Tajikistan ever has to prosecute someone for crimes under international law strict sense, its law enforcement officials and judges would probably require more training on ICL, as far as general principles and the elements of crimes are concerned.

References:

1. Safarzoda A.I., Kamolov Kh.S., Jurakhonov B.A. The criminal law of Tajikistan. General part. – Dushanbe, 2021. – P. 223.
2. Antonio Cassese. International Criminal Law (second edition) Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 512.
3. Lukashuk I.I. International Law. General part (third edition) Moscow, 2005. – P. 432.
4. Rome Statute of the ICC, the Hague, Netherlands, 1998. – P. 64. | www.icc-cpi.int
5. Criminal Code of Tajikistan. – Dushanbe 2015. – P. 81. www.warnathgroup.com
6. International Covenant on Civil and Political Rights, United Nations 1967. – P. 171.
7. Volchkov A.F. The Nuremberg Sentence // Soviet State and Law. 1976. № 10. – P. 193.
8. Sassoli M., Bouvier A. Legal Defense in Time of War. – T. 1. – M., 2008. – P. 615.
9. Charter of the Nuremberg Tribunal, 1945 P-12 [https:// ihl-databases.icrc.org](https://ihl-databases.icrc.org)
10. Statute of ICTY, 1993- P-17 <https://ihl-databases.icrc.org/>
11. Statute of ICTR, 1994 – P-66 <https://www.ohchr.org/>
12. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind 1996- P.56 <https://legal.un.org/>
13. Fourth Hague Convention respecting the Customs of War and Land (1907) <https://ihl-databases.icrc.org/>

14. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 1968 P-3 www.un.org
15. Ibid. (footnotes omitted).
16. Ibid., at 247
17. See Werle and Jessberger, *supra* note 1 at 248–253.
18. First Additional Protocol of 8 June 1977 to the 1949 Geneva Conventions. – P. 295.

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИ
БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОИДАҲОИ ОИННОМАВИИ
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ
ДАР ҲОЛАТИ НАБУДАНИ ТОБЕИЯТИ ХИЗМАТИ ДАР БАЙНИ
ОНҲО МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ДАВЛАТҲОИ АЪЗОИ ИДМ**

Юсуфзода Абдурашид Сангаҳмад,
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
унвонҷӯи Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи
А.Баҳоваддинов
Тел.: (+992) 900-90-69-09
E-mail: Abdurashidyusufzoda@gmail.com

Муқарриз: Раҳмонзода М.Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Омӯзиши қонунгузорию ҷиноии кишварҳои узви ИДМ шабоҳат ва фарқиятҳои мавҷударо дар мавриди таснифи кадом кирдорҳо ба ҳайси ҷиноят дар соҳаи ҳарбӣ эътироф мешаванд, нишон медиҳад, ки таҳлили муқоисавии ҳуқуқи ро бо мақсади ошкор намудани камбудии дар қонунгузорию ҷиноии ватанӣ ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили қонунгузорию ҷиноӣ амалӣ менамояд. Мақсади мақола таҳлили унсурҳои сохторию кодексию ҷиноятию давлатҳои аъзои ИДМ мебошад, ки ҷавобгариро барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ дар сурати мавҷуд набудани муносибатҳои тобеияти байни онҳо пешбинӣ мекунанд.

Калидвожаҳо: Вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, хизматчию ҳарбӣ, криминализиатсия, ҷиноятҳои ҳарбӣ, тобеияти хизматӣ, шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломатӣ.

**НАРУШЕНИЕ УСТАВНЫХ ПРАВИЛ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ
МЕЖДУ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ ПРИ ОТСУТСТВИИ МЕЖДУ
НИМИ ОТНОШЕНИЙ ПОДЧИНЕННОСТИ В СООТВЕТСТВИИ С
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВАМИ СТРАН СНГ**

Юсуфзода Абдурашид Сангаҳмад,
Национальная академия наук
Таджикистана, соискатель Института
философии, политологии и права имени
А. Баҳоваддинова.
Тел.: (+992) 900-90-69-09.
E-mail: Abdurashidyusufzoda@gmail.com

Рецензент: Раҳмонзода М.Дж., кандидат юридический наук, доцент

Аннотация: Исследование уголовного законодательства стран – участников СНГ показывает сходство и существующие отличия касательно того, какие деяния необходимо относить к числу преступлений в военной сфере, что актуализирует проведения сравнительно-правового анализа с целью выявления пробелов в отечественном уголовном законодательстве и выработки предложения для совершенствования уголовного кодекса. Целью статьи является – проведение анализа структурных элементов уголовных кодексов государств – участников СНГ, предусматривающих ответственность за нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии между ними отношений подчиненности.

Ключевые слова: Нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими, военнослужащие, криминализация, военные преступления, чести и достоинства, истязания, причинении легкого вреда здоровью.

VIOLATION OF THE STATUTORY RULES OF RELATIONS BETWEEN SERVICEMEN IN THE ABSENCE OF SUBORDINATION RELATIONS BETWEEN THEM IN ACCORDANCE WITH THE LAWS OF THE CIS COUNTRIES

Yusufzoda Abdurashid Sangahmad, National Academy of Sciences of Tajikistan, Researcher at the A. Bahovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law.
Тел.: (+992) 900-90-69-09.
E-mail: Abdurashidyusufzoda@gmail.com

Reviewer: Rahmonzoda M.J., candidate of legal Sciences, associate Professor

Annotation: A study of the criminal legislation of the CIS member countries shows similarities and existing differences regarding what acts should be classified as crimes in the military sphere, which actualizes a comparative legal analysis in order to identify gaps in domestic criminal legislation and develop proposals for improving the criminal code. The purpose of the article is to analyze the structural elements of the criminal codes of the CIS member states, which provide for liability for violation of the statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination relations between them.

Keywords: violation of the statutory rules of relations between military personnel, military personnel, criminalization, war crimes, honor and dignity, torture, causing slight bodily harm.

Яке аз вазифаҳои асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, самаранок мубориза бурдан ба муқобили ҷинояткорӣ мебошад. Тавре ҷамъбасти амалияи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гувоҳӣ медиҳад ин мақомотҳо дар татбиқи меъёре, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо пешбинӣ менамояд, ба як қатор мушкилиҳо дучор мегарданд, ки сабаби асосии ин камбудӣҳо дар сохтори меъёри мазкур ва набудани ягон тавзеҳоти расмӣ мақомоти давлатӣ вобаста ба ин мушкилотҳо ва татбиқи ин модда мебошад. Ҳамзамон то ҳол дар байни мутахассисон ва олимон вобаста ба як қатор мушкилотҳо аз ҷумла: объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ ин ҷиноят, масъалаи тафовут намудани ин таркиби ҷиноят аз таркибҳои ҷиноятҳои монанд, аломатҳои бандубастшавандаи ин ҷиноят баҳсу мунозира идома доранд. Ҳалли ин мушкилоҳо ва дигар масъалаҳо дар баробари дигар усулҳои таҳқиқот, таҳлили муқоисавию ҳуқуқиро тақозо мекунанд. Мавриди зикр аст, ки то ҳол таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқӣ масъалаи мавриди назар гузаронида нашудааст. Тадқиқоти муқоисавӣ ҳуқуқӣ ҳам аҳамияти назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад. Таҳлили таркиби ҷиноят мутобиқи моддаи 373 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таркибҳои дахлдори кирдорҳои ҷиноятии баъзе давлатҳои собиқ шуравӣ аз ҷиҳати муқоисавӣ яке аз усулҳои махсуси такмили меъёри баррасишаванда мебошад.

Бинобар ин, таҳқиқи таҷрибаи қонунгузори кишварҳои хориҷӣ оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир кардани ҷинояти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, баҳри таҳкими қонунгузори амалкунандаи кишвар аҳамияти ҷиддӣ дорад. Чунин таҳлил пеш аз ҳама барои он зарур аст, ки дар қонунгузори як қатор давлатҳо ба паҳлуҳои гуногуни ин масъала назар ба қонунгузори ҷиноятии ҚТ диққати бештар дода мешавад.

Таҷдиди таҷрибаи ҳуқуқии пешрафтаи давлатҳои хориҷӣ имкон медиҳад, то ки низомии ҳуқуқии мамлакат дар заминаи анъанаҳои муқарраршудаи қонунгузори мамлакатҳои пешрафта такмил дода шавад. Бояд қайд намуд, ки қонунгузори ҷиноятии як қатор кишварҳои ИДМ анъанаҳои ҳуқуқи ҷиноятии давраи шӯравиро идома дода истодаанд. Тавсифи қонунгузори таркиби иттиҳоди ҷиноятӣ дар аксари кишварҳои ИДМ бо як қатор нуктаҳои асосӣ монандӣ доранд³²⁹.

Ҷинояти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо ба категорияи ҷиноятҳои вазнин дохил мешаванд. Бештари кирдорҳои, ки дар диспозитсияҳои моддаҳои қонуни ҷиноятии

---

³²⁹ Ширинджонов Ф.И. Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества: международный и зарубежный опыт / Ф.И. Ширинджонов // Права человека в современном мире: концепции, реальность и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой Дню прав человека и международному дню борьбы с коррупцией, Душанбе, 03 декабря 2021 года. – Душанбе: Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – с. 245-253. – edn tswcmm.

мамлакатҳои хориҷӣ, ки ҷавобгариро барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо пешбинӣ намудаанд, гуногун мебошанд.

Таҳлили қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои аъзои ИДМ нишон медиҳад, ки меъёрҳои ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо дар қонунгузориҳои ҷиноятии тамоми кишварҳои собиқ шуравӣ пешбинӣ гардидааст. Ҳамзамон вобаста ба объект, тарафи объективӣ, хусусияти кирдори ҷиноятӣ ва оқибатҳои ин ҷиноятҳо, тарзҳои содир гардидан ва аломатҳои субъективии ҷиноят аз якдигар тафовут доранд. Қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои аъзои ИДМ махсус ҷавобгарии ҷиноятиро барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо пешбинӣ намудааст. Ба чунин гурӯҳ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус³³⁰, Қазоқистон³³¹, Молдова³³², Федератсияи Россия³³³ ва дигар давлатҳои ИДМ шомил мебошанд.

Ҳамин тавр, ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати мавҷуд набудани муносибатҳои тобеият дар моддаи 443-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус пешбинӣ гардидааст. Тибқи ин модда объекти ин ҷиноят тартиби муқарраршудаи муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбие мебошанд, ки дар муносибатҳои тобеият қарор надоранд, объектҳои иловагии ин ҷиноят саломатӣ, шаъну шарафи ҷабрдида мебошад³³⁴. Ин модда ба моддаи 373 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон монанд мебошанд. Ҳамзамон тарафи объективии ҷинояти мазкур дар қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус дар содир намудани кирдорҳо ба монанди зӯрварӣ, таҳқири шахси дорои мақоми низомии ҳарбӣ ё муносибати бераҳмона нисбат ба ӯ ё истифодаи маҷбурии шахси дорои мақоми ҳарбӣ ба манфиати шахсӣ, тамаъҷӯӣ ё гирифтани кӯмакпулиҳои ҳарбӣ аз ӯ зоҳир гардидааст, ки дар муқоиса ба моддаи 373 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҷиноят васеътар шарҳ гардидааст. Дар тафовут аз моддаи 373-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 443 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус муносибати бераҳмона нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ, ё истифодаи маҷбурии шахси дорои мақоми ҳарбӣ дошта ба манфиати шахсӣ, тамаъҷӯӣ ё гирифтани кӯмакпулиҳои ҳарбӣ аз ӯ ҳамчун

³³⁰ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Беларусь 1999 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL://bel-kodeksy.com/uk_rb/371.1.htm (Санаи муроҷиат: 04.04.2023).

³³¹ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Казахстан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent-online.com>. (Санаи муроҷиат: 04.01.2023).

³³² Ниг.: Уголовный кодекс Республики Молдова [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent-online.com>(Санаи муроҷиат: 08.01.2023)

³³³ Уголовный кодекс Российской Федерации [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent-online.com>. (Санаи муроҷиат: 04.03.2023)

³³⁴ Ниг.: Шардаков А.А. Военские преступления, С. 739 – 465 / А.А. Шардаков // Уголовное право Республики Беларусь. Особенная часть (А. И. Лукашов, С. Е. Данилюк, Э. Ф. Мичулис и др.; под общ. ред. А. И. Лукашова). – Мн.: Тесей, 2001. – С. 753.

кирдори ҷиноятиро пешбинӣ намудааст. Чунин ба назар мерасад, ки ворид намудани ин кирдорҳо ба диспозитсияи моддаи 373 –и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад мебошад.

Бояд қайд намуд, ки диспозитсияи қисми 1 моддаи 443 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус бомуваффақ тавсифи амалҳои ғайриқонунӣ бе аломатҳои бандубастшаванда муаян карда шудаанд. Ин модда ҷавобгарии ҷиноятиро барои «зӯроварӣ, масхара кардани хизматчиӣ ҳарбӣ ё муносибати бераҳмона нисбат ба ӯ, ё ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ ё истифодаи зӯроварӣ аз хизматчиӣ ҳарбӣ ба манфиати шахсӣ ё тамаъҷӯӣ ё мусодираи ашёи таъминоти ҳарбӣ аз ӯ, ки аз ҷониби хизматчиӣ ҳарбие, ки бо ҷабрдида муносибатҳои тобеият надорад, содир шудааст» муқаррар менамояд. Дар баробари ин, ба назари мо чунин кирдорҳо ба монанди «муносибати бераҳмона нисбат ба хизматчиӣ ҳарбӣ» ҳамчун аломати бандубастшаванда пешбинӣ карда шаванд, зеро «зӯроварӣ» ва «таҳқир»-и хизматчиӣ ҳарбиرو ҳамчун мафҳумҳои баробар доништан ва онҳоро ҳамчун «муносибати бераҳмона нисбат ба хизматчиӣ ҳарбӣ» шарҳ додан дуруст нест. Аз нуқтаи назари амалияи татбиқи ҳуқуқ дар қисми 1 моддаи 373 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини намудани тамоми ҳолатҳои имконпазири муносибатҳои ғайриоинномавӣ байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, тавре ки дар моддаи 443-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус пешбинӣ гардидааст, аз ҷумла илова намудани ибораи «содир кардани зӯроварӣ» мувофиқи мақсад мебошад.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо дар моддаи 440-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон³³⁵ пешбинӣ гардидааст. Дар диспозитсияи моддаи мазкур тарзҳои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо чунин баён гардидаанд: лату куб, расонидани зарари сабуки ҷисмонӣ ё зӯроварии дигар ё бо паст задани шаъну эътибор ё таҳқири ҷабрдида. Дар тафовут аз моддаи 373 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи 440 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон аломати тарафи объективиӣ ин ҷиноятро ба монанди лату кӯб пешбинӣ намудааст. Яке аз умумиятҳои қонунгузории ҷиноятии Қазоқистон, Беларус ва Тоҷикистон дар он аст, ки новобаста аз он, ки дар таҷриба содир гардидани ин ҷиноятҳо бо мақсади ғаразнок ба назар мерасанд, ин мақсад хусусияти қонунгузории ҷиноятии ин мамлакатҳо намебошад.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо дар моддаи 369 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Молдова пешбинӣ гардидааст, ки дар тафовут аз моддаи 373 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон он маҳдуд ба таври зерин муаян

---

³³⁵ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31575252 #sub_id=3920000 (Санаи мурочиат: 02.02.2023).

карда шудааст: вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ ҳангоми адои хизмати ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо бо роҳи зуроварӣ». Объекти ин таркиби ҷиноят муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарби, шахсоне, ки аз таълимоти хатмии ҳарбӣ гузашта истодаанд ва хизматчиёни ҳарбӣ мебошанд. Объекти иловагии ҳаёт саломатӣ, шаъну шарафи шахс эътироф гардидаанд³³⁶. Ҳамин тавр, дар тафовут аз моддаи 373 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 369 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Молдова ҷавобгарии ҷиноятии шахсоне, ки аз таълимоти хатмии ҳарбӣ гузашта истодаанд пешбинӣ менамояд.

Дар диспозитсияи моддаи 335-и Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия «Вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо» ин кирдор чунин муайян карда шудааст «вайрон намудани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки бо паст задани шаъну эътибор, ки ба таҳқири ҷабрдида алоқаманд аст, ё бо истифода аз зуроварӣ³³⁷. Дар тафовут аз моддаи 373-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи 335-и Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо хело маҳдуд шарҳ медиҳад. Ҷабрдида хизматчиёни ҳарбие эътироф мегардад, ки бо шахси гунаҳкор дар муносибати тобеияти хизматӣ қарор надорад³³⁸. Тарафи объективии ин ҷиноят тибқи Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия бо чунин кирдорҳо тавсиф мешавад: 1) лату кӯб; 2) дигар зӯроварӣ. Ҳангоми таҳлил ва муқоисаи ин ҷиноят бо сохторҳои шабеҳи ҷиноятҳои дар кодексҳои ҷиноятии дигар давлатҳо мавҷудбуда, қайд кардан бамаврид аст, ки мисолҳои бомуваффақият сохтани диспозитсияи ҷинояти баррасишванда бе аломатҳои бандубастшванда мавҷуданд. Ин меъёр ба таври иловагӣ ҳолатҳоеро пешбинӣ мекунад, ки ҳуқуқвайронкуниҳо бо паст задани шаъну шараф ё тамасхури ҷабрдида алоқаманданд.

Монандии ҳаҷҳои санксияҳо моддаҳо ҳангоми танзими ҳуқуқӣ барои кирдорҳои баррасишаванда назаррас намебошанд. Аммо вобаста ба аломатҳои бандубастшаванда ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия панҷ ҳолати бандубастшавандаро пешбинӣ намудааст: нисбати ду ва зиёда шахсон; аз ҷониби гурӯҳи шахсон, гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ ё гурӯҳи муташаккил; бо истифодаи силоҳ; бо расонидани зарари миёна ба саломатӣ. Аммо дар тафовут аз қонуни

³³⁶ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Молдова [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent-online.com>(Санаи мурочиат: 08.01.2023).

³³⁷ Ниг.: Уголовный кодекс Российской Федерации [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent online. com>. (Санаи мурочиат: 04.03.2023).

³³⁸ Ниг.: Волостнов П. А. Преступления против военной службы П.А.Волостнов // Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов. Ответственные редакторы: доктор юридических наук, профессор И. Я. Козаченко, доктор юридических наук, профессор З. А. Незнамова, кандидат юридических наук, доцент Г. П. Новоселов. – М. : Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. – С. 717.

чиноятти Россия, Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ҳолатҳои бандубастшавандаро пешбинӣ намудааст: такроран содир намудани кирдор; нисбати ду ва зиёда шахсон; аз чониби гурӯҳи шахсон, гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ ё гурӯҳи муташаккил; бо истифодаи силоҳ; бо расонидани зарари вазнин ё миёна ба саломатӣ содир шудааст ё боиси дигар оқибатҳои вазнин гардидааст. Дар робита ба ин тафсилоти аломатҳои бандубастшавандаи Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба қонунҳои чиноятти Федератсияи Россия, Қазоқистон, Молдова ва Беларус хеле назаррас аст. Меъёрҳои Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Беларус дар муқоиса бо қонуни чиноятти Россия ба Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Тоҷикистон наздиктар мебошад. Ҳолати дигари қобили таваҷҷуҳ он аст, ки диспозитсияи қариб тамоми кишварҳои собиқ шуравӣ – айнан, вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо номгузорӣ шудаанд.

Дар моддаи 285 Кодекси чиноятти Ҷумҳурияти Ўзбекистон ҷавобгарии чиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки дар таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломатӣ ё зарари ҷисмонии дараҷаи миёна, ки боиси бад шудани саломатӣ гардидааст ё дар ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ зоҳир мегардад, пешбинӣ шудааст³³⁹.

Вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо дар моддаи 322 Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Озарбойҷон низ пешбинӣ шудааст. Тарафи объективии ин кирдорро тибқи моддаи мазкур ду амал ташкил медиҳанд: 1. Қасдона расонидани зарари сабук ба саломати 2. Тамаъчуии молу мулк ба миқдори зиёд ё талаб кардани иҷрои дигар амалҳои дорой хусусияти молумулкӣ бо истифода аз зӯрварӣ ё таҳдид нисбат ба ҷабрдида бо вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбии хизмати ҳарбии таъҷили ё курсантҳои таъиноти махсуси муассисаҳои таълимии тайёр кардани кадрҳои ҳарбӣ³⁴⁰.

Инчунин дар Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Туркменистон (м.340)³⁴¹, Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Қирғизистон (м. 388)³⁴², Кодекси чиноятти Ҷумҳурии Арманистон³⁴³ ҷавобгарии чиноятиро барои таъқир ё муносибати бераҳмона нисбат ба шахсе, ки дар мақоми ҳарбӣ қарор дорад, ё истифодаи зӯрварӣ нисбат ба ӯ, инчунин расонидани зарари начандон

³³⁹ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug (санаи муроҷиат: 16.02.2023).

³⁴⁰ Ниг.: Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.icnl.org/research/library/files/Azerbaijan/criminal_code_rus.pdf (санаи муроҷиат: 16.04.2023).

³⁴¹ Ниг.: Уголовный кодекс Туркменистана [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/preview>. (санаи муроҷиат: 11.02.2023).

³⁴² Ниг.: Уголовный кодекс Кыргызской Республики [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833&page=1 (санаи муроҷиат: 14.02.2023)

³⁴³ Ниг.: Уголовный кодекс Республики Армения [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=ru>. (санаи муроҷиат: 20.01.2023).

вазнин ё ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум кардан ё маҷбуран ба манфиати шахсӣ истифода бурдан, тамаъҷӯӣ ё гирифтани ашё аз ӯ кӯмакпулиҳои ҳарбӣ, ки шахсе, ки таҳти мақоми хизматчиӣ ҳарбӣ қарор дорад ва бо ҷабрдида муносибат надорад, пешбинӣ карда шудааст.

Ҳамин тавр, моддаҳои Кодексҳои ҷиноятии давлатҳои собиқ шуравӣ кирдорхоеро пешбинӣ намудаанд, ки ҷиноятҳои марбут ба вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳоро пешбинӣ менамояд. (Вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки дар таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломатӣ, ки боиси бад шудани саломатӣ гардидааст ё дар ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ зоҳир мегардад Озарбойҷон, Федератсияи Россия, Беларус, Ҷумҳурии Қазоқистон, Кодекси ҷиноятии Молдова, КҶ ҚТ Озарбойҷон, Арманистон).

Бояд қайд намуд, ки кодексҳои ҷиноятии давлатҳои қайдгардида аломатҳои бандубастшаванда монанд мебошанд, ҳамзамон дар КҶ баъзе давлатҳои аломатҳои бандубастшавандае пешбинӣ гардидаанд, ки дар КҶ ҚТ ҷой надоранд: бо истифода воситаҳои махсус (КҶ Ҷумҳурии Қазоқистон); ҳамин кирдор, ки боиси марги инсон гардидааст (КҶ Ҷумҳурии Узбекистон); содир намудани ин кирдор бо тарзҳои ба ҳаёт ё саломатии шахс ҳавфнок (КҶ Озарбойҷон, Беларус), бо муносибати бераҳмона ё рафтори таҳқиркунандаи шаъну шарафи хизматчиӣ ҳарбӣ (КҶ Беларус), бо сабаби адовати наҷодӣ, миллӣ, маҳалгарой, динӣ ё таассуби динӣ, ё кинаю адовати идеологӣ, сиёсӣ, ҳамчунин аз нигоҳи кинаю адовати идеологӣ, сиёсӣ, нисбати кадом як гурӯҳи иҷтимоӣ.

Таҳлили аломатҳои бандубастшавандаи таркиби ҷинояти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки дар Кодексҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус, Федератсияи Русия, Украина ва ҚТ пешбинӣ шудаанд нишон медиҳад, ки ҷинояти мавриди таҳқиқ қарордошта аз тарафи қонунгузори ин давлатҳо пурра ва пурмазмун нишон дода шудааст.

Бо дарназардошти ҳатари содир намудани гурӯҳи шахсон ва муқоисаи дараҷаи ҷазо барои ин гуна кирдорҳо (КҶ Россия ва Ҷумҳурии Беларус то 5 сол ва тибқи Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 5 то 10 сол аз озодӣ маҳрум карда мешавад). Бояд қайд кард, ки суди ҳарбӣ ҳангоми таъини ҷазо бо назардошти тамоми омилҳо метавонад ҷазои мувофиқро таъин кунад, ки аз таҷрибаи судии судҳои Беларус, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле тафовут мекунад. Дар мавриди аломати бандубастшаванда «бо истифодаи силоҳ», бар хилофи КҶ Федератсияи Россия ва ҚТ аломати бандубастшавандаи зикршуда ҳам дар КҶ Беларус ва ҳам дар КҶ Украина пешбинӣ шудаанд.

Инчунин дар КҶ Беларусия, Федератсияи Россия ва Украина дар қисмҳои дуҷуми ҷиноят аломати бандубастшавандаи зерин расонидани

зарари миёна ба саломатӣ, ки ба расонидани зарари миёна ба саломатӣ монанд аст (КЧ ҚТ) Федератсияи Россия), ё расонидани зарари начандон вазнин ба саломатӣ (КЧ Қумҳурии Беларус) «зарари сабуки ҷисмонӣ» (КЧ Қумҳурии Украина). Дар ин робита, мавқеи қонунгузори ҚТ, ки «бо расонидани зарари вазнин ё миёна ба саломатӣ содир шудааст ё боиси дигар оқибатҳои вазнин гардидааст»-ро ҳамчун аломати бандубастшавандаи ин ҷинойт пешбинӣ мекунад, ки он барои қисмҳои дуҷуми КЧ Қумҳурии Беларус, Россия ва Украина хос нест.

Вобаста ба субъекти ҷинойти баррасишаванда, мавқеи қонунгузори кишварҳои аъзои ИДМ монанд мебошанд, ҳамин тавр тибқи қ. 1 м. 336 КЧ Федератсияи Россия (таҳқири хизматчиҳои ҳарбӣ) ки он ҷавобгарии ҷинойтиро барои «Аз ҷониби хизматчиҳои ҳарбӣ таҳқир намудани хизматчиҳои ҳарбии дигар ҳангоми иҷрои вазифа ва ё вобаста ба иҷрои вазифаҳои хизмати ҳарбӣ» пешбинӣ кардааст айнан чунин муқаррарот да КЧ ҚТ мавҷуд мебошад.

Хусусияти ин таркиби ҷинойт дар он аст, ки субъекти он метавонад ҳар як хизматчиҳои ҳарбие бошад, ки бо ҷабрдида дар муносибати тобеият қарор надорад, ки ин ба андозаи муайян бо мазмуни диспозитсияи қ. 1 м. 335 КЧ Россия мувофиқат мекунад (қ. 1 м.373 КЧ ҚТ).

Бояд қайд намуд, ки кирдорҳои пешбинишудаи моддаи 373 Кодекси ҷинойтии Тоҷикистон бо қасди бевосита содир шуда, нисбат ба оқибатҳои дорои хусусияти моддӣ ин ҷинойтҳо ҳам бо қасд ва ҳам дар шакли беэҳтиётӣ содир карда мешаванд. Чунин тарафи субъективӣ ба кирдорҳои дар ин модда пешбинишудаи Кодексҳои ҷинойтии Белорусия, Россия, Молдава, Узбекистон ва Тоҷикистон хос аст.

Дар асоси тадқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст, ки барои фаъолияти қонунгузорӣ, назарияи қонуни ҷинойтӣ ва амалияи татбиқи моддаи 373 КЧ ҚТ зарур мебошанд:

1. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки ҷавобгарии ҷинойтӣ барои вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо ҳамчун таркиби алоҳида дар бештари давлатҳои аъзои ИДМ муқаррар карда шуда, айнан чунин номгузорӣ гардидааст.

2. Таркибҳои ҷинойти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо аз рӯи тавсифи тарафи объективӣ ҷинойтҳои расмӣ-моддӣ мебошанд.

3. Дар меъёрҳои қонунгузори ҷинойтии давлатҳои аъзои ИДМ вазъи ҳуқуқии ҷабрдида яхела мебошад. Ба ҳайси ҷабрдида шаҳрвандони кишвар, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванди аз рӯи ҷинойти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо эътироф мегарданд.

4. Ба қ. 2 м. 373 КЧ ҚТ илова намудани аломатҳои бандубастшаванда: «бо муносибати бераҳмонаю таҳқиркунандаи шаъну шараф», «бо сабаби адовати наҷодӣ, миллӣ, маҳалгароӣ, динӣ ё таассуби динӣ, ё кинаю

адовати идеологӣ, сиёсӣ, ҳамчунин аз нигоҳи кинаю адовати идеологӣ, сиёсӣ, нисбати кадом як гурӯҳи иҷтимоӣ» мувофиқи мақсад мебошад.

5. Дар диспозитсияи қ. 1 м. 373 КҚ ҚТ криминализатсия намуда, илова намудани аломати тарафи объективи ин чиноят дар таҳрири зерин: «тамаъҷӯӣ ё гирифтани кӯмакпулиҳои ҳарбӣ аз шахси дорои мақоми ҳарбӣ» ва илова намудани аломати тарафи объективи ин чиноят дар таҳрири зерин: «лату кӯби шахсе, ки дорои мақоми ҳарбӣ мебошад» зарур мебошад.

Адабиёт

1. Волостнов П.А. Преступления против военной службы П.А.Волостнов // Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов. Ответственные редакторы: доктор юридических наук, профессор И.Я. Козаченко, доктор юридических наук, профессор З.А. Незнамова, кандидат юридических наук, дотсент Г.П. Новоселов. – М.: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 768 с.

2. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.icnl.org/research/library/files/Azerbaijan/criminal_code_rus.pdf(Санаи мурочиат: 16.04.2023).

3. Уголовный кодекс Республики Беларусь 1999 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL://bel-kodeksy.com/uk_rb/371.1.htm (Санаи мурочиат: 04.04.2023).

4. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent-online.com>. (Санаи мурочиат: 04.01.2023).

5. Уголовный кодекс Республики Молдова [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent-online.com>(Санаи мурочиат: 08.01.2023).

6. Уголовный кодекс Российской Федерации [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continentonline.com>. (Санаи мурочиат: 04.02.2023).

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31575252#sub_id=3920000 (Санаи мурочиат: 02.02.2023).

8. Уголовный кодекс Республики Молдова [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continent-online.com>(Санаи мурочиат: 01.02.2023).

9. Уголовный кодекс Российской Федерации [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://continentonline.com>. (Санаи мурочиат: 04.03.2023).

10. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug (санаи мурочиат: 16.02.2023).

11. Уголовный кодекс Туркменистана [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/preview>. (Санаи мурочиат: 11.02.2023).
12. Уголовный кодекс Кыргызской Республики [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833&page=1 (Санаи мурочиат: 14.02.2023).
13. Уголовный кодекс Республики Армения [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=ru>. (Санаи мурочиат: 20.01.2023).
14. Уголовный кодекс Российской Федерации : Постатейный комментарий. – М.: ЗЕРТСАЛО, ТЕИС, 1997. – 792 с.
15. Шардаков А.А. Воинские преступления. – С. 739-465 / А.А. Шардаков // Уголовное право Республики Беларусь. Особенная часть (А.И. Лукашов, С.Е. Данилюк, Э.Ф. Мичулис и др.; под общ. ред. А.И. Лукашова). – Мн.: Тесей, 2001. – 808 с.
16. Ширинджонов Ф.И. Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества: международный и зарубежный опыт / Ф.И. Ширинджонов // Права человека в современном мире: концепции, реальность и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой Дню прав человека и международному дню борьбы с коррупцией, Душанбе, 03 декабря 2021 года. – Душанбе: Академия государственного управления при президенте Республики Таджикистан, 2022. – с. 245-253. – edn tswcmm.

**ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) –
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.09)**

**АСОСҶОИ БАРРАСИИ ПАРВАНДАИ ЧИНОЯТӢ ДАР ҒОИБИИ
СУДШАВАНДА ДАР ПАРТАВИ ИСЛОҶОТИ СУДӢ-ҲУҚУҚӢ ДАР
ТОҶИКИСТОН**

Иноятова Афруза Исломовна,
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва
сиёсати Тоҷикистон, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ
Тел.: (+992) 00-477-73-93
E-mail: inoyatova.afruza@mail.ru

Муқарриз: Қаҳоров Н.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур асосҳои адолати судӣ, мубоҳиса, баробарии тарафҳо, бунёди ҷомеаи адолатпарвар, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ дар марҳилаҳои ислоҳоти судию ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили мухтасари мафҳумҳои муурофияи ғоибона, дар ғоибии судшаванда мавриди таҳлил қарор гирифта, асос ва қоидаҳои дар ғоибии иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ, хусусан дар ғоибии судшаванда баррасӣ шудани масъалаҳои муурофиявӣ, ки бевосита ба ҳуқуқи манфиатҳои ӯ дахлдоранд, нишон додашуда, ҷиҳати муайян шудани асос ва ҳолатҳои бе иштироки судшаванда баррасӣ ёфтани парвандаи ҷиноятӣ аз рӯи назарияи дифференсатсия (ба воҳидҳои таркибӣ ҷудо кардани шакли ягона) вобаста аз шакли муурофиявии қоидаҳои муқарраршуда гурӯҳбандӣ шудааст. Ҳамзамон, сабабҳои ба вучуд омадани ҳолатҳои бе иштироки судшаванда баррасӣ шудани парвандаи ҷиноятӣ, таъмини ёрии ҳуқуқии таҳассусӣ ба айбдоршаванда ва судшаванда, таъмини қафолатҳои муурофиявии тарафҳо ва тақмили меъёрҳои дигари муурофиявӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллиф қоидаҳои расмӣ муурофиявиро таҳлил намуда, оид ба тақмил додани меъёрҳои муурофиявии ҷиноятӣ тақлифу пешниҳодҳоро пешбарӣ ва асоснок кардааст.

Калидвожаҳо: Судшаванда, адолати судӣ, муурофияи ғоибона, бе иштироки судшаванда, мубоҳиса, баробарии тарафҳо, иштироки ҳатмии Ҷимоятгар, қафолатҳои конститусионӣ, қафолатҳои муурофиявӣ, ҳуқуқи Ҷимоя.

**ОСНОВАНИЯ РАССМОТРЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА В
ОТСУТСТВИЕ ПОДСУДИМОГО В СВЕТЕ СУДЕБНО-ПРАВОВЫХ
РЕФОРМ В ТАДЖИКИСТАНЕ**

Иноятова Афруза Исломовна,
Таджикский государственный
университет права, бизнеса и политики,

преподаватель кафедры судебного права
и прокурорского надзора
Тел.: (+992) 00-477-73-93
E-mail: inoyatova.afruza@mail.ru

Рецензент: Кахоров Н.М. кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматриваются основы судебного правосудия, дебаты, равенство сторон, создание справедливого, законопослушного и социального общества на этапах судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан, краткий анализ понятий. анализируются основания и правила неявки участников уголовного процесса, особенно в отсутствие подсудимого, рассмотрения процессуальных вопросов, непосредственно связанных с его правами и интересы, В целях выяснения оснований и обстоятельств без участия подсудимого рассмотрение уголовного дела группируется по теории дифференциации (разделения единой формы на составные части) в зависимости от процессуальной формы установленных правил. При этом выясняются причины возникновения ситуаций без участия подсудимого в рассмотрении уголовного дела, оказания специализированной юридической помощи обвиняемому и подсудимому, обеспечения процессуальных гарантий сторон и совершенствования иных процессуальных норм. были проанализированы. Автор проанализировал официальные процессуальные нормы, выдвинул и обосновал предложения по совершенствованию уголовно-процессуальных норм.

Ключевые слова: Подсудимый, судебное правосудие, судебное разбирательство заочно, без участия подсудимого, прения, равенство сторон, обязательное участие защитника, конституционные гарантии, процессуальные гарантии, право на защиту.

GROUND FOR CONSIDERATION OF A CRIMINAL CASE IN THE ABSENCE OF THE DEFENDANT IN THE LIGHT OF JUDICIAL LEGAL REFORM IN TAJIKISTAN

Inoyatova Afruza Islomovna,
Tajik State University of Law, Business and
Politics, teacher departments of judicial law
and prosecutor's supervision
Тел.: (+992) 00-477-73-93
E-mail: inoyatova.afruza@mail.ru

Reviewer: Kakhorov N.M. PhD in Law, Associate Professor

Annotation: This article discusses the foundations of judicial justice, debates, equality of arms, the creation of a fair, law-abiding and social society at the stages of judicial and legal reform in the Republic of Tajikistan, a brief

analysis of concepts. analyzes the grounds and rules for the non-appearance of participants in the criminal process, especially in the absence of the defendant, consideration of procedural issues directly related to his rights and interests, In order to clarify the grounds and circumstances without the participation of the defendant, the consideration of a criminal case is grouped according to the theory of differentiation (dividing a single form into component parts) depending on the procedural form of the established rules. At the same time, the reasons for the occurrence of situations without the participation of the defendant in the consideration of the criminal case, the provision of specialized legal assistance to the accused and the defendant, the provision of procedural guarantees of the parties and the improvement of other procedural norms are clarified. have been analyzed. The author analyzed the official procedural norms, put forward and substantiated proposals for improving the criminal procedural norms.

Keywords: Defendant, judicial justice, trial in absentia, without the participation of the defendant, debate, equality of arms, mandatory participation of a defense counsel, constitutional guarantees, procedural guarantees, right to defense.

Дар қонуни асосии Тоҷикистони соҳибистиклол пешбинӣ шудани асосҳои адолати судӣ, ба монанди арзиши олий доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, бунёди ҷомеаи адолатпарвар, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ва ғайраҳо тасдиқи марҳилаи аввали оғози ислоҳоти судию ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Ислоҳоти судию ҳуқуқӣ дар Тоҷикистони муосир баробари қабул шудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардидаст. Воқеан, қабули Конститутсияи соли 1994 имконият дод, ки дар ҷумҳурӣ сулҳу субот барқарор шуда, ҳаёти ҷомеа ба маҷрои осоишта равона ва волоияти қонуну тартиботи ҳуқуқӣ барқарору ҳукмрон гардад. Маҳз рушди минбаъдаи меъёрҳои конститутсионӣ дар давлат барои рушди иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва таъмин шудани адолати иҷтимоӣ шароити мусоид ба вучуд оварданд³⁴⁴.

Мутобиқи тағйироту иловаҳои воридгардида ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1999, 2003 ва 2016) ҳокимияти судӣ аз нигоҳи ташкилӣ ва самаранокии фаъолияти мақомоти он, густариш ёфтааст.

Дар соҳаи адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ муҳофизат ва баробарии тарафҳо, эҳтимолияти бегуноҳӣ мазмуни саҳеҳ гирифта, маҳдуд намудани ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шахрвандон ба тариқи судӣ пешбинӣ гардид:

---

³⁴⁴ Ниг.: Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри дуюм. Бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2004. – С.85.

- хангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ худикроршавӣ дар ҷараёни тафтишоти пешакӣ ва суд ба сифати далели асосии исботкунандаи гуноҳ истисно карда шуд³⁴⁵;

- ҳуқуқи тарафҳо бобати ҷамъ кардан ва ҳамроҳ кардани далелҳо васеъ гардид;

- нисбати шахсоне, ки ба ҷаъолияти мақомоти тафтишоти пешакӣ ва суд мусоидат менамоянд, ҷораҳои самараноки ҷимояи давлатӣ пешбинӣ карда шуданд³⁴⁶;

- вобаста ба шароити муосир, қонунгузорӣ оид ба ҳокимияти судӣ такмил, муҳолифати миёни меъёрҳои қонунҳо аз байн бурда шуда, кодекси мурофиавии ҷиноятӣ, мурофиавии гражданин, мурофиавии иқтисодӣ, Кодекси ҳуқуқвайронкунонии маъмури ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ³⁴⁷ дар таҳрири нав қабул карда шуданд.

Ҷиҳати таъмини баррасии одилона ва ҳолисонаи парвандаҳои ҷиноятӣ, таъмини ёри ҳуқуқии таҳассусӣ ба дастгиршуда, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда³⁴⁸, таъмини кафолатҳои мурофиавии тарафҳо ва такмили меъёрҳои дигари мурофиавӣ солҳои охир ба Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд³⁴⁹. Дар натиҷаи татбиқи ҷораҳо оид ба ислоҳоти судию ҳуқуқӣ мақоми ҳуқуқии гумонбаршаванда, айбдоршаванда ва судшаванда, хусусан имкониятҳои иштироки онҳо дар ҳалли масъалаҳои мурофиавӣ ва умуман пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ бештар гашт, ки ба амалишавии ҳуқуқи манфиатҳои онҳо дар маҷлиси судӣ мусоидат кард.

Новобаста аз ин дастовардҳо, дар давоми ҷаъолияти худ Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиатҳои шахрвандонро оид ба ҳолатҳои вайронкунии қонун хангоми иштироки онҳо дар пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор дода, бо назардошти татбиқи дақиқи меъёрҳои ҷорӣ ва қоидаҳои мурофиавӣ ҳолатҳои бе асос маҳдуд шудани ҳуқуқи шахс ба ҷимояи судиро муайян кардааст³⁵⁰. Ин ва масъалаҳои дигари иштироки судшаванда дар мурофиаи судӣ ҳоло ҳам дар маркази диққати муҳаққиқон ва мутахассисони соҳа қарор дорад³⁵¹.

³⁴⁵ Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №12,

³⁴⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2010, №644.

³⁴⁷ Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №12; Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мурофиаи судии иқтисодӣ // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, №1, қисми 1, мод. 4; Кодекси ҳуқуқвайронкунонии маъмури // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, №12, қисми 1, мод. 989.

³⁴⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ёри ҳуқуқӣ” // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020, № 1695.

³⁴⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020, № 1702.

³⁵⁰ Санадҳои Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати ҷиноятӣ (1996-2016). – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 152 с.

³⁵¹ Исқандаров З.Х. Права человека и национальный механизм их защиты. - Душанбе. 2007. – 131с.; Диноршоев А.М. Конституционная регламентация и реализация прав и свобод человека и гражданина. Душанбе – 2015. – 184с.; Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: сравнительно-правовой анализ. Дисс.... к.ю.н. – М.,2006. – 191 с.

Олимони соҳа қайд мекунад, ки эътироф гаштани қоидаҳои мубоҳиса ва баробарии тарафҳо дар муурофияи ҷиноятӣ ба мазмуни қоидаҳои муурофиявии ҷиноятӣ, ки дар тамоми марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ дида мешаванд, аз ҷумла ба васеъ шудани имконияти тарафҳо оид ба ҷамъоварии далелҳо ва ҳалли масъалаҳои муурофиявӣ³⁵², инчунин ба амалишавии ҳуқуқу уҳдадорӣ онҳо пешбинӣ шудаанд³⁵³, таъсири назаррас расонид.

Ба андешаи олимони соҳа ҷиҳати амалишавии кафолатҳои конституционӣ, таҳкими ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мутобиқ сохтани меъёрҳои соҳавӣ ба меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, такмил дода шудани танзими ҳуқуқии қоидаҳои муурофиявии судӣ минбаъд ҳам мувофиқи мақсад аст³⁵⁴.

Аз ин рӯ, таъмини дуруст ва яхелаи татбиқи меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳуқуқу озодиҳо ва дахлнопазирии шахс, шаъну шарафи инсон ва шаҳрвандро таъмин менамоянд, инчунин ба тариқи дахлдор иҷро намудани уҳдадорӣ, ки аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз тарафи Тоҷикистон эътироф шуда бармеоянд, самти муҳими сиёсати ҳуқуқӣ ва рушди қонунгузории миллӣ муайян шудааст.

Лекин, таҳлил ва тадқиқоти назария ва амалияи пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки ҳалли масъалаҳои муурофиявӣ, татбиқи дурусти меъёри ҳуқуқӣ ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ бояд аз рӯи принсипи конституционии дастрас будани адолати судӣ, мубоҳиса ва баробарии тарафҳо бо иштироки фаъоли тарафҳо роҳандозӣ шаванд³⁵⁵, лекин дар амалия ва назарияи муурофияи ҷиноятӣ то ҳанӯз масъалаҳои баҳснок боқӣ мемонанд³⁵⁶. Бинобар ин, қоидаҳои дар ғоибии иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ, хусусан дар ғоибии айбдоршаванда ва судшаванда баррасӣ шудани масъалаҳои муурофиявӣ, тартиби ҳалли масъалаҳои муурофиявӣ бе иштироки айбдоршаванда ва судшаванда, ки бевосита ба ҳуқуқу манфиатҳои онҳо дахл доранд, таҷдиди назарро талаб мекунад.

Дар назарияи муурофияи ҷиноятӣ баррасии парвандаи ҷиноятӣ дар ғоибии судшаванда дар омехтагӣ бо «муурофияи ғоибона», «пешбурди ғоибона»³⁵⁷, «муурофияи соддакардашудаи судӣ», «шакли ғоибонаи

³⁵² Кахоров Н.М. Состязательность в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан: правовой аспект. – Худжанд: Хуросон, 2019. – С. 34.

³⁵³ Лебедев В.М. Расширение доступа к правосудию – одна из целей судебной реформы // Российская юстиция. 1999. № 9. – С. 2-4.; Трубникова Т.В. Рассмотрение дела в отсутствие подсудимого (заочное производство) в системе упрощенных судебных уголовнопроцессуальных производств // Вестник Томского государственного университета. 2008. № 315. – С. 127-133.

³⁵⁴ Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №13 аз 23 декабри соли 2011 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ, ки баргардонидани парвандаи ҷиноятиро барои тафтиши иловагӣ ба танзим медиароранд».

³⁵⁵ Кахоров Н.М. Состязательность в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан: правовой аспект. – Худжанд: Хуросон, 2019. – С. 13-14.

³⁵⁶ Лукашева Е.А. Права человека. – М.: Норма, 2009. – С.352.

³⁵⁷ Казаков А.А. Заочное производство по уголовным делам частного обвинения // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию со дня рождения профессора, доктора юрид. наук,

баамалбароии адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ»³⁵⁸ ба ҳам монанд ё омехта ифода мешаванд³⁵⁹. Дар аксари ҳолатҳо ташбеҳи онҳо хусусияти муқоисавӣ доранд, лекин ин мафҳумҳо ҳаммаъно нестанд. Онҳо на танҳо аз рӯи мазмун, балки аз рӯи асос, талабот ва шартҳои танзими ҳуқуқӣ ва татбиқшавӣ фарқияти ҷиддӣ доранд.

Аксари муаллифон масъала ва паҳлуҳои ҷудогонаи бе иштироки судшаванда баррасӣ ёфтани парвандаи ҷиноятиро дар суди марҳилаи якум мавриди муҳокима қарор дода, аз ҷониби суд ҳал шудани масъалаҳои муҳими мурофиавиро дар марҳилаҳои тосудӣ, кассатсионӣ ва назоратӣ дар қанор мондаанд. Ҳол он ки, аз рӯи мазмуни меъёрҳои мурофиавӣ “муҳокимаи судӣ ё баррасии судии парвандаи ҷиноятӣ” танҳо бо муқаррароти дар суди марҳилаи аввал моҳиятан баррасӣ ёфтани парвандаи ҷиноятӣ маҳдуд намешавад.

Таҳлили назария ва меъёрҳои мурофиавии ҷорӣ оид ба баррасии парвандаи ҷиноятӣ бе иштироки судшаванда нишон медиҳанд, ки ғайр аз ҳолатҳои дар м.280 КМҚ ҚТ пешбинӣ шуда, якчанд асос ва шартҳои бе иштироки судшаванда баррасӣ ёфтани масъалаҳои мурофиавӣ дида мешаванд. Барои равшанӣ андохтан ба асос ва ҳолатҳои бе иштироки судшаванда баррасӣ ёфтани парвандаи ҷиноятӣ аз рӯи назарияи дифференсатсия³⁶⁰ (ба воҳидҳои таркибӣ ҷудо кардани шакли ягона) вобаста аз шакли мурофиавии қоидаҳои муқарраршуда онҳоро ба ду намуд гурӯҳбандӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст:

1) агар дар ҷараёни маҷлиси судӣ ҳузур надоштани судшаванда хусусияти доимӣ дошта бошад, яъне судшаванда дар раванди тамоми қисмҳо ва лаҳзаҳои маҷлиси суд иштирок намекунад:

а) баррасии парванда бо мақсади сафед карда шудан ҳангоми марғи айбдоршаванда, судшаванда (сарҳати 7, қисми 1 м.27 КМҚ ҚТ);

б) баррасии парванда бо тартиби муқарраркардаи қ.3 м.280 КМҚ ҚТ, ҳангоми сарқашӣ намудани судшавандаи таҳти ҳабс қарордошта аз ҳозир шудан ба маҷлиси суд;

в) баррасии парванда бо пешбинӣ шудани қафолатҳои иловағии мурофиавӣ, бо тартиби муқарраркардаи қ.4 м.280 КМҚ ҚТ, агар судшавандае берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, аз ҳозиршавӣ ба муҳокимаи судӣ сарқашӣ мекунад, баррасӣ намояд, агар ин шахс дар ҳудуди давлати хориҷӣ бо ҳамин ҷиноят ба ҷавобғарии ҷиноятӣ қашаида нашуда бошад;

2) Агар дар маҷлиси суд ҳузур надоштани судшаванда хусусияти муваққатӣ дошта бошад, яъне судшаванда дар раванди танҳо як қисми маҷлиси суд иштирок намекунад:

заслуженного деятеля высшей школы ЛИВШИЦа Ю.Д. — 2-3 апреля 2009 г. – Челябинск: ЮУрГУ, 2009. - С. 237-239.

³⁵⁸ Тукиев АС. Проблемы процессуальной формы заочного уголовного судопроизводства: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Караганда, 2005 Н URL: <http://kalinovskiyk.narod.rwb/avtoref/rk/tukiev.htm> (дата обращения: 04.09.2022)

³⁵⁹ Трофимова Е. В. Заочное судебное разбирательство уголовных дел: нормативное регулирование и практика применения / Автореферат дис. ... кандидата юридических наук. - Воронеж, 2009. - 24 с.

³⁶⁰ Цыганенко С.С. Общий и дифференцированные порядки уголовного судопроизводства. / Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. - СПб., 2004. - С. 210.

а) пурсиши судшаванда дар ғайби судшавандаи дигар (қ.4 м. 311 КМЧ ҚТ);

б) пурсиши шоҳидон ва ҷабрдидаи ноболиғ дар ғайби судшаванда (қ.3 м. 316 КМЧ ҚТ);

в) аз толори маҷлиси суд берун кардани судшавандаи ноболиғ дар муддати таҳқиқи ҳолатҳое, ки ба судшавандаи ноболиғ таъсири манфӣ расониданашон мумкин аст (қ.1 м. 434 КМЧ ҚТ);

г) аз толори маҷлиси суд берун карда шудани судшаванда ҳангоми риоя накардани тартибот дар толори маҷлиси суд (қ.2 м.392 КМЧ ҚТ).

Муаллифони дигар ҳолатҳои бе иштироки судшаванда баррасӣ шудани парвандаи ҷиноятиро аз рӯи сабабҳои ба вучуд омадани чунин ҳолатҳо гурӯҳбандӣ кардаанд³⁶¹:

1) бо сабабу шароите, ки аз иродаи тарафҳо ва ё ташаббуси суд вобаста нестанд:

а) баррасии парванда ҳангоми марғи айбдоршаванда, судшаванда;

б) агар судшаванда аз рӯзи баргузории маҷлиси суд бо сабабҳои узрнок беҳабар бошад, инчунин ба бемории рӯҳӣ ё бемории дигари вазнин гирифта гашта, ҳозир шудани ӯро ба маҷлиси суд имконнопазир гардонад;

2) бо сабабу шароите, ки аз иродаи тарафҳо ва ё ташаббуси суд вобастаанд:

а) имконияти пурсиши судшаванда дар ғойбии судшавандаи дигар бо ташаббуси суд, судя ё дархости тарафҳо;

б) бо дархости тарафҳо ё бо ташаббуси суд, судя имконияти пурсиши ҷабрдидаи ноболиғ ё шоҳид дар ғойбии судшаванда;

в) бо дархости тарафҳо ё бо ташаббуси суд, судя аз толори маҷлиси суд берун кардани судшавандаи ноболиғ дар муддати таҳқиқи ҳолатҳое, ки ба судшавандаи ноболиғ таъсири манфӣ расониданашон мумкин аст.

Ҳамин тариқ, баррасии парвандаи ҷиноятӣ бе иштироки судшаванда дар маҷлиси суд ифодаи амалишавии маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар доираи шартҳои умумии муҳокимаи судӣ моҳиятан баррасӣ шудани парвандаи ҷиноятиро ҳангоми ҳозир нашудани судшаванда ба муҳокимаи судӣ танзим мекунад.

Қаблан дар КМЧ ҚШС Тоҷикистон (1961) дар м. 246 имконияти баррасии парвандаи ҷиноятӣ дар ғойбии судшаванда танҳо дар ҳолатҳои истисноии зерин пешбинӣ шуда буд:

а) агар барои муқаррар карда шудани ҳақиқати ҳол оид ба парвандаи ҷиноятӣ монеъ нагардад;

б) агар судшаванда берун аз ҳудуди давлат қарор дошта, аз ҳозир шудан ба маҷлиси суд саркашӣ кунад.

С.В. Викторский қайд мекунад, ки аз ҳозиршавӣ ба маҷлиси суд саркашӣ кардани судшаванда, ки ба муайян кардани ҳақиқати воқеъ монеа

³⁶¹ Ильютченко Н.В. Судебное разбирательство в отсутствие подсудимого и заочное рассмотрение уголовных дел: соотношение понятий // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию со дня рождения профессора, доктора юридических наук, заслуженного деятеля Высшей школы Юрия Даниловича Лившица. Челябинск, 2009 2-3 апреля 2009 г. - С. 233

намешавад, набояд асоси баргузории муурофияи ғоибона дониста шавад. Чунки чунин рафтори вай набояд ба чараёни муътадили пешбурди судӣ таъсир расонад³⁶². И.Л. Фойнитский низ дар он андеша буд, ки аз толори маҷлиси суд барои вайрон кардани тартибот берун карда шудани судшаванда асоси баргузории муурофияи ғоибонаро ифода намекунад. Чунки ба судшаванда иштироки ӯ дар муҳокимаи судӣ бо тарзи мубоҳисавӣ кафолат дода шуда, воқеан таъмин гаштааст³⁶³. Сари вақт ҳозир нашудани судшаванда ба маҷлиси суд ё ҳузур надоштани вай бо сабабҳои узрнок дар қисмҳои аввали маҷлиси суд боиси мавқуф гузоштани муҳокимаи судӣ мегардад, лекин барои баргузории муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ дар ғоибии судшаванда асос шуда наметавонанд.

Дар қонунгузории ватанӣ муурофияи ғоибона пешбинӣ нашудааст, лекин имконияти баррасии парвандаи ҷиноятӣ бе иштироки судшаванда танҳо дар ҳолатҳои алоҳида пешбинӣ гашта, дар м.280 КМҚ ҚТ ҳамчун истисно дар доираи шартҳои умумии маҷлиси судӣ оид ба моҳиятан баррасӣ шудани парвандаи ҷиноятӣ муқаррар шудааст.

Дар қонунгузории давлатҳои ИДМ мафҳуми “муурофияи ғоибона” пешбинӣ шудааст, лекин мазмун ва қоидаҳои татбиқшавии он баррасии парвандаи ҷиноятиро дар ғоибии судшаванда муқаррар мекунад³⁶⁴. Дар қонунгузории муурофиявии ҷиноятии ҚТ ва ФР (қ.4 м.280 КМҚ ҚТ, қ. 7 м. 247 УПК ФР) қоидаи дигар “ҳукм ва таъиноте, ки ғоибона қабул шудааст” нишон дода шудааст, ки байни мутахассисон то ҳол мавзӯи баҳс қарор гирифтааст³⁶⁵. Ба андешаи мо, дар матни қ.5 м.280 КМҚ ҚТ ифода шудани “ҳукм ва таъиноте, ки ғоибона қабул шудааст” ғоибона чараён гирифтани муҳокимаи парвандаи ҷиноятиро дар назар надорад, лекин бо назардошти ҳолатҳои истисноии дар ҳамин меъёр нишондодашуда имконияти моҳиятан баррасӣ шудани парвандаи ҷиноятиро бе иштироки судшаванда пешбинӣ кардааст:

- Ҳангоми саркашӣ намудани судшавандаи таҳти ҳабс қарордошта аз ҳозир шудан ба маҷлиси суд суд, судя ҳуқуқ доранд парвандаро дар ғоибии ӯ ва бо иштироки ҳатмии ҳимоятгар баррасӣ намоянд.

- Дар ҳолатҳои истисноӣ суд метавонад парвандаро оид ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин бе иштироки судшавандае, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, аз ҳозиршавӣ ба муҳокимаи судӣ саркашӣ мекунад, баррасӣ намояд, агар ин шахс дар ҳудуди давлати хориҷӣ бо ҳамин ҷиноят ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашуда бошад.

Ба андешаи мо, ҳамон як истилоҳи санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд як маъноро ифода намуда, мазмуни ягона дошта бошад, ки тафсири ҳархелаи меъёрҳоро истисно намояд. Дар санади меъёрии-ҳуқуқӣ маънои гуногунро

³⁶² Викторский С.И. Русский уголовный процесс. Учебное пособие. - М.:Норма, 1997. - С. 411.

³⁶³ Фойницкий И.Л. Курс уголовного судопроизводства. - СПб.: Лань, 1996. Т. 2. - С. 492.

³⁶⁴ Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г.) (в ред. от 14.03.2020) // "Официальном интернет-портале правовой информации" (www.pravo.gov.ru) 4 июля 2020 г., в "Российской газете" от 4 июля 2020 г. N 144.

³⁶⁵ Бендерская Е.Г. Рассмотрение уголовного дела в отсутствие подсудимого / Дисс...канд.юр.наук. – М., 2010. - С.34.

ифода кардани як мафҳум (истилоҳот) норавост, ки он дар акси ҳол ба татбиқи нодурусти он оварда мерасонад.

Ҳамин тавр, мавҷудияти маҷмуи маълумоти кофӣ, вачҳҳои гуногун оид ба имконнопазирии иштироқи судшаванда, ки Кодекс пешбинӣ намудааст, асоси қабули қарор ва ё таъинот дар бораи бе иштироқи судшаванда баррасӣ шудани парвандаи ҷиноятӣ мебошад.

Бинобар ҳолатҳои номбаршуда, пешниҳод мекунем, ки ҳалли масъалаҳои номбаршуда бояд бо муқаррар карда шудани қоидаҳои зерини мурофиавӣ бартараф карда шаванд:

1. Дар м. 280 КМҚ дақиқ муқаррар шавад, ки ҳангоми сари вақт бо даъвати суд бо сабабҳои узрнок ҳозир нашудани судшаванда ба маҷлиси суд баррасии парванда мавқуф гузошта мешавад. Ин пешниҳод пайвастагии мазмуни м.м.47, 280, 286, 307 КМҚ ҚТ дақиқ намуда, татбиқи дурусти онҳоро таъмин мекунад.

2. Бо назардошти кафолати риояи ҳуқуқи манфиатҳои судшаванда, ки дар м.м.2, 277 КМҚ ҚТ муқаррар шудааст, қисми 3 м.280 КМҚ ҚТ бо мазмуни зерин бояд пешбинӣ гардад: “3. Бо дарҳости хаттии судшаванда ё ҳангоми саркашӣ намудани судшавандаи тахти ҳабс қарордошта аз ҳозир шудан ба маҷлиси суд суд, судя ҳуқуқ доранд парвандаро бе иштироқи ӯ, лекин бо иштироқи ҳатмии ҷимоятгар баррасӣ намоянд.”

3. Чун қоида ба сифати асоси қабули қарор ва ё таъинот дар бораи бе иштироқи судшаванда барраси намудани парвандаи ҷиноятӣ маҷмуи маълумоти кофие баромад мекунад, ки ба суд дар бораи воқеан, бинобар вачҳҳои гуногун, ки Кодекс пешбинӣ намудааст, имконнопазирии иштироқи судшавандаро нишон медиҳанд ин маълумоти кофӣ дар бораи саркаши намудани судшавандаи тахти ҳабс қарор дошта ё берун аз қаламравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон буда аз ҳозир шудан ба маҷлиси судӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №12.

2. Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мурофиаи судии иқтисодӣ //Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, №1, қисми 1, мод. 4.

3. Кодекси ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ //Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, №12, қисми 1, мод. 989.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2010, №644.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ” // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020, № 1695.

6. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г.) (в ред. от 14.03.2020) // "Официальном интернет-портале правовой информации" (www.pravo.gov.ru) 4 июля 2020 г., в "Российской газете" от 4 июля 2020 г. N 144.

7. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №13 аз 23 декабри соли 2011 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорию, ки баргардонидани парвандаи ҷиноятро барои тафтиши иловагӣ ба танзим мебароранд»

8. Санадҳои Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати ҷиноятӣ (1996-2016)- Душанбе: Эр-граф, 2016. -344 с.

9. Бендерская Е.Г. Рассмотрение уголовного дела в отсутствие подсудимого / Дисс...канд..юр.наук. – М., 2010. 211 с.

10. Викторский С.И. Русский уголовный процесс. Учебное пособие. - М.:Норма, 1997. – 448 с.

11. Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: сравнительно-правовой анализ. Дисс.... к.ю.н., М.,2006. – 191с.

12. Диноршоев А. М. Конституционная регламентация и реализация прав и свобод человека и гражданина. Душанбе – 2015. – 184с.

13. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри дуюм. Бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 177 с.

14. Искандаров З.Х. Права человека и национальный механизм их защиты. - Душанбе. 2007. – 131с.

15. Ильюченко Н.В. Судебное разбирательство в отсутствие подсудимого и заочное рассмотрение уголовных дел: соотношение понятий // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию со дня рождения профессора, доктора юридических наук, заслуженного деятеля Высшей школы Юрия Даниловича Лившица. – Челябинск, 2009. 2-3 апреля 2009 г. – С. 233.

16. Кахоров Н.М. Состязательность в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан: правовой аспект. – Худжанд: Хуросон, 2019. – 152 с.

17. Казаков А.А. Заочное производство по уголовным делам частного обвинения // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию со дня рождения профессора, доктора юрид. наук, заслуженного деятеля высшей школы ЛИВШИЦА Ю.Д. — 2-3 апреля 2009 г. – Челябинск: ЮУрГУ, 2009. - С. 237-239.

18. Лебедев В.М. Расширение доступа к правосудию - одна из целей судебной реформы // Российская юстиция. 1999. № 9. – С. 2-4.

19. Лукашева Е.А. Права человека. – М.: Норма, 2009. – 573 с.

20. Трубникова Т.В. Рассмотрение дела в отсутствие подсудимого (заочное производство) в системе упрощенных судебных уголовнопроцессуальных производств // Вестник Томского государственного университета. 2008. № 315. С. 127–133.

21. Тукиев АС. Проблемы процессуальной формы заочного уголовного судопроизводства: Автореф. дис... канд. юрид. наук.

Караганда, 2005 Н URL: <http://kalinovskyk.narod.rwb/avtoref/rk/tukiev.htm>
(дата обращения: 04.09.2022)

22. Трофимова Е. В. Заочное судебное разбирательство уголовных дел: нормативное регулирование и практика применения / Автореферат дис. ... кандидата юридических наук. - Воронеж, 2009. - 24 с.

23. Фойницкий И.Л. Курс уголовного судопроизводства. - СПб.: Лань, 1996. Т. 2. – 607 с.

24. Цыганенко С.С. Общий и дифференцированные порядки уголовного судопроизводства. / Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. - СПб., 2004.

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ МИГРАЦИИ**

Бурхонова Азиза Исмаевна,
Академия государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, ассистент кафедры
международного права.
Тел.: 501052080
Email: aziza_burhonova@mail.ru

Научный руководитель: Саидмухторов А.А., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Сафарзода Н.Ф., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье автор рассматривает вопрос международно-правового регулирования экологической миграции, в рамках международных документов и национального законодательства. Миграционная политика за последние годы становится все более важной и значимой государственной проблемой. Она занимает доминирующую позицию практически во всех сферах экономической, политической и общественной жизни стран. Из числа прочих видов миграции наиболее обременительна для принимающих стран выступает вынужденная миграция, которая требует не только значительных материальных затрат, но и значительной политической ответственности. В последнее десятилетие к числу общепризнанных причин вынужденной миграции стали отнести: миграцию по причине резкого ухудшения экологической обстановки либо вследствие экологических катастроф, так называемую «экологическую миграцию».

Ключевые слова: Миграция, конвенция, вынужденная миграция, экологический мигрант, законодательство Республики Таджикистан.

ТАНЗИМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ҲУҚУҚИИ МУҲОЧИРАТИ ЭКОЛОГӢ

Бурхонова Азиза Исмаевна,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи байналмиалӣ
Тел.: 501052080
Email: aziza_burhonova@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Саидмухторов А.А. номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Муқарриз: Сафарзода Н, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар ин мақола муаллиф масъалаи танзими байналмилалӣ ҳуқуқии муҳоҷирати экологиро дар доираи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллӣ баррасӣ кардааст. Сиёсати муҳоҷиратӣ дар солҳои охир ба яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалии давлатӣ табдил ёфтааст. Масъалаи мазкур қариб дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии давлатҳо мавқеи ҳукмфармоиро ишғол менамояд. Дар байни дигар намудҳои муҳоҷират мушкилоти асосиро барои кишварҳои қабулкунанда муҳоҷирати иҷборӣ пеш мегузорад, зеро ки барои давлатҳо на танҳо хароҷоти зиёди моддӣ, балки масъулияти калони сиёсиро низ ба бор меорад. Дар даҳсолаи охир ба қатори сабабҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи муҳоҷирати иҷборӣ дохил карда шудааст: муҳоҷират дар натиҷаи якбора бад шудани вазъи экологӣ ё дар натиҷаи офатҳои экологӣ, ба истилоҳ «муҳоҷирати экологӣ» ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: Муҳоҷират, конвенсия, муҳоҷирати иҷборӣ, муҳоҷири экологӣ, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

INTERNATIONAL-LEGAL REGULATION OF ECOLOGICAL MIGRATION

Burhonova Aziza Ismatovna,

Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan,
assistant Department of International Law

Phone.: 501052080

Email: aziza_burhonova@mail.ru

Research supervisor: Saidmukhtorov A.A., candidate of legal sciences, Associate professor

Reviewer: Safarzoda N.F. Candidate of legal sciences, Associate professor

Annotation: In this article, the author considers the issue of international legal regulation of ecological migration, within the framework of international documents and national legislation. Migration policy in recent years has become an increasingly important and significant state problem. It occupies a dominant position in almost all spheres of the economic, political and social life of countries. Among other types of migration, the most burdensome for host countries is forced migration, which requires not only significant material costs, but also significant political responsibility. In the last decade, among the generally recognized causes of forced migration, they began to include: migration due to a sharp deterioration in the environmental situation or as a result of environmental disasters, the so-called "ecological migration".

Key words: Migration, convention, ecological migrant, legislation of Republic Tajikistan.

Перемещение людей сопровождает человечество на протяжении всей истории его существования³⁶⁶. В последние годы изменение климата за счет стихийных бедствий как засуха, наводнение значительно увеличивают международную миграцию. Выступая в качестве основных движущих сил и структурных факторов, которые заставляют людей искать средства к существованию, экологические изменения и ухудшение состояния окружающей среды порождают нелегальную миграцию или вынужденную перемещение людей³⁶⁷.

Как отметила межправительственная группа экспертов по изменению климата в 1990 году в первом оценочном докладе, «одним из самых серьезных последствий изменения климата может быть миграция людей»³⁶⁸. По сравнению с 1970-х годов, число вынужденных мигрантов, в результате стихийных бедствий, ежегодно вырастает в среднем 25,3 млн человек, что вдвое больше.

Если исходить из прогноза Международной организацией миграции «Глобальным индикаторам миграции (The Global Migration Indicators 2018)», то на момент 2017 г. количество экологических мигрантов в мире достигло 18,2 млн чел., а к 2050 г., количество людей, которые будут перемещаться внутри границ своих государств по экологическим причинам, может составить 140 миллионов³⁶⁹.

Наиболее общепризнанное определение понятия экологической миграции, на которое ссылаются различные авторы, принято в 1996 г. на конференции в Женеве. В соответствии с ним «экологические мигранты – лица, которые вынуждены покинуть место своего постоянного проживания и которые перемещаются в пределах своей страны или пересекают ее границу вследствие резкого ухудшения состояния окружающей среды или экологических катастроф»³⁷⁰.

Доктрина международного права предоставляет альтернативные варианты данного термина, среди которых: экологический беженец; экологический мигрант; вынужденный экологический мигрант; климатический мигрант; климатический беженец; экомигрант; лицо, перемещенное по экологическим причинам и др. Как отмечают Д. В. Иванов и Д. К. Бекашев, в настоящее время «не существует единства мнений и по поводу наименования самого термина», обозначающего данный вид миграции³⁷¹.

---

³⁶⁶ См.: Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Право трудовых мигрантов (учебное пособие) // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Рахмон Д.С. – Душанбе: ТНУ Пресс, 2021. – 195 с. (на тадж. яз.).

³⁶⁷ См.: Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Миграционный процесс и правовой статус трудовых мигрантов в особой ситуации // Государствоведение и права человека (научно-практический журнал). Издание юридического факультета ТНУ. – Душанбе, 2022. – № 2 (26). – С. 51-66. (на тадж. яз.).

³⁶⁸ [Электронный ресурс.] URL: <https://www.unesco.org/ru/articles/kto-lishen-prava-na-vodu>

³⁶⁹ См.: World Bank, Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration, Washington: World Bank, 2018. Available at: <http://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/03/19/groundswell---preparing-for-internal-climate-migration>.

³⁷⁰ См.: конференция по рассмотрению вопросов беженцев, недобровольно перемещенных лиц, других форм недобровольных перемещений и возвращающихся лиц в странах СНГ и соответствующих соседних государствах: Женева, 30 – 31 мая 1996 г.

³⁷¹ См.: Иванов Д.В., Бекашев Д.К. Экологическая миграция населения: международно-правовые аспекты. М.: Аспект Пресс, 2013. С. – 34.

Рассматривая экологических мигрантов как: «лица, вынужденные внезапно или неожиданно бежать из своих домов в больших количествах в результате стихийных или вызванных человеком бедствий», уже с 70-х годов Управление Верховного комиссара по делам беженцев Организации Объединенных Наций (далее УВКБ ООН) по предложению Генерального секретаря ООН оказывая содействие различным группам лиц, которые нуждались в помощи, хотя не попадали под действие Устава УВКБ ООН.

С точки зрения защиты прав человека, в отношении экологических мигрантов и беженцев возникают схожие проблемы. Но следует подчеркнуть, что термин «мигрант»³⁷² не имеет нормативно закреплённого определения, что предоставляет больше возможностей для его толкования. Определение термина «беженец» закреплено в ст. 1А (2) Конвенции 1951 г. о статусе беженцев. Но в соответствии с Конвенцией и также Протоколом к ней 1967 г., такие факторы, как нехватка продовольствия и воды, ограниченный доступ к образованию и здравоохранению или недостаток средств к существованию не могут быть основанием для ходатайства о предоставлении статуса беженца.

Несмотря на это как показывает, принятие решение Совет ООН по правам человека, на международном уровне термин «экологический беженец» не только признается, но и за экологическими беженцами закрепляется право на убежище. Примером является то, что 2016 году, гражданин тихоокеанского государства Кирибати Иоане Тейтиота подал жалобу в Совет ООН по правам человека против правительства Новой Зеландии, отказавшее ему в предоставлении убежища как экологическому беженцу³⁷³. Но если учитывать мнение представителя правозащитной организации Amnesty International Кейт Шютце, в решение Комитета по правам человека разъяснили роль и обязанности стран, принимающих климатических беженцев, (то есть не экологических беженцев) а также напомнили об ответственности, в случае если власти депортируют людей обратно в государства, где их жизням из-за изменения климата угрожает опасность³⁷⁴.

Включая дополнительные факторы — промышленные катастрофы, голод и эпидемии известный ученый Норман Майерс, еще в 1995 г. предложил краткое определение понятия «экологического беженца». В соответствии с ним «экологические беженцы» — это лица, которые не могут находиться в безопасности в своем обычном месте жительства в связи с экологическими факторами чрезвычайного характера, такими как засуха, опустынивание, эрозия почвы, нехватка воды и изменение климата,

---

³⁷² См.: Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Право трудовых мигрантов (учебное пособие) // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Рахмон Д.С. – Душанбе: ТНУ Пресс, 2021. – 195 с. (на тадж.)

³⁷³ См.: CCPR/C/127/D/2728/2016. UN Treaty Body Database. Available at: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f127%2fD%2f2728%2f2016&Lang=en (accessed 22.04.2023).

³⁷⁴ [Электронный ресурс] <https://rtvi.com/news/oon-priznala-pravo-klimaticheskikh-bezhentsev-na-ubezhishche/>

а также природными бедствиями, такими как циклоны, штормы и наводнения³⁷⁵.

Основу международно-правового регулирования экологической миграции, в первую очередь, составляют нормы, касающиеся общего правового статуса лица, к ним относятся:

- Всеобщая декларация прав человека (10.12.1948 г.);
- Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (16.12.1966 г.);
- Международный пакт о гражданских и политических правах (16.12.1966 г.);
- Конвенция о статусе беженцев (Женева, 28.07.1951 г.) и др.

К специальным документам которые нацеленные именно на улучшение регулирования миграционных потоков, снижение уязвимости мигрантов и беженцев, в том числе и оказавшихся в этом статусе из-за изменений климата и экологии, можно отнести: Цели устойчивого развития ООН, Парижское соглашение 2015 г., а также Сендайская рамочная программа по снижению риска бедствия на 2015–2030 гг. рассматривая вопросы миграции и перемещения населения, создающие значительную часть рамочного механизма развития на ближайшие 15 лет³⁷⁶.

Цели устойчивого развития включают обязательство содействовать «упорядоченной, безопасной, законной и ответственной миграции» в составе Цели 10 по сокращению неравенства³⁷⁷. Сендайская рамочная программа по снижению риска бедствий создает глобальный механизм уменьшения опасности стихийных бедствий и человеческих жертв, утраты источников средств к существованию и ухудшения состояния здоровья людей в целях сокращения числа перемещенных лиц в мировом масштабе к 2030 году³⁷⁸.

Вопросы миграции были официально включены в состав Парижского соглашения об изменении климата вместе с созданием Целевой группы в рамках Варшавского механизма по потерям и ущербу, которой было поручено разработать концептуальные подходы к предупреждению, сведению к минимуму перемещения населения по причине изменения климата и принятию соответствующих мер³⁷⁹.

В рамках сессии Генеральной Ассамблеи ООН, в 2016 году было проведено заседание на высоком уровне с целью достижения международного консенсуса в отношении обостряющейся проблемы

---

³⁷⁵ См.: Иванов Д.В., Бекашев Д.К. Экологическая миграция населения: международно-правовые аспекты. М.: Аспект Пресс, 2013. 40 с.

³⁷⁶ [Электронный ресурс.] URL: (https://www.unisdr.org/files/43291_russiansendaiframeworkfordisasterri.pdf)

³⁷⁷ См.: ООН (2017). Цель устойчивого развития 10: Сокращение неравенства внутри стран и между ними. Платформа знаний в области устойчивого развития. <http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/issues/prosperity/inequality/>

³⁷⁸ См.: МСУОБ ООН (2015). Сендайская рамочная программа по снижению риска бедствий на 2015–2030 годы. Управление Организации Объединенных Наций по снижению риска бедствий, Женева. www.unisdr.org/files/43291_russiansendaiframeworkfordisasterri.pdf

³⁷⁹ См.: РКООНИК (2015). Принятие Парижского соглашения. Документ 21-й сессии Конференции Сторон РКООНИК, FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1.

международной миграции и возрастающего потока беженцев. На этом заседании была принята Нью-Йоркская декларация о беженцах и мигрантах³⁸⁰.

Эта декларация включает два приложения. В первом из них описывается комплекс всеобъемлющих мер по оказанию беженцам помощи. В приложении II излагалось поэтапный план действий в направлении заключения Глобального договора о безопасной, упорядоченной и регулируемой миграции, которая представилась для принятия на межправительственной конференции по данному вопросу в Марокко, 2018 г.³⁸¹. Несмотря на то, что основу настоящего Глобального договора составляют обязательства, провозглашенные государствами членами в Нью-Йоркской декларации о беженцах и мигрантах, оно представляет собой не имеющий обязательной юридической силы рамочный документ о механизме сотрудничества.

Проблема правовое регулирование экологической миграции в рамках национального законодательства, в основном осуществляется законом Республики Таджикистан «О миграции» которое дает определение экологических мигрантов следующим образом: «экологические мигранты - лица, вынужденные оставить свои жилища из-за экологических катастроф». (Закон о миграции ст.1.) Порядок осуществления внутренней миграции и экологических мигрантов определяется Правительством Республики Таджикистан (ст.2)³⁸².

Отдельные правовые нормы, касающиеся законодательного регулирования различных сторон экологической миграции, рассматриваются такими нормативными актам, как:

- Закон РТ «Об экологической информации» от 25 марта 2011 г. № 705
- Закон РТ «О беженцах» от 10 мая 2002 г. № 50
- Закон РТ «О правовом статусе иностранных граждан и лиц без гражданства в РТ» от 2 января 2018 г. № 1471

Для Таджикистана, горной страны, где сельские жители составляют большую часть населения (74%), проблемы экологической миграции являются весьма актуальными. Ежегодно происходят снежные лавины, паводки, сели, наносящие огромный ущерб сельскому населению.

Поэтому на сегодняшний день, в стране разработана политика по управлению экологической миграцией, сформированы институциональные структуры, также осуществляется координация действий ведомств, вовлеченных в процесс ликвидации последствий стихийных бедствий. Текущее законодательство предусматривает порядок и процедуру

³⁸⁰ См.: ГА ООН (2016). Нью-Йоркская декларация о беженцах и мигрантах.

³⁸¹ См.: ГА ООН (2017). Формат межправительственных переговоров о глобальном договоре о безопасной, упорядоченной и легальной миграции. Резолюция, принятая ГА ООН 6 апреля 2017 года, ГА ООН A/RES/71/280 ООН, Нью-Йорк. <https://undocs.org/ru/A/RES/71/280>

³⁸² См.: Законом РТ «О миграции» от 30. 06. 1999 г. // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон.опт. диск (CD - ROM). URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 20.04.2023).

определения экологически опасных зон, переселения экологических мигрантов и т.п.

Правительства, также реализовывает ряда проектов при поддержке Всемирного Банка, Азиатского Банка Развития, так как деградация почв, засуха, наводнение, оползень и д. р. остаются актуальными проблемами развития для страны.

Исходя из проведенного анализа, следует заключить, что международно-правовое регулирование экологической миграции является неотъемлемым элементом современных международных отношений. Учитывая, что вопросы экологической миграции охватывают: защита прав человека, защита окружающей среды, перемещение и устойчивое развитие государства предпринимают меры не только в рамках международных организаций путем подписание универсальных документов, но и разрабатывают национально-правовые акты, планы или стратегии в области регулирования миграции.

Литература:

1. Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Право трудовых мигрантов (учебное пособие) // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Рахмон Д.С. – Душанбе: ТНУ Пресс, 2021. – 195 с. (на тадж. яз.).

2. Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Миграционный процесс и правовой статус трудовых мигрантов в особой ситуации // Государствоведение и права человека (научно-практический журнал). Издание юридического факультета ТНУ. – Душанбе, 2022. – № 2 (26). – С. 51-66. (на тадж. яз.).

3. Законом РТ «О миграции» от 30. 06. 1999 г. // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон.опт. диск (CD - ROM). URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 20.04.2023).

4. Иванов Д. В., Бекашев Д. К. Экологическая миграция населения: международно-правовые аспекты. М.: Аспект Пресс, 2013. 176 с.

5. CCPR/C/127/D/2728/2016. UN Treaty Body Database. Available at: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f127%2fD%2f2728%2f2016&Lang=en (accessed 22.04.2023).

6. ГА ООН (2017). Формат межправительственных переговоров о глобальном договоре о безопасной, упорядоченной и легальной миграции. Резолюция, принятая ГА ООН 6 апреля 2017 года, ГА ООН A/RES/71/280 ООН, Нью-Йорк. <https://undocs.org/ru/A/RES/71/280>

7. ГА ООН (2016). Нью-Йоркская декларация о беженцах и мигрантах.

8. Резолюция, принятая ГА ООН 19 сентября 2016 года, ГА ООН A/RES/71/1. ООН, Нью-Йорк. <https://undocs.org/ru/A/RES/71/1>

9. МСУОБ ООН (2015). Сендайская рамочная программа по снижению риска бедствий на 2015–2030 годы. Управление Организации

Объединенных Наций по снижению риска бедствий, Женева.
www.unisdr.org/files/43291_russiansendaiframeworkfordisasterri.pdf

10. ООН (2017). Цель устойчивого развития 10: Сокращение неравенства внутри стран и между ними. Платформа знаний в области устойчивого развития. <http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/issues/prosperity/inequality/>

11. РКООНИК (2015). Принятие Парижского соглашения. Документ 21-й сессии Конференции Сторон РКООНИК, FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1.

12. Региональная конференция по рассмотрению вопросов беженцев, недобровольно перемещенных лиц, других форм недобровольных перемещений и возвращающихся лиц в странах СНГ и соответствующих соседних государствах: Женева, 30 – 31 мая 1996 г.

13. World Bank, Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration, Washington: World Bank, 2018. Available at:
<http://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/03/19/groundswell---preparing-for-internal-climate-migration>.

**ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ (ИХТИСОС: 12.00.14)
– АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ
ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.14)**

**РОТАТСИЯИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ – ФУНКСИЯ
ТАШКИЛӢ ВА ТАНЗИМСОЗИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ**

Ойев Холмаҳмад,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи конститутсионӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: 933233385

E-mail: oyev@mail.ru

Муқарриз: Диноршоев А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола сабабҳо ва асосҳои ҳуқуқи танзимсозии гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла ҷойивазкунии хизмати давлатии шаҳрвандӣ, дипломатӣ ва хизмат дар мақомоти корҳои дохилӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Мақсадҳо, принципҳо, намудҳо ва муҳлатҳои ротатсия, инчунин расмиёти анҷом додани он баррасӣ карда шудааст.

Ду намуди ҷойивазкунӣ – *дохилиидоравӣ* ва *байниидоравӣ* фарқ карда шуда, гузаронидани онҳо бо дарназардошти манфиати мақомоти давлатӣ дар панҷ сол як маротиба, инчунин *ҷойивазкунии ҳатмӣ* ва *ихтиёрӣ* (бо назардошти манфиати хизматчиӣ давлатӣ, масалан, иваз намудани ҷоизист) бо мақсад мувофиқ шуморида шудааст.

Муаллиф ҷиҳати таъмини ягонагии қонун дар ин соҳа пешниҳод мекунад ки:

1) Барои он, ки мафҳуми ҷойивазкунии хизматчиёни давлатӣ дар амалия гуногун тасаввур карда нашавад, мазмуни онро ба моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 марти соли 2007, №233 ба таври зайл ворид кардан ба мақсад мувофиқ аст: «ҷойивазкунӣ (ротатсия)-и кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ба дигар мансаби роҳбарикунандаи баробари хизмати давлатӣ дар ҳамон мақомоти давлатӣ ё дар дигар мақомоти давлатӣ ё дар дигар макон (маҳал) бо риоя намудани талаботи тахассусӣ (ё омодагии касбӣ) таъин кардан аст»;

2) Дар қисми 2 моддаи 16 Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005 ба сифати яке аз асосҳои қатъгардии фаъолияти прокурорҳо ин даст кашидан аз ҷойивазкунии (ротатсияи) прокурорҳо тибқи қонунгузорӣ пешбинӣ карда шуда, ба ин Қонун моддаи алоҳида – моддаи 53(2) бо номи

«Чойивазкунӣ (ротатсия) ҳайати роҳбарикунанда дар мақомоти прокуратура» ворид карда шавад;

3) духӯрагии қонунгузорӣ чихати чойивазкунии кормандони мақомоти гумрук бояд бартараф карда шуда, роҳбарони ҳамаи сохторҳои гумрукӣ бо тартиби ягонаи қоидаҳои умумӣ бояд ротатсия карда шаванд ва он аз 1 моддаи 492 Кодекси гумруки ҚТ хориҷ карда шуда, ба қисми 4 ҳамин модда мувофиқ карда шавад;

4) масъалаи чойивазкунӣ кормандони мақомоти андоз дар Кодекси андози ҚТ аз 23 декабри соли 2021 пешбинӣ нашудааст, бояд ба кодекси мазкур иловаҳои мувофиқ ворид карда шаванд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, конвенсия, хидмати давлатӣ, хидматчиёни давлатӣ, парлумон, ратификатсия, қонун, фармон, қоида, принципҳо, кадрҳои роҳбарикунанда, мақомоти давлатӣ, президент, ҳукумат, агентӣ, бархӯрди манфиатҳо, коррупсия, талаботи таҳассусӣ, категорияҳои мансаб, чойивазкунӣ, ихтиёрӣ, ҳатмӣ.

РОТАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ – ОРГАНИЗАЦИОННОЙ И РЕГУЛЯТИВНОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Ойев Холмахмад,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, доцент кафедры
конституционного права, кандидат
юридических наук.

Тел.: 933233385

E-mail: oyev@mail.ru

Рецензент: Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье проанализированы причины и правовые основы, регламентирующие перемещения (ротации) руководящих кадров государственной службы Республики Таджикистан, в частности ротации руководящих работников гражданской, дипломатической служба и службы в органах внутренних дел. Рассмотрены цели, принципы, виды и сроки ротации, а также процедуры их проведения.

Различая два вида ротации – внутриведомственную и межведомственную, проведение которых считается целесообразным с учетом интереса государственных органов один раз в пять лет, а также различается обязательную и добровольную (с учетом интереса государственного служащего, например, выбор другого места жительства) ротацию.

В целях обеспечения единства закона в этой области автор предлагает:

1) Чтобы исключить из практики разночтение понятия перемещения (ротации) руководящих кадров государственной службы РТ, необходимо включить его содержание в статьи 1 Закон РТ «О

государственной службе» от 5 марта 2007 г. следующим образом: «перемещение (ротация) руководящих кадров государственной службы Республики Таджикистан - назначение на равнозначную руководящую должность государственной службы в том же государственном органе, либо в другом государственном органе (или местности) с учетом квалификационных требований или профессиональной подготовки»;

2) В части 2 статьи 16 Конституционного закона РТ «Об органах прокуратуры Республики Таджикистан» от 25 июля 2005 г., №107 в качестве основания досрочно освобождение от занимаемой должности работников прокуратуры закрепить их отказ от ротации в соответствии с законодательством и дополнить в данный закон отдельную статью 53(2) под названием «Ротации руководящих работников органов прокуратуры»;

3) Устранить двойственность в ротации руководящих работников всех структур таможенных органов, их ротации провести по единому установленному порядку, исключив ее из части 1 ст. 492 чтобы привести ее в соответствии с частью 4 данной статьи.

4) Проблемы ротации работников налоговых органов в Налоговом кодексе РТ от 23 декабря 2021 г. не предусмотрены, чтобы восполнить данный пробел в указанном кодексе следует внести соответствующие дополнения.

Ключевые слова: Право, конвенции, государственная служба, государственные служащие, парламент, ратификация, закон, указ, правила, принципы, руководящий персонал, государственный орган, президент, правительство, милиция, агентство, конфликт интересов, коррупции, квалификационные требования, категории должностей, перемещение, добровольное, обязательное.

ROTATION OF CIVIL SERVANTS - ORGANIZATIONAL AND REGULATORY FUNCTION OF PUBLIC ADMINISTRATION

Oyev Kholmahmad,

Tajik National University, Faculty of Law,
associate Professor of the department of
Constitutional Law, Candidate of Legal
Sciences

Phone.: 933233385

E-mail: oyev@mail.ru

Reviewer: Dinorshoyev A.M., doctor of jurisprudence, professor

Annotation: In article are analyzed the reasons and the legal bases regulating moving's (rotation) of the managerial personnel of public service of the Republic of Tajikistan, in particular rotation of executives civil, diplomatic service and services in law-enforcement bodies. The purposes, principles, types and rotation terms, and also procedures of their carrying out are considered.

Distinguishing two types of rotation – interdepartmental and between departmental which carrying out is considered expedient taking into account interest of state authorities once in five years, and also differs obligatory and voluntary (taking into account interest of the civil servant, for example, a choice of another a residence) rotation.

With a view of ensuring unity of the law in this area the author offers:

1) To exclude from practice a different interpretation concept of moving (rotation) of the managerial personnel of public service of RT, it is necessary to include its contents in the articles 1 Law RT «About public service» from March 5, 2007 as follows: «moving (rotation) of the managerial personnel of public service of the Republic of Tajikistan - appointment to an equivalent executive position of public service in the same state authority, or in other state authority (or districts) taking into account qualifying requirements or vocational training»;

2) Regarding 2 articles 16 of the RT Constitutional law «About bodies of prosecutor's office of the Republic of Tajikistan» from July 25, 2005, No. 107 in quality the basis ahead of schedule release from a post of prosecutors to fix their refusal of rotation according to the legislation and to add in this law separate article 53 (2) under the name «Rotation of executives of bodies of prosecutor's office»;

3) To eliminate a duality in rotation of executives of all structures of customs offices, their rotation to carry out on a uniform established order, having excluded it from a part of 1 Art. 492 to give it according to a part 4 of this article.

4) Problems of rotation of employees of tax authorities in the Tax code of RT from December 23, 2021 are not provided to meet this lack in the specified code it is necessary to make the corresponding additions.

Keywords: Right, conventions, public service, civil servants, parliament, ratification, law, decree, rules, principles, leading personnel, state body, president, government, militia, agency, conflict of interests, corruption, qualifying requirements, categories of positions, moving, voluntary, obligatory.

Одатан зери мафҳуми ҷойивазкунии (ротатсия) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ) ба дигар мансаби роҳбарикунандаи баробари хизмати давлатӣ дар ҳамон мақомоти давлатӣ ё дар дигар мақомоти давлатӣ ё дар дигар макон (маҳал) бо риоя намудани талаботи таҳассусӣ (ё омодагии касбӣ) таъин кардан бояд фаҳмида шавад, ки дар заминаи асосҳои ҳуқуқии амалкунандаи соҳа сурат мегирад.

Асосҳои ҳуқуқии ротатсияи хизматчиёни давлатӣ бошад, ин маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки муносибатҳои давлатию хидматиро оид ба ҷойивазкунии хизматчиёни давлатӣ танзим менамоянд.

Ба сифати асосҳои ҳуқуқии таъмини ротатсия (ҷойивазкуни)-и хизматчиёни давлатӣ Конститутсияи ҶТ, санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, қонунҳои конститутсионӣ, қонунҳо, кодексҳо, фармонҳои Президенти ҶТ, қарорҳои Ҳукумати ҶТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ дохил мешаванд.

Конститутсия нахустзаминаи асосии таъмини ҳуқуқӣ ҷиҳати ташкил ва адои хидмати давлатӣ мебошад. Дар он ташкили низоми мақомоти давлатӣ дар асоси таҷзияи он, таъсисдиҳии мақомоти дахлдори давлатии шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, салоҳияти шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқи иштироки бевоситаи шахрвандон дар идораи давлатӣ ва ҳуқуқи баробари онҳо ба хидмати давлатӣ мустаҳкам карда шудааст.

Инчунин, Конститутсия муқаррар намудааст, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунад (м.10).

Дар ҳамин заминаи меъёри конститутсионӣ Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид (СММ) зидди корупсия аз 25 сентябри соли 2006 бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 16 апрели соли 2008, №952³⁸³ ратификатсия карда шудааст, ки Тоҷикистон ҳамчун давлати иширокчии Конвенсия мутобиқи принципҳои асосии низоми ҳуқуқии худ сиёсати самаранок ва ҳамоҳангшударо бар зидди корупсия таҳия ва амалӣ менамояд, ки он ба иштироки ҷомеа мусоидат карда, принципҳои тартиботи ҳуқуқӣ, идоракунии дахлдори қорҳои оммавӣ ва амволи оммавӣ, бовиҷдонӣ, устуворӣ, шаффофият ва ҷавобгариро инъикос менамояд.

Акнун Тоҷикистон чун давлати иштирокчӣ тибқи моддаи 7 Конвенсия СММ кӯшиш менамояд ва ҳангоми зарурат мутобиқи принципҳои асосии низоми ҳуқуқии худ чунин низомҳои қабул ба қор, интиҳоб, адои хизмат, болоравӣ дар хизмат ва баромадан ба истеъфоро барои хизматчиёни граждани ва дар ҳолатҳои зарурӣ дигар шахсони ба вазифаҳои оммавӣ интиҳобнашавандаро таъсис диҳад, дастгирӣ намояд ва таҳким бахшад, ки: а) ба принципҳои самаранокӣ, шаффофият ва чунин меъёрҳои объективӣ ба монанди фаъолияти бенуқсон, адолатнокӣ ва қобилият асос ёфтаанд; б) расмиёти зарурии интиҳоб ва омода намудани кадрҳоро барои ишғол намудани мансабҳои оммавӣ, ки махсусан аз нигоҳи корупсия осебпазир мебошанд, таҳия менамояд ва дар ҳолатҳои зарурӣ ротатсияи ин кадрҳоро ба чунин вазифаҳо анҷом медиҳад; с) ба пардохти муносиби мукофот ва муқаррар намудани маошҳои боадолатона, бо дарназардошти сатҳи рушди иқтисодии кишвар мусоидат менамояд; д) ба татбиқи барномаҳои маърифатӣ ва таълимӣ мусоидат менамояд, то ки чунин шахсон ҳангоми иҷрои дуруст, бовиҷдонона ва муносиби вазифаҳои оммавӣ талаботро қонеъ карда тавонанд, инчунин омодагии дахлдор ва заруриро таъмин менамояд, то ки онҳо хавфҳои вобаста ба корупсия ва ба иҷрои вазифаҳояшон алоқамандро амиқ дарк кунанд. Чунин барномаҳо метавонанд ба кодексҳо ё меъёрҳои рафтор дар соҳаҳои истифодаашон истинод намоянд ва ғайра.

³⁸³ АМО ҶТ. 2008. №4. М.341.

Ба иҷроиши муқаррароти Конвенсияи СММ аввалин маротиба масъалаи ҷойивазкунӣ (ротатсия)-и кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ дар ҚТ бо Қонуни ҚТ «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 11 март соли 2010 № 603³⁸⁴ ба амал ҷорӣ карда шуд. Бо ин қонун ба қонуни амалкунандаи ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 моддаи 26(1) бо номи «Ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ» ворид карда шудааст.

Ин тағйиротҳо ифодаи минбаъдаи худро дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи ҚТ, аз ҷумла дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ ёфтаанд. Инак, меъёрҳои мувофиқ ба Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати дипломатӣ» аз 31 декабри соли 2014, №1173 (моддаҳои 11-12)³⁸⁵, Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41 (моддаи 19(1))³⁸⁶, Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии ҚТ (минбаъд – Қоидаҳо) бо фармони Президенти ҚТ аз 22 июли соли 2019, №1328³⁸⁷ тасдиқ шудааст, Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) ҳайати роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилии ҚТ, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 14 ноябри соли 2012, №1369³⁸⁸ (Қоидаҳо) тасдиқ шудааст, пешбинӣ гардиданд.

Тибқи моддаи 26 (1) ба қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» иловашуда дар мақомоти давлатии ҚТ бо мақсади истифодаи самараноки маҳорати касбии хизматчиёни давлатӣ ва пешгирии зухуроти коррупсионӣ ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ анҷом дода мешавад (қ.1).

Ҷиҳати амалисозии талаботи моддаи мазкур бо фармони Президенти ҚТ аз 22 июли соли 2019, №1328³⁸⁹ Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – Қоидаҳо) тасдиқ шудааст, ки он тартиби гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии ҚТ-ро муқаррар менамояд. Қоидаҳо аз 28 банд ва се замима (шаклҳои рӯйхати кадрҳои ротатсияшаванда) иборат мебошад.

Мутобиқи Қоидаҳо ҷойивазкунии кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҷойивазкунӣ) – таъин кардан бо риояи талаботи таҳассусӣ ба дигар мансаби роҳбарикунандаи баробари хизмати давлатӣ дар ҳамон мақомоти давлатӣ ё дар дигар мақомоти давлатӣ мебошад (б.2).

Мақсадҳои асосии ҷойивазкунӣ аз инҳо иборат мебошанд: истифодаи самараноки неруи касбии хизматчиёни давлатӣ; таҳкими иқтисодии кадрҳои мақомоти давлатӣ ё воҳидҳои сохтори онҳо; иҷрои супоришҳои махсусан муҳими давлатӣ; тайёр кардани кадрҳои роҳбарикунанда; иваз шудани ҷои

³⁸⁴ АМО ҚТ 2010. №3. М.158.

³⁸⁵ АМО ҚТ.2014. №12. М.827; ҚҚТ ҚТ аз 2.01.2019, №1574.

³⁸⁶ АМО ҚТ. 2004, №5, М. 352; 2006, №3, М.148; 2007, №7, М.663, 2008, №6, М.450; ...ҚҚТ аз 2.01.2018. №1481; аз 20.06.2019 .№1614.

³⁸⁷ <http://WWW.adlia.tj>.

³⁸⁸ <http://WWW.adlia.tj>.

³⁸⁹ <http://WWW.adlia.tj>.

зисти доимии кадрҳои роҳбарикунанда; таъин (интихоб) гардидани яке аз ҳамсарони дар хизмати давлатӣ фаъолияткунанда ба мансаб дар дигар маҳал; пешгирии ҳолатҳои эҳтимолии содиркунии амалҳои коррупсионӣ ё бархӯрди манфиатҳо.

Ҷойивазкунӣ бо риоя намудани чунин принципҳои асосӣ сурат мегирад: ҷойивазкунӣ ба мансабҳои категорияҳои баробар бидуни озмун; ҷойивазкунии хизматчиҳои давлатӣ ба мансабҳои давлатии мувофиқ; ҷойивазкунӣ бо дар назар доштани риояи талаботи таҳассусӣ ва натиҷаи кор; шаффоф ва ҳолисона гузаронидани ҷойивазкунӣ; таъмини кафолат ҳангоми гузаронидани ҷойивазкунӣ.

Кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии ҚТ тибқи Қоидаҳои хизматчиёни давлатии сиёсӣ, хизматчиёни давлатии маъмурии *категорияҳои олий, якум, дуюм, сеюм ва чорум буда, роҳбарии умумӣ ё бевоситаи мақомоти давлатӣ ё воҳидҳои сохтори онро анҷом медиҳанд*. Амали Қоидаҳои нисбат ба кадрҳои роҳбарикунандаи категорияҳои олий, якум ва дуюми мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ татбиқи мегардад. Амали Қоидаҳои мазкур ҳамчунин нисбат ба кадрҳои роҳбарикунандаи категорияҳои олий, якум ва дуюм, ки то мавриди амал қарор гирифтани ин Қоидаҳои таъин гардидаанд ё бо сабаби азнавташкилдихӣ ё таҷдиди мақомоти давлатӣ аз нав дар мансабҳои ишғолнамудашон таъин шудаанд, татбиқи қарда мешавад.

Қоидаҳои ду намуди ҷойивазкуниро муқаррар кардааст: *ҷойивазкунӣ дохилиидоравӣ ва байниидоравӣ*. Ҷойивазкунии дохилиидоравӣ – ин ҷойивазкунии кадрҳои роҳбарикунанда дар ҳамон мақомоти давлатӣ аз як мансаб ба дигар мансаб баробар мебошад. Ҷойивазкунии байниидоравӣ – ин ҷойивазкунии кадрҳои роҳбарикунанда аз як мақомоти давлатӣ ба дигар мақомоти давлатӣ ва аз як мансаб ба дигар мансаб баробар мебошад.

Ҷойивазкунӣ бо фармон, фармоиш (қарор, амр)-и роҳбари мақомоти давлатӣ бо дар назар доштани манфиатҳои мақомоти давлатӣ *дар панҷ сол як маротиба гузаронида мешавад*, агар қонунгузори соҳавӣ дигар мӯҳлати ҷойивазкуниро пешбинӣ накарда бошад.

Қоидаҳои мазкур нисбат ба инҳо татбиқи намешавад: ба хизматчиёни давлатии сиёсӣ, хизматчиёни давлатии маъмурии категорияҳои сеюм, чорум, кадрҳои роҳбарикунандаи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, кадрҳои роҳбарикунандае, ки то синни ниҳоии дар хизмати давлатӣ будани онҳо то ду сол мондааст, агар дар қонунгузори соҳавӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

Ҷойивазкунии кормандони хизмати дипломатӣ мутобиқи муқаррароти моддаҳои 11 ва 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати дипломатӣ» аз 31 декабри соли 2014, №1173³⁹⁰ сурат мегирад, ки онро дар воҳидҳои сохтори Вазорати корҳои хориҷии ҚТ амалӣ менамоянд. Тартиби ҷойивазкунии кормандони хизмати дипломатӣ аз ҷониби Президенти ҚТ муқаррар карда мешавад.

---

³⁹⁰ АМО ҚТ.2014. №12. М.827.

Қонун ҷойивазкунии берунӣ ва дохилиро фарқ кардааст: берунӣ – ҷойивазкунӣ аз Вазорати корҳои хориҷии ҚТ ба муассисаҳои хориҷии ҚТ ва аз муассисаҳои хориҷии ҚТ ба Вазорати корҳои хориҷии ҚТ; дохилӣ – ҷойивазкунии кормандони воҳидҳои сохтории дастгоҳи марказии Вазорати корҳои хориҷии ҚТ ва намояндагҳои он дар ҳудуди ҚТ. Ҳамзамон қонун мӯҳлати ҷойивазкунии кормандони хизмати дипломатӣ дар воҳидҳои сохтории дастгоҳи марказии Вазорати корҳои хориҷии ҚТ ва намояндагҳои он дар ҳудуди ҚТ дар давраи кор байни фаъолият дар муассисаҳои хориҷии ҚТ аз ду то се сол муайян кардааст.

Ҷойивазкунии ҳайати роҳбарикунанда дар мақомоти корҳои дохилии ҚТ мутобиқи моддаи 19 Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41³⁹¹ бо мақсади истифодаи самараноки маҳорати касбӣ, пешгирӣ аз зухуроти кирдорҳои коррупсионӣ ва барҳӯрди манфиатҳои шахсӣ ва давлатӣ дар мақомоти корҳои дохилӣ гузаронида мешавад.

Тартиби гузаронидани ҷойивазкуниро дар мақомоти корҳои дохилии ҚТ Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсия) ҳайати роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 14 ноябри соли 2012, №1369 (Қоидаҳо) тасдиқ шудааст, танзим менамояд.

Қоидаҳо *ҷойивазкунии дохилидоравӣ ва байнидоравиро* фарқ карда, гузаронидани онро дар асоси санадҳои дахлдори Президенти ҚТ, Ҳукумати ҚТ ва мақомоти корҳои дохилии ҚТ бо дарназардошти манфиати мақомоти корҳои дохилӣ *дар панҷ сол як маротиба* муқаррар намудааст.

Ҳамзамон Қоидаҳо *ҷойивазкунии ҳатмӣ ё ихтиёриро* пешбинӣ намудааст.

Ҷойивазкунии ихтиёрӣ бо ташаббуси корманди мақомоти корҳои дохилӣ дар ҳолатҳои зерин гузаронида мешавад: иваз шудани ҷойи зисти доимии корманди мақомоти корҳои дохилӣ; таъин (интихоб) гардидани ҳамсар ба мансаб барои кор дар дигар маҳал.

Ҳангоми ҷойивазкунии ҳатми розигии корманди мақомоти корҳои дохилӣ талаб карда намешавад ва он бо мақсадҳои зерин гузаронида мешавад: иҷрои супоришҳои махсусан муҳими давлатӣ; тайёр кардани ҳайати роҳбарикунанда; мустаҳкам намудани иқтисодии мақомот ва воҳидҳои сохтории онҳо; пешгирии ҳолатҳои эҳтимолии содиркунии амалҳои коррупсионӣ, инчунин барҳӯрди манфиатҳо.

Қоидаҳо пешбинӣ намудааст, ки ҷойивазкунӣ бо риояи принципҳои асосии муқарраргардида (б.б) ва бастании шартномаи (қарордоди) меҳнати мӯҳлатнок амалӣ карда мешавад, агар дар қонунгузорӣ дигар тартиби ҷойивазкунии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ пешбинӣ нагардида бошад. Минбаъд, дар ҳолати зарурӣ, ё аз рӯи шартҳои, ки аз шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бармеоянд, тарафҳо бо розигии дутарафа метавонанд аз нав шартномаи (қарордоди) меҳнатиро ба мӯҳлати нав банданд, ё онро қатъ намоянд. Дар шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ҳатман дар бораи бе

---

³⁹¹ АМО ҚТ. 2004, №5, М. 352; 2006, №3, М.148; 2007, №7, М.663, 2008, №6, М.450; ...ҚЧТ аз 2.01.2018. №1481; аз 20.06.2019 .№1614.

розигии корманди мақомоти корҳои дохилӣ амалӣ намудани ҷойивазкунӣ қайд карда мешавад.

Дар маҳалҳои баландкӯҳ ва маҳалҳои дорой шароити номусоиди табиӣ, иқлимӣ ва экологӣ то ба охир расидани мӯҳлатҳои пешбинигардида мумкин аст дар асоси тавсияи мутахассисони соҳаи тиб ҷойивазкунӣ гузаронида шавад.

Ҳангоми ҷойивазкунии (ротатсияи) ҳайати роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ ба воҳидҳои сохтори мақомоти корҳои дохилӣ, ки тағйироти ўҳдадорихои вазифавӣ пешбинӣ карда мешавад, онҳо бо пешниҳоди мақомоти корҳои дохилӣ курсҳои кӯтоҳмуддати тайёрии назариявӣ ва таҷрибавии такмили ихтисоси мутобиқ ба ўҳдадорихои ҳамон воҳиди сохториро мегузаранд, ки корманди мақомоти корҳои дохилӣ ба он ҷо гузаронида мешавад.

Қоидаҳо ҳолатҳои гузаронида нашудани ҷойивазкунии чунин кормандони мақомоти корҳои дохилӣро муқаррар намудааст: занҳои ҳомила; занҳое, ки дар руҳсатӣ оид ба нигоҳубини кӯдак мебошанд. Дар ин ҳолат ҷойивазкунӣ метавонад на дертар аз як соли баъди баргаштан аз руҳсатӣ гузаронида шавад.

Бояд қайд кард, ки тартиботи ҷойивазкунии кормандони мақомоти андоз, прокуратура ва гумрук ҳамсон намебошад.

Агар Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005, №107³⁹² гирем, дар моддаи 16 он танҳо масъалаи таъин намудани прокурорҳо ба вазифа, тобеият ва асосҳои аз вазифа озод кардани онҳо муқаррар шудаасту халос. Инак, дар ин модда асосҳо аз вазифа озод намудани прокурорҳо бо хоҳиши худ, бо сабаби ба истеъфо баромадан, бо сабаби ба кори дигар гузаштан ё иҷро карда натавонистани вазифа бинобар вазъи саломатӣ, бо сабаби интиҳоб шудан ба мақомоти намояндагӣ, аз рӯи натиҷаҳои аттестатсия, барои риоя накардани талаботи қонунгузори ҚТ дар бораи мубориза бо коррупсия, танзими анъана ва ҷашну маросимҳо ва ғайра зикр шуда, дар қисми хотимавии он инчунин «бо дигар асосҳои, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи меҳнат пешбинӣ кардааст» муқаррар шудааст. Вале дар бобати қоидаҳои ҳаволақунанда ба қонунгузори соҳаи хизмати давлатӣ нуқтае ҷой надорад, ҳол он ки фаъолияти прокурорӣ ҳамчун қоида фаъолияти оммавӣ ё худ хизмати давлатӣ мебошад.

Аз ин рӯ пешниҳод мегардад, ки ба моддаи 16 Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005, №1079 ба сифати яке аз асосҳои қатъгардии фаъолияти прокурорҳо ин даст кашидан аз ҷойивазкунии (ротатсияи) прокурорҳо тибқи қонунгузорӣ пешбинӣ карда шуда, ба он моддаи алоҳида – моддаи 53(2) бо номи «Ҷойивазкунӣ (ротатсия)-и ҳайати роҳбарикунанда дар мақомоти прокуратура» ворид карда шавад. Дар он сурат нуқсони қонун бартаараф карда шуда, ягонагии қонун дар соҳаи хизмати давлатӣ таъмин

³⁹² АМО ҚТ. 2005. №7. М.398; 2006. №3. М. 141; 2007. №5. М.350; №7. М.652; 2008. №12. қисми 1. М.981; 2009. № 5. М.314; 2011. №3. М.150; №6. М.428; 2012. №8. М. 810; 2013. №7. М.497, М. 498, №12, М.876; 2014. №3. М.139, №12, М.820;

карда мешавад, ки он яке аз принципҳои асосии волоияти қонун махсуб мешавад.

Дар қонунгузори соҳаи гумрук бошад, ин масъала тамоман дигар ҳел ҳаллу фасл карда шудааст. Инак, дар қисми 1 моддаи 492 Кодекси гумруки ҚТ тартиби ба вазифа таъин намудани шахсони мансабдори мақомоти гумрук, ҷойивазкунӣ (ротатсия) ва ба кори дигар гузаронидани онҳо чунин муқаррар карда шудааст, ки роҳбарони раёсатҳои минтақавии гумрукӣ бо розигии Президенти ҚТ ва роҳбарони воҳидҳои сохторӣ ва муовинони онҳо, сардорони шӯъбаҳо, сарнозирон, нозирони калон ва нозирони воҳидҳои сохтори мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ, сардорони шӯъбаҳо, гурӯҳҳо, гумрукҳо, дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва муовинони онҳо, инчунин сарнозирон, нозирони калон, нозирон ва нозирони хурди раёсатҳои минтақавии гумрукӣ, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ дар асоси қарордод бо фармоиши роҳбари мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ ба вазифа таъин карда мешаванд ва дар қисми 4 ҳамин модда муқаррар шудааст, ки «ҷойивазкунии (ротатсия) шахсони мансабдори мақомоти гумрук, тартиби дар ихтиёри кадрҳо нигоҳ доштани онҳо *бо тартиби муайяннамудаи мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ* амалӣ карда мешаванд».

Чуноне мебинем, қисми 4 ин моддаи кодекс ба қисми 1 он мутобикат намекунад. Зеро корманди мақомоти гумрук ҳангоми ҷойивазкунӣ ё ба вазифаи дигар ва ё ба вазифаи ба он баробар гузаронида шуданаш мумкин аст. Пас чаро ҷойивазкунии кормандони мақомоти гумрук бо тартиби муқаррарнамудаи мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ амалӣ карда шуда, на ба он тартибе ё қоидае, ки аз ҷониби Президенти кишвар тасдиқ менамояд, роҳандозӣ мешудааст?

Ба андешаи мо ин духӯрагии қонунгузорӣ дар низоми хизмати давлатӣ ҷиҳати ҷойивазкунии кормандони мақомоти гумрук бояд бартараф карда шавад.

Масъалаи ҷойивазкунӣ кормандони мақомоти андоз дар Кодекси андози ҚТ 17 сентябри соли 2012, № 901 ва ҷи дар андози ҚТ ва дар Кодекси андози ҚТ аз 23 декабри соли 2021, №1844 пешбинӣ нашудааст.

Инак, танҳо дар моддаи 92 Кодекси андози с.2012 ҷиҳати бархӯрди манфиатҳо муқаррар шудааст, ки «ба корманди мақомоти андоз иҷро намудани ӯҳдадорихои мансабӣ нисбат ба андозсупоранда манъ аст, агар: корманди мазкур бо андозсупоранда алоқаи хешу таборӣ дошта бошад; нисбат ба корманди мазкур андозсупоранда ё хеши вай манфиати мустақим ё ғайримустақим дошта бошад». Ҳол он ки дар моддаи 85 ҳамин кодекс кормандони мақомоти андозро хизматчиҳои давлатӣ эътироф намуда, таъин намудани онҳоро ба мансаб ҳангоми ба талаботи таҳассусӣ, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар муқаррар кардаанд, ҷавобгӯ бошанд, муайян намудааст.

Ба ҳамин монанд меъёр дар Кодекси андози соли 2021 муқарар карда шудааст. Инак, тибқи қ.1 моддаи 164 кормандони мақомоти андоз хизматчиёни давлатӣ буда, вазъи ҳуқуқӣ ва кафолатҳои иҷтимоии онҳоро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хизмати давлатӣ" танзим

менамояд. Вале дар моддаи 169 он чиҳати бархӯрди манфиатҳо пешбинӣ шудааст, ки ба корманди мақомоти андоз иҷро намудани уҳдадорихои мансабӣ нисбат ба андозсупорандагоне, ки бо онҳо робитаи ҳешу таборӣ ё манфиати мустақим ё ғайримустақим дорад, манъ аст. Аммо дар бобати ҷойивазкунии кадрҳои роҳбарикунандаи онҳо ягон қоида ё тартибот дар кодекси зикршуда муқаррар нашудааст. Вақти он расидааст, ки ин «холигии ҳуқуқӣ» пур карда шавад.

Дар хотима бояд қайд кард, ки Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсия) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии ҚТ, ки аз 22 июли соли 2019, №1328³⁹³ тасдиқ шудааст, нисбат ба инҳо татбиқ намешавад: ба хизматчиёни давлатии сиёсӣ, хизматчиёни давлатии маъмурии категорияҳои сеюм, чорум, кадрҳои роҳбарикунандаи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, кадрҳои роҳбарикунандае, ки то синни ниҳоии дар хизмати давлатӣ будани онҳо то ду сол мондааст, агар дар қонунгузори соҳавӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

Инчунин, амали моддаи 26(1) Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» ва муқаррароти Қоидаҳо нисбат ба кадрҳои роҳбарикунандаи муассисаю ташкилотҳои давлатӣ, аз ҷумла муассисаҳои соҳаи маориф, фарҳанг, тандурустӣ ва ғайра чӣ гуна мансаbero ишғол накунад татбиқ карда намешавад. Яъне амали Қонун ва Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсия) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии ҚТ ба кормандон ва кадрҳои роҳбарикунандаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ, аз ректор сар карда то мудири кафедраю сардори раёсату, шӯъбаю бахш ва ғайра, паҳн намегардад. Зеро онҳо тибқи қонунгузори соҳаи хизмати давлатӣ ба ҷумлаи хизматчиёни давлатӣ дохил намешавад, вале ин гуна кормандонро ҳоло ҳам баъзан ба хизматчиёни давлатӣ баробар мекунад, ки хатои маҳз аст.

Аз ин рӯ, барои он, ки мафҳуми ҷойивазкунии хизматчиёни давлатӣ дар амалия гуногун тасаввур карда нашавад, мазмуни онро ба моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007, №233 бо риоя намудани Қоидаи имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ ба таври зайл ворид кардан ба мақсад мувофиқ аст: «ҷойивазкунии (ротатсия)-и кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ба дигар мансаби роҳбарикунандаи баробари хизмати давлатӣ дар ҳамон мақомоти давлатӣ ё дар дигар мақомоти давлатӣ ё дар дигар макон (маҳал) бо риояи намудани талаботи таҳассусӣ (ё омодагии касбӣ) таъин кардан аст».

Ба ҳамин тариқ, ҷойивазкунии кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатиро ба ҷумлаи яке аз функцияҳои ташкилию идоракунӣ ва танзимсозии идоракунии давлатӣ шомил намудан мумкин аст, ки нақши он дар таъмини қонуният, бартарафсозии бархӯрди манфиатҳо назаррас буда, он ҳамчун усули барқанорсозии бархӯрди манфиатҳо дар идоракунии давлатӣ, таҳкимбахши таъмини шаффофияти низоми хизмати давлатӣ ва омили босамари ҳамоҳангшудаи муқовимат ба коррупсия мебошад.

---

³⁹³ <http://WWW.adlia.tj>.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016 // <http://WWW.adlia.tj>.
2. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди корупсия аз сентябри соли 2006, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 16 апрели соли 2008, №952 // АМО ҶТ. 2008. №4. М.341.
3. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ «Дар хусуси тасдиқи Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди корупсия» аз 16 апрели соли 2008, №952 // АМО ҶТ. 2008. №4. М.330.
4. Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005, №107 // АМО ҶТ. 2005. №7. М.398; 2006. №3. М. 141; 2007. №5. М.350; №7. М.652; 2008. №12. қисми 1. М.981 ... ҚҶТ 30.05.2017, №1410.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни ҶТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 11 марти соли 2010, № 603 // АМО ҶТ 2010. №3. М.158.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 марти соли 2007, №233 // АМО ҶТ. 2007. №3. М.166; 2007. №6. М.429; 2010. №3. М.158; 2011. №6. М.452. ... ҚҶТ аз 4.04.2019, №1597.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати дипломатӣ» аз 31 декабри соли 2014, №1173 // АМО ҶТ.2014. №12. М.827; ҚҶТ ҶТ аз 2.01.2019, №1574.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41 // АМО ҶТ. 2004, №5, М. 352; 2006, №3, М.148; 2007, №7, М.663, 2008, №6, М.450. ... ҚҶТ аз 2.01.2018. №1481; аз 20.06.2019. №1614.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо корупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 марти соли 2008, №374 // АМО ҶТ. 2008, №3, М.193; 2009, №5, М.323; ... с. 2016, №3, М.137; ҚҶТ аз 30.05.2017, №1441.
10. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012 // АМО ҶТ. 2012. №9. М.838; 2013. №12. М. 889, 890. ... ҚҶТ аз 3.08.2018, №1546.
11. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 // АМО ҶТ. 2004. №12. Қ-2. М.704.
12. Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: бо Фармони Президенти ҶТ аз 22 июли соли 2019, №1328 // <http://WWW.adlia.tj>.
13. Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) ҳайати роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон: бо Фармони Президенти ҶТ аз 14 ноябри соли 2012, №1369 тасдиқ шудааст // <http://WWW.adlia.tj>.

Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) ҳуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола ҳатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электроники муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нуқта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (панҷ-ҳафт калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо чудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара ҳангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври ҳатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври ҳатмӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истифодаи барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихоӣ дахлдор рағона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электроники маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электроники ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад ҳангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардониданида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мақтуб дар шакли электронӣ). Ҳангоми риояи нашудани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 28.09.2023 супорида шуд.
Ба чопаш 05.10.2023 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 32.
Супориши №65. Адади нашр 40 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, Буни Ҳисорак бинои 14.